

Colloquia
mediaevalia
Pragensia
8

CÍRKEVNÍ TOPOGRAFIE
A FARNÍ SÍŤ PRAŽSKÉ
CÍRKEVNÍ PROVINCIE
V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

EDITOŘI JAN HRDINA A BLANKA ZILYNSKÁ

Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie
v pozdním středověku

CÍRKEVNÍ TOPOGRAFIE A FARNÍ SÍŤ PRAŽSKÉ CÍRKEVNÍ PROVINCIE V POZDNÍM STŘEDOVĚKU

K vydání připravili
Jan Hrdina a Blanka Zilynská

Publikace vychází v rámci výzkumného záměru
MSM 0021620827 *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*,
jehož nositelem je Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze.

Editor © Jan Hrdina a Blanka Zilynská, 2007

© Centrum medievistických studií AV ČR a UK, Praha, 2007

Vydáno v nakladatelství FILOSOFIA (nakladatelství Filosofického ústavu AV ČR, v.v.i.)

ISBN 978-80-7007-262-2 (tištěná kniha)

ISBN 978-80-7007-569-2 (elektronická kniha)

DOI 10.47376/filosofia.2008.1

Obsah

Úvod	7
JANA SYNOVCOVÁ-BOROVIČKOVÁ – BLANKA ZILYNSKÁ Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách	9
ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ Farní síť ve středověkých Čechách a možnosti jejího studia	23
IVO ŠTEFAN – LADISLAV VARADZIN Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie	33
STEFAN SCHOLZ Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst v rakouském markrabství/vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání	55
PETR ELBEL Zlomek olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455. Předběžné výsledky rozboru opomíjeného pramene k poznání církevní topografie, diecézní správy a konfesního soužití na Moravě po polovině 15. století	91
TOMÁŠ BALETKA Proměny farní sítě na Moravě mezi pozdním středověkem a raným novověkem	139
IVAN MICHÁLEK Bílinské arcijáhensství. Vymezení polohy a farní struktura v době předhusitské	145
JAROSLAV HAVRLANT Problémy studia farní sítě žateckého děkanátu a jeho specifika	159
TOMÁŠ DVOŘÁK Farní klérus v kameneckém děkanátu v letech 1354–1436. Pokus o historickostatistickou analýzu na základě konfirmačních knih – resumé	179
JAN ADÁMEK Farní a oltářnická beneficia jihočeských královských měst v době předhusitské – resumé	181
VOJTĚCH VANĚK K roli imunitních ustanovení ve vztahu mezi patronem a farou. Středověké listiny pro farní kostel v Ratajích nad Sázavou	183
HANA PÁTKOVÁ Co nezachytí Libri erectionum	189
EVA DOLEŽALOVÁ Tituly svěcení v pražské diecézi před husitskou revolucí	193
JAN HRDINA O klobouku, klericích a patronovi. Netradiční forma prezentace plebána k farnímu beneficiu pražské diecéze na počátku 15. století	199
Seznam zkratk	209

Úvod

Dne 17. 5. 2006 proběhl na půdě CMS AV ČR pracovní seminář pod titulem Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie v pozdním středověku. Měl za cíl především prezentovat dílčí výsledky grantového projektu GAČR 404/04/0234, jehož úkolem bylo vypracovat databázi české středověké teritoriální církevní správy. Dále byl seminář příležitostí pro další badatele, kteří se zabývají tematikou blízkou tomuto projektu, aby seznámili s výsledky své práce širší badatelskou veřejnost a zapojili se do debaty na dané téma a zvláště se vyjádřili k prezentovanému projektu.

Osmý svazek sborníku *Colloquia mediaevalia Pragensia* obsahuje základní informace o zmíněné databázi a dále průřez referáty, které na semináři zazněly. Vzhledem k tomu, že některé práce již byly publikovány (J. Adámek, T. Dvořák), uveřejňujeme pouze jejich shrnutí s odkazem na úplné vydání. Neotištěn zůstává příspěvek Dušana Foltýna *Inkorporované fary českých benediktinských klášterů doby předhusitské*, který na semináři také zazněl. Dodatečně byl získán příspěvek Ivo Štefana a Ladislava Varadzi-
na o Počátcích farní organizace v Čechách a na Moravě, který je do sborníku zařazen přesto, že na semináři přednesen nebyl, nicméně tematicky zcela zapadá do programu semináře. Vhodně se doplňuje s referátem o počátcích farní sítě v Rakousku.

Přestože nebylo možné oslovit všechny autory, kteří v současnosti přispívají k výzkumu farní organizace a jejího vnitřního fungování ve středověkých českých zemích,¹ doufáme, že seminář i sborník je poměrně reprezentativním průřezem aktuálního bádání a že přispěje k dalšímu oživení zájmu o tuto tematiku. Zároveň děkujeme za pohostinství pod střechem i ve sborníku Centra mediévistických studií AV ČR.

Blanka Zilynská, nositelka grantu
Jan Hrdina, Hana Pátková
a Jana Synovcová-Borovičková,
spolupracovníci

---

¹ Srov. např. tyto práce: LIBOR JAN, *K některým problémům středověkých církevních dějin na Moravě*, in: *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století. Sborník příspěvků ze sekce církevních dějin na 8. sjezdu historiků v Hradci Králové ve dnech 10.–12. září 1999*, Brno 2000, s. 39–48; PETR JOKEŠ, *K otázce rekonstrukce kostelní sítě na Moravě ve 13. století. (Na příkladě západní a jihozápadní Moravy)*, ČMM 124/2005, s. 171–201; PETR LANDR, *Struktura papežského desátku odváděného z hradeckého arcijáhensví*, *Východočeské listy historické* 23–24, 2005, s. 189–205; LENKA MAZANCOVÁ, *Chrám svatého Ducha v Hradci Králové. Oltáře a oltární benefícia v době předhusitské*, MHB 10/2005, s. 291–321; MARTIN NODL, *Farář*, in: *Člověk českého středověku*, (edd.) Martin Nodl, František Šmahel, Praha 2002, s. 192–219.

Databáze Teritoriální církevní správa v předhusitských Čechách

JANA SYNOVCOVÁ-BOROVIČKOVÁ – BLANKA ZILYNSKÁ (Praha)

Historie vzniku myšlenky

1. Sekce „Církev“ grantového projektu Gotika v severních Čechách

V letech 2001–2003 byla v rámci projektu GAČR 408/01/0092, *Gotika v severních Čechách*, zpracovávána na několika pracovištích v Praze i severních Čechách také církevní problematika daného regionu. Hlavní zájem se soustředil na předhusitskou teritoriální církevní správu. Shromážděný materiál měl posloužit jako podklady pro historii gotických stavebních objektů, lokalizaci uměleckých děl a hledání věcných a personálních souvislostí jejich vzniku. Zájmová oblast zasahovala do 16 venkovských děkanátů předhusitské teritoriální církevní správy. Příslušné děkanáty byly zadány zpracovatelům z řad studentů i čerstvých absolventů ústecké i pražské fakulty. Aby bylo možné vytvořit vzájemně kompatibilní přehledy o struktuře beneficí v rámci zkoumaných děkanátů, jednotným způsobem rozepsat informace o patronátech, obsazení míst a majetkovém vybavení beneficí, dostali zpracovatelé formulář požadovaných údajů, který mohl dále posloužit jako podklad pro vytvoření odpovídající databáze. Tím byl dán základ následného projektu.¹

Přípravné práce kromě toho přinesly výstupy v podobě diplomních prací (M. Pelánková – Litoměřicko, P. Hlavsová – Třebenicko, M. Vajcová – Chomutovsko, L. Moulisová – Žatecko) a článků (kterým v některých případech předcházela také diplomní práce), publikovaných v Ústeckém sborníku historickém, ve třech tematických svazcích *Gotické umění a jeho historické souvislosti*.²

---

¹ Podrobnější zprávu o výsledcích církevní sekce podala BLANKA ZILYNSKÁ, *Dílčí zpráva o průběhu výzkumu církevní problematiky*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti III*, Ústí nad Labem 2004 (Ústecký sborník historický 2004), s. 31–32.

² *Gotické umění a jeho historické souvislosti*, (edd.) JAROMÍR HOMOLKA, MICHAELA HRUBÁ, PETR HRUBÝ, MICHAELA OTTOVÁ, Ústecký sborník historický 2001, 2003/I, 2004 (v prvním svazku příspěvky Ivana Michálka a Vojtěcha Vaňka, další autoři se zabývali i jinak tematizovanými problémy církevních dějin regionu; ve druhém svazku příspěvek I. Michálka, ve třetím svazku příspěvek Tomáše Dvořáka, Ivana Michálka a Michala Řezníčka. Studie Antonína Maříka nebyla omylem redakce otištěna. Na příloženém CD dále materiály A. Maříka a Veroniky Procházkové.)

2. *Samostatný grantový projekt Církevní topografie a teritoriální církevní správa v pražské diecézi vrcholného a pozdního středověku.*

V návaznosti na popsané výzkumy byl v roce 2004 zahájen nový tříletý grantový projekt GAČR 404/04/0234, který chtěl využít zkušenosti z práce zaměřené na severozápadní region a uplatnit je při obdobném zpracování celozemského materiálu. Protože si byli nositelé grantu vědomi toho, jak rozsáhlý pramenný materiál bude nutné zpracovat, formulovali svůj bezprostřední cíl skromněji: vytvořit databázi vhodnou pro zápis dat týkajících se farní sítě v Čechách a ověřit její funkčnost zapsáním určité části předzpracovaného pramenného materiálu.

Důvody, předpoklady a podmínky práce s databází

Údaje zapisované do úředních knih pražského arcibiskupství z druhé poloviny 14. a prvních desetiletí 15. století svým charakterem hromadného pramene s poměrně dlouhodobě stabilní strukturou přímo vybízejí ke statistickému a prosopografickému zpracování za využití nových technických možností. Rozpis těchto knih ve formě kartotéky byl podniknut vícekrát (J. K. Rojek, A. Sedláček, J. Kadlec, Z. Boháč, E. Maur, Z. Hledíková, F. Šmahel a další), využitelnost kartotéky je však většinou vázána pouze na činnost jejího majitele. Proto řešitele grantu lákala představa, že by bylo možné vytvořit korpus dat v elektronické podobě, který by sloužil i dalším kompetentním uživatelům při kladení stále nových badatelských otázek. Jedním z cílů projektu bylo tedy prověření proveditelnosti takového úkolu a nalezení vhodné struktury dat pro zapisování údajů o farní síti do databáze. Výhledově by podniknutá práce měla posloužit také ke zpracování některých oblastí badatelsky.

Finanční stránka projektu byla vyřešena díky podpoře Grantové agentury České republiky. Projekt vyžadoval zadání stavby databáze odbornému programátorovi a smluvní zajištění pracovníků pro zapisování dat. Odborná stránka vyžadovala dorozumění historika s programátorem tak, aby došlo k syntéze dvojího pohledu na historické prameny. Logika vnímání pramenných zpráv historikem a logika strukturování dat pro potřeby databáze nejsou vždy totožné.³ Nakolik byla tato fáze úspěšná, bude možné posoudit při práci s databází. Neméně důležité je, aby zapisovatelé měli více než základní představu o tom, co do databáze zapisují. Čím hlouběji proniknou do struktury pramenů a seznámí se s problematikou jejich interpretace, tím je větší naděje na bezchybný záznam dat.⁴ Předpokladem jednotného postupu při zapisování je vypracování manuálu a systému náповědy u jednotlivých polí samotné databáze.

³ Na tento problém upozorňuje například EVA DOLEŽALOVÁ, *Liber ordinationum cleri 1395-1416*, in: *Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002-2003*, (ed.) Antonín Kostlán, Praha 2003, s. 165-170, zde s. 170. V téže sborníku (s. 129-211) srov. zkušenosti z různých projektů využívajících databázové soubory, přednesených na pracovním semináři *Historik a databáze, možnosti, a meze využití databázových programů pro historický výzkum*, Praha 3. 10. 2002. JANA BOROVÍČKOVÁ jako autorka databáze *Teritoriální církevní správa* měla předpoklady pro porozumění potřebám historiků s ohledem na téma své disertační práce *Historik a počítač - Využití výpočetní techniky v historickém výzkumu*, Praha 2002 (diss.).

⁴ Zapisování dat se ujali studenti pražské filozofické fakulty Tomáš Dvořák, Dominik Budský a Kateřina Lošťáková. Podíl zpracovatelů podkladů, zapisujících a dalších spolupracovníků bude zohledněn

Charakteristika a struktura databáze

Databáze byla stavěna „na míru“ programátorkou dr. Janou Borovičkovou podle zadání dr. Zilynské a mgr. Hrdiny na základě struktury, kterou měli k dispozici také zpracovatelé jednotlivých děkanátů. Po dodání konkrétních podkladů byl datový model ještě dále modifikován a vznikající databáze testována na ověřených vzorových datech.

Při práci jsme mohli částečně využít zkušeností s podobnými projekty ať už vytvořenými domácími badateli (Eva Doležalová: seznamy světců;⁵ Jan Adámek: akta korektorů kléru⁶) nebo v zahraničí (Germania Sacra, Max-Planck-Institut für Geschichte, Göttingen;⁷ Clergy of the Church of England Database, Center for Humanities Computing a Department of History, King's College, London⁸). Metodologicky jsme se snažili těžit také z doporučení knihy *Digitising History*⁹ vydané koordináčním centrem britských digitalizačních projektů Arts and Humanities Data Service, v řadě AHDS Guides to Good Practice.¹⁰

Výsledná aplikace byla vytvořena v prostředí MS Access 2000. Aby mohla být zajištěna kontrola vkládaných dat, předpokládá se, že shromážděné údaje bude do databáze vkládat omezený počet pověřených spolupracovníků. Proto byla aplikace projektována jako desktopová, tj. nebylo použito síťové řešení. Vedle originálního databázového souboru jsou jako zálohy ukládány jeho kopie na univerzitních serverech a CD nosičích.

V prostředí MS Access byly vytvořeny uživatelské formuláře, definovány relační vazby mezi tabulkami a zajištěna referenční integrita. Kontrolu vstupních dat umožňuje použití kódovníků (tezaurus latinských křestních jmen, seznam arcijáhensství a děkanátů, historické kraje atd.). Aby bylo možno vytvořenou databázovou strukturu dále dotvářet bez vlivu na již zadaná data, jsou vlastní datové tabulky uloženy odděleně od uživatelského rozhraní.

Databáze farní sítě může být charakterizována jako databáze lokalit a beneficí, všechny ostatní části jsou pomocné (klerici, rody patronů, apod.). Nejedná se tedy o databázi osob (na rozdíl například od Germania sacra, od databáze světců aj.). Zahnuje kostely, které byly zapojeny do „cura animarum“¹¹ (vyloučeny zůstaly napří-

---

při zpřístupnění databáze. Excerpci pramenů prováděli dosud převážně studenti – nejprve diplomanti doc. Hany Pátkové na pedagogické fakultě Univerzity J. E. Purkyně v Ústí n.L., dále pak seminaristé mgr. Jana Hrdiny, dr. Blanky Zilynské a doc. Hany Pátkové na FF UK v Praze. Velký podíl na dodání podkladů mají mgr. V. Vaněk a mgr. I. Michálek.

⁵ EVA DOLEŽALOVÁ, *Liber ordinationum cleri*.

⁶ JAN ADÁMEK, *Acta correctoria: databázové zpracování svazku z let 1407–1410*, in: Semináře a studie Výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002–2003, s. 171–174.

⁷ <http://www.germania-sacra.mpg.de>; HELMUT FLACHENECKER, *Kirchengeschichtsschreibung zwischen Liturgie und Statistik. Vom Liber Pontificalis zum Langzeitprojekt Germania Sacra*, Sborník Katolické teologické fakulty 5/2003, s. 131–161.

⁸ <http://www.theclergydatabase.org.uk>

⁹ SEAN TOWNSEND. CRESSIDA CHAPPELL, OSCAR STRUIJVÉ, *Digitising History. A Guide to Creating Digital Resources from Historical Documents*, Oxford 1999.

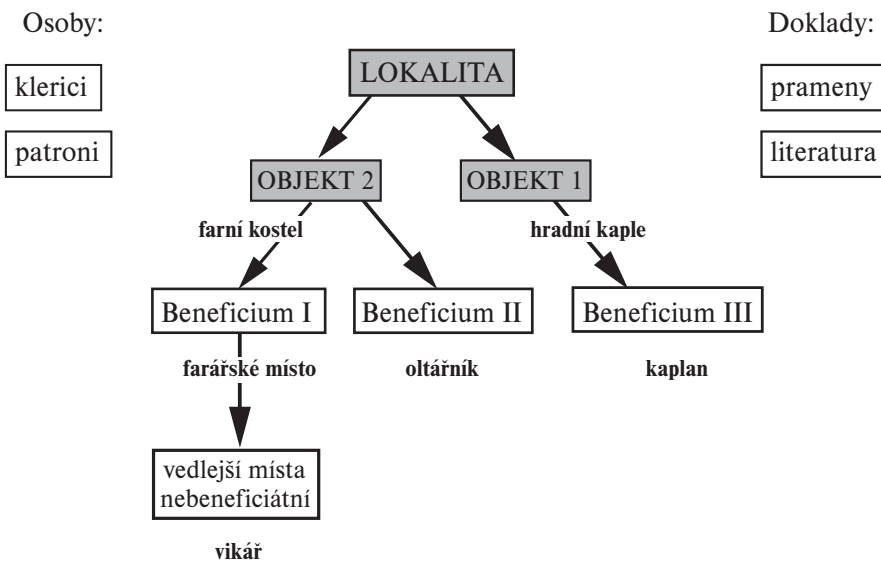
¹⁰ <http://www.ahds.ac.uk/guides>

¹¹ Definiční církevní správy podala ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Pisemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze v pozdním středověku*, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et Historica 2. Z pomocných věd historických XV), (edd.) Ivan Hlaváček, Jan Hrdina, Praha 1999, s. 27–38, zde s. 27.

klad kostely špitální bez farní funkce), a kaple obsazované se souhlasem konsistoře. V zásadě tedy počítá s okruhem beneficií zahrnutých do konfirmačních knih, jejichž strukturu bere za základní východisko jako kmenový pramen. Na schéma vycházející z konfirmačních knih jsou navázány „všechny“ další možné prameny. Těžiště souboru se nachází mezi lety 1354–1436, v době, pro niž je základní řada konfirmačních knih dochována.¹² Nerezignujeme však na možnost zanést údaje mladší (asi do roku 1550). Sledovaným teritoriím je pražská diecéze.

Jednotlivá beneficia jsou pro potřeby databáze charakterizována svou příslušností k lokalitě a objektu. Objektem se v databázi rozumí samostatně existující církevní stavba tj. kostel nebo kaple, která je vybavena jedním nebo více beneficiemi. Kostra databázové struktury je pak tvořena třemi vzájemně propojenými celky: lokality – objekty – beneficia, doplněnými o seznamy kleriků a patronů a soupis použitých pramenů a literatury. Databázový zápis má proto několik úrovní, postupujících od společných údajů pro více jednotek ke stále vylučnějším údajům.

Uživatelské schéma databáze

¹² ANTONÍN TINGL, JOSEF EMLER, *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*, díl 1–9, Pragae 1867–1889. Rezignuji na vypisování ostatních pramenů včetně editovaných.

Popis jednotlivých částí databáze

Lokality

Karta „lokality“ shrnuje vše nutné pro identifikaci lokality, kde je situováno alespoň jedno beneficium. Karta může být společná pro více objektů a beneficií. Příslušnost (vazba) se vytváří při zavedení nového objektu, resp. benefícia. Její název se zobrazí na všech dalších kartách v šedém poli, aby uživatel neztratil orientaci, ke které lokalitě se další údaje vážou.

The screenshot shows a web-based form for entering locality data. The form is organized into several sections:

- Basic Information:** ID (41), Name of locality (Belá pod Bezdězem), and current characteristics (Samostatná obec).
- Historical Data:** Oldest mention (civítatem Novum Bezdez vulgariter Biela seu Wyssynwasser), date (24.4.1337), and various date-related fields (year, month, note, approximate date).
- Source Information:** Oldest mention source (CIM) and source details (IV/1, s. 62, č. 44).
- Notes:** A field for additional remarks (Poznámka).

At the bottom, there is a status bar showing 'Záznam: 1 z 1 (Filtr)'.

Část týkající se lokalit obsahuje kromě základních údajů o zpracovávaných lokalitách (dnešní název, dnešní charakteristika, dobový typ sídla, nejstarší zmínka) také podrobnou identifikaci lokality. Pro tu využíváme jak lokalizaci v rámci státní správy ať již dobové (historický kraj) nebo novodobé (okres 1960, kraj 2000), tak zařazení lokality do středověké církevně-správní struktury (diecéze – arcijáhensství – děkanát). Použití relační tabulky umožňuje také zachycení vícero hypotetických určení pro lokality ne zcela jednoznačně zjištěné polohy, zaniklé či neidentifikovatelné. K jednotlivým lokalitám evidujeme dále variantní názvy (včetně časového určení a pramene výskytu varianty), dostupnou regionální literaturu (krajové topografie apod.) a údaje o zpracovatelích.

Objekty

K základním informacím o objektu náleží jeho dnešní stav,¹³ typ objektu (kostel farní, filiální, špitální; kaple hradní, samostatně stojící) a údaje o změnách statutu. Dále jsou zachyceny vazby mezi mateřskými a filiálními kostely (kaplemi) a seznam přiřazených obcí. Karta obsahuje pro lepší orientaci také tabulkový přehled „systemi-

¹³ Např. původní stavební podoba nebo přestavby, ruina apod.

zvaných“ benefičiálních i vedlejších míst vztažený ke třem časovým rovinám (1383, 1420, 1550). Ke každému objektu je veden seznam příslušné literatury.

Objekty

Objekty | Změny statusu | Spravován z | Filiální kostely/podřízené objekty | Přifařené obce | Inkorporace | Objekty - literatura | Další zprávy o objektu

ID: 20 Přidat prameny

Název*: kostel sv. Petra a Pavla

Příslušnost k lokalitě: Dolany

Typ objektu*: kostel farní

Dnešní stav: ruína, opravuje se, archeologický a stavební výzkum

Změna polohy nebo charakteru místa: poloha původní v říční nížině, dnes o samotě v údolí Berounky

Poznámka:

Systemizace míst

	Počet k roku		
	1383	1420	1550
Benefičiální místa			
Farář	1	1	0
Kaplan			
Oltářník			
Kazatel			
Vedlejší místa			
Vikář	1		
Ostatní			

Uprávnění:

Poznámka k systemizaci míst: pro 16. stol. chybí doklady, asi filiálka neobsazená, vikář. Místo dále nedoloženo

Záznam: 1 z 1 (Filtr)

Beneficia

Hlavní kartu „beneficium“ představují zprávy o založení, zániku a případné obnově beneficia, ostatní údaje jsou umístěny v samostatných relačních tabulkách. Ukládají se v nich údaje o doložených patrociniích, majetkových poměrech a hospodaření beneficia, záznamy o placení papežského desátku, sporech, smlouvách a odpustcích.

Beneficia | Patrocinia | Zakladatelé | Deník | Patronáty | Patr. projevy | Spory | Hmot. zázemí | Inventáře | Hospodaření | Pap. desátek | Smlouvy | Odpustky

Přidat prameny

Kód: 68

Lokalita*: Kralovice

Objekt*: kostel sv. Petra a Pavla

Název beneficia*: farářské místo

Typ beneficia*: Farář

	Přesné datum	Rok	Měsíc	Pozn.	Přibližný údaj	Pramen	Citace	Způsob doložení - text pramene
Založení		1250		ante		CDB	IV, č. 192a.	ecclesia
Nejstarší zmínka		1307				RBM	IV, č. 1945.	plebanus in Kralowitz
Zánik								
Obnova								

Poznámka:

Nejdůležitější částí celé databáze jsou však údaje o obsazení benefícia a projevech působení jednotlivých patronů.

Beneficia | Patronie | Zakladatelé | Deník | Patronáty | Patr. projevy | Spory | Hmot. zázemí | Inventáře | Hospodaření | Pap. desátek | Smlouvy | Odpustky

Deník | Patroni | Exekutor | Exekutorem jinde | Obsazení (beneficiát)

Název benefícia farářské místo - kostel Povýšení sv. Kříže - Lohec

ID #02 Jméno klerika Zobrazit údaje o klerikovi Přidat klerika

Dobroslaus , , 240

Označení klerika v prameni

Varianty jména klerika

ID klerika	Křestní jméno	Jmeno po otci	Předvíkva	Přídomek (odkud)	Přídomek
240					

Typ události* odchod Duplicitní obsazení Přesné datum 4.5.1357 Datace - den v týdnu

Důvod změny mort. Patron neuveden Datace - rok Datace - poznámka

Působení jako* jako beneficiát Exekutor neuveden Datace - měsíc Opakované působení* 1

Směna s / odchod kam

Okolnosti působení / provize Specifikace vedlejšího místa

Text zprávy Doložené formality

Vztah klerika s patronem Pravděpodobnost vztahu Specifikace vztahu

Pramen LC Pramen - citace |,1, s. 18

Poznámka

Záznam: 1 z 22

Obsazení benefícia je evidováno nejprve formou tzv. deníku, tj. každá zmínka o nějaké „události“ související s beneficiem (příchod a odchod držitele benefícia, doložení jeho působení v místě, provize k beneficiu) je evidována zvlášť s podrobným odkazem na prameny. Pro každou takovou událost je možné zaznamenat též působení patronů (prezentace přicházejících farářů) a exekutorů. Z vyplněného deníku pak databázový program automaticky generuje rekonstrukci obsazení benefícia, více či méně posloupnou řadu beneficiátů.

Beneficia | Patronie | Zakladatelé | Deník | Patronáty | Patr. projevy | Spory | Hmot. zázemí | Inventáře | Hospodaření | Pap. desátek | Smlouvy | Odpustky

Deník | Patroni | Exekutor | Exekutorem jinde | Obsazení (beneficiát)

Název benefícia farářské místo - kostel sv. Mikuláše - Drchlava

Jméno klerika	Příchod	Pozn.	Odchod	Pozn.
Andreas farář v Drchlavě			11.3.1363	
Johannes de Toczin farář v Drchlavě presb.	11.3.1363		2.12.1363	
Zdenko de Biela farář v Drchlavě presb.	2.12.1363		26.5.1365	
Stephanus pleb. in Zakup, farář v Drchlavě	26.5.1365		28.1.1370	
Johannes farář v Drchlavě	28.1.1370		28.4.1371	
Rudlinus pleb. in Tuhano, farář v Drchlavě	28.4.1371		28.3.1373	
Lutoldus presb. de Duba, farář v Drchlavě	28.3.1383		28.11.1388	
Johannes de Horziepnik farář v Drchlavě	28.11.1388		25.9.1391	
Venceslaus pleb. in Drchlavia, kaplan v Č. Lipě, pleb. in Semnycz	25.9.1391		15.12.1393	
Heinricus pleb. in Nahorziedzicz, kaplan v Č. Lipě	15.12.1393			
Martinus farář v Drchlavě			25.5.1398	
Johannes pleb. in Wlastiborzicz, farář v Drchlavě	25.5.1398			
Georgius farář v Drchlavě			24.3.1401	

Záznam: 1 z 28

Projevy patronátního práva jednotlivých patronů jsou rozděleny do několika částí. Ve zvláštní tabulce jsou evidováni zakladatelé beneficium. Patroni, kteří prezentovali nově přichozí beneficiáty, jsou zaznamenáni v deníku beneficium. Donátorské aktivity se zapisují v souvislosti s hmotným zázemím beneficium. Pro ostatní projevy patronátního práva (stavební činnost, hmotné památky, výživa ze záduší, pohřeb) je určena samostatná tabulka. Kromě toho obsahuje databáze i souhrnnou tabulku patronátů, která uvádí údaje o patronátech jednotlivých rodů nebo institucí (typ patronátu, časové vymezení držby patronátu, doložení zisku či ztráty patronátu a jejich důvody).

Patroni

Samostatně je veden seznam osob patronů. Pro každého patrona jsou zaznamenávány základní životní data (časové relace pro narození, úmrtí, popř. jiné časové doložení osoby) a stručné biografické údaje, pokud mohly být zjištěny. Cílem záznamu není vytvářet podrobné životopisy, ale umožnit jednoznačnou identifikaci osoby a tím usnadnit výběr patrona ze seznamu v rámci výše naznačených databázových struktur (obsazení beneficium, projevy patronátního práva).

Klerici

Více pozornosti je pochopitelně věnováno osobám kleriků. Jednotliví beneficiáti jsou vedeni pod svým křestním jménem v jeho standardizované latinské podobě dané předem vytvořeným kódovníkem. Důležitou součástí identifikace osob je i zachycení variant jeho křestního jména a dalších částí jména (jméno po otci, přezdívká, přídomek podle místa původu, přídomek podle zastávané funkce) nebo informací napomáhajících k přesnějšímu určení osoby (univerzitní grad, svěcení, řádová příslušnost). Všechny tyto údaje jsou jako varianty jména zaznamenávány chronologicky s odkazem na prameny v samostatné tabulce. Další tabulky jsou k dispozici pro uvedení podrobností o získaných svěceních, univerzitních gradech a řádové příslušnosti. Zvlášť je také rozepsáno určení místa původu klerika a zastávané funkce a úřady mimo hierarchii církevní správy (městské, zemské, dvorské, patrimoniální, univerzitní). Ke každé osobě se pak z deníku beneficií (viz výše) automaticky generuje seznam držných beneficií.

Evidence osob, ať v oddíle kleriků, nebo v oblasti patronů, je nejproblematictější sekcí databáze, protože identifikace osob ve středověkých pramenech je složitá, nejednoznačná, a často dokonce nemožná. Jména kleriků se proto v seznamu, odkud zapisující vybírá osoby při záznamu další události, objevují společně s několika dalšími údaji o klerikovi, jako je jeho působení na některém beneficium nebo další jeho charakteristiky. Až budoucí práce s databází ukáže, zda tento systém bude dostačující a zda se právě personální složka údajů nestane klíčovou překážkou pro fungování systému.

Hospodaření v rámci beneficium a záduší

Údaje jsou součástí karty „beneficium“, tvoří však dost uzavřený a členitý celek, který je sice v základních rysech připraven, bude však ještě nutné dopracovat některé

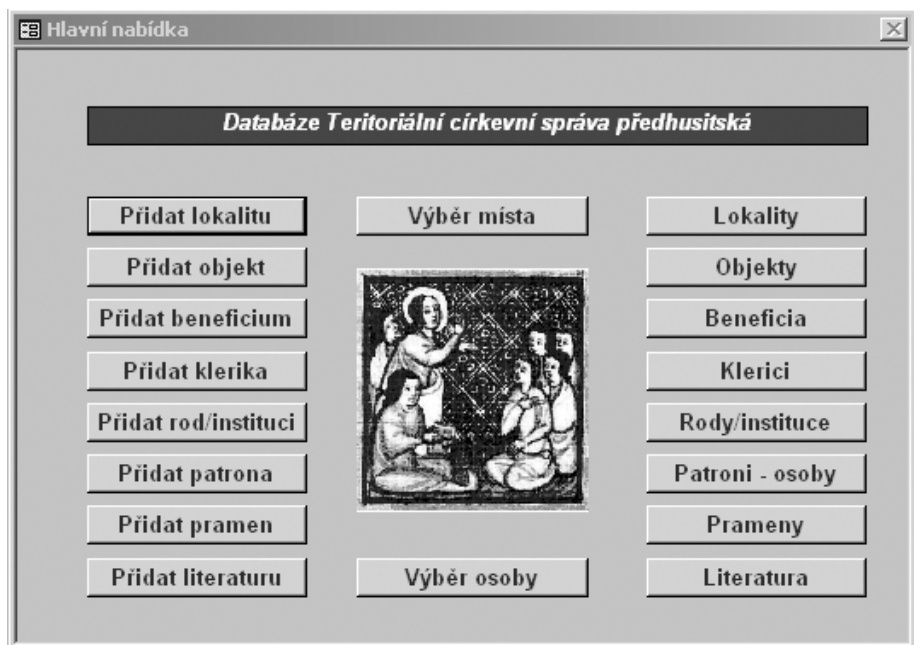
partie. Podobně jako řada jiných vedlejších tabulek a údajů představuje tu část databáze, která počítá s budoucností a u níž se nepředpokládá aktuální vyplňování. Připravila jen prostor pro následné umístění dalších dat, až budou k dispozici.

Prameny a literatura

Pro zjednodušení odkazů na literaturu a citování pramenů byly vytvořeny doplňovatelné seznamy pramenů a literatury obsahující i pevně stanovenou zkratku, která pak figuruje na jednotlivých kartách jako citační odkaz. Přestože dosavadní zpracování vycházelo převážně z pramenů vydaných, k nimž se uvádějí běžná bibliografická data, je samozřejmě možné zapisovat i prameny nevydané včetně údajů o jejich uložení. Kromě seznamu zdrojů faktografie zanášené do databáze (archivních i tištěných), se vytvářejí další tři bibliografické soubory – regionální topografie,¹⁴ literatura k objektům a literatura k patronátním rodům.

Formuláře a vyhledávání

Ovládání databáze umožňují uživatelské formuláře, které jsou přístupné z úvodní obrazovky „Hlavní nabídka“.

¹⁴ Každá lokalita má povinně vyplněn odkaz na příručku ANTONÍNA PROFOUSE, *Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*, díl 1–5, Praha 1947–1960, resp. na FRANTIŠKA PALACKÉHO, *Popis Království českého*, Praha 1848, který je kompatibilní s edicí konfirmačních knih.

Levý sloupec tlačítek je nutno použít při zadání nové položky do některé z vyplňovaných kategorií (Lokality, Objekty, Beneficia, Klerici, Patroni, Prameny, Literatura). Po vyplnění základní karty je možno touto cestou pokračovat i k dalšímu vyplňování. Při návratu k již zadané jednotce se záměrem doplnit další údaje použijeme tlačítka prostředního nebo pravého sloupce.

Tlačítka „Výběr místa“ a „Výběr osoby“ fungují jako filtr a zpřístupní pouze jednu požadovanou lokalitu, resp. beneficium, nebo hledanou osobu klerika nebo patrona. Je možno přitom doplnit nové údaje nebo jen použít údaje stávající, nelze prohlížet další místa a osoby.

K celkovému prohlížení databáze ve všech jejích rovinách a kategoriích slouží tlačítka pravého sloupce. Vedle pouhého procházení daty a pročitání údajů k lokalitám v abecedním pořádku umožňuje databáze samozřejmě i více či méně složité dotazy, na něž odpoví ve formě vyfiltrované adekvátně uspořádané datové tabulky. Autoři počítali při vytváření struktury databáze a stanovení údajů, které má obsahovat, s různými typy jejího využití. Je celkem pochopitelné, že další směry dotazování se mohou objevit až v průběhu doby, neboť historické poznávání a jeho metody nejsou uzavřeným celkem.

Z vyplněných dat se zatím pomocí předem definovaných dotazů automaticky generují na jedné straně posloupnosti obsazení jednotlivých beneficií, na druhé straně soupis kurátních obročí pro každého klerika. Pro další podrobnější vyhledávání a statistické dotazy bude možno využít dotazovacích nástrojů programu MS Access SQL. Namátkově můžeme uvést jako příklad dotazových možností: výběr lokalit a beneficií podle zadaných parametrů (například dotaz typu „vyber jen farní beneficia v královských městech“); výpis všech projevů patronátního práva pro jednu osobu/instituci; počet konfirmací v určitém časovém období; sledování mobility beneficiátů a jejich dalších kariér; sledování zakladatelských aktivit jednotlivých rodů atd. Široké možnosti grafického zpracování a prezentace výsledků umožňuje propojení programů kancelářského balíku MS Office (Word, Excel, PowerPoint).

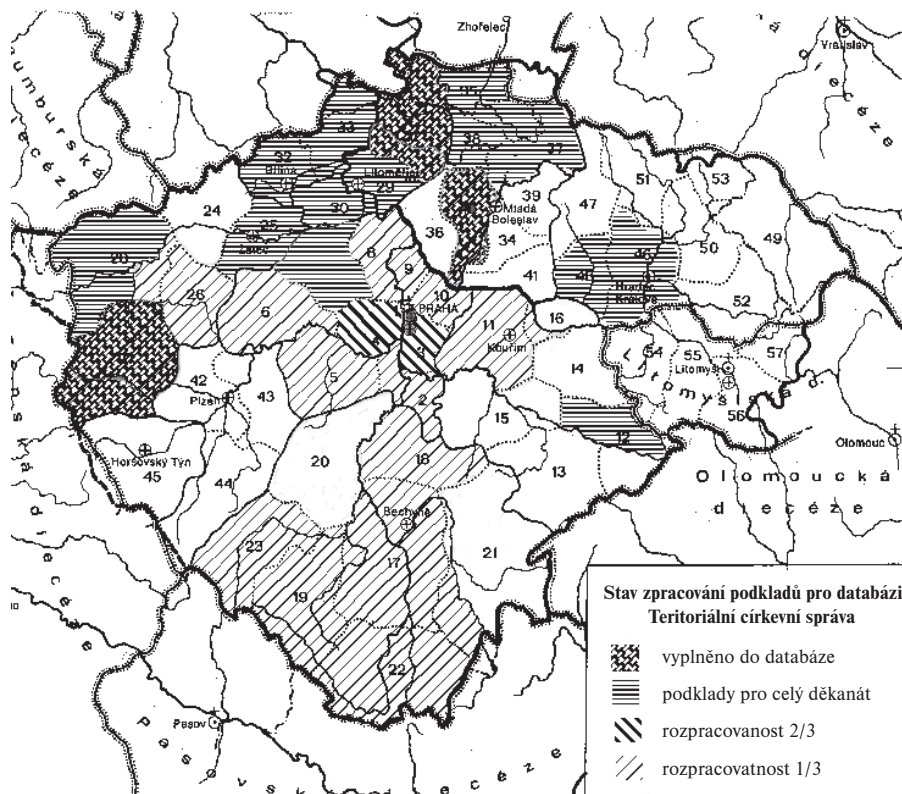
Stav zpracování podkladů a vyplnění dat

Vzhledem ke složité struktuře databáze a rozsahu, rozmanitosti a charakteru pramenného materiálu není možné přepisovat údaje přímo z edice do databázových formulářů.¹⁵ Dobře známá osobitost středověkého pramene, který i při zdánlivé sourodosti a téměř statistické povaze se nakonec ukáže strukturou, která podává údaje výběrově, aniž bychom znali k výběru klíč, nás nutila k opatrnosti. Proto od samého začátku postupujeme dvoufázově. Nejprve musí být pramenný materiál standardně předzpracován, pak jsou tyto podklady vkládány do databáze. Nejlépe se osvědčil postup podle jednotlivých venkovských děkanátů, v rámci nichž probíhá kontrola totožnosti osob, ověření nejasných údajů, identifikace hůře doložených kostelů a lokalit i další interpretace získaných údajů tak, aby zapsaná data byla srozumitelná i ostatním uživatelům. V některých případech však příprava podkladů probíhá i po jednotlivých lokalitách.

¹⁵ O charakteru hlavních pramenů, které využíváme, ZDENĚKA HLEDÍKOVÁ, *Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské*, Praha 1971, passim; TÁŽ, *Soudní akta generálních vikářů*, SAP 16/1966, č. 1, s. 157–171; TÁŽ, *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, FHB 7/1984, s. 43–99, podává ukázkový příklad využití těchto pramenů.

K vysvětlení případných nejasností nebo upozornění na zvolená řešení slouží pole „Poznámka“ umístěná na větší části karet. Dále jsou všude odkazy na zdroj příslušné informace, především na původní dobový pramen, které mají sloužit ke zpětné kontrole.¹⁶

Bilance dosavadních výsledků se nám proto rozpadá do dvou rovin. Nejprve musíme zmínit pokrok při zpracování podkladů, na druhém místě teprve postup při vyplňování. Celkový obrázek podává následující mapa.

Mapa Čech, rozdělených na venkovské děkanáty, naznačuje rámcově stupeň zpracovanosti podkladů pro vyplňování databáze. Pouze tři děkanáty (Tepelsko, Kamenecko a Českolipsko se Šluknovským výběžkem) byly již vloženy do databáze jako celek, u ostatních rozlišujeme třetinové, dvoutřetinové a celkové zpracování pramenných podkladů, které čekají na své zapsání. Mapa nemohla zohlednit detaily, má být pouze orientačním přehledem. Aktuální stav se mění, jak přibývají excerpané údaje a jsou doplňovány do databáze.

Ke konci roku 2006 obsahuje databáze zprávy o 110 lokalitách a v nich o 116 objektech. Protože ještě nejsou vyplněna všechna příslušná beneficia, jsou zatím k dispozici

¹⁶ Pouze ve výjimečných případech mají sloužit jako zdroj informací publikace typu *Dějepis města Prahy* od V. V. TOMKA, u nichž je tradičně přijímána jejich spolehlivost a zároveň nelze data čerpat z původních pramenů s ohledem na zničení příslušných městských knih za druhé světové války.

základní údaje pouze k 78 obrocím. U některých zaznamenaných objektů tedy ještě nenajdeme zprávy o obsazení benefícia, na případu České Lípy jsme měli možnost ověřit naopak situaci, kdy je v jedné lokalitě v rámci jednoho kostela evidováno několik beneficií (13) a sledovat střídání duchovních na nich.

Zprávy o farních lokalitách, církevních stavbách a jejich personálním zajištění jsou rozepsány na jednotlivé karty a podkarty, takže počet záznamů, které se vážou ke každé jednotce, je daleko vyšší než pouhý součet počtu míst, staveb, beneficií a osob. Zvláště „deník benefícia“ násobí počet vyplňovaných karet několikanásobně. U některých obrocí je sice zpráv o jejich obsluze minimálně, nejsou však řídké případy, kdy disponujeme dvaceti i více zprávami o pohybu farářů nebo oltářníků na sledovaném beneficiu. Tyto deníkové záznamy představují pro vyplněných 78 obrocí zhruba 850 karet. V dosud zaznamenaném souboru se objevilo více jak 500 kleriků a přes 200 patronů. Odhadem je v tuto chvíli vyplněno dva a půl tisíce karet.

Když si představíme, že pražskou předhusitskou diecézí tvořilo více než dva tisíce farností, je nutno počítat s tím, že počet karet se vyšplhá řádově na několik desítek tisíc jen pro základní záznam o lokalitě a obsazení benefícia (bez hospodaření a informací o životě ve farnosti). Dosavadní vyplňování ukázalo, že je to sice práce náročná a složitá, vyžadující vytrvalost a jisté znalosti, není však nemožná. Struktura databáze se zdá vyhovovat užívaným pramenům. Užitečnost takového podniku se tedy, doufejme, potvrdí. Bude však nutné zvážit, jak zajistit tento rozsáhlý produkt proti kolapsu a jak účinně organizovat kontrolu zanášených dat.

V danou chvíli končí jedna fáze tohoto projektu tím, že vypršelo období grantové podpory a bude třeba hledat nové možnosti dalšího pokračování. Presentace databáze na pracovním semináři dala podnět k domluvě o možné spolupráci s dalšími kolegy (například zpracování dat pro pražské kostely, začlenění souborů vytvořených pro jiné účely – například údaje o patronátech některých církevních řádů, ověření použitelnosti dané databázové struktury pro moravský materiál 15. stol.), což vzbuzuje oprávněnou naději, že se projekt nezastaví na půli cesty a že se vložená investice (nejen finanční, ale i lidská) v budoucnu zúročí.

Příloha: Údaje vyplňované na jednotlivých úrovních databáze

LOKALITA

identifikace – lokalizace v rámci státní správy
    dobové (historický kraj)
    novodobé (Palacký, Profous, okres 1960, kraj 2000)
ve středověké církevně-správní struktuře
    (diecéze – arcijáhensství – děkanát)
včetně změn a s přihlédnutím k zaniklým lokalitám

varianty názvu

nejstarší zpráva o lokalitě

typ lokality – dnešní a dobový

literatura regionální (krajové topografie apod.)

OBJEKT

typ objektu a změny jeho statutu

vazby mateřský – filiální kostel

rozsah farnosti, příslušnost jiných lokalit k ní

stavební situace (stav dochované architektury)

systemizace míst beneficiálních i vedlejších

literatura k objektu

BENEFICIUM

patrocinium

vznik – zánik – obnova, resp. nejstarší zmínka
    a osoby s tím spojené (zakladatelé, patroni)

personální obsazení:
    „deník“ = jednotlivé změny
    „obsazení“ = posloupná řada beneficiátů

spory, smlouvy (nájem apod.)

odpustky

hmotné vybavení a hospodaření

Farní síť ve středověkých Čechách a možnosti jejího studia

ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ (Praha)

Tradiční pohled na konstituování vrcholně a pozdně středověkých farností počítal v našich zemích s vývojem od hradských velkofarností, jejichž síť byla narušena vlastnickými kostely, k farnostem novým, malým a zemi hustě pokrývajícím; jejich síť měla být u nás v zásadě dotvořena na přelomu 13. a 14. století. To poslední v podstatě stále platí, samozřejmě s respektováním možných krajových výkyvů a jednotlivých případů nových farních kostelů, které svým vznikem překračují základní časový předěl. Naopak je dnes zřejmé, že celý starší vývoj bude asi nutno poněkud přehodnotit a nově ho sledovat jak ve střeoevropském tak celocírkevním kontextu. Zde však nechávám celé starší období stranou a odkazuji na výsledky v dohledné době, jak věřím, publikovaných nejnovějších výzkumů. Nicméně je na místě hned na začátku studia jednotlivých aspektů pozdně středověké farní organizace alespoň zmínit raně středověký vývoj z toho důvodu, že přímo souvisí se vzájemnou vazbou farní sítě a rozvoje osídlení, strukturovanosti a kultivovanosti společnosti. Tyto souvislosti jsou historikům bezpochyby již dlouho dobře známy a v jejich pracích sledovány. Přesto je třeba je i zde hned v úvodu připomenout jako skutečnost mimořádné metodické závažnosti: stav farní sítě pozdního středověku totiž ve všech aspektech územního rozložení, majetkového vybavení a vícestranných sociálních vztahů zpětně odráží celý předchozí vývoj, o němž jsou mnohdy doklady jen značně torzovité.¹

---

¹ Celá tato úvaha má charakter pouhého úvodu do problematiky a nemůže přinášet žádné nové poznatky. Tato skutečnost současně podmiňuje absenci obvyklého poznámkového aparátu: prameny, ať vydané v edičních řadách ať původní prameny archivní, i obecná a speciální literatura, z kterých tento úvod rámcově vychází, jsou používány i následujícími statěmi tohoto sborníku; tam najde zájemce jejich patřičnou citaci. Pro obecný církevně historický pohled na farnosti je možno využít všech kompendií církevních dějin a dějin církevního práva, které se těmto otázkám vždy věnují. Z mladších alespoň *Handbuch der Kirchengeschichte*, díl 1-7, hrsg. von HUBERT JEDIN, Freiburg im Breisgau 1963-1979, a románský pohled akcentující *Histoire de l'Église depuis les origines jusqu'à nos jours*, díl 1-24, (edd.) AUGUSTIN FLICHE, VICTOR MARTIN, Paris 1935n. (dosud pokračuje, rovněž v italském překladu *Storia della Chiesa*, již ve třech vydáních, poslední v 25 dílech, z nichž mnohé jsou ve více svazcích). Pro právní základ a souvislosti farní organizace z četných církevně právních dějin alespoň WILLIBALD M. PLÖCHL, *Geschichte des Kirchenrechts*, díl 1-5, Wien-München 1960-1969. Z nepřeborné literatury k historickému vývoji jednotlivých území, na nichž se farnosti uplatnily, je třeba zvlášť upozor-

Co to jsou farnosti: v nejobecnějším smyslu jde o druh organizovanosti lidí i území, který slouží – jako každé organizování – specifickému účelu. Vlivem onoho svého účelu, tzn. účelu náboženského a církevního, vykazuje organizovanostní prvek, který se realizoval ve formě farností, mimořádnou stabilitu a setrvačnost. Díky němu se farní síť stala jediným typem nižší a přitom jednotné pozdněstředověké správní organizace, který přes všechny zvraty přetrval jako plně funkční, žádoucí a využívaný až do sklonku 18. století. Tehdy převzaly farnosti (z vlastní strany spíše nechtěně) roli sítě jednotných nejnižších územně správních článků zapojených do služeb modernizujícího se státu. Po postupném vyrovnání se s touto státní funkcí pak farnosti jako modifikovaná pozdně středověká organizačně správní síť trvají dodnes. Studium tak dlouhodobě se uplatňujícího fenoménu má jistě značné opodstatnění. Stojí za to se ptát, v čem spočívala životnost farní sítě a na čem se podílela, v jakých vztazích se farnosti stabilizovaly a prosazovaly.

K tématu je možno přistupovat z mnoha pohledů, z nichž alespoň některých se dotkneme, aniž by tím mělo být řečeno, že při nich jde o pole neorané. Naopak, je nepochybné, že historiografie si již všimla snad všech rozličných aspektů spojených s existencí farností v pozdním středověku – ale s tím, že se studium farností uplatňovalo jako pomocný aspekt při nejrůznější tematické historického vývoje. Tento postup je na čase obrátit a postavit do centra zájmu farní síť v pražské provincii v pozdním středověku ve všech jejích souvislostech a se všemi otázkami, které její vývoj vyvolává. Snad je tu na místě skromnější vyjádření: postavit farní síť do centra zájmu alespoň v některých souvislostech obecného vývoje a vytyčit pro její studium alespoň některé otázky, protože postupující poznání si jistě bude klást vždy otázky další a další.

Jen jako premisu je tu možno konstatovat, že k vyhraňování farností (ve smyslu malých farností pozdního středověku) docházelo v našich zemích paralelně s konstituováním sítě měst a vesnic. Platí to ostatně nejen pro naše země a v období ještě starším lze rovněž shledat analogii vztahu mezi významnými (farními) kostely a koncentrovaným osídlením. Ve „starší“ Evropě se takový souběh dotváření farností a sídel at' městského nebo venkovského typu projevil či uplatnil účastí farních obcí – neboli farností – při rozhodování o tom, co je bráno jako výsostně samosprávná městská záležitost, totiž při městských soudních a daňových věcech a při udělování městských práv. Ideové zdroje, z kterých tato praxe vyplynula a jež bychom zkratkovitě mohli označit jako *civitas Dei*, tu necháme stranou. Zřejmé je tu i prvotní organizační a správní dotvoření-nadřazení farních uskupení, které přerůstá hranice náboženské funkce směrem k odpovědnosti za veřejný život celku podobně, jako na rozhraní starověku a středověku převzal římský biskup odpovědnost za Řím a okolí. Mohl se podobný postup propojení farních obcí

---

nit na zevrubné encyklopedie posledních desetiletí, jejichž hesla (Pfarrei, Pfarrorganisation atd.) vždy uvádějí dostatek literatury vhodné jako východisko pro badatelovu orientaci. Mám na mysli alespoň *Lexikon des Mittelalters*, Stuttgart-Weimar 1999 (heslo Pfarrei, autor Richard Puza, je v 6. dílu, col. 2021–2026), dále druhé vydání *Lexikon für Theologie und Kirche*, hrsg. von J. HOEFER, KARL RAHNER, Freiburg im Breisgau 1957–1967, (pro historickou práci je druhé vydání mnohdy užitečnější než vydání další, třetí – hrsg. von WALTER KASPER, Freiburg im Breisgau 1993–2001); dále *Theologische Realenzyklopädie*, de Gruyter Studienausgabe, Berlin–New York 1993–2001 (hesla Pfarrei, Pfarrer od Hanse Paarhammera a Eberharda Winklera, 2. díl, s. 337–374). Speciální obecná literatura tu budiž zastoupena alespoň jedním dílem: VINCENZO BO, *Storia della parrocchia*, díl 1–4, Roma 1988–1990. Pro speciální literaturu týkající se území pražské provincie a pro zdejší prameny a jejich edice odkazují všemš na citační údaje následujících příspěvků tohoto sborníku.

a konstituujících se měst uplatnit i v českém vývoji, resp. našli bychom stopy něčeho podobného i ve zvyklostech vzájemného vztahu měst a jejich farností i u nás?

To, co označujeme jako plný městský život, je v našich zemích až na výjimky doloženo mnohem později než existence farností příslušných měst. Stopy prvotní vzájemné součinnosti v naznačené podobě (jež by byla sama o sobě logická) bychom proto museli shledávat zachyceny až dodatečně v některých specifických zvyklostech toho kterého města. Jedním ze znaků, které by tímto směrem mohly ukazovat, by mohla být silná spoluúčast městského faráře na patronátním právu oltářů ve farním i dalších kostelech města, jako tomu bylo třeba v Českých Budějovicích nebo v Ústí nad Labem (ale ne třeba v pražských městech). Farářova účast na patronátním právu oltářů po úmrtí zakladatele se liší případ od případu. Jen mikrosondy do poznání situace jednotlivých lokalit mohou přinést jasnější výsledky a odpovědět na otázku, jestli silné postavení faráře města bylo podmíněno jen mocenskými vztahy nebo naznačuje širší a starší souvislosti. Nejde tu jen o zmíněný podíl na patronátech, ale i o samu účast faráře v právním životě města, jež se v některých případech odráží v zápisech městských knih. Vyložit ji jen gramotností nebo případným právním vzděláním farářovým není příliš přesvědčivé. V některých městech se farář v městském životě silně uplatňoval, někde byla situace opačná. V čem se situace obou skupin liší? V jednotlivých případech bude sotva možné takové zvláštnosti vysvětlit, ale jsem přesvědčená, že při fundovaném postižení obdobných otázek v co největším počtu míst se tím mohou naznačit a dokonce prokázat uplatněné vývojové postupy. Do stejného směru úvah pak patří i zdánlivě opačný směr, kdy členové laické společnosti všech sociálních skupin a především měšťané zapisují své právní záležitosti do knih církevního fora, i když mají už dávno k dispozici vlastní městské knihy. Neodráží snad i tato skutečnost existenci staršího užšího spojení?

Vztah farností a vyhraňování jakýchkoliv obvodů venkovského osídlení je ještě výraznější než u měst. Vyplývá už z elementárních praktických potřeb vzájemné komunikace obyvatelstva, jež závisela na mnoha denních okolnostech počínaje geografickou a klimatickou podobou krajiny, přes majetkové a právní vztahy až po zvyklosti života místní komunity. V evropském měřítku se opět přijímá jako skutečnost, že spolu souvisely a na sebe se vázaly soudní, tržní a farní obvody a je to jen logické. Přitom pro Čechy se uvádí, že tomu tak nebylo, resp. že to není nikde doloženo. Jistě by stálo opět za bližší zkoumání sledovat vyhraňování oněch tří možných typů obvodů po mikroregionech, aby se mohlo zjistit, zda Čechy tu opravdu byly výjimkou nebo zda se zdejší situace od obecné nelišila nebo naopak nakolik se ani v jiných oblastech neuplatňovalo zmiňované propojení tak důsledně, jak se uvádí, a případně od které geografické „čáry“ takový rozdíl počíná.

Dosavadní poznámky souvisejí spíše s počátky než pozdějším plným fungováním farní organizace, byť mnohdy budou bezpečněji poznatelné jen zpětně z mladších pramenů. Vraťme se však k účelu, proč farnosti jako organizace vznikly. Tím je zajištění náboženských potřeb obyvatelstva a současně zajištění podmínek pro plnění úkolů církve. Specifikou farní organizace je tedy skutečnost, že podléhá církevnímu právu a v mnoha aspektech přímo obecně platnému právu kanonickému, které zaručuje její značnou – i když jistě ne úplnou – jednotu v celé latinské části Evropy. K základním „předpisům“ tohoto typu patří jasné vymezení důvodů ke vzniku farností v kanonickém smyslu, které obsahuje dekretál Řehoře IX. vydaný s obecnou platností před rokem 1241 s tím, že původní ustanovení bylo určeno pro York a pocházelo z roku 1170. Podle něho při vzniku nové farnosti bylo třeba splnit čtyři základní podmínky, z nichž

dvě byly určeny ohledem na obyvatelstvo, dvě ohledem na duchovenstvo řídící fary. K prvním patřila velká vzdálenost sídliště od již existující starší farnosti, jež ale nebyla blíže vymezena i s ohledem na druhou podmínku, totiž obtížnost cest, jež spojovaly lokalitu s dosavadním sídlem farnosti, a to zvláště v zimě a za špatného počasí. K druhé skupině podmínek patřil dostatečný příjem na výživu faráře a udržování kostela a bohoslužeb, který by zůstal původní farnosti po oddělení nové a ve stejném smyslu vymezený dostatečný příjem farnosti nové. Byly-li tyto dvě podmínky splněny, bylo možno novou faru zřídit i přes odpor správce té dosavadní. Pravomoc k tomu byla výslovně vyhrazena diecéznímu biskupovi. Je opět věcí studia raně středověkého vývoje pokusit se sledovat nejen prosazování dekretálu v praxi, ale i pravděpodobné starší uplatňování jeho zásad, jejichž jasná logičnost dovoluje předpokládat, že se tu jen právně formulovala do té doby se vyvíjející praxe, stejně jako tytéž zásady byly základem ještě farní reformy Josefa II.

V obecném evropském vývoji naráželo zřizování nových diecézních farností často na odpor jiných církevních institucí, kapitul a klášterů, jež pozdější farní funkce do té doby v kraji vykonávaly; jindy se tomu stavěly do cesty zemsko-právní překážky. Opět by bylo třeba sledovat stopy podobného vývoje v našich zemích. Vzhledem k původní slabosti záhy nahrazené vazbou církve a měst k panovníkovi, jak se u nás uplatňovala, bych nepředpokládala výraznější překážky při vzniku farností ze strany církevních institucí, tím méně měst, ale výjimky samozřejmě mohou být. Na tvořících se statcích zemské šlechty byl vznik nové farnosti zřejmě přímo v zájmu majitele, který v daném okamžiku korespondoval se zájmem biskupa. Logicky pak z toho vyplynulo, že plné prosazení farní organizace u nás časově korespondovalo s obecným uznáním hierarchického postavení biskupa nejen v sakrální oblasti, ale i v jurisdikčním smyslu. Z těchto spíše jen naznačených úvah než podložených závěrů pak vyplývá, že značná hustota farní sítě v českých zemích, jak ji známe pro druhou polovinu 14. století v Čechách a předpokládáme na Moravě, byla ve smyslu Řehořova dekretálu podmíněna především – a chtělo by se z hlediska formální logiky říci: jen – geografickými podmínkami a na ně leckdy vázanou majetkovou držbou. Členitý terén zalesněné pahorkatiny si při zahušťování osídlení vynucoval i hustější farní síť, přitom tu nebyl nikdo, jehož práva by byla ohrožena, a naopak konečné slovo biskupovo při vzniku nové fary bylo vítaným prostředkem pro zdůraznění jeho veřejného postavení. Zda tu prosazení biskupské pravomoci v souvislosti s širším uplatněním vyspělého kanonického práva bylo doprovodným a spolupůsobícím, nebo jen druhotným jevem, nelze zatím jednoznačně rozhodnout.

Dosavadní problémové okruhy se týkaly spíše náznaků, počátků a formování farní organizace v kontextu evropského a domácího vývoje; nyní je už na čase soustředit se na vlastní téma, kterým jsou jednotlivé aspekty složení a působení farností u nás v pozdním středověku. Teprve pro dobu 14. a počátku 15. století máme alespoň pro většinu Čech k dispozici bohatou pramennou základnu, v detailech využívanou už po více než století, ale paradoxně právě pro svou bohatost dosud v širším měřítku nevyužitou. Ostatně z ní je možno a nutno vyjít zpětně i k oněm počátkům a prameny raného období konfrontovat s výsledky poznání pro pozdní středověk.

Začneme farními právy a jejich realizací. Jejich vymezení je dobře známé a vytváří jednotný a vzájemně propojený celek a současně i základní program výzkumu, který by se měl vztahovat k farním kostelům. Na prvním místě bylo k farnímu kostelu vázáno právo (a povinnost) udělování všech svátostí laickým obyvatelům farnosti a k poslední z nich, poslednímu pomazání, se logicky připojovalo i právo pohřbívat farníky u vlast-

ního kostela. Je dobře známo, že farní přímus, který představovalo přiřčení okruhu svátostí včetně jejich vnějšího hmotného a společenského zajištění a doprovodu, byl od 13. století – tedy v době, kdy se alespoň u nás pozdněstředověké farnosti plně vyhraňovaly – narušen privilegií mendikantských řádů a postupně docházelo ve většině evropských zemí ke sporům mezi nimi a farním duchovenstvem. V Praze vypukly tyto spory naplno až poměrně pozdě, kolem třetiny 14. století, ve významných městech na sever odtud ještě později. Kontroverze vesměs končily právní cestou a místní listinná nařízení obvykle postavilo hráz významnějším či bouřlivějším potyčkám, aniž by však mohlo odstranit případné napětí mezi oběma skupinami duchovenstva a jejich příznivci. Sestavení míst a doby, kdy k ostrým sporům došlo, zřejmě koresponduje s postupujícím vyrovnáváním sociální a mentální roviny evropských regionů a nebylo by v konkrétních projevech bez zajímavosti. To poslední platí tím spíše o případných nadále trvajících projevech napětí mezi farním klérem a mendikanty, o jejich výskytu, formě i dopadu. Jestliže s touto větví vzájemných potyček můžeme počítat především ve větších městech, kde byly farní kostely i konventy mendikantů, pak pro venkovské kraje by bylo třeba otázku poněkud modifikovat v tom smyslu, jak se ve vztahu k farnostem projevovalo pohyblivé kazatelství mendikantů. Speciální otázkou s tím související by tu bylo, jak na místní farní síť dopadalo případné inkviziční vyšetřování v onom kraji, jelikož bylo by nepřímou, přeci často spojeno s některým členem mendikantského řádu. V našich zemích by k takovému sledování mohla jistě dobře posloužit oblast Jindřichohradecka nebo Žatecka.

Ale je třeba se vrátit k vlastním farním kostelům a jejich funkci. Udělování svátostí ve farních kostelech bylo sice jejich právem a povinností, ale v jistém smyslu i výsledkem jejich činnosti. Farář měl především své farníky „vychovat“, že a proč mají svátosti přijímat. Neboli k základním právům a úkolům farních kostelů patřila i náboženská (a obecně kulturní) výchova svěřeného obyvatelstva. Je nasnadě, že měla ve všech kostelech vedle „sousedského“ kontaktu mezi farářem a farníky především formu kazatelství a jen při některých z nich i formu obvykle jen nepřímou zjiitelné školy, jak bylo svého času vyvozeno na příkladu Podblanicka. Badatelská oblast, která se v tomto okruhu otvírá, je nesmírně široká a do značné míry samostatná. Kazatelství běžných farních kostelů nelze automaticky spojovat s reformním kazatelstvím nebo s dochovanou postilovou literaturou a z ní naopak nelze zpětně usuzovat na kulturní úroveň kraje. Četné dochované výklady základních modliteb naznačují tematiku a rovinu běžného kazatelství mnohem lépe, ale i ty byly určeny jako vzorové a skutečná praxe ve farnostech byla někde níže. O ní toho víme mizivě málo. Pro badatele jistě mnohem atraktivnější postilová literatura mohla mít skutečný, byť i tak zředitelný dopad mezi soustředěným obyvatelstvem až v další generaci – pokud nešlo o vyhraněné skupiny. Je vynikajícím pramenem pro poznání kulturního či spíše intelektuálního vývoje, ale velmi ošidným historickým pramenem uplatnitelným v obecnější rovině.

Konečně k farním právům a povinnostem patří ještě třetí oblast, jež po svátostech a výchově uzavírá okruh všestranné péče o farníky: chudinská a špitální služba. Existovala v každé farnosti stejně jako předcházející dvě oblasti, ale stejně jako o druhé z nich se toho i o chudinské péči u běžných far ví jen velmi málo. Skutečně špitály jako samostatné a zvláštním majetkem nadané a vlastním správcem vybavené instituce existovaly asi jen ve městech, ostatně jen tam byla koncentrace obyvatelstva taková, že to bylo nutné. Zopatření starých a bezmocných lidí se na venkově dalo snad patriarchálním způsobem v rodinách či obci a teoreticky to byl farář, kdo se měl postarat o to,

aby tato péče nechyběla. Jak tomu skutečně bylo, zatím nevíme, ale podaří-li se zachytit některé detaily tohoto typu podrobným výzkumem územně širokých pramenů, bude to cenným příspěvkem k obecné situaci a vývoji farností zvláště. Vlastní chudinská péče však existovala při všech kostelech a měla formu rozdělování naturálních (potravinových) nebo peněžních almužen či živení a ošacování chudých po bohoslužbách a při zvláštních příležitostech. Mohlo jít o soukromou a tudíž nezjistitelnou dobročinnost jednotlivců, která byla bezpochyby větší, než si dnes připouštíme: lze to vyvodit z nářků vyprávěcích pramenů na její absenci v dobách neúrody a hladu, kdy ani majetným na rozdávání nepřebývalo. Předmětem zkoumání ale mohou být jen ony pravidelné sumy z kostelního nebo mešního nadání, příjmy na přilepšenou, které byly určeny právě pro účely rozdělení potřebným a mohou být do značné míry vyčíslitelné.

To, co označujeme jako farní práva, vyplývalo tedy z promyšlené a uzavřené teorie, která viděla ve faráři pečujícího a starajícího se otce všech farníků. Ostatně kvůli tomu, aby jim mohl být a o farníky se opravdu starat, měl od nich nárok na desátky. Těto krásné teorii je třeba rozumět a pak s jejím vědomím přistoupit ke studiu opravdu realizované skutečnosti.

Podmínkou pro to, aby farnosti mohly plnit už své elementární natož úplné úkoly, byla především existence kostela samého a jeho materiálního zabezpečení, jehož správcem se farář stával. Nebude obtížné doložit existenci kostela z písemných nebo archeologických pramenů, větším problémem, mnohdy asi neřešitelným, zůstane ale u mnohých kostelů jejich prvotní majetkové vybavení; pravděpodobně jen detailní sonda do dějin malého regionu nebo dokonce místa bude mnohdy schopna zjistit něco bezpečnějšího.

Zato se historickému bádání otvírá široké pole působnosti v poznání personálního obsazení jednotlivých farních kostelů ve smyslu struktury duchovenských míst při nich i střídajících se osob jejich držitelů. V zásadě půjde vždy o faráře, kterému zůstává veškerá plná odpovědnost za farnost, a o pomocné duchovenstvo, u něhož ale existuje značné rozrůznění v právním postavení, sociálním zajištění a úkolech a ve vztahu k faráři. Přitom titulatura, jež se objevuje v pramenech, nemusí být vždy jednoznačná, v zásadě by měla být stálá v diecézi (ale ani to neplatí stoprocentně) a v rozličných diecézích bývá pro tutéž funkci užíváno rozličných označení. Už sám farář bývá v našich pramenech dokonce častěji než termínem *parochus* označován jako *plebanus*, kde významový rozdíl není, ale také jako *rector ecclesie*, což je zřejmě opět jen jiný výraz pro stejnou funkci, i když jeho slovní vyjádření se zdá naznačovat jiný zdroj či převahu počáteční funkce.

V podstatě všechny povinnosti a vnější postavení faráře má i *perpetuus vicarius*, u něhož se však zásadně liší právní postavení. Ve farním prostředí ukazuje titulatura zásadně k inkorporaci fary, kdy farní oprávnění je vztaženo k opatovi či převorovi kláštera, proto skutečný vykonavatel oprávnění je vikářem klášterního představeného, ve výkonu funkce ale opravdu věčným, stálým. Liší se rovněž jeho příjmy, které jsou opravdu jen vikářské, t.j. omezené na část nutnou ke slušnému živobytí.

Jiní *vicarii* při farních kostelech se ale zásadně ve svém postavení i funkci liší, aniž by prameny připojovaly k jejich pojmenování jakékoliv adjektivum. V literatuře je pro jednoznačné rozlišení označujeme jako manuální vikáře, čímž má být vyjádřeno, že jsou to kněží, kteří jsou opravdu doslova faráři k ruce. Jsou na něm plně závislí. Pouze farář určuje druh činnosti i výživu těchto vikářů; proto je také běžné prameny postihují jen nepravidelně a jakoby mimochodem a teprve od počátku 15. století se občas objevují

darování ze strany farníků pro faráře s účelem přispět mu na vydržování takového vikáře. Existence manuálních vikářů bezpochyby závisela na hospodářských možnostech příslušné farnosti, ale souvisela také s vývojem religiozity. V tomto smyslu, tedy zájmu obyvatelstva o uspokojování náboženských potřeb a případně dalších služeb soustředěných k farnostem by sledování místního, početního a časového výskytu a uplatnění manuálních vikářů mohlo být značným přínosem pro poznání sociálně kulturního a myšlenkového stavu české společnosti.

Manuální vikáře je třeba rozlišovat od tzv. střidníků, přesněji *conventores*, nájemců farních důchodů. Opět se jednalo o nesamostatné, nebeneficiální duchovní, jejichž postavení ale případ od případu upravovala zvláštní terminovaná smlouva. Fakticky šlo o kněze, kteří smluvně zastupovali nepřítomného faráře ve všech jeho povinnostech a právech a starali se i o farní hospodářství, z jehož výnosů jim zůstávala jen smlouvou zaručená část, zatímco ostatek odevzdávali faráři příslušného kostela. Prapříčinou existence střidníků je na jedné straně striktní podmínka farářovy rezidence a současně snaha, aby co nejvíce duchovních získávalo vyšší vzdělání, což ale bylo podmíněno odchodem od kostela. V tom okamžiku však i pronájmy farních důchodů se mohou stát ukazatelem určitého kulturního trendu. Vedle základní pohnutky studii se mohla uplatnit i kterákoliv jiná, pro kterou farář důchody na čas pronajal, třeba jeho stáří a neschopnost se postarat o už zanedbané hospodářství nebo jeho zaměstnání v královských či jiných službách, které ho z místa odvádělo nebo i jeho dlouhá liknavost, pro niž, tak řečeno, vzali farníci věc do vlastních rukou a existenci nájemce si vynutili. Smlouvy samy to obvykle nějakým způsobem zmiňují. Hospodářské klauzule pronájemních smluv jsou samozřejmě vynikajícím pramenem pro (většinou) venkovskou ekonomiku a v tomto směru byly už využívány.

Jasnější vymezení a nesrovnatelně početnější doložení v pramenech má vedle faráře skupina beneficiálních duchovních při poněkud větších farních kostelech. Jde především o oltářníky. *Altarista*, správce samostatného, vlastním majetkem vybaveného a jako církevní beneficium právně zřízeného oltáře uvnitř farního kostela, měl za povinnost sloužit několik dní v týdnu nebo denně mše v době mimo velkou mši u hlavního oltáře a případně konat aniversaria za zakladatele oltáře. Všechny okolnosti a povinnosti vesměs určovala zakládací a erekční listina; jelikož naprostá většina oltářů uvnitř farních kostelů pochází až z doby po polovině 14. století, povětšinou je známe. Masovost vzniku nových oltářnictví z nich dělá v mnoha aspektech vynikající pramen: ve smyslu místního a časového vzniku, sociálního původu zakladatelů, dalších osudů patronátních práv, ale i patrocinií a jejich místních i časově módních vln. Lze je nahlížet také z aspektu zvláštních liturgických ustanovení.

Poněkud méně jasnou kategorií jsou v našich pramenech stálí kaplani, *capellani perpetui*. Je to jiný typ duchovních než výše zmiňovaní věční vikáři. Stálí kaplani mají své vlastní beneficium závislé povahy a obvykle místně či stavebně oddělené od vlastního farního kostela; leckdy jde o starší kostely pokleslé v dalším vývoji na úroveň kaple, jež se dostala do závislosti na nové farnosti, případně se stala hřbitovní kaplí nebo, spíše výjimečně, šlo o nově založenou kapli, u nichž jsou tito stálí kaplani trvale ustanoveni a počínají si při ní samostatně, ale přesto právně a dohledem podléhají faráři. Bližší vymezení kaplanství v našich pramenech bude odvoditelné až z detailního studia jednotlivých dokladů. V zásadě je ale nutno mít na paměti, že prameny a literatura oblastí na západ od našich zemí užívají obvykle termínu kaplan pro ty duchovní, které naše prameny označují jako oltářníky (jak odpovídá mladšímu, potridentskému stavu), pří-

padně pro ještě další skupinu beneficiátních vikářů. U těch opět jde o poměrně nejasné užití výrazu vikář – zástupce, pro duchovního podléhajícího faráři, který drží vlastní beneficium (a proto se s ním v pramenech setkáme nesrovnatelně častěji než s manuálním vikářem), ale jeho beneficium je určeno k vydržování klerika, kterému je obvykle postoupen výkon věcně vymezené části farářovy pravomoci. Takovým vikářem mohl být u poněkud větších kostelů zpovědník, *penitenciarus* (na rozdíl od nich známější biskupští nebo papežští zpovědníci však souvisejí s rezervátními případy) nebo kazatel, *predicator*. Pro oba typy se ovšem postupně vžívá jejich specializační pojmenování.

Ke stručnému vypočtení jednotlivých kategorií duchovenstva, které působilo při běžných kostelech farní organizace, je třeba ještě volně připojit tu skupinu kleriků, která měla na starosti zajišťování nejrůznějších zbožných nadání: konání jednotlivých mší nebo aniversarií, pro které nebylo zřízeno zvláštní beneficium, ale jen vyčleněn určitý plat nebo menší nemovitý majetek, jehož výnos pak získal ten, kdo příslušné liturgické funkce konal. Mohl to být někdo z ostatního duchovenstva kostela nebo klerik jednotlivě k tomu úkolu pověřený farářem, obecné pravidlo tu zřejmě neexistovalo. Ke zbožným nadáním ale patřilo třeba i zajištění světla v kostele a udržování lampy o některých svátcích nebo i trvale, příspěvek na určitý zpěv, na zvonění v některé dny či na školu. Je evidentní, že tyto donace určené k umocněným liturgickým funkcím ve farním kostele a k jejich slavnostnímu doprovodu mají co dělat se vzrostlou religiozitou a ceremoniálností obyvatelstva a že mají obecně kulturní dosah. Stejně jako při zakládání nových oltářů, kde zakladatelé mnohdy vypočítávají vyžadované liturgické povinnosti oltářníků, dozvídáme se tu o dobové a místní oblibě světců a svátků, některých zpěvů, modliteb. Zůstane věcí detailního studia, zda při tom jde o věci podmíněné jen obecnou módní vlnou, nebo – a to spíše – také možností či realizací komunikačního spojení různých oblastí ať už podmíněného geograficky nebo zprostředkovaného kulturními styky i navzájem vzdálených končin, jejichž základem byla mobilita sociálně a kulturně vyspělých jedinců.

Jiný a doposud nejsystematičtější sledovaný aspekt studia farní organizace představuje majetkové zázemí kostelů. Základní trend od pozemkového vybavení s poplatnými lidmi k emfiteuzi a úrokům a nakonec věčným platům ve městech je u farních beneficií stejný jako při všech hospodářských jednotkách. Přitom konkrétní majetek vlastních farností je většinou sotva zjištělný a místo toho se musíme spokojit jen poměrným srovnáním majetnosti jednotlivých far pomocí výše papežských desátků. Naopak je známo obvykle vybavení mladších oltářů a dalších závislých beneficií, k jejichž právnímu vzniku byl nutný minimální příjem 12 kop grošů ročně, určených na výživu duchovního i vybavení a údržbu oltáře samého a k zajištění potřeb pro jeho liturgické funkce.

Spíše se předpokládá, než aby tomu tak bezpodmínečně vždy bylo, přímý vztah mezi majetností kostela a jeho patronem. Jistěže královské farní kostely měst patřily k těm hmotně dobře vybaveným, ale někdy se lze setkat s nečekaně vysokým majetkovým odhadem u zdánlivě nenápadného venkovského kostela. Rozložení patronátních práv je už delší čas jedním z podstatných úkolů studia farní organizace. Dlouho, přinejmenším od Sedláčkových dob, bylo využíváno především jako pramen pro postup osídlení a rozložení pozemkového vlastnictví. Tento přístup neztrácí svou hodnotu ani dnes, kdy se kombinuje se sledováním rozložení patronátních práv v regionu mezi sociální vrstvy jako podklad pro studium jejich vlivu místního i dálkového. Zvláštní pozornosti by si zasloužily případy spíše ojedinělých výkonů patronátního práva farními obcemi: kde se vzaly? Je snad možno předpokládat založení farního kostela obcí jako tomu

bylo obvykle u ostatních patronátů, nebo je v této formě konzervován nějaký specifický starší vývoj?

Prostřednictvím prezentačního práva souvisejí patronáty a jejich rozložení – mezi sociální vrstvy a v určitém regionu – s obsazováním farností i jejich závislých beneficií. Kdo se stal v určitém místě farářem (nebo oltářníkem atd.), stal se jím sice biskupovým jmenováním, ale na návrh patrona nebo v případě směny po jeho souhlasu. Nabízí se tu celá škála otázek, které stojí za sledování: vztah mezi patronem určitého sociálního zařazení a knězem, kterého navrhuje ke svému kostelu, vztah, který je podmíněn místem původu a jeho vzdáleností k potenciálnímu uplatnění, vzdělanostním zařazením navrhovaného nebo jeho rodovou příbuzností s patronem. Zájem tu budí totožnost či rozlišení původní sociální příslušnosti navrhovaného a patrona, a dále převaha toho či onoho faktoru u far bohatých nebo chudých, podhorských či v úrodném kraji, far královských, šlechtických či měšťanských nebo s církevním patronátem. Dalším sledovatelným aspektem je, jak často a z jakého důvodu patroni své faráře střídali, neboli délka působení farářů, již je opět vhodné zvláště sledovat u bohatých či chudých far a u far pod sociálně rozlišeným patronátem. Jiný směr, který si zaslouží pozornost, vede k otázkám, čím byly zdůvodněny časté směny mezi beneficiáty, jež se sice daly se souhlasem obou patronů, ale formulace pramenů nedovolí zjistit, z čí iniciativy k nim docházelo. Můžeme se ptát, po jak dlouhém působení měnili faráři svou faru za jinou a jak daleko odcházeli a proč? Pohyby mezi farami jediného patrona jsou doloženy na velkých dominiích jako bylo rožmberské, kde šlo jednoznačně o posun vždy výše, na bohatší a ve významnějším místě situovanou faru. Lze najít nějaké pravidlo platné i mimo tak vyhraněné případy? Tyto i další podotázky, jež vyplývají z rozličných aspektů vztahů patron – prezentovaný – lokalita v určitém místě, jsou dobře zodpověditelné v regionu, ať už je vymezen správně, geograficky či majetkově. Z takových dílčích výsledků bude pak možné i celodiecézní či celozemské porovnání a vyvození platných historiografických závěrů.

Ještě si v této „programové“ pasáži zaslouží poznámku zmínka o církevním patronátu vykonávaném některou kapitulou, řádem nebo kterýmkoliv církevním hodnostářem. Je jím míněn skutečný patronát, nikoliv plná inkorporace kostela. Ta předpokládala papežské potvrzení, jak to vymezil Inocenc IV.; taková listina mnohdy opravdu existuje, ale jindy vydali inkorporační listinu na některý farní kostel řádu třeba jen administrátoři diecéze. Uplatnila se pak taková inkorporace v praxi, resp. zůstala právně platná a jak dlouho? A naopak – uplatňují se všechny případy farních kostelů, pro které známe papežskou inkorporační listinu, jako kostely inkorporované nebo naopak je možné doložit funkčně inkorporovaný kostel, který žádnou listinu na svůj status nemá? V této oblasti je mnoho neznámých; jejich studium by mělo postihnout jak četnost a formu inkorporací u jednotlivých řádů, tak vesměs vztah inkorporovaných far k obecné pravomoci diecézního biskupa obsazovat i vizitovat fary. Nebylo to jednoznačné, vzpomeňme jen na vizitační spory Jana z Jenštejna a cisterciáků. Tady je možné zatím pouze říci, že se mladší inkorporace těžko prosazovaly, stejně jako to platí pro mladší (z první poloviny 14. století) prostá darování patronátních práv v královských městech panovníkem některému klášteru či řádu. Ty se obvykle udržely jen krátkodobě. Návrat třeba lounského a dalších patronátů do královských rukou je pak zřejmou analogií restituace královské domény za Karla IV. V souvislostech i detailech však tato speciální problematika teprve čeká na své zpracování.

Dále je třeba zmínit zvláštní případy, kdy farní práva patřila některé kolegiální nebo dokonce biskupské kapitule. V podstatě pak platí, že kapitulní a farní funkce byly sice

od sebe formálně odděleny, ale jejich výkon v jediném kostele jako stavbě pak vedl k tomu, že převážil jeden či druhý aspekt, vždy podle okolností existence kapituly. Nepřekvapí, že při pražské kapitule vysoko převážily funkce metropolitní kapituly a dómský farář, hrobník sv. Vojtěcha, je sice registrovanou a obsazovanou, ale jinak zcela nevýraznou funkcí. Naopak v kolegiálních kapitulách situovaných ve městech a městečkách byla funkce faráře vždy vázána k některé kapitulní hodnosti. U příslušného kostela sice kapitula žila svým vlastním životem, nicméně v prostoru chrámu nakonec zcela převládl farní element. Došlo k tomu plynulým vývojem, hlavně zakládáním nových oltářů přímo měšťany příslušného farního obvodu, kdy oltáře sloužily potřebám zakladatelů.

Na dotvoření farní sítě vesměs navazuje konstituování děkanátů nakonec s ustáleným územím, s nominálním centrem a se zpočátku volitelnou, pak biskupem jmenovanou funkcí děkana. Ve stejnou dobu začíná i více nebo méně pravidelné konání diecézních synod, jichž se účastní děkani za svůj obvod. Jelikož funkce venkovského děkana nebyla vázána na místo a děkanovi připadly i další nemalé funkce a pravomoci, stojí za to sledovat, kdo v určitou dobu byl děkanem konkrétního děkanátu. Nejspíš to byl vždy schopnější a vzdělanější farář – měl přeci mít přehled a zodpovědnost za svůj obvod, který zastupoval – ale svou roli tu jistě sehrály i komunikační možnosti místa, kde působil.

Pro zodpovězení všech naznačených i dalších otázek spojených s existencí a činností pozdněstředověké farní organizace existuje pro Čechy, resp. pro pražskou diecézi, v rámci střední Evropy zcela mimořádný komplex pramenů především církevní provenience, který je možno doplnit o obecně obvyklejší prameny městského původu. Pramenná základna tu dává možnost na většinu z otázek dát uspokojující odpověď. Předpokladem pro to je jednak použití přesné a jednotné terminologie, ale hlavně vzájemná kombinace mnohdy až stereotypních údajů rozličných řad pramenů. Náběhy na takové zpracování se daly už mnohdy v minulosti, vzešly z nich dílčí stati pro některá území nebo obsáhlé kartotéky, jež skončily v pozůstalostech pilných jedinců. Pramenů je totiž tolik, že jejich efektivní zvládnutí je nad síly jednotlivce. Dlouhodobý program vytvoření jistě pracné databáze dává do budoucna jedinou možnost a naději, jak mimořádného pramenného bohatství opravdu využít. Už jeho existence a složení je českým specifíkem. Mělo by proto být až morální povinností české historiografie podat na jeho základě co možná úplný obraz farní organizace v jejím složení, funkci a v důsledcích její činnosti. Ukázala by se tím specifika české společnosti 14. a počátku 15. století, a současně by onen obraz mohl sloužit jako model uplatňovaný v zásadě i v jiných zemích, jež měly srovnatelnou společenskou skladbu.

Počátky farní organizace v Čechách a na Moravě ve výpovědi archeologie¹

IVO ŠTEFAN – LADISLAV VARADZIN (Praha)

Základní představu o počátcích církevní správy českých zemí formulovalo již historické bádání počátku 20. století, aniž by od té doby došlo k výraznějšímu posunu v poznání.² V první fázi christianizace byla naprostá většina sakrálních staveb situována pouze na hlavních knížecích hradech, což mimo jiné dodnes rezonuje i v termínu *kostel*, odvozeném z latinského *castellum*. Tato struktura překrývající se zřejmě do značné míry s tzv. hradskou organizací je pro odlišení od pozdějšího stavu tradičně nazývána velkofarní.³ Písemné prameny však bohužel téměř neumožňují vyjádřit se k otázce, jaké konkrétní nároky na venkovské obyvatelstvo rozsáhlých kastelánií-velkofar tento značně extenzivní způsob duchovní správy kladl.

Počátky farní organizace v dnešním slova smyslu spojujeme teprve se vznikem sítě venkovských kostelů, zabezpečujících přesněji vymezené skupině obyvatel pravidelný přístup ke křesťanským svátostem a mimo jiné také možnost (či spíše nutnost) křtu a pohřbu na půdě „jejich“ kostela.⁴ Kdy a jakým způsobem však došlo k této zásadní strukturální změně, která vytvářela předpoklady ke skutečné christianizaci venkovského prostředí? Současné bádání ji chápe jako pozvolný proces zahrnující období od konce 11. století, přes celé 12. století a završující se teprve ve věku následujícím. Páteří struk-

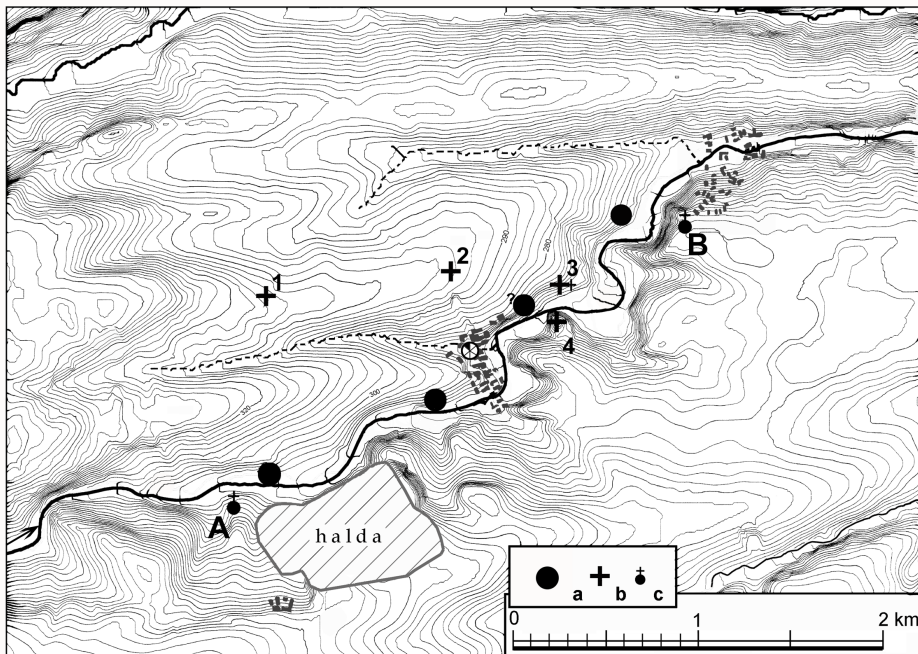
---

¹ Článek vznikl v rámci projektu *Počátky kostelních pohřebišť ve venkovském prostředí v Českých zemích* podporovaného Grantovou agenturou AV ČR (KJB 800020701). Ve stejné podobě bude tato stať otištěna ve sborníku *Kościół w monarchiach Przemysławów i Piastów*, Poznań 2007.

² „Otázka počátků a budování farní organizace nepřestává patřit k povrchně řešeným úkolům“ – JOSEF ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměny státu a společnosti*, Praha 2002, s. 744–745, pozn. 23.

³ FRANTIŠEK HRUBÝ, *Církevní zřízení v Čechách a na Moravě od X. do konce XIII. století a jeho poměr ke státu*, ČČH 22/1916, s. 52–53; ZDENĚK FIALA, *Die Organisation der Kirche in Přemyslidenstaat des 10.–13. Jahrhunderts*, in: *Siedlung und Verfassung Böhmens in der Frühzeit*, hrsg. von František Graus, Herbert Ludat, Wiesbaden 1967, s. 137–138.

⁴ Obsah pojmu farnost (*parochia*) je historicky podmíněná a současné pojetí (mimořádně pevně právně definované teprve v Codex Iuris Canonici z roku 1983) se s raně středověkým významem překrývá pouze z části – srov. RUDOLF ZINNHOBLE, *Die Anfänge der pfarrlichen Organization. Ein Diskussionsbeitrag*, in: Týž, *Beiträge zur Geschichte des Bistums Linz*, Linz 1977, s. 49–57; FRANZ-REINER ERKENS, *Das Niederkirchenwesen im Bistum Passau (11.–13. Jahrhundert)*, MIÖG 102/1994, s. 53–56.

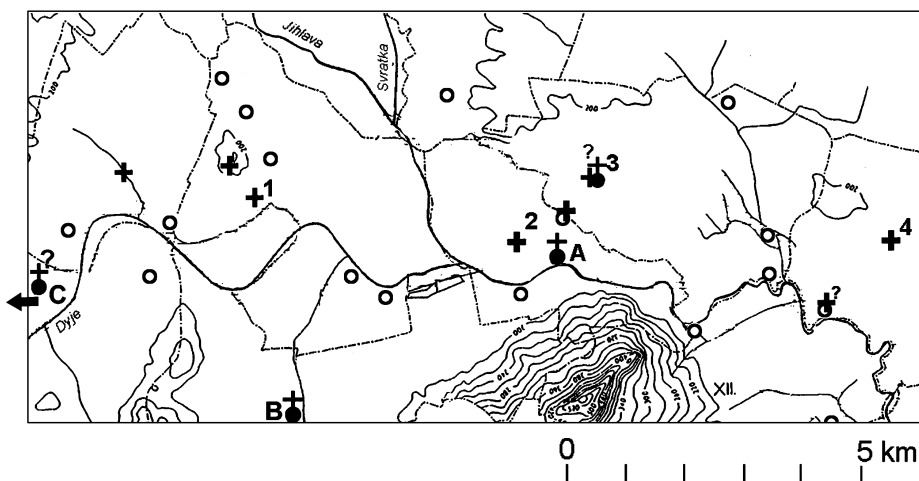

Obr. 1. Příklad proměny vztahu sídlišť a pohřebišť v raném středověku – povodí Dřetovického potoka (okr. Kladno) v mladohradištním období ($\pm$ 10.–12. století). Raně středověká sídliště (a) jsou situována v těsné blízkosti vodoteče, tzv. řadová pohřebišť bez církevní stavby (b) pak zpravidla ve vyšších partiích údolí. Ke každému sídlišti příslušelo minimálně jedno místo pohřbívání. Nejmladší datovatelnou položkou z těchto nekropolí je denár Vratislava II. (poloha 2). Pohřbívání se pravděpodobně po zániku řadových pohřebišť přesouvá k rotundě sv. Mikuláše ve Vrapicích (A) či kostelu sv. Václava ve Dřetovicích (B), u nějž byly v 19. století nalezeny dnes ztracené esovitě záušnice. První svatyně je podle patronie datována teprve na skloněk 12. či na počátek 13. století, druhý kostel má být o sto let starší. Datování obou staveb však není dostatečně zdůvodněno. Šedě je vyznačena zástavba v polovině 19. století (zpracoval I. Štefan).

tury má být postupně se zahušťující mozaika kostelů budovaných z iniciativy knížete, církevních institucí a především tzv. rané pozemkové šlechty. Biskupství závislé dlouhou dobu na knížeti sehrává v tomto procesu zpočátku spíše okrajovou a pasivní úlohu.⁵ Tato koncepce je přitom určována několika skutečnostmi: 1) Nedisponujeme žádnými písemnými zprávami, které by v Čechách a na Moravě hovořily o „založení“ farní orga-

Obecně RICHARD PUZA, *Pfarrei, Pfarrorganisation*, in: *Lexikon des Mittelalters* 6, s. 2021–2026. Ke středověké terminologii církevních staveb v českém prostředí PETR SOMMER, *Postavení církve v době vzniku a upevnování raně středověkého českého státu*, in: *Metodické problémy československé archeologie*, Praha 1982, s. 126–132; TÝŽ, *K postihnutelnosti termínů ecclesia a capella v archeologických pramenech*, AH 7/1982, s. 453–469.

⁵ Naposledy J. ŽEMLIČKA, *Počátky*, s. 449–450, tam i další literatura. P. Sommer zdůrazňuje dlouhodobý průběh formování farní organizace, její počátek však klade již do 1. poloviny 12. století – PETR SOMMER, *K poznání české církevní hmotné kultury 13. století*, AH 14/1989, s. 57–59; TÝŽ, *Svatý Prokop. Z počátku českého státu a církve*, Praha 2007, s. 51. Proměny církevní struktury na počátku 12. století konstatoval již F. HRUBÝ, *Církevní zřízení*, s. 257–260.

Obr. 2. Archeologický obraz osídlení a pohřbívání v okolí soutoku Jihlavy, Svratky a Dyje a síť kostelů datovatelných před rok 1200. **Kroužky** – doklady mladohradištního osídlení; **černé křížky**: pohřebiště s nálezy mincí a uvedením nejmladších nalezených ražeb: **1** - Mušov - Areal II (Ladislav I. /1077-1095/); **2** - Dolní Věstonice - Na pískách (Ondřej I. /1046-1061/); **3** - Strachotín - okolí dnešního kostela (Ondřej I. /1046-1061/); **4** - Šakvice - intravilán (Ondřej I. /1046-1061/). **A** - kostel neznámého zasvěcení odkrytý na mladohradištním centru Vysoká zahrada u Dolních Věstonic datovaný do II. století (pravděpodobně historický castrum Strachotín), **B** - kostel sv. Jiljí v Dolních Dunajovících zmiňovaný ve falzu zakládací listiny dolnokounického kláštera k r. 1183, **C** - Drnholec, snad historický Pulín, zmiňovaný při stejné příležitosti (zbořený románský kostel sv. Martina). U žádné z kostelních staveb dosud nebylo odkryto rozsáhlejší pohřebiště. Kostel sv. Oldřicha ve Strachotíně je pravděpodobně teprve vrcholně středověkého původu (archeologie podle D. Jelínkové a B. Kavanové, upraveno, doplněno).

nizace; známe pouze náhodné narůstající písemné zmínky o jednotlivých kostelech. Zdá se tedy, že farní organizace nevzniká jako a priori plánovaný koncept, ale systémem se v podstatě náhodná síť kostelů teprve postupně stává. 2) Tzv. raná pozemková šlechta, s jejíž reprezentací je spojován vznik podstatné části venkovských kostelů, vystupuje v písemných pramenech ve větší míře teprve ve druhé polovině 12. století.⁶ 3) Postupný nárůst počtu románských kostelů konstatuje i uměleckohistorické bádání.

V našem příspěvku, který navrhuje poněkud odlišný pohled na dynamiku celého procesu, budeme vycházet z okruhu pramenů, jejichž svědectví k této problematice využívalo dosavadní bádání pouze okrajově – z archeologicky zkoumaných raně středověkých pohřebišť. Za klíčový ukazatel pokládáme především proměnu topografického vztahu sídlišť a míst posledního odpočinku.

Od 9. století, kdy v našich zemích dochází k prosazení kostrového pohřbívání, registrujeme na řadě různých kvalitních krajinných vzorků opakující se model: téměř každé venkovské sídliště doprovází ve vzdálenosti 200–500 metrů vlastní nekropole (obr. 1, 2).⁷ Prokazatelné doklady varianty, kdy více sídlišť sdílelo společné pohřebiště, pro toto

⁶ JOSEF ŽEMLIČKA, *Ke zrodu vrcholně feudální „pozemkové“ šlechty ve státě Přemyslovců*, ČMM 109/1990, s. 17–38.

⁷ K obr. 1: datování kostelů: ANEŽKA MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura v Čechách*, Pra-

období z našeho prostředí chybí, v některých případech můžeme uvažovat spíše o více pohřebišťích sloužících jedné komunitě. Lokální „svět mrtvých“ se obvykle nacházel v poloze převyšující místo sídlení na okraji hospodářsky využívaných ploch.⁸ Tento typ pohřebišť sestávajících zpravidla z několika desítek či nejvýše několika stovek malých hrobů, nazývaných konvenčně řadová či nekostelní, charakterizuje několik dobře známých společných znaků: nekropole jsou členěny do malých skupin, v pozdějším období se prosazuje pohřbívání v krátkých řadách. Toto členění je zřejmě v první řadě odrazem příbuzenských vztahů v pohřbívající komunitě. Hroby byly pravděpodobně povrchově označeny a pouze výjimečně docházelo k jejich vzájemnému porušování. Úvahy o existenci drobných křesťanských svatyní na těchto lokalitách prozatím nejsou přesvědčivé. Tzv. velkofarní organizace si tedy nenárokují dohled nad posledními věcmi venkovanů. Velikost prozkoumaných hřbitovů vázaných na hradní kostely ukazuje na to, že sloužily jako místo posledního odpočinku pouze jejich obyvatelům a rozhodně ne širokému hospodářskému zázemí centrálních míst.⁹

Kdy, s jakou dynamikou a za jakých okolností však dochází k zániku pohřebišť lemujících jednotlivé venkovské sídelní buňky? Dosavadní bádání zpravidla uvažovalo o pozvolném opouštění těchto lokalit v průběhu 12. století.¹⁰ Podle našeho názoru však disponibilní prameny svědčí pro jiný obraz: naprostá většina venkovských řadových pohřebišť zaniká v krátkém časovém horizontu přelomu 11. a 12. století.¹¹ Na základě čeho tak usuzujeme?

---

ha 1971, s. 120, 355; k obr. 2: mapa upravena podle DAGMAR JELÍNKOVÁ, BLANKA KAVÁNOVÁ, *Soupis Slovanských nálezů*, in: *Oblast vodního díla Nové mlýny od pravěku do středověku*, (ed.) Stanislav Stuchlík, Brno 2002. K zakládací listině dolnokounického kláštera a lokalizaci Pulína například ZDENĚK CHAROUZ, *Znovu k tzv. zakládací listině kláštera dolnokounického*, in: XI. mikulovské sympozium 1986, Brno 1987, s. 181–184, s další literaturou; ke kostelu sv. Martina v Drnholci: BOHUMIL SAMEK, *Umělecké památky Moravy a Slezska*, díl 1, Praha 1994, s. 417.

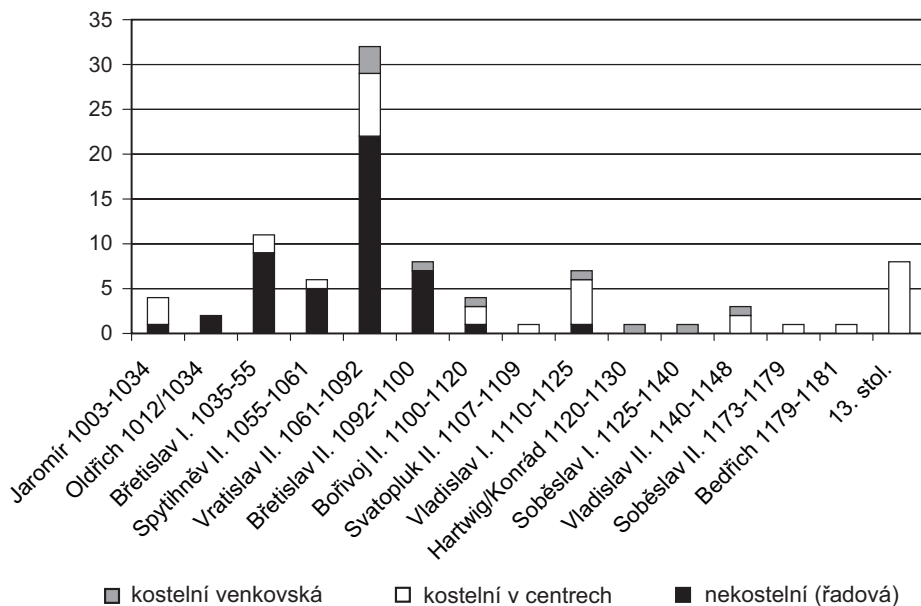
⁸ Základní charakteristika vztahu MILAN ZÁPOTOCKÝ, *Slovanské osídlení na Litoměřicku*, PA 56/1965, s. 214–217. Komplementární studium sídlištních a pohřebních areálů systematicky podnikl teprve JAN KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny středověkého Mostecka*, Most 1994, s. 162–177; TÝŽ, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 189–195.

⁹ Srov. například Budeč: ANDREA BARTOŠKOVÁ, IVO ŠTEFAN, *Raně středověké hradiště Budeč – pramenná základna a bilance poznatků (K problematice funkcí centrální lokality)*, AR 58/2006, s. 724–757; Kouřim – Sv. Jiří: MILOŠ ŠOLLE, *Přemyslovská a depolitická Kouřim podle výzkumu z let 1967–1977*, AR 45/1993, s. 268–278; Bilina: ZDENĚK VÁŇA, *Bilina. Výzkum centra přemyslovské hradecké správy v severozápadních Čechách v letech 1952, 1961–64 a 1966*, PA 57/1976, s. 441–452.

V některých významných raně středověkých aglomeracích evidujeme drobné sakrální stavby obklopené hřbitovy snad již od 11. století. Ty však zřejmě náležely k soukromým dvorcům a pohřbívání u nich bylo vyhrazeno omezené skupině obyvatel těchto center. Například Žatec: PETR ČECH, *Žatec v raném středověku (6. – počátek 13. století)*, in: *Žatec*, (edd.) Petr Holodňák, Ivana Ebelová, Praha 2004, s. 91–102. Vznik početné skupiny kostelů na pražském pravobřeží je kladen teprve do druhé poloviny 12. století – ZDENĚK DRAGOUN, *Zur Frage der frühmittelalterlichen Kirchen auf dem Gebiet der Prager Altstadt*, in: *Život v archeologii středověku*, (edd.) Jana Kubková, Jan Klápště, Martin Ježek, Petr Meduna, Praha 1997, s. 149–159.

¹⁰ Pro Moravu nově ZDENĚK MĚŘÍNSKÝ, *K problematice nekropolí druhé poloviny 10. až počátku 13. století na Moravě*, in: *Z pravěku do středověku. Sborník k 70. narozeninám Vladimíra Nekudy*, (edd.) Rostislav Nekuda, Josef Unger, Brno 1997, s. 92; RUDOLF PROCHÁZKA, *Der südmährische Kirchenbau im 11.–13. Jahrhundert (ein Überblick)*, in: *Die Kirche im mittelalterlichen Siedlungsraum*, hrsg. von Sabine Felgenhauer-Schmiedt, Wien 2005, s. 212.

¹¹ Totéž konstatuje již J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 190. Autor však nespojuje zánik řadových pohřebišť s přesunem k venkovským kostelním stavbám, ale pouze konstatuje časovou diskrepanci vůči datování nejstarších církevních staveb, jejichž vznik spojuje především s konstituová-

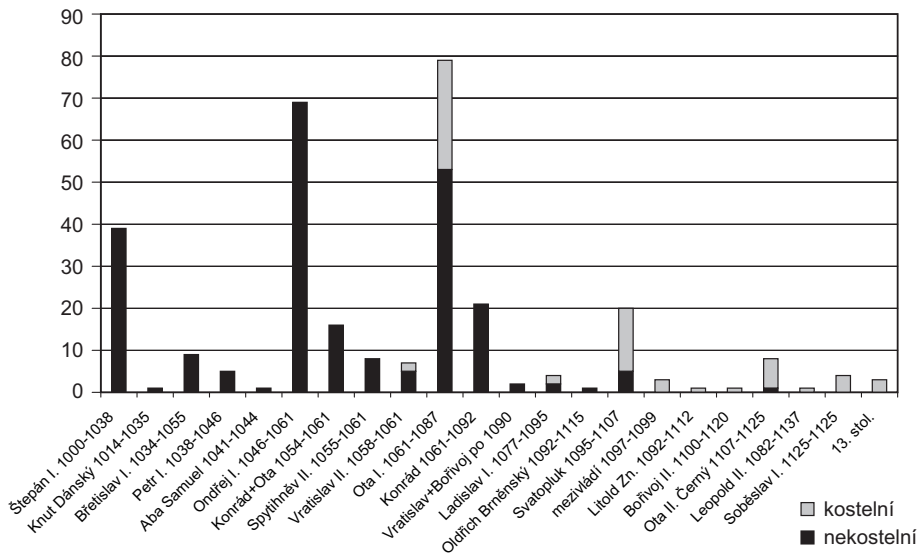
Obr. 3. Graf zastoupení mincí ve funkci „obolu mrtvých“ na řadových (nekostelních) a kostelních pohřebištích v Čechách. Data vlády panovníků zjednodušena (sestaveno podle J. Klápště).

Je známou skutečností, že paleta archeologicky identifikovatelných předmětů vkládaných do hrobů se od druhé poloviny 10. století začíná markantně zužovat a v průběhu 11. století se skupina datovatelných artefaktů omezuje téměř výhradně na mince ve funkci „obolu mrtvých“ a na esovité záušnice tvořící součást ženského účesu. Klíčovou komponentou pro datování závěru venkovských řadových pohřebišť jsou tedy nejmladší mince vyňaté z oběhu. Rozsah uplatňování tohoto zvyku se na jednotlivých lokalitách různí, lze však konstatovat základní tendenci: zatímco v Čechách doprovázela mince i na rozsáhlejších nekropolích maximálně několik mrtvých, doznal zvyk na Moravě podstatně širšího uplatnění.¹² Tento fakt přirozeně ovlivňuje reprezentativnost závěrů. Jednoznačně však můžeme konstatovat, že v Čechách i na Moravě představují nejmladší ražby na několika desítkách prozkoumaných lokalit mince ražené na konci 11. století a pouze zcela výjimečně registrujeme ražby vzniklé v prvních desetiletích 12. století.¹³ Poslední výrazněji zastoupenou položku v Čechách tvoří mince Břetisla-

nim pozemkové šlechty ve druhé polovině 12. století a na počátku 13. století – TÝŽ, *Pamět krajiny středověkého Mostecká*, s. 174. P. Sommer dává opouštění řadových pohřebišť a vytváření hřbitovů v okolí kostelních staveb do přímé souvislosti. Změnu klade (především na základě rozboru písemných pramenů) do 1. pol. 12. století – PETR SOMMER, *K poznání*, s. 57–59, TÝŽ, *Začátky křesťanství v Čechách. Kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury*, Praha 2001, s. 41–42.

¹² K mincím ve funkci obolu mrtvých nově JAN KLÁPŠTĚ, *Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách*, AR 51/1999, s. 774–808; pro Moravu BARBARA MARETHOVÁ, *Příspěvek k poznání raně středověkých pohřebišť (zvyk vkládání mincí do hrobů)*, Studia mediaevalia Pragensia 8 (v tisku). Problém při posuzování vývoje tohoto zvyku představuje především nevyrovnaný stav výzkumu řadových a kostelních pohřebišť. U druhé kategorie jsme odkázáni pouze na několik málo lokalit (zejména Staré město – Sady, Žatec – Chelčického náměstí, Radomyšl).

¹³ Jediná ražba spadající hlouběji do 12. století byla nalezena v druhé polovině 19. století na pohře-

Obr. 4. Graf zastoupení mincí ve funkci „obolů mrtvých“ na řadových (nekostelních) a kostelních pohřebištích na Moravě. Data vlády panovníků zjednodušená (sestaveno podle B. Mareškové).

va II., na Moravě pak ražby knížete Svatopluka (obr. 3, 4). Zatímco Pavel Radoměřský v 50. letech 20. století usuzoval, že mizí pouze zvyk vkládání mincí do hrobů, přičemž tento jev nespojoval se zánikem lokalit samotných,¹⁴ přibyla od doby vzniku jeho práce skupina nových položek z mladších pohřebišť u kostelních staveb, které svědčí pro to, že zvyk pokračoval na kostelních pohřebištích dále, i když zřejmě v menším rozsahu.

Poněkud méně průkazným, ale čteněji zastoupeným indikátorem toho, že provoz řadových pohřebišť ve většině případů nezasahoval hlouběji do 12. století, jsou esovité záušnice. Z případů kontaktu tohoto šperku s mincí v jednom hrobovém celku přesvědčivě usuzujeme, že do konce 11. století jejich průměr nepřesahuje 30 mm.¹⁵ Počátek výroby záušnic velkých rozměrů spadá teprve do století následujícího. Jejich výskyt se navíc příznačně v naprosté většině případů váže na hřbitovy obklopující kostelní stavby raně středověkého původu. Na řadových pohřebištích na Moravě velké exempláře zcela chybí, situace v Čechách je složitější a vyžaduje diferencovaný přístup (srov. tabulku č. 1).

U značné části starších nálezů neznáme jejich náleзовé okolnosti, a nelze tudíž vyloučit možnost (i když méně pravděpodobnou), že byly získány ze sídlištních situací, případně byly učiněny na jiné lokalitě. V šesti případech záušnice doprovázely pohřby

bišti „u Sepekova“ (okr. Tábor), bližší náleзовé okolnosti mince Vladislava I. jsou však neznámé, srov. PAVEL RADOMĚRSKÝ, *Obol mrtvých u Slovanů v Čechách a na Moravě (příspěvek k datování kostrových hrobů mladší doby hradištní)*, SNM A – Historie 9–2/1955, s. 23, 46. Za pomoc při neúspěšném hledání náleзовých okolností děkujeme Mgr. Luboši Polanskému.

¹⁴ P. RADOMĚRSKÝ, *Obol mrtvých*, s. 46, 53.

¹⁵ Pro Moravu VLASTA ŠIKULOVÁ, *Moravská pohřebiště z mladší doby hradištní*, Právěk východní Moravy 1959, s. 121; pro Čechy nověji J. KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny středověkého Mostecká*, s. 172.

Obr. 5. Mezi opuštěním řadových pohřebišť a vznikem kostelních hřbitovů eviduje archeologie v řadě západoevropských oblastí relativně krátkodobou etapu pohřbívání v intravilánech osad u jednotlivých usedlostí. Na sídlišti odkrytém u Kirchheimu v dolním Bavorsku jsou tato drobná pohřebišťě datována do doby kolem r. 700. Jejich zánik pravděpodobně souvisí s přesunem pohřbívání k blízkému kostelu sv. Ondřeje založenému v 7. století. Tento typ nekropolí v západoslovanském venkovském prostředí neevidujeme (podle R. Christleina).

situované nedaleko sakrálních staveb, jejichž raně středověký původ není doložen, víme však, že fungovaly ve vrcholném středověku. Oprávněně lze tedy u nich očekávat dosud neidentifikovaného románského předchůdce. Jako k hodnověrným dokladům přežívání řadových pohřebišť v Čechách hlouběji do 12. století můžeme tudíž přistupovat jen k devíti z 44 evidovaných položek.

Zmíněné indicie podle našeho názoru poměrně jednoznačně svědčí o tom, že naprostá většina venkovských řadových pohřebišť byla na Moravě i v Čechách opuštěna relativně v krátkém intervalu kolem přelomu 11. a 12. století. Toto tvrzení má svou oprávněnost především v úrodných, hustě osídlených regionech, vystavených od 19. století zájmu archeologů. Situaci v periferních oblastech prozatím nelze adekvátně posoudit. Kam se však místa posledního odpočinku tak náhle přemisťují?

Existují v podstatě čtyři základní varianty výkladu:

1) Stará lokální pohřebišť se přesunují pouze v rámci „katastru“ jednotlivých osad. Tato možnost není příliš pravděpodobná, neboť žádné průkazné lokality tohoto druhu prozatím neznáme.

2) V řadě západoevropských regionů, kde k obdobnému procesu dochází již v 7. a 8. století, krátkodobě mezi zánikem řadových a vznikem kostelních pohřebišť fungovaly drobné nekropole situované přímo v intravilánu jednotlivých osad,¹⁶ kde se obvykle

¹⁶ K problému například BARBARA THEUNE-GROSSKOPF, *Der lange Weg zum Kirchhof*, in: Die Ala-

Tabulka č. 1: Venkovská pohřebiště v Čechách s nálezy esovitých záušnic s průměrem nad 30 mm, u nichž není bezpečně doložen vztah k církevní stavbě.

A	B	C	D	E	F	G
Beroun, Beroun	+	2	21	32	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 23
Beřovice, Kladno		1		54	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 23
Brandýs n. L., Praha-Východ	+	2	45	51	nelokalizováno, z hrobů?	Sláma 1977, s. 24
Březno, Chomutov	+	2	32	37	nelokalizováno, bez okolností	Bubeník 1988, s. 211
Čakovice, Litoměřice		2	25	37	nelokalizováno, bez okolností	Zápotocký 1965, s. 322
Čeলেখovice, Kladno		3	15	45	lokalizováno, z hrobů	Sláma 1977, s. 31
Daminěves, Mělník		9	24	47	prozkoumány dva hroby	Sklenář 1965
Dolany, Chomutov		2	30	62	lokalizováno, bez okolností	Bubeník 1988, s. 215
Dubá, Česká Lípa		28	16	34	lokalizováno, z hrobů + dvě mince Vratislav II.	Turek 1948, s. 505-506
Horní Nezly, Litoměřice		1		47	lokalizováno, bez okolností	Zápotocký 1965, s. 325
Horní Statory, Mladá Boleslav	+	8	24	80	lokalizováno, v okolí kostela sv. Havla	Turek 1939
Hořelice, Beroun		2		55	lokalizace nepřesná, hroby?	Sláma 1977, s. 41
Hořovice, Beroun	+	1		86	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 42
Hůrky, Louny		1		68	lokalizace nepřesná, bez okolností	Bubeník 1988, s. 216
Chotěnice, Chomutov		4	19	55	nelokalizováno, bez okolností	Bubeník 1988, s. 217
Chrástřany, Rakovník		7		45	lokalizováno, z hrobů	Bubeník 1998, s. 217
Chržín, Kladno	+	3	27	32	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 32-33
Kralupy n. Vl., Mělník		1		54	lokalizace nepřesná, bez okolností	Sláma 1977, s. 61
Krupá, Rakovník		3	47	56	nelokalizováno, bez okolností	Bubeník 1988, s. 221
Libčice nad Vltavou, Praha-Východ		7	15	55	lokalizováno, z hrobů, původ velké ESZ však nejistý	Sláma 1977, s. 66-67
Libčice (Letky), Praha-Východ		6	19	58	lokalizace nepřesná, z hrobů + jantar	Sláma 1977, s. 67
Lipno, Louny		3	15	39	lokalizace nepřesná, z hrobů + vědro?	Bubeník 1988, s. 222
Lidice, Kladno	+	1		33	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 71
Líšňany, Kladno		1		70	nelokalizováno, bez okolností	Bubeník 1988, s. 222
Lužec nad Vltavou, Mělník	+	2		57	z hrobu, u kostela sv. Jiljí	Ježek 1998
Neumětely, Beroun	+	9	19	60	v okolí kostela sv. Petra a Pavla	Sláma 1977, s. 83

Panenský Týnec, Louny	+	1		57	v prostoru pozdějšího kláštera	Sláma 1977, s. 87
Pchery, Kladno		2	16	57	lokalizováno z hrobů + hrnec	Sláma 1977, s. 88
Pšov, Louny	+	4	13	34	lokalizace nepřesná, z hrobů + hrnce?	Bubeník 1988, s. 225
Slatina, Kladno		9	21	46	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 150
Srbeč, Rakovník	+	1		61	nelokalizováno, z hrobu	Sláma 1977, s. 152
Stožice, Strakonice		6	42	55	nelokalizováno, patrně z hrobů	Michálek 1987, s. 23
Sušice, Klatovy		8	12	35	lokalizováno, vše z jednoho hrobu, v jiném hrobě denár Vratislava II.	Turek 1948, s. 512
Svádov, Ústí nad Labem		3	61	64	lokalizováno, prozkoumáno 9 hrobů, nedaleko kostela sv. Jakuba většího	Zápotocký 1977, s. 536
Sýkořice, Rakovník		2	24	67	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 159
Tuchlovice, Kladno		15	12	48	lokalizováno, prozkoumáno 11 hrobů	Sláma 1977, s. 164
Tuřany, Kladno		2	42	54	lokalizováno nepřesně, bez okolností	Sláma 1977, s. 164
Úhřetice, Pardubice		1		?	lokalizováno, ze zničených hrobů	Frolík-Sigl 1995, s. 65, obr. 32
Újezd nad Lesy, Praha-Západ		1		37	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 169
Ústí nad Labem - Trmice		4	54	56	nelokalizováno, z hrobů?	Zápotocký 1978, s. 280
Veliká Ves, Praha-Východ	+	4	22	48	nelokalizováno, bez okolností	Sláma 1977, s. 171
Velvěty, Teplice		4	29	30	lokalizace nepřesná, prozkoumány 4 hroby	Zápotocký 1978, s. 284
Volyně, Strakonice	+	4	35	49	z hrobů, u kostela sv. Václava	Želízko 1916
Zdice, Beroun	+	2	30	46	z hrobu, u kostela P. Marie	Benková-Lutovský 1997

Vysvětlivky: Šedě jsou vyznačeny položky, u nichž známe náleзовé okolnosti a můžeme vyloučit vazbu pohřbívání na starší, nezachycenou fázi vrcholně středověké sakrální stavby. A – lokalita; B – v rejstříku papežských desátek z druhé poloviny 14. století zmiňován farní kostel; v obcích, kde je pohřebiště bezpečně lokalizováno do jiné polohy než církevní stavba, není údaj uveden; C – počet nalezených záušnic; D – nejmenší zachycený průměr esovitě záušnice; E – největší zachycený průměr záušnice; F – poznámky; G – literatura.*

* VÁCLAV VLADIVOJ TOMEK (ed.), *Registra decimarum papalium čili registra desátek papežských z diecézí pražské*, Praha 1875; IVANA BENKOVÁ, MICHAL LUTOVSKÝ, *Středověké hroby ve Zdicích, okr. Beroun*, Archeologie ve středních Čechách 1/1997, s. 989–393; JOSEF BUBENÍK, *Slovanské osídlení středního Poohří*, Praha 1988; JAN FROLÍK, JIŘÍ SIGL, *Chrudimsko v raném středověku. Vývoj osídlení a jeho proměny*, Hradec Králové 1995; MARTIN JEŽEK, *Mladohradištní hrob z návsi Lužce nad Vltavou*, Archeologie ve středních Čechách 2/1998, s. 381–383; JAN MICHÁLEK, *Několik mladohradištních až raně středověkých kostrových pohřebišť ze Strakonicka*, Archeologie v jižních Čechách 4/1987, s. 23–36; JIŘÍ SLÁMA, *Mittelböhmen im frühen Mittelalter I. Katalog der Grabfunde*, Praha 1977; RUDOLF TUREK, *Hradištní hroby z Horních Sator*, PA 41/1939, s. 133–134; RUDOLF TUREK, *České hradištní nálezy datované mincemi*, Slavia Antiqua 1/1948, s. 485–535; MILAN ZÁPOTOCKÝ, *Slovanské osídlení na Litoměřicku*, PA 56/1965, s. 205–391; TÝŽ, *Slovanské osídlení na Děčínsku*, AR 29/1977, s. 521–553; TÝŽ, *Slovanské osídlení na Ústecku*, AR 30/1978, s. 258–303; JAN ŽELÍZKO, *Kostrové hroby z první doby křesťanské ve Volyni*, PA 26/1914, s. 28–30.

vázaly na jednotlivé usedlosti (obr. 5). Archeologický výzkum západoslovanských venkovských sídlišť ale prozatím takové případy neodhalil.¹⁷

3) Stará pohřebiště jsou opouštěna ve prospěch „centrálních“ hřbitovů, na nichž teprve s jistým časovým odstupem vzniká kostel. O této variantě uvažoval například v případě jihočeské Radomyšle Bořivoj Nechvátal.¹⁸ Taková interpretace však není bez problémů. Pomineme-li nejisté datování stojících staveb, nemůžeme zpravidla vyloučit, že stávající svatyni předcházely starší (například dřevěný) kostel.

4) Na počátku 12. století byla již minimálně v úrodných starých sídelních oblastech Čech a Moravy síť venkovských kostelů natolik hustá, že dokázala pokrýt potřebu místa posledního odpočinku pro většinu populace usídlené mimo centra. Pokud tuto variantu připustíme, můžeme rovněž předpokládat, že vazba venkovanů ke konkrétnímu kostelu neobnášela pouze pohřeb u něj, ale spočívala i v naplňování jiných aspektů duchovní správy, jako je křest či vysluhování svátostí.¹⁹ Předpokládaná síť kostelů by tedy již naplňovala podstatu farní organizace, byť jistě v nedokonalé a nestabilizované podobě. Hromadný zánik řadových pohřebišť kolem přelomu 11. a 12. století pak může být svědectvím jednorázového ustavení takové „organizace“, která by však nutně musela navázat na síť již stojících staveb.²⁰ Svědčí však pro tuto variantu i jiné druhy pramenů?

Nejdříve zaměříme pozornost na hřbitovy obklopující venkovské románské kostely. Nejstarší nálezy na nich by měly chronologicky odpovídat nejmladšímu horizontu řadových pohřebišť. Musíme bohužel konstatovat, že mimo zmíněnou Radomyšl u Strakonice a pouze předběžně publikovaný výzkum pohřebiště kolem současného kostela v Mikulčicích²¹ čerpáme naše poznatky výhradně ze starých náhodných nálezů nebo z izolovaných záchranných akcí. Česká a moravská archeologie dosud nevěnovala tomuto typu památek soustavnější pozornost. Za neutěšeným stavem však stojí mimo artefakturní neatraktivnost i objektivní faktory: okolí kostelů zpravidla sloužilo pohřbívání kontinuálně často až do počátku 20. století, což přirozeně obnášelo i ničení starších fází pohřbívání. Přínosný je tedy především výzkum těch lokalit, kde se vrcholně středověký a novověký hřbitov prostorově alespoň z části nepřekrýval s raně středověkým.²² Mimořádný význam z tohoto pohledu přikládáme novému výzkumu ve Vrbně u Mělníka.

---

mannen, hrsg. von Karl Fuchs, Stuttgart 1997, s. 472–473; ELIZABETH ZADORA-RIO, *The Making of Churchyards and Parish Territories in the Early-Medieval Landscape of France and England in the 7th–12th Centuries: A Reconsideration*, *Medieval Archaeology* 47/2003, s. 2–3; obr. 5: REINER CHRISTLEIN, *Kirchheim bei München, Oberbayern: Das Dorf des frühen Mittelalters*, in: *Das archäologische Jahr in Bayern* 1980, Stuttgart 1981, s. 162–163, Abb. 12.

¹⁷ K nálezům jednotlivých pohřbů na sídlištech srov. KATEŘINA TOMKOVÁ, *Lidské ostatky v raně středověkých sídlištních situacích v Čechách*, *Archeologie ve středních Čechách* 7/2003, s. 573–604.

¹⁸ BOŘIVOJ NECHVÁTAL, *Radomyšl. Raně středověké pohřebiště*, Praha 1999, s. 143; pro Moravu například R. PROCHÁZKA, *Der süd-mährische Kirchenbau*, s. 212.

¹⁹ Farní přímus spočíval v prvé řadě na právu křtu a pohřbu, ostatní svátosti nejsou příliš zdůrazňovány – PETR SOMMER, *K postihnutelnosti terminů ecclesia a capella v archeologických pramenech*, *AH* 7/1982, s. 453–469.

²⁰ Zánik řadových pohřebišť je spojitý s přesunem pohřebišť ke kostelům, čili do těsného kontaktu s raně středověkými sídlišti. Bezpochyby důležitá položka v argumentačním řetězci se však nejprve musí vyrovnat s širší problematikou vlastností a dynamiky raně středověkého venkovského osídlení před stabilizací sídelní sítě ve vrcholném středověku. Této kapitole bude nutné věnovat samostatnou studii.

²¹ BOHUSLAV KLÍMA, *Řadové pohřebiště z 12.–13. století v Mikulčicích (okr. Hodonín)*, *Přehled výzkumů* 1985, Brno 1987, s. 47–48.

²² I v těchto případech je však třeba zohlednit mechanismus růstu nekropolí. Nejstarší hroby se mohou

Ves Vrbno se nachází necelé 4 km od významného raně středověkého centra Mělník v úrodném kraji nedaleko soutoku Vltavy s Labem. Podobně jako u velké většiny románských sakrálních staveb ve venkovském prostředí jsou i historické souvislosti vzniku vrbenského kostela zastřeny mlčením písemných pramenů. Vrbno je poprvé zmiňováno teprve v roce 1236, kdy královna Konstancie darovala zdejšímu kostelu desátek z nedalekého Řepína. Vše nasvědčuje tomu, že ves byla do té doby součástí knížecího majetku vytvářejícího bezprostřední hospodářské zázemí mělnického hradiště.²³ Uprostřed dnešní oválné návsi stojí kostel Povýšení sv. Kříže, jehož loď si až po štít zachovala románskou podobu (obr. 6). Uměleckohistorické datování stavby Anežkou Merhautovou do poloviny 12. století pokládáme s ohledem na absenci jakýchkoli signifikantních prvků za nedostatečně odůvodněné.²⁴

V roce 2003 jsme měli možnost několika drobnými sondami vstoupit do chrámového interiéru, kde se podařilo odkryt základy původní románské apsidy²⁵ a o dva roky později uskutečnit rozsáhlý záchraný výzkum části přiléhajícího raně středověkého pohřebiště, jenž poskytl 250 hrobů.²⁶ Výsledky výzkumu ještě nebyly vyhodnoceny, na tomto místě lze zmínit jen některá důležitá zjištění. Byly shromážděny doklady o počátcích kostelního pohřebiště již na přelomu 11. a 12. století. Chronologické určení se opírá o celkovou situaci na nalezišti a o svědectví pěti mincí v podobě tzv. obolu mrtvých, z nichž nejstarší dvě ražby náležely do knížecí vlády Vratislava II. (1061–1185).²⁷ Vrbno tedy představuje lokalitu, která umožňuje časově spojit zánikový horizont řadových pohřebišť opodál dědin se vznikem kostelních hřbitovů.

Protože výzkum zachytil hranice nekropole na více místech, lze celkový počet pohřbených z období zhruba od přelomu 11. a 12. století do druhé třetiny 13. století odhadnout na 1500–2000 jedinců. Jakkoli předběžný odhad přináší důležité svědectví – pohřebiště nemohlo sloužit jednomu sídlišti. Předpoklad průměrných 300 žijících jedinců dovoluje (velmi přibližně) usuzovat na pět až šest sídlišť přinášejících své mrtvé ke kostelu. Ve Vrbně se setkáváme se spádovou oblastí, kterou můžeme označit přinejmenším za počátky farních okruhů.

Výzkum také vyvrátil hypotézu o kontinuitě pohřbívání na místě od 10. století,²⁸ vzniku kostelního pohřebiště naopak předcházelo opuštění staršího sídliště fungujícího od 6.–7. století. Bylo shromážděno mnoho poznatků osvětlujících pohřební zvyky na nejstarších hřbitovech tohoto typu. Rozsah hřbitova značně překračoval jeho pozdější

---

nacházet v okolí kostelní stavby, které bylo zpravidla zničeno mladším pohřbíváním. K těmto případům v Čechách – M. JEŽEK, *Mladohradištní hrob*.

²³ IVO ŠTEFAN, LADISLAV VARADZIN, *Archeologický výzkum kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně u Mělníka*, AH 30/2005, s. 404.

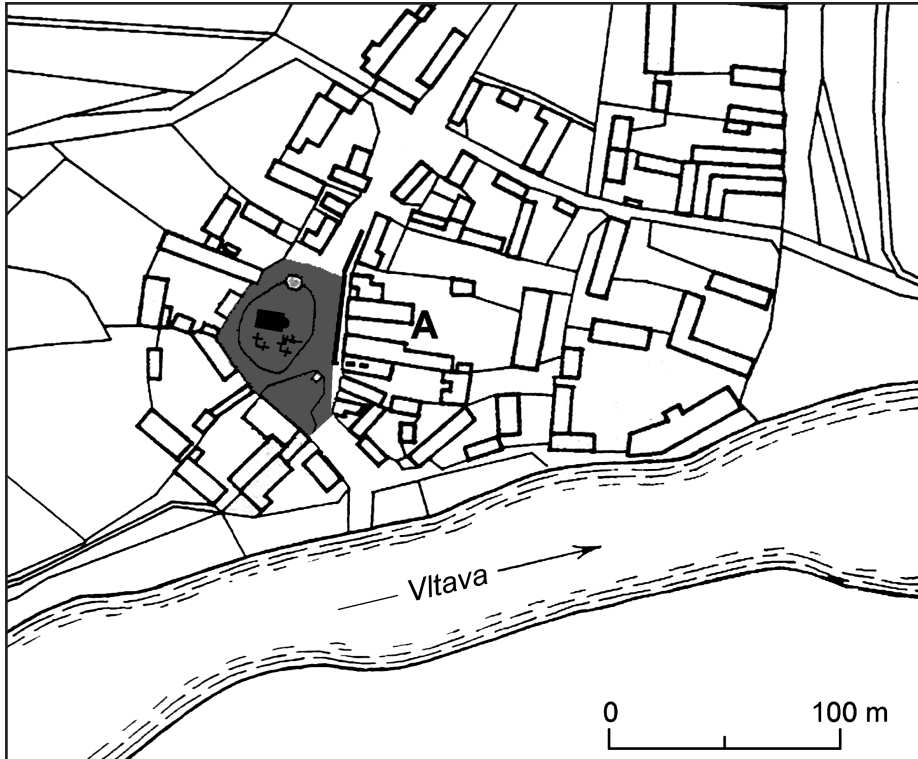
²⁴ A. MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, s. 356–357; k datování nejnověji JAN SOMMER, *Nové poznatky o stavebním vývoji kostela ve Vrbně u Mělníka*, AH 30/2005, s. 417.

²⁵ Výzkum Archeologického ústavu AV ČR v Praze. K datování vzniku stavby však tento výzkum neposkytl žádné nové poznatky.

²⁶ V 60. letech 20. století odkryl B. Nechvátal severně od kostela 13 hrobů, z nichž jeden obsahoval 126 denárů uložených kolem poloviny 12. století: JARMILA HÁSKOVÁ, BOŘIVOJ NECHVÁTAL, *Mladohradištní pohřebiště ve Vrbně u Mělníka a hrob s depotem denárů*, AR 45/1993, s. 72–92.

²⁷ Dvakrát Vratislav II. (1061–1086), Břetislav II. (1092–1100); Vladislav I. (1120–1125), Přemysl Otakar II. (asi 1260–1278) – JIŘÍ MILITKÝ, LUBOŠ POLANSKÝ, IVO ŠTEFAN, LADISLAV VARADZIN, *Nález mincí na raně až vrcholně středověkém pohřebišti u kostela Povýšení sv. Kříže ve Vrbně (okr. Mělník)*, NS 21/2006, s. 209–213.

²⁸ J. KLÁPŠTĚ, *Príspevek*, s. 801–802.

Obr. 6. Vrbno u Mělníka na indikační skice z poloviny 19. století s vynesním základních komponent raně středověké topografie. Šedý rastr - zjištěný rozsah pohřebiště konce 11.-13. století okolo kostela Povýšení sv. Kříže (vyznačen půdorys románské fáze). Pravděpodobně v době stabilizace půdorysu vsi ve vrcholném středověku se rozsah hřbitova zúžil na prostor vymezený dnešní ohradní zdí. A - vnitřní plocha areálu ohrazeného příkopem o dvou fázích zasypaného v průběhu 13. století.

obvod vytyčený zřejmě při stabilizaci vesnického půdorysu ve vrcholném středověku. Uspořádání hrobů do řad v počáteční etapě připomíná do jisté míry nekostelní pohřebiště; teprve v určitém časovém odstupu došlo k zahušťování hrobů v blízkosti kostela doprovázenému jejich vzájemným narušováním (tzv. etážovité pohřbívání).

Hřbitov byl součástí širšího sídelního celku umístěného ve vrcholové partii nevelkého náplavového kužele u soutoku Vltavy a Labe. Sídelní celek doplňuje rozsáhlý areál obehnaný příkopem v těsném sousedství pohřebiště. S největší pravděpodobností ho lze interpretovat jako vrchnostenské sídlo, snad hospodářský dvorec.

Naskytá se přirozeně otázka, do jaké míry lze situaci v zázemí mělnického hradu zobecnit. Limitující je především velmi nízká reprezentativnost ostatních položek. V úvahu připadá situace v okolí kostela Panny Marie v Přešticích (okr. Plzeň-jih), nedávno dotčená záchranným výzkumem. U jednoho z pohřbů zde byla nalezena mince Vratislava II.²⁹ Kostel, který v baroku ustoupil novostavbě, přitom vystupuje v písem-

²⁹ Předběžně MARTIN ČECHURA, *Archeologický výzkum kostelů v západních Čechách*, AH 30/2005, s. 368.

ných pramenech teprve v první polovině 13. století.³⁰ Odůvodněně lze o pohřbívání přinejmenším od konce 11. století uvažovat v okolí kostela Sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (Praha 8).³¹ Výskyt samotných esovitých záušnic menších rozměrů jako argument pro pohřbívání v 11. století sloužit nemůže, menší exempláře se totiž vedle velkých kruhů zřejmě běžně vyskytovaly až do počátku 13. století.³²

Vše, co jsme dosud uvedli, nás nutí na našem území předpokládat dostatečně rozvinutou síť sakrálních staveb a k nim přiléhajících hřbitovů již na počátku 12. století. Úsudek založený na výpovědi archeologických pramenů se však ocitá v rozporu s poznatky dějin umění, které významnější nárůst kostelů mimo opevněná centra datují teprve od poloviny 12. století a spojují jej především s první polovinou věku následujícího (obr. 7).

Za hlavní příčinu této disproporce považujeme objektivní okolnosti, které formovaly prameny historie umění. Orientační představu poskytne srovnání její pramenné základny v podobě celkově nebo částečně zachovaných staveb se zmínkami kostelů v raně středověkých písemných pramenech. Z celkových 39 písemně zachycených staveb bylo v době vydání kompendia Anežky Merhautové³³ přístupných uměleckohistorickému zkoumání pouhých devět, tj. asi čtvrtina (tabulka č. 2, obr. 8). Překvapivě malé prolínání obou skupin pramenů, které zjišťujeme, naznačuje, že dosud zachované památky nejsou reprezentativním vzorkem historické skutečnosti.

K podobným závěrům dospívají rovněž archeologické výzkumy, případně důkladné stavebněhistorické průzkumy. Postupem času přibývají nálezy starších a předtím neznámých stavebních etap, mezi nimi poměrně často takových, které byly zničeny až do úrovně základů a které jsou přístupné pouze archeologickým metodám.³⁴ Ukazuje se, že poměrně běžným stavebním typem byly dřevěné kostely, které oproti zděným představovaly podstatně úspornější, a tedy dostupnější řešení; i ty byly v následujících stoletích vystřídány prostornější, výstavnější nebo obranyschopnější zděnou architekturou,³⁵ nebo

³⁰ EMANUEL POCHE a kol., *Umělecké památky Čech*, díl 3, Praha 1980, s. 175–177.

³¹ ZDENĚK DRAGON, MICHAL TRYML, *Předběžné výsledky výzkumu u kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (Praha 8)*, in: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, (ed.) Miroslav Richter, Praha 1977, s. 223.

³² Bez bližší znalosti souvislosti nemůžeme vyloučit (spíše výjimečnou) variantu prostorové návaznosti kostelního hřbitova na starší řadové pohřebiště, srov. například J. KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny středověké-ho Mostecka*, s. 172, obr. 92.

³³ A. MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*. Současný stav poznání není o mnoho lepší.

³⁴ Pozoruhodným případem je kostel sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech. Ačkoli náleží mezi jednoduché románské stavby řazené zhruba k polovině 12. století, archeologický výzkum prokázal hned dva starší zděné předchůdce v podobě jednodušší budovy z 11. století následované rotundou z přelomu 11. a 12. století. O širším zobecnění tohoto příkladu lze diskutovat, jeho význam však spočívá v obecnějším metodickém dosahu. K výsledkům výzkumu v Dolních Chabrech Z. DRAGON, M. TRYML, *Předběžné výsledky výzkumu u kostela sv. Jana Křtitele v Dolních Chabrech (Praha 8)*. Na omezené možnosti zobecnění upozorňuje s ohledem na nejasnou majetkovou příslušnost kostela J. KLÁPŠTĚ, *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 59–60. Další nález románských zděných základů pod mladším kostelem, tentokrát barokním, byl učiněn v Praze na Pankráci. O poznatcích z výzkumu na Pankráci HANA OLMEROVÁ, *Stavební historie pražského kostela sv. Pankráce*, *Umění* 24/1976, s. 359–369.

³⁵ Na běžný výskyt dřevěných kostelů lze usuzovat z letmé zmínky Kanovníka Vyšehradského k roku 1134. *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae*, (ed.) JOSEF EMLER, FRB II/1, Pragae 1874, s. 120. Mezi dřevěné kostely nalezené při archeologickém výzkumu náleží například sv. Vít v Zahrádce, sv. Jan Křtitel v Nudvojovicích nebo kostel Božího těla v Kopistech. Všechny tři byly nahrazeny zděnými následovníky ještě před koncem 13. století. Posledně jmenovaný příklad přibližuje nesnáze při

Tabulka č. 2: Raně středověké sakrální stavby v Čechách zmíněné nebo předpokládané (například uvádějící archipresbytera) v písemných pramenech sepsaných před polovinou 13. století.

č.	datace	lokality	zasvěcení	prameny	fyzická podoba
1	před 993	Vrané u Zbraslavi	neznáme	CDB I, 375	neznámá
2	před 993	Chcebus	neznáme	CDB I, 375	neznámá
3	před 1034-1055	Svatý Jan pod Skalou	Jan Křtitel	CDB I, 52, 359	neznámá
4	před 1034-1055	Domažlice	Jakub	CDB I, 52, 359	neznámá*
5	před 1034-1055	Veliz u Kublova	neznáme	CDB I, 52, 359	neznámá
6	1061	Bílina	Petr	Kosmas II, 19	neznámá
7	1070	Žerčice/Žerčíněves (Boleslavsko)	neznáme	Kosmas II, 27	neznámá
8	1070	Sázava	sv. Kříž	FRB II, s. 250	neznámá**
9	před 1092-1100	Putim	Petr	CDB I, 98 CDB II, 359	neznámá
10	před 1115	Řestoky	neznáme	CDB I, 390	neznámá
11	před 1115	Bijadla	neznáme	CDB I, 390	neznámá
12	před 1115	Opatovice	Michael	CDB I, 390	neznámá
13	před 1115	Praha-Na Zderaze	Petr	CDB I, 390	známá
14	před 1115	Zbraslav	Havel	CDB I, 390	známá
15	před 1115	Vrbčany (Kouřimsko)	neznáme	Kanovník Vyšehradský	známá
16	před 1125-1140	Praha-Petřín	Vavřinec	CDB I, 393	známá
17	1125-1140	Únětice	neznáme	CDB I, 124	neznámá
18	1126	Říp	Jiří	Kanovník Vyšehradský	známá
19	před 1130	Praha	Maří Magdaléna	CDB I, 111	neznámá
20	1134-1161	Mnichovice	Michal	Mnich Sázavský	neznámá
21	před 1136	Běstvina	Jan Křtitel	Kanovník Vyšehradský	neznámá
22	před 1136	Slapy (snad u Čáslavi)	Gothard	Kanovník Vyšehradský	neznámá
23	1137	Žehuň/Žehouň	Gothard	Ann. Hrad.-Opat.	neznámá
24	před 1140-1148	Praha-Krušina	neznáme	CDB I, 154 CDB II, 359	neznámá***
25	nejpozději 1142	Praha-Újezd	Jan	Kanovník Vyšehradský	neznámá
26	1165	Praha-Betlémské nám.	Ondřej	Zbraslavská kronika	neznámá
27	před 1167	Bechyně	neznáme	CDB I, 280, 399	neznámá
28	před 1174-1178	Praha-Na Poříčí	Petr	CDB I, 290	známá
29	před 1175	Rokycany	neznáme	CDB I, 285	neznámá

* Kostel snad odkryt archeologickým výzkumem.

** Kostel odkryt archeologickým výzkumem.

*** Kostel odkryt archeologickým výzkumem.

**** Kostel odkryt archeologickým výzkumem.

30	před 1178	Praha-Myslíkova ulice	Kosma a Damián	CDB I, 287	neznámá
31	1179–1181	Praha-Na Zderaze	Václav	RBM II, č. 1174	neznámá****
32	před 1182	Manětín	neznáme	CBD I, 298	neznámá
33	před 1183	Stříbro	Panny Marie	CDB I, 402	neznámá
34	1183	Praha-Na Bojišti	Jan	CDB I, 301, 402	známá
35	před 1186	Kadaň	neznáme	CDB I, 310, 402	neznámá
36	před 1187	Praha-Martin ve Zdi	Martin	CDB I, 406	známá
37	před 1205	Tuklaty	Vojtěch	CDB II, 359	neznámá
38	před 1205	Hrusice	Vojtěch	CDB II, 359	známá
39	před 1255	Praha, pod Vyšehradem	Markéta	Vavřínc z Bře- zové	neznámá

Vysvětlivky: Výjimku představuje údaj Vavřínce z Březové o *capella rotunda*, pocházející až z 15. století. Do tabulky nebyly zahrnuty nelokalizovatelné kostely, stavby na hradištích a klášte-ry. Polovina z uvedených kostelů vznikla již před koncem první třetiny 12. století.

byly naopak zcela opuštěny.³⁶ Malý počet rozsáhlejších výzkumů v interiérech našich sakrálních staveb zatím neposkytuje spolehlivou představu o četnosti jevu, avšak pohled do sousedního Německa, poznamenaného řadou výzkumů při poválečné rekonstrukci země a při rozsáhlé adaptaci kostelních interiérů o generaci později, ukazuje na zcela běžný výskyt dřevěných nejstarších etap a na poměrně dynamické nahrazování starších staveb novými často ještě v průběhu raného středověku.³⁷

Další – nepochybně negativní – úlohu sehrávají omezené možnosti uměleckohistorického datování nejstarší zděné architektury, zejména ve venkovském prostředí. Bezpečný přenos datace – východisko chronologického určení – by dokonce bylo možné redukovat v zásadě jen na autentika (ačkoli i o nich by bylo možné pochybovat) a stavební nápisy, neboť souvislost písemné zmínky se zachovanou stavební etapou posuzované památky není vždy zaručena. To výrazně snižuje počet referenčních staveb: pro druhou polovinu 12. století máme jen malé množství takových opor, zatímco pro první

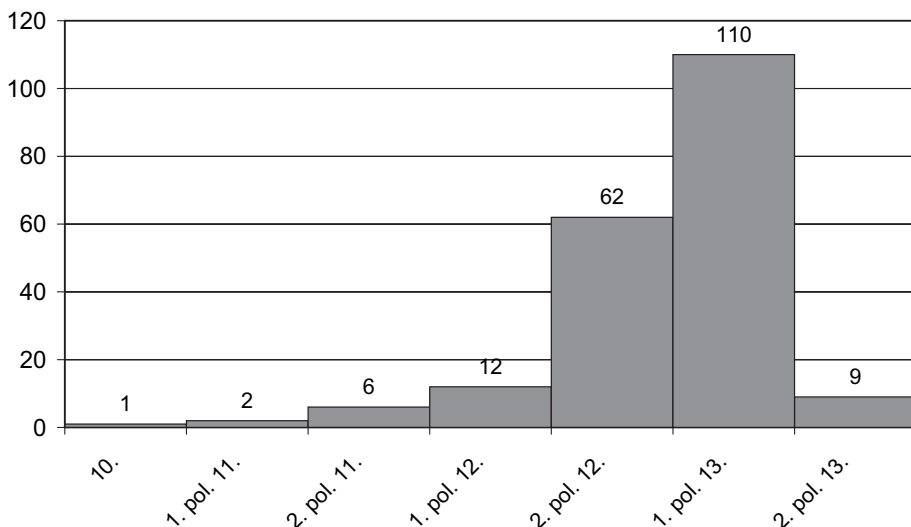
---

archeologické identifikaci pozůstatků dřevěných konstrukcí s horizontálně uspořádanými prvky, které dřevěným kostelům u nás a sousedních slovanských zemích dominovaly. Ukazuje se tím, že v řadě případů (zejména u výzkumů menšího rozsahu) mohou tyto stavby zcela unikat. K lokalitám: JAN PROSTŘEDNÍK, *Záchranný výzkum v kostele sv. Jana Křtitele v Turnově-Nudvojevicích*, *Archeologie ve středních Čechách* 7/2003, s. 633–674; ANTONÍN HEJNA, *Kostel sv. Víta v Zahradce u Ledče*. *Archeologický výzkum*, *Umění* 29/1978, s. 399–404; J. KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny středověkého Mostecku*, s. 56–60.

³⁶ Kostel bez zděného následovníka prozkoumaný v Nesvěticích a obklopený hřbitovem mimo jiné dokládá, že i v případě dřevěných kostelů lze počítat alespoň s některými farními funkcemi. Příklad tohoto typu lokalit je pozoruhodný ještě z jednoho hlediska: pokud by okolnosti nedovolily prozkoumat naleziště ve větším rozsahu, pak by v případě, že by bylo zachyceno jen několik ojedinělých hrobů, převážila domněnka o nekostelním pohřebišti. S podobnými příklady se setkáme i v sousedních zemích, například v Zalaváru a Fönyed-Gólyásfa v Maďarsku. K uvedeným lokalitám VLADIMÍR BRYCH, *Nesvětica, zaniklá středověká ves na Mostecku. Současný stav a perspektivy výzkumu*, *AH* 14/1989, s. 311–318; ROBERT MÜLLER, *Ein karolingerzeitlicher Herrenhof in Zalaszar*, *SPFFBU* E 40/1995, s. 91–100; CSILLA ARADI, *Some Aspects of Parish Organization in medieval Hungary*, in: *Die Kirche im mittelalterlichen Siedlungsraum*, s. 196.

³⁷ CLAUS AHRENS, *Die frühe Holzkirchen Europas. Katalog*, Stuttgart 2001, s. 6–96.

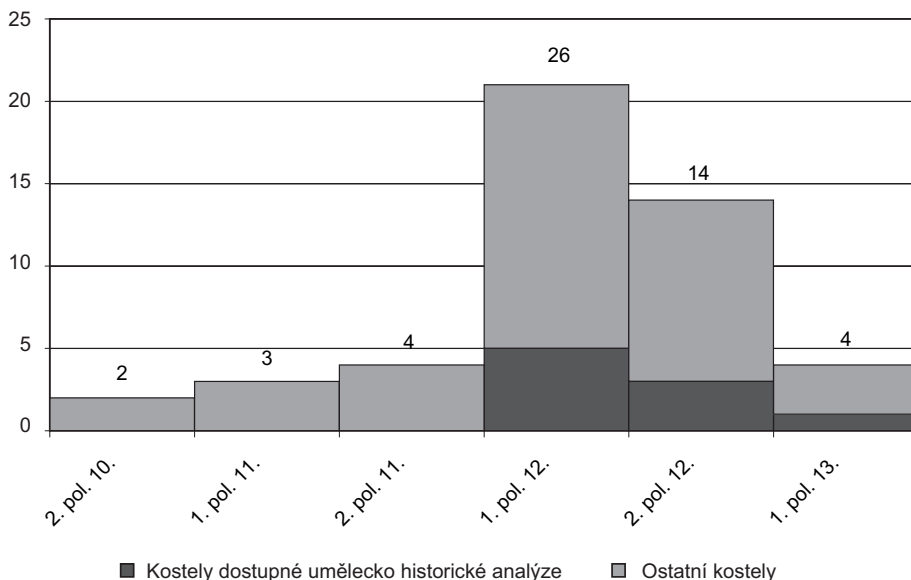
Obr. 7. Časové zařazení románských kostelů v Čechách podle umělecko historických poznatků. Podkladem bylo kompendium A. Merhautové (citaci viz pozn. 7). Převažují stavby z 2. poloviny 12. a 1. poloviny 13. století.

polovinu – důležitou z našeho hlediska – disponujeme jediným sporným dokladem.³⁸ Při hledání shod a rozdílů mezi bezpečně datovanými a zbyvajících stavbami, jichž je většina, je nejčastěji odkazováno na takové znaky (stavební technika, dispozice, proporce), které mohou vést jen k dosti podmíněným závěrům. Zejména u venkovských kostelů řazených do 12. století se lze jen v malé míře opřít o náročněji vyhotovené stavební články, které by dovolily spolehlivější určení.

Tyto poznatky vedou k závěru, že rozložení raně středověkých sakrálních staveb v čase a jejich převaha v mladším období, které předkládá umělecko-historické bádání (obr. 7), nepředstavují spolehlivá svědectví proti existenci určité sítě kostelů v době zanikání řadových pohřebišť. K tomu vlastnosti pramenné základny jednoduše nepostačují. Zdá se ale, že odrážejí obecnou tendenci nahrazování starších staveb mladšími, naplňujícími vyšší nároky. V postupném nárůstu počtu kostelů se rovněž projevuje stavební aktivita v nově kolonizovaných oblastech a zcela jistě i pokračující zahušťování původní sítě.

Poznatky vyplývající z archeologických pramenů zůstává ještě porovnat s výpovědí písemných zpráv, které předpokladu budování sítě kostelů ve venkovském prostředí od přelomu 11. a 12. století neprotiřečí. Všechny příslušné zprávy reflektující stav do poloviny 12. století byly v odborné literatuře porůznu uváděny, proto se spokojíme jen

³⁸ A. MERHAUTOVÁ, *Raně středověká architektura*, eviduje pro toto období celkem čtyři, případně pět autentik (v Praze-Bohnicích, sv. Jakubu u Kutné Hory, Řečanech, v Praze-Starém Městě ze sv. Ondřeje, příp. v Nudvojovicích). Z kostelů datovaných stavebními nápisy: Albrechtice u Sušice, Lenešice, Praha-Kyje, Praha-Průhonice a Praha sv. Jan Na Zábradlí. O datování posledně zmíněné stavby do doby biskupa Heřmana (1099-1122) podle nalezené desky autorka pochybuje. K autentikám MARIE PAVLÍKOVÁ, *O oltářních autentikách biskupa Daniela I.*, VKČSN 2/1951; MIROSLAV FLODR, „Neznámá“ autentika Jindřicha Zdíka, ČSPSČ 62/1954, s. 226-229.

Obr. 8. Rozložení kostelů v čase podle zmínek v písemných pramenech. Stavby dostupné umělecko historickému bádání představují jen malou část dosahující pouhé čtvrtiny.

s jejich stručnou rekapitulací. Zcela stranou ponecháváme důležitou otázku okolností vzniku těchto údajů. Je však nápadné, že řada z nich byla zaznamenána nahodile. Tato skutečnost se dotýká zejména kvantitativní reprezentativnosti informací.

Nejstarší indicii nalezneme v Kosmově líčení, které mimoděk uvádí, že během pouhých sedmi měsíců na přelomu let 1092 a 1093, tedy současně se závěrečným horizontem řadových pohřebišť, bylo vysvěceno *mnoho* kostelů.³⁹ Není ale jisté, zda se informace alespoň dílem týká venkovského prostředí. Jako hodnotnější proto vnímáme příběh zaznamenaný Kanovníkem Vyšehradským k roku 1137 o choré ženě z Běstviny, který zmiňuje jejího bratra výslovně jako faráře tamějšího kostela (*parochianus ecclesiae*) a současně vypovídá o již povinné přínaležitosti jedince k určitému kostelu.⁴⁰ V listině datované do období vlády Soběslava I. (1125–1140) se dočítáme o soukromém založení kostela kanovníkem Zbyhněvem na jeho statcích v Úněticích; pramen dokládá křestní a pohřební funkci chrámu. Listina v neposlední řadě ukazuje, jak malý majetek, nedosahující ani jedné celé vesnice, postačoval k hmotnému zabezpečení kostela a rovněž, z jak nízkého sociálního prostředí mohli nově ustanovení kněží pocházet.⁴¹ V listině z roku 1143 vyzývá papežský legát Guido pražského a olomouckého biskupa k přesnějšímu rozlišení kostelů s plnými farními právy od ostatních. Tato zpráva pravděpodobně nasvědčuje existenci farností v obou diecézích ještě před polovinou 12. století.⁴² Důležité svědectví přináší Homiliář opatovický z 1. poloviny 12. století určený

³⁹ *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag*, (ed.) BERTHOLD BRETHOLZ, Berlin 1923 (MGH, *Scriptores rerum Germanicarum, Nova Series II*), s. 158 (II, 51).

⁴⁰ *Canonici Wissegradensis Continuatio Cosmae*, s. 225.

⁴¹ CDB I, s. 129–131, č. 124.

⁴² CDB I, s. 136–138, č. 135: „Ad hec episcopis precepimus, ut in parrochiis suis plebales ecclesias distinguant.“

k duchovní kultivaci českého prostředí, který jasně akcentuje dodržování principu příslušnosti farníka ke konkrétnímu kostelu a knězi. V souvislosti s církevními stavbami zmiňuje také *atrium ecclesiae*, kde lze důvodně předpokládat i farní hřbitov.⁴³ Uvést lze i *Helmholdovu kroniku* sepsanou kolem poloviny 12. století, která o české zemi zvláště uvádí, že „je plná kostelů a božího náboženství“.⁴⁴

Bližší představě o hustotě sítě venkovských kostelů v počátečním období brání charakter pramenně základny. Na problematičnost uměleckohistorického svědectví již bylo poukázáno, archeologický přístup limituje faktorů více. Za jisté pokládáme, že o jedno kostelní pohřebiště se najednou muselo dělit několik sídlišť (Vrbno, Radomyšl), což byl jev běžný ještě v mladším středověku. I tato výrazná redukce míst pohřbívání po zániku řadových pohřebišť nepochybně úměrně snižuje pravděpodobnost archeologické evidence.⁴⁵ Určitou představu si tak alespoň prozatím můžeme učinit na základě těch svědectví, která přibližují maximální možné vzdálenosti míst vybavených farními funkcemi od příslušných venkovských osad. Jeden z příkladů představuje farnost ustavená v roce 1203 s kostelem v Rynarci na Pelhřimovsku, která sloužila triadvaceti sídlištím vzdáleným až 7 km.⁴⁶ Jde-li o samotnou fyzickou dostupnost, pak může být podnětné i přihlídnutí k novověkým poměrům, z nichž zaujme například situace v čerstvě kolonizovaném moravském Valašsku v 17.–18. století (srov. exkurz). Navzdory náročnému horskému terénu museli farníci z nejbližších osad docházet za svátostmi a se svými mrtvými až 17 km. Zahušťování sítě kostelů v průběhu 12. a 13. století ale tyto vzdálenosti zkracovalo, počet současně pohřbívaných u jednoho kostela se tím snižoval a „odebíral mrtvé“ původním farnostem.

Farní organizace jako systém, jako jedna z institucí raně středověkého českého státu, se nepochybně vyvíjela postupem času v souřadnicích spojujících vývoj mocenských poměrů, zájmy církve a její emancipační snahy a možnosti masové integrace venkovského obyvatelstva do systému. Ke vzniku celé farní organizace, k vlastnictví venkovských sakrálních staveb a příčinám jejich budování, uplatňování farních práv a hraničním sporům o obvod farností, k problematice desátku, rozsahu provozovaných svátostí, případně donucovacím prostředkům organizujícím venkovské obyvatelstvo, se archeologie může vyslovit jen okrajově. Její svědectví se opírá zejména o doklady pohřbívání a nálezy v okolí sakrálních staveb. V širším ohledu je obtížné vyjádřit se i k formám vymezení těchto nejstarších „farností“. Konzistentní prostorové pokrytí celého území Čech a Moravy – „teritorializace“ systému se bezpochyby uskutečňovaly teprve postupně. Za podstatný moment však považujeme samotný zrod principu příslušnosti venkovanů ke konkrétnímu venkovskému kostelu naplňujícímu alespoň některé farní funkce, který se zřejmě zrcadlí v masovém zániku řadových nekropolí okolo přelomu 11. a 12. století. Náhlost změny a rozsah jevu doložitelného v Čechách a na

⁴³ PETR SOMMER, *Začátky křesťanství*, s. 41–42; TÝŽ, *Svatý Prokop*, s. 51.

⁴⁴ V první kapitole první knihy se Helmold pokouší o postžení charakteristických znaků vybraných národů ve střední a východní Evropě (Uhrů, Poláků, Rusů, Korutanců a Čechů) – *Helmolda kněze buzovského Slovánská kronika*, Praha 1947, s. 14.

⁴⁵ Při počtu přibližně šesti sídlišť pohřbívaných u kostela ve Vrbně nebo v Radomyšli je počet kostelních pohřebišť oproti řadovým snížen na šestinu.

⁴⁶ CDB II, s. 30–31, č. 33; JOSEF DOBIÁŠ, *Dějiny královského města Pelhřimova a jeho okolí*, díl 1: *Doba předhusitská*, Pelhřimov 1927, s. 31–35; TÝŽ, *Zaniklé osady na Pelhřimovsku (Příspěvek k historické topografii české)*, Národopisný věstník československý 13/1918, s. 62–72.

Moravě vede k závěru o jednotném projektu, jehož záštitou mohl být v dané době jedině panovník, na Moravě pak jednotlivá údělná knížata. Předpokládáný nemalý počet kostelů ve venkovském prostředí již na počátku 12. století nutně nastoluje otázku jejich vlastnictví, které nemuselo být výhradně panovnické. Tim se dotýkáme diskuse o době formování pozemkové šlechty, která však přesahuje zadání této práce.⁴⁷ Příklad soukromého Zbyhněvova založení však ukazuje, že pro vybavení kostela nebyl rozsáhlý pozemkový majetek, s nímž se setkáváme až od poloviny 12. století, nezbytný.

Vstup archeologického bádání do diskuse o počátcích a povaze farní organizace přináší několik nových poznatků, které jsme se pokusili v tomto příspěvku nastínit a které naznačují cestu pro další výzkum.

1) Překvapivé je mlčení písemných pramenů o vzniku farní organizace. Posuzováno prizmatem archeologických dokladů se však přece jen jeden pramen objevuje. Kosmas nás v první kapitole třetí knihy seznamuje s opatřeními Břetislava II. vyhlášenými o svatováclavském setkání „veškerým dvořanům a předákům“ na Pražském hradě roku 1092, kterými „vyplnil (...) aby se již budoucně nedály v lidu božím“, „pohřby, jež se děly v lesích a na polích“.⁴⁸ Akt, vykonaný Břetislavem (podle Kosmy rozlíceným „velikou horlivostí pro křesťanské náboženství“) „k užtku církve“ a „ve prospěch této země“, spadal do samého závěru řadových pohřebišť. Ve světle archeologických pramenů se jeví víc než pouhé vypořádání se s okrajovými skupinami pohanů. Předpokládáme, že součástí rozsáhlé proměny muselo být budování a vybavování venkovských kostelů alespoň některými farními právy. Připomenout musíme také současné události v sousedním Uhersku: v témže roce 1092 na synodě v Szabolcsi nařídil Ladislav I. pochovávat obyvatelstvo všech skupin u kostelů a konfrontace s archeologickými prameny dospívá k totožnému závěru jako u nás – řadová pohřebišť zanikají podle svědectví mincí na konci 11. století.⁴⁹ Formování pevně vymezené farní organizace spadá na přelom 11. a 12. století např. i v sousední salzburské arcidiecézi,⁵⁰ kde však přesun pohřbívání ke kostelním stavbám proběhl již dříve. Není tedy vyloučeno, že situace v Čechách a na Moravě mohla být jedním z důsledků církevního reformního hnutí 2. poloviny 11. století. Vzájemné vztahy však může posoudit pouze kvalifikované zhodnocení písemných pramenů.

2) Bylo by předčasné formulovat výpověď archeologie k povaze farní organizace a širším důsledkům jejího vzniku. Některá důležitá zjištění očekáváme teprve od vyhodnocení výzkumu nekropole ve Vrbně a od detailnější bilance dalších nálezů z našeho území.

⁴⁷ V západním prostředí navazuje farní organizace na mozaiku privátních kostelů původně v majetku panovníka, šlechty i církevních institucí – obecně například HANS ERICH FEINE, *Ursprung, Wesen und Bedeutung des Eigenkirchentums*, *MIÖG* 58/1950, s. 194–208; z pohledu archeologie – NIKLOT KROHN, *Von der Eigenkirche zur Pfarrgemeinschaft: Kirchenbauten und Kirchengräber der frühmittelalterlichen Alamannia als archäologische Zeugnisse für nobilitäre Lebensweise und christliche Institutionalisierung*, in: *Centre – Region – Periphery. Medieval Europe*, (ed.) Guido Helmig, Basel 2002, s. 166–177.

⁴⁸ *Die Chronik der Böhmen*, s. 160–161 (III, 1); *Kosmova kronika česká*, Praha 1972, s. 143.

⁴⁹ Stručně shrnutí ZSUZSA LOVAG, *Christliche Bestattungen*, in: *Europas Mitte um 1000*, díl 2, hrsg. von Alfred Wiczorek, Hans-Martin Hinz, Stuttgart 2000, s. 638–639; pro oblast jižního Slovenska ALEXANDER RUTTKAY, *Mittelalterlicher Friedhof in Ducové, Flur Kostelec, Bez. Trnava. Beitrag zum Studium der Beziehungen zwischen den sog. Reihengräberfeldern und Kirchenfriedhöfen vor dem 13. Jh.*, in: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*, hrsg. von Darina Bialeková, Jozef Zábojník, Bratislava 1996, s. 407.

⁵⁰ F.-R. ERKENS, *Das Niederkirchenwesen im Bistum Passau*.

Na tomto místě lze jen letmo zmínit některé otázky a témata. Vznik farní organizace byl nepochybně bolestivý zásah do starých pořádků venkovského světa, který se dotkl citlivého místa – zacházení s mrtvými. Není nutné rozvádět, že tento přechodový rituál par excellence spojoval celý komplex činností a představ. Břetislavova opatření zakazovala podle Kosmy nejen samotné pohřbívání, ale i „hry, jež podle pohanského obřadu konali na rozcestích a křižovatkách jako pro odpočinutí duší, a konečně i bezbožné kratochvíle, jež rozpustile provozovali nad svými mrtvými, volající prázdné stíny a majíce škrabošky na tvářích“. Nahrazení řadových pohřebišť kostelními se proto pravděpodobně neobešlo bez razantních postupů a donucovacích prostředků. Na rozdíl od Čech se o nich dozvídáme díky preciznějším formulacím uherských zákoníků, dotýkajících se obdobné změny. Střet mezi autarkním venkovským světem s konzervativním a tradičně vymezeným rozhledem a mocí s podstatně univerzálnějšími zájmy je mimořádné téma samo o sobě. Příležitost sledovat jeho dílčí projevy v archeologických pramenech například komparací mezi řadovými a kostelními pohřebišti a hledáním způsobů, jakými se venkovské obyvatelstvo s nuceným procesem vyrovnávalo, patří k lákavým zadáním.

3) Se vznikem spádových okruhů kolem nejstarších kostelů, které archeologicky dokládají pohřebišťe pro několik sídlišť najednou, lze alespoň hypoteticky předpokládat, že původně nesouvislé a samostatné komunity začala integrovat nová pouta v podobě příbuzenských svazků, výměny informací, postupem času i společného spirituálního prožitku spojeného s křesťanským ritem atd. Kostel se stává centrem, které může „sdělovat“ požadavky vrchnosti stejně jako usnadňovat směnu zboží nebo dokonce jeho monetarizaci. To vše vede k označení příslušných lokalit za potenciální centrální místa nižšího řádu, v nichž se mohly nacházet i vrchnostenské rezidence nebo hospodářské dvorce.⁵¹ O vazbě mnoha raně středověkých kostelů na sídla mocných ostatně již dlouhou dobu uvažuje uměleckohistorické, archeologické a historické bádání,⁵² přítomnost dalších projevů centrality (zejména u nejstarších farních kostelů) však zůstává širším tématem především pro archeologické bádání.

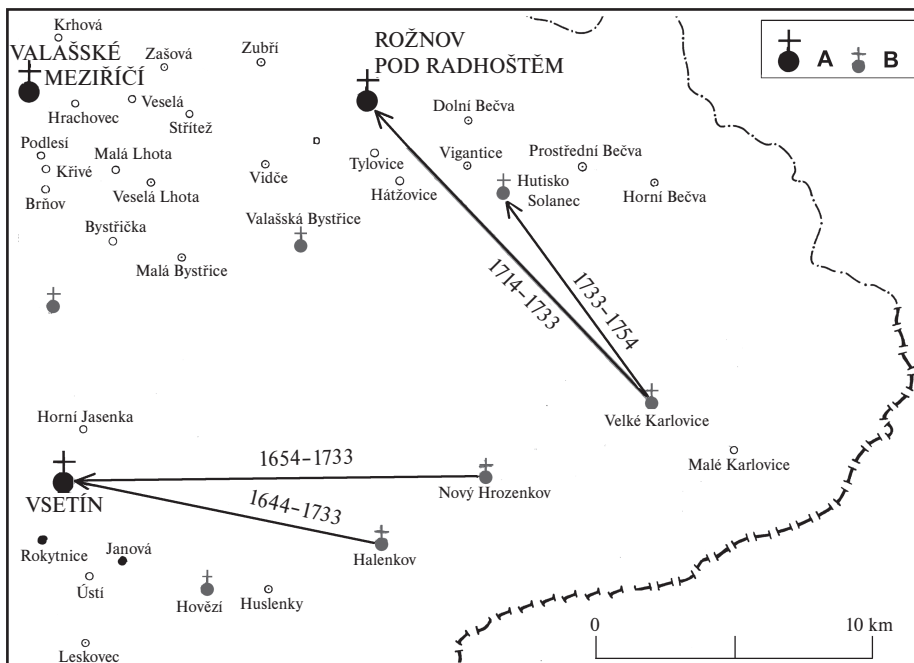
Exkurz: Vývoj farní sítě v 17. a 18. století v horním Pobečví (východní Morava)

Naše představy o dostatečnosti hustoty farní sítě jsou přirozeně formovány současným stavem. Ještě v 17. a 18. století, tedy v období tradičně spojovaném s prohlubováním náboženského života, najdeme v českých zemích oblasti, kde cesta do kostela a zpět představovala celodenní náplň (srov. obr. 9).

V horském regionu moravského Valaška se středověké osídlení, založené především na obilnářství, koncentrovalo do nižších poloh v okolí řeky Bečvy. Teprve od 16. století vzrůstal zájem o využití vyšších partií regionu, v 17. a na počátku 18. století již vrchnost přistoupila k systematickému vysazování nových vsí zaměřených především na chov dobytka, zpracování dřeva, sklářství apod. Budování adekvátně dostupné farní sítě však silně zaostávalo za procesem osidlování a nové vsi byly často přiřazovány ke značně vzdáleným kostelům. Místa posledního odpočinku vázaná výlučně na svěcenou půdu

⁵¹ Bez ohledu na to, kdy do systému vstoupila šlechta, vyvstává otázka, do jaké míry se farní okruhy překrývaly s jejím pozemkovým vlastnictvím.

⁵² Rovněž výzkum ve Vrbně doložil v nejužší možné prostorové vazbě raně středověký objekt, který lze interpretovat nejspíše jako rozsáhlý hospodářský dvůr.

Obř. 9. Síť farních kostelů v horním Pobečví (východní Morava) v 17. a 18. století. A – kostely středověkého původu; B – kostely vzniklé v průběhu 18. století. Šipkami je vyznačena farní příslušnost nejvzdálenějších osad.

kolem sakrálních staveb posléze nabývala charakteru rozsáhlých centrálních nekropolí. Postupné zahušťování sítě kostelů dospělo do dnešní podoby až ve druhé polovině 18. století.

Na rožnovském panství je například roku 1714 vysazena horská rozptýlená ves Velké Karlovice, která na počátku příslušela faře v Rožnově vzdálené 17 km, tzn. více než čtyři hodiny chůze jedním směrem. Roku 1732 byla ves převedena k nově založenému dřevěnému kostelu v Hutisku (10 km) a konečně v roce 1754 (po třiceti letech existence) byl ve Velkých Karlovicích postaven dřevěný kostel. Ještě méně uspokojivý stav sledujeme u nejvýchodnější vsi vsetínského panství, Nového Hrozenkova, která byla formálně založena v roce 1649 na předcházejícím rozptýleném osídlení. Přestože již o dvacet let později měla přes 300 obyvatel, příslušela až do roku 1733 (tzn. více než osmdesát let) k vsetínské faře vzdálené 17 km, tedy opět minimálně čtyři hodiny chůze jedním směrem.⁵³

⁵³ Okres Vsetín. Rožnovsko - Valašskomeziříčsko - Vsetínsko, (ed.) VLADIMÍR NEKUDA a kol., Valašské Meziříčí, Brno 2002, tam další literatura k dějinám duchovní správy.

Současné problémy interdisciplinárního výzkumu středověké farní organizace a zejména farních center nejstarších měst v rakouském markrabství/vévodství z hlediska vývoje moderního historiografického bádání¹

STEFAN SCHOLZ (Praha)

V porovnání s jinými středoevropskými zeměmi věnovala zejména poválečná rakouská medievistika poměrně značnou pozornost výzkumu raně a vrcholně středověké farní organizace, a to již od období karolinské východní marky (*plaga orientalis*). Za historiografickými studii ke vzniku a vývoji tamní, tzv. nižší farní správy či sítě ve východním Rakousku od 9. do 13. století pokulhávalo i umělecko a stavebně historické bádání, jak po kvantitativní stránce, tak co do hloubky kritického diskurzu, a zaostával a dodnes zaostává zejména archeologický výzkum románské a raně gotické sakrální architektury na území babenberského markrabství, resp. vévodství.²

Rakouské medievistické bádání vyvíjelo již v meziválečné době zřejmě z mylně pochopeného strukturalistického podnětu celou řadu typologicko-morfologických konstrukcí pro raně a vrcholně středověké dějiny bavorské východní marky. Jednu z mála výjimek hodných vyzdvížení představuje práce právního historika Willibalda Plöchl k organizaci desátek v Dolním Rakousku ve středověku, který se při analýze ekonomického zázemí církevních institucí rakouského markrabství, resp. vévodství opírá o písemné

---

¹ Tato studie vznikla v rámci výzkumného záměru MŠMT České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes (MSM 0021620827) a při řešení výzkumného projektu Centra základního výzkumu LC 521 – Křesťanství a česká společnost ve středověku.

² Nepřiliš utěšený stav archeologické památkové péče a středověké archeologie v Rakousku, která částečně pro metodickou zaostalost, resp. pro značné sklony k typologicko-morfologické škole, ale především kvůli ztrátám klíčových pramenů zejména v centrech historických měst v okrajových oblastech Dolního Rakouska ve středoevropském prostoru, sotva snese kvalitativní srovnání. Obtížné bude i kvantitativní vyrovnání se s rozsáhlými nálezovými fondy polské nebo české archeologie – k tomu naposledy STEFAN SCHOLZ, *Gegenseitige Beziehungen der Profan- und Sakralarchitektur des 13. Jahrhunderts in den böhmischen und österreichischen Ländern. Präsentation eines bilateralen Forschungsprojekts. Teil I: Grundbedingungen, historischer Kontext und Negativdefinition der Methodik der interdisziplinären Erforschung der ältesten Steinarchitektur in den hochmittelalterlichen Städten Mitteleuropas*, Forum urbes medii aevi 3/2006, s. 38–74, zvl. s. 47–54, zejm. 51.

prameny a pronikavě vykládá složitou právní terminologii.³ Jinak v této době naprosto převládají – zejména při výzkumu šlechty a nejstarší pozemkové držby – někdy až krkolomně stavěné, tzv. „majetkoprávně-genealogické poznatky“ Ernsta Klebela,⁴ Herberta Mitscha-Märheima⁵ a konečně Karla Lechnera.⁶ Lechner usiloval po druhé světové válce značně autoritativním způsobem o prosazení všeobecně platného „celkového souhrnu“ jednotlivých disciplín, jejichž typologicko-morfologické konstrukce se měly navzájem podepírat a obecně uplatňovat. Toto tzv. „mladší vlastivědné bádání“ 50. a 60. let 20. století se vyznačovalo výraznou metodickou úporností spolu s neomezenou vírou ve faktografickou přesnost výsledků, značným nedostatkem kritického diskurzu a konečně zaslepeným, v podstatě ahistorickým vymezením pouze na hranici moderního rakouského státu, resp. zejména na centrální a západní oblasti Dolního Rakouska. Tyto rysy dodnes nacházíme spolu s určitým nacionalistickým podtextem zejména vůči sousedním národům za tehdejší železnou oponou u některých zastánců tohoto směru rakouské medievistiky, jenž se však alespoň mezi historiky v Rakousku už delší dobu bezpečně zařazuje do oblasti dějin bádání.⁷

Ve smyslu programu mladšího vlastivědného bádání v Dolním Rakousku lze s určitou rezervou tvrdit, že typologicko-morfologické konstrukce, které pro raně a vrcholně středověké rakouské dějiny na profánní úrovni vypracoval Adalbert Klaar již od 30. let v rámci své „nauky o sídelních formách“,⁸ se s jistým zpožděním po druhé světové válce pokoušel v podstatě stejnou metodou vytvářet Hans Wolf pro sakrální sféru. Wolf publikoval v roce 1955 v rámci historického atlasu rakouských alpských zemí obsáhlý komentář pro mapu církevní a světské správní organizace Dolního Rakouska.⁹ Klaar konstruoval přísný a značně rozčleněný systém různých typů sídelních forem, „které

³ WILLIBALD PLÖCHL, *Das kirchliche Zehentwesen in Niederösterreich. Ein Beitrag zur mittelalterlichen, kirchlichen Rechtsgeschichte und zur Geschichte Österreichs*, Forschungen zur Landeskunde von Niederösterreich 5/1935, s. 57n. (například ve druhé kapitole pojednávající o jednotlivých družích desátků a zpoplatněnému zboží ve středověku).

⁴ ERNST KLEBEL, *Zur Rechts- und Verfassungsgeschichte des alten Niederösterreich*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederdonau 28/1939–1943, s. 11–120; TÝŽ, *Probleme der bayrischen Verfassungsgeschichte. Gesammelte Aufsätze*, München 1957.

⁵ Z historiografické produkce tohoto jinak velmi podnětného rakouského archeologa jen výběrově: HERBERT MITSCHA-MÄRHEIM, *Hochadelsgeschlechter und ihr Besitz im nördlichen Niederösterreich*, JvFLNÖ 29/1944–1948, s. 416–439; TÝŽ, *Zur Geschichte der älteren Liechtensteiner und ihres Besitzes in Niederösterreich*, Jahrbuch der Heraldisch-genealogischen Gesellschaft „Adler“ 8/1971–1973, s. 19–46.

⁶ Zejména KARL LECHNER, *Grundzüge einer Siedlungsgeschichte Niederösterreichs vom 7. bis zum 12. Jahrhundert*, Archaeologica Austriaca 50/1971, s. 320–373; TÝŽ, *Die Babenberger. Markgrafen und Herzoge von Österreich 976–1246*, Wien-Köln-Graz 1985³.

⁷ K zevrubné faktografické i metodické kritice mladšího vlastivědného bádání a především k jejím „majetkoprávně-genealogickým poznatkům“ MAXIMILIAN WELTIN, *Probleme der mittelalterlichen Geschichte Niederösterreichs unter besonderer Berücksichtigung des Hollabrunner Bezirkes*, in: *Vergangenheit und Gegenwart. Der Bezirk Hollabrunn und seine Gemeinden*, hrsg. von Willibald Rosner, Hollabrunn 1993, s. 47–96, s. 47n.

⁸ Zvláště jeho programově syntetické práce: ADALBERT KLAAR, *Die Siedlungsformen Niederösterreichs*, JvFLNÖ 23/1930, s. 35–75, s. 56n., 69n.; TÝŽ, *Die siedlungstechnischen Grundzüge der niederösterreichischen Stadt im Mittelalter*, JvFLNÖ 29/1944–1948, s. 365–385, zde s. 371, 383.

⁹ HANS WOLF, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, sv. 2: *Die Kirchen- und Grafschaftskarte*, díl 6: *Niederösterreich*, Wien 1955.

se uplatňovaly jen ve velice omezených časových úsecích“ a jejichž podoba a plánovitě schéma musely vést jedině ke vzniku určitých typů měst a vesnic.¹⁰ Wolf sice připouští, že nelze alespoň pro nejstarší období vůbec doložit určitou farní organizaci, ani nalézt termín „fara“ (*parrochia*) v pramenech,¹¹ již pro karolinskou východní marku však *a priori* vychází z existence neuspořádané sítě tzv. „prafar“ nebo „velkofar“. Nejstarší „velkofarní kostely“ měly ve svém rozsáhlém obvodu soustřeďovat zejména funkci křtu a odvádění desátků, Wolf je proto nazýval „Tauf- und Zehentkirchen“. Po začlenění do maďarského kmenového území v 10. století a po dobytí římskými císaři měla být tato nejstarší struktura v rámci farní reorganizace bavorské východní marky ve dvou vlnách jaksi převrstvena jednorázovým, plošným a systematickým zřízením tzv. „mateřských far“ při vlastnických kostelech, většinou nově vybudovaných. K tomuto procesu mělo dojít z iniciativy biskupa Pilgrama (971–991) a zvláště Berengara (1013–1054) na državách pasovské diecéze, a po polovině 11. století převážně z podnětu světských pozemkových držitelů.¹² „Mateřskou farou“ byla tedy ve Wolfově definici všechna „samostatná, původní založení 11. a 12. století, která neodvozovala svoje práva od starších farností“. Navíc tuto typologickou konstrukci členil do celkem pěti navzájem přesně vyhraněných podskupin. U všech těchto typologicko-morfologických schémat přebraných i jeho sousputníky existuje však celá řada případů, které vůbec nelze do tohoto přísného systému zařadit, jak přiznává sám jejich tvůrce. Babenberští zeměpáni měli dle Wolfa v každém případě držet komplex čtyř „mateřských far“ (ve skutečnosti tedy osmnácti).¹³

Údajně systematické, lineárně probíhající rozštěpení nebo rozčlenění těchto Wolfových „velkofar“ či „prafar“/„mateřských far“ mělo od 11. a pak během 12. století vést k vytvoření dvanácti různých, opět navzájem přesně vymezených typů nových farností, resp. svatyní. Jejich vznik Wolf odůvodňoval snahou jednotlivých pozemkových držite-

¹⁰ Například typ nepravidelných, z vidlice cest vyvinutých trojúhelníkových návsi vzniklých jedině mezi léty 970–1060, nebo typ městských lokací mezi léty 1195–1225 s pravoúhlým náměstím mezi dvěma podélnými ulicemi – A. KLAAR, *Grundzüge*, s. 371, 381n.; TÝŽ, *Siedlungsformen*, s. 38, 56n., 69n. Pro Klaarovy konstrukce platí zejména jakési železné pravidlo typologicko-morfologické školy: čím více je systém typů propracovaný a vypjatý, tím více postrádá spolehlivou faktografickou základnu, resp. dostatečné množství průkazných chronologických dokladů. K tomu naposledy S. SCHOLZ, *Gegenseitige Beziehungen der Profan- und Sakralarchitektur des 13. Jahrhunderts in den böhmischen und österreichischen Ländern. Präsentation eines bilateralen Forschungsprojekts. Teil I*, s. 47n.

¹¹ H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 9.

¹² Wolf definuje nejstarší „prafary“ 9. a 10. století s patrociniem sv. Martina nebo sv. Michala jako „velkofary“ s jediným kostelem v centru dalekosáhlého obvodu, který ztotožňuje s nejstaršími správními hradními a soudními okrsky. Při farní reorganizaci ve druhé polovině 11. století měli pasovští biskupové vycházet už pouze z těchto farností, kde byli zároveň i pozemkovou vrchností. H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 9–28, zvl. s. 18n., kde si představuje založení „mateřských far“ po ovládnutí východní marky po Maďarech na jedné straně jako jednorázový akt, na druhé straně však připouští, že výstavba farní organizace mohla dosáhnout nejpozději kolonizované oblasti se zpožděním zhruba dvou století.

¹³ Pro identifikaci „mateřské fary“ H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 23–28, 39, předpokládal jako další „neklamně ukazatele“ obvod, desátková práva, první zmínka, vztahy a určení fary, poměry jejich filiálék a vikariátů. Ke komplexu zeměpanských farností, který se skládal z třinácti far obsažených ve velké desátkové smlouvě z Greifensteinu z roku 1135 a z pěti far babenberského založení, a ke klášteru v Melku srov. HEIDE DIENST, *Niederösterreichische Pfarren im Spannungsfeld zwischen Bischof und Markgraf*, Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs 34/1981, s. 1–44; *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, díl IV/1: *Ergänzende Quellen 976–1194*, hrsg. von HEINRICH FICHTENAU, HEIDE DIENST, Wien 1968, č. 613, 674.

lů získat pro svoje vlastnické kostely farní práva.¹⁴ Z tohoto přísně lineárního filiačního procesu vycházela i další Wolfova typologická konstrukce tzv. „dceřinné fary“, která měla odvozovat svoje farní práva pouze od určité starší „mateřské fary“. Také ve schématu „dceřinných far“ existuje však celá řada případů, které nelze, jak autor sám přiznává, zařadit do tohoto úzce lineárně pojatého filiačního systému; na její platnosti však i přes četné typologické nedůslednosti a nepřesnosti neústupně trvá.¹⁵ Kromě filiačního procesu zná Wolf i případy, kde se dva farní obvody při zachování jejich hranic a celistvosti spojily v jedinou faru, která pak měla jen jednoho duchovního, ale dva kostely (tzv. „Doppelpfarrsystem“ – systém „zdvojených far“).¹⁶ V otázce desátkových poměrů má Wolf na rozdíl od důkladné práce W. Plöchlů dosti nejasné představy, u pasovských far vychází z rovnoměrného dělení desátku mezi farnostmi a biskupem.¹⁷

Stejně jako Klaar promítal metodicky velmi pochybným způsobem moderní půdorys určitého sídelního útvaru do raného a vrcholného středověku, aby v jeho schematickém typu našel hlavní ukazatel pro přesnou dataci daného sídliště či města,¹⁸ tak viděl i Wolf v patrociniu farního kostela – třeba doloženém až v novověku – průkazný doklad pro řešení otázky jeho původu, resp. jeho zakladatele v raném středověku, přičemž původně kritické metodické postřehy pak v praxi datování jednotlivých farností zcela odvrhl.¹⁹ V tomto duchu vychází Wolf i z toho, že se do roku 1750 v podstatě nezměnily hranice „dceřinných far“, které se měly často překrývat s obvodem panství pozemkové vrchnosti. Pokud by se pak shodovaly dle Wolfovy metody hranice všech k sobě přiléhajících „dceřinných far“, bylo by možné v podstatě rekonstruovat obvod původní „mateřské fary“, jenž měl být vždy naprosto totožný s nejstarším správním hradním a soudním okrskem.²⁰ Hans Wolf na území východní marky *a priori* předpo-

¹⁴ Wolf alespoň připouští, že se některé „mateřské fary“ rozštěpovaly různou rychlostí, což jednak vedlo k úplnému rozpadu původní farnosti, jednak se opět mohla „mateřská fara“ díky zřízení vikariátů zachovat, přičemž tyto procesy měly ve většině farností probíhat současně a paralelně. H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 44–49, 54, kde typologicky striktně rozlišuje jednoduchou filiálku, vlastní filiálku, filiální kostel s vlastním obvodem a stálým knězem, jednoduchý vikariát, vikariát s plnými farními právy, plnou faru s povinností důchodů a procesí, svobodnou a nezávislou faru, vyjmuté kostely a kaple, jednoduché beneficium, beneficium s omezenými farními právy, klášterní faru a soukromé fary.

¹⁵ Tyto „dceřinné fary“ ve smyslu Wolfova lineárního filiačního procesu se mohly stát samy „mateřskými farami“ pro ještě mladší filiálky, které z nich mohly časem vzniknout. Tak H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 53n., kde zároveň připouští, že pro zřízení „dceřinné fary“ na území „mateřské fary“ existují pouze ve velice vzácných případech přímé (diplomatické) prameny, tzv. „Pfarrerrichtungsurkunden“, takže často ani nelze zjistit, z které „mateřské fary“ vznikla konkrétní „dceřinná fara“. Systematický a plošný vznik „dceřinných far“ však dle jeho soudu „vyplyvá z různých okolností“, jako například z desátkových poměrů, patronátních práv, polohy fary atd.

¹⁶ Ve většině případů sídlil farář při jedné svatyni, zatímco druhá sloužila jako farní kostel – H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 20.

¹⁷ H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 41.

¹⁸ A. KLAAR, *Siedlungsformen*, s. 38, 56, 71; TÝŽ, *Grundzüge*, s. 371, 381, 383.

¹⁹ Podle tohoto schématu reprezentuje patrocinium sv. Martina nejstarší farní kostely 9. a 10. století na královských doménách karolinské východní marky. Od počátku 11. století tam měl pasovský biskup zakládat pouze kostely sv. Štěpána – H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 12–16, 34, kde v přímém metodickém protikladu připouští, že „z patrocinia samého nelze obecně usuzovat na dobu vzniku fary“.

²⁰ Jako pramen pro rekonstrukci „mateřských far“ Wolf doceňuje zejména staré deskripční popisy farních hranic a desátkové rejstříky, zároveň však musel připustit, že jsou často nepřesné a útržkovité – H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 38, 59n., kde doslova předpokládá, že „setrvalost farních hranic umožňuje sledovat nejstarší známé správní obvody a že farní hranice byly často i majetkoprávní hranice“.

kládal i existenci jakýchsi nejstarších „církvně-politických“ správních jednotek, jejichž hranice měly mít nejen územně-vrchnostenský, ale i majetkoprávní význam.²¹ Není snad nutno upozorňovat na to, že takový pohled nejenže vůbec neuznává pro středověké právní chápání naprosto zásadní rozdíl mezi správou, panstvím a vlastnickými právy světské i církevní sféry, ale navíc vůbec nepočítá s nesmírně důležitým rozlišením mezi tzv. vlastnictvím samotných kostelů a jejich „příslušenstvím“, (německy „Kirchengüter“, v české terminologii „jmění“, „věno“ či „záduší“, latinsky *dos*, *dotalicium*),²² tzn. jejich vybavením pozemky a lidským potenciálem jakožto „hmotným majetkem“ (*temporalia*) a kontrolou „duchovních věcí“ (*res sacres*), tedy *spiritualia*. Ta zahrnovala držení farních práv (*ius in ecclesiis*, *iura parochialia*) a zejména s tím související desátky a jiné dávky. Takové právní chápání se totiž v důsledku prosazování kanonického práva vůči vlastnickému v průběhu církevní reformy 11. století (nejpozději od Wormského koncordátu 1122) šířilo také ve středoevropských oblastech. Příkladem mohou být české země, kde přetrvávala vlastnická držba farních kostelů snad nejdéle.²³

²¹ H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 38, 59n.

²² JOSEF ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských. 1198-1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 452n.

²³ J. ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, s. 452. Podle J. Žemličky se v českých zemích před polovinou 13. století sice ještě nemělo kostelní jmění či věno důsledně členit „na záduší (majetek kostela) a obroči (důchody plebána)“, v tomto majetkoprávním kontextu však pochopitelně nezotožňuje farní správu a držení desátků s obročím kostela. V této souvislosti lze uvést případ jihlavského mikroregionu, jedné, z tohoto hlediska dosti opožděné kolonizační oblasti, kde se osídlení i farní organizace vytvořily zřejmě teprve od přelomu 12. a 13. století. Avšak i tu narazíme na naznačené majetkoprávní chápání v kupní smlouvě hlásící se do roku 1233 mezi mistrem řádu německých rytířů Heřmanem Balkem a želivským klášteřem. Prodej zboží, tzn. Humpolce a pěti vsí, které drželi němečtí rytíři „nad Jihlavou“ („bona illa, que habuimus in Humpolz et super Giglava“), se vlastně vůbec neměl týkat tzv. *res sacrales*, tzn. (farního) práva a desátků ke kostelům, které tímto prodejem přecházely do majetku želivského kláštera a které Balko přece jen nakonec předal – CDB III/1, č. 48, s. 48-49. Důkladný rozbor této listiny i dalších písemností z tzv. želivského okruhu v souvislosti se zakládací listinou tišnovského kláštera z roku 1234 a jejím potvrzení podává ve vztahu k nejstarší farní organizaci na Jihlavsku nejnověji Dana Vodáková ve své přepracované, značně prohloubené a rozšířené verzi bakalářské práci na Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK v Praze: DANA VODÁKOVÁ, *Počátky a prvotní vývoj církevní organizace v Jihlavě a v jejím bezprostředním okolí ve středověku*, Archeologické výzkumy na Vysočině 1/2007 (v tisku). Autorka dospěla k právně historicky důležitému faktu, že v důsledku velmi spletitých majetkových přesunů v rámci pokusů o založení kláštera cisterciáček královnou Konstancí v první polovině 30. let 13. století dostal sice Tišnov samotnou Starou Jihlavu se clem a celkem osm a půl vsí do plného vlastnictví, desátky z jihlavského cla i z převážné většiny těchto statků a i z dalších vsí starojihlavského kostela sv. Jana Křtitele však připadaly i na základě výše zmíněného prodeje želivským premonstrátům, kteří takto drželi duchovní správu ve „starodávných hranicích“ této „velkofary“. Podobně složitou majetkoprávní situaci lze doložit i v největší „velkofare“ na východ od Vidně, jehož centrem byl kostel Panny Marie při říšském, později zeměpanském hradu *Heimenburg*. Ten byl v roce 1051 bohatě vybaven císařem Jindřichem III. zbožím Sieghartskirchen ve staré sídelní oblasti západně od Vidně, třetinou užitků ze zmíněného hradu, ale zejména každým desátým pozemkem a zemědělskými desátky na rozsáhlém území mezi řekami Fischou, Litavou, Dunajem a Moravou. Tento obrovský majetkový komplex přešel o sedm let později do soukromého vlastnictví sálské dynastie. Markrabě z Vohburgu, který na zmíněném území držel přinejmenším dva vlastnické kostely (Petronell a Höflein), působil v případě říšského kostela v Hainburgu ze své funkce zástupce říšské moci na východních hranicích babenberské marky pouze jako *advocatus* této církevní instituce. Tak začínali z tohoto titulu jeho četní družiníci pravděpodobně již od druhé poloviny 11. století kontrolovat rozsáhlé statky hainburského kostela jako *beneficium*, tzn. jako církevní léna. V důsledku boje o investituru však odejmul horlivý zastánce gregoriánské reformy, pasovský biskup Altmann (1065-1091), císařovým stoupencům, a tím

Není proto divu, že Wolf navazuje v otázce ekonomických a topografických poměrů nejstarší farní organizace přímo a zcela nekriticky na „nauku o sídelních formách“ svého souputníka Klaara, když všude aplikuje morfologický „Idealtypus“, v němž bývá „mateřská fara“ vždy výlučně spojena s hradem, „pod jehož ochranou stála“. Podobné závěry vyvozuje i z rozvoje významné a lukrativní tržní funkce. Vyhlička na ni měla být hlavním podnětem pro pozemkové držitele zříditi si na své půdě vlastnický kostel a „dceřinnou faru“, resp. pro trhové vsi a města dostat mateřský kostel do svého středu nebo „dovnitř hradby“.²⁴ I v otázce konkrétních vlastnických poměrů jednotlivých far byl Wolf zcela poplatný v této době převládajícímu „mladšímu vlastivědnému bádání“, když nekriticky převzal zejména geograficky příliš vypjaté „majetkoprávně-genealogické poznatky“ Lechnera a Klebela. Postupoval tak i přesto, že byly původně konstruovány zejména pro světskou sféru. Navíc muselo už tehdy být každému kritickému historikovi zřejmě jasné, že tyto konstrukce jsou právě v případě některých „velkofar“ faktograficky zcela neudržitelné kvůli vyzdvížení pouze určité skupiny písemností, případně špatnému odhadu jejich vypovídacích schopností a nedostačující kritice pramenů, a koneckonců i pro naprosté nepochopení zásad kritického onomastického a toponomastického výzkumu.²⁵

Diktát typologicko-morfologické školy „mladšího vlastivědného bádání“ v rakouské poválečné mediévistice také nepochybně způsobil, že i práce Heinricha Ferihumera o hornorakouské církevní organizaci stojí v rámci historického atlasu alpských zemí rok po vydání Wolfova komentáře k mapě církevní a světské správy v Dolním Rakous-

---

i Vohburgům, nejen zmíněné vlastnické kostely, ale i bohaté desátky hainburského chrámu i jiných svatyní vzniklých na jihu od Dunaje mezi řekami Fischou a Litavou, a připsal je roku 1083 svému založení, klášteru v Göttweigu. Diepold III. z Vohburgu to mohl později vlastně už jen dodatečně uznat. K tomuto podrobně STEFAN SCHOLZ, *Probleme der früh- und hochmittelalterlichen Geschichte von Hainburg an der Donau*, Wien 2000 (diplomová práce), s. 35–37. Nejnověji SUSANNE CLAUDINE PILS, STEFAN SCHOLZ, *Stadtmappe Hainburg*, Wien 2002 (Österreichischer Städteatlas, 7. Lieferung). Podobně se zřekl babenberský markrabě Leopold III. v tzv. smlouvě z Greifensteinu z roku 1135 všech desátek v celkem třináti farnostech ve prospěch pasovského biskupa, samotné farní kostely a jejich příslušenství však nadále zůstávaly v zeměpanském majetku – srov. *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger IV/1*, č. 674, 781; *Urkundenbuch zur Geschichte der Babenberger in Österreich*, díl 1: *Die Siegelurkunden der Babenberger bis 1215*, (edd.) HEINRICH FICHTENAU, ERICH ZÖLLNER, Wien 1950, č. 113.

²⁴ H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 31, kde v této souvislosti výslovně jmenuje případy translokace farního centra do města nebo trhové vsi.

²⁵ Například v případě již zmíněné „velkofary“ Hainburg, s odkazem na Klebelovy majetkoprávní konstrukce, které se však týkají především vlastnických poměrů nejstaršího správního hradního a soudního obvodu, H. WOLF, *Erläuterungen*, s. 26, 385n., předpokládá, že kostel Panny Marie spolu s hradem *Heimburch* a panstvím měl v roce 1188 „po hraběti ze Sulzbachu případně zeměpánovi“. Tato v „mladším vlastivědném bádání“ naprosto nekriticky tradovaná teorie o majetkoprávním přechodu největší správní jednotky na východě od Vídně do rukou Babenberků však vychází z jediného místa, tzn. 18 (A12) v *Landbuch von Österreich und Steier*, a opomíjí velmi bohaté a nanejvýš autentické prameny k nejstarším pozemkovým držitelům na tomto území. Tento *Landbuch* byl ale zřízen teprve o století později v letech 1278–1280 na příkaz Rudolfa Habsburského, když přebíral bývalý babenberský majetek. Jak již ukázal M. WELTIN, *Probleme*, s. 67, je jeho retrospektivní vypovídací hodnota pro majetkoprávní poměry v rakouské marce ve 12. století velmi nízká – TÝŽ, *Zur Entstehung der niederösterreichischen Landgerichte*, JvFLNÖ 42/1976, s. 276–315, 282n. Konkrétně k regionu Hainburg-Bruck/L. TÝŽ, *Ascherichsbrvyge – Das Werden einer Stadt an der Grenze*, Mitteilungen des Niederösterreichischen Landesarchivs 10/1986–1987, s. 1–42, zvl. s. 27–28, zejm. pozn. 157; S. SCHOLZ, *Probleme*, s. 29–33.

ku zcela v zaujetí jeho přísně lineárního filiačního systému, byť přitom vycházel ze své meziválečné disertace o vzniku a vývoji hornorakouské farní sítě. Ferihumer například usuzoval z dnešních místních jmen „Taufkirchen“ na existenci systematické farní sítě v Horním Rakousku v 8.–9. století, kterou měly tvořit v pramenech doložené *ecclesiae baptismales*, považované za biskupská farní baptisteria.²⁶

Obsáhlými komentáři H. Wolfa a H. Ferihumera v rámci historického atlasu alpských zemí byl položen základ pro výzkum vzniku a vývoje nejstarší farní organizace na území rakouského markrabství, resp. vévodství, jenž se stal v průběhu dalšího půl století předmětem někdy i dosti kontroverzních odborných diskusí. Proto byly v dalším pojednání zohledněny pouze práce těch badatelů, kteří se dokázali na základě vlastních výzkumů a poznatků postavit kriticky k různým Wolfovým typologicko-morfologickým konstrukcím, a to také po metodické a terminologické stránce. Z tohoto důvodu nechávám bez komentáře velké množství více méně vlastivědných publikací k historii jednotlivých farností, které se řídily přes dlouhá desetiletí v podstatě typologicko-morfologickými schémata H. Wolfa. V jejich zastoupení tu zmíním jen poměrně obsáhlé topografické dílo Aloise Plessera, které představovalo od roku 1954 pilotním svazkem o tzv. Waldviertelu, a poté zejména od roku 1977 třemi svazky o jižní části diecéze St. Pölten, tzn. střední části východní marky, v hlavních rysech historický vývoj encyklopedicky řazených, jednotlivých farností od doby jejich vzniku až k roku 1627.²⁷

Snad s výjimkou dílčích prací Josefa Wodky z let 1959 a 1964 o svatém biskupu Altmannovi (1065–1091) a jeho úsilí o výstavbu a systematickou, na vlastnických kostelech nezávislou organizaci farní sítě v rakouské části pasovské diecéze²⁸ přinesla teprve 70. léta minulého století novou vlnu a oživení do výzkumu nejstarší farní organizace ve východní marce, a to i z metodického hlediska. Jako první vystoupil v roce 1970 Siegfried Haider se studii ke vztahu biskupského stolce v Pasově ke klášterům St. Florian, St. Pölten a Göttweig, které byly původně ve vlastnictví diecézního biskupa a hrály v 11. a 12. století klíčovou úlohu ve správě farní organizace horno- a dolnorakouského Podunají.²⁹ Tento významný hornorakouský církevní historik již tehdy značně zpochybnil typologicko-morfologické konstrukce H. Wolfa a zejména jeho přísně lineární filiač-

²⁶ HEINRICH FERIHUMER, *Beiträge zur Geschichte der Entstehung und Entwicklung des Pfarrnetzes Österreichs ob der Enns*, Wien 1927 (diss.); TÝŽ, *Erläuterungen zum Historischen Atlas der österreichischen Alpenländer*, sv. 2: *Die Kirchen- und Grafschaftskarte*, díl 7: *Oberösterreich*, Wien 1956, s. 82–85.

²⁷ ALOIS PLESSER, *Zur Kirchengeschichte des Waldviertels vor 1627*, *Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltener Diözesanblatt* 14/1954; TÝŽ, *Zur Kirchengeschichte des Viertels ob dem Wienerwald vor 1627. Abstetten – Königsstetten*, *Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltener Diözesanblatt* 15/1977; TÝŽ, *Zur Kirchengeschichte des Viertels ob dem Wienerwald vor 1627. Kollmitzberg bis Rust*, *Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltener Diözesanblatt* 16/1998; TÝŽ, *Zur Kirchengeschichte des Viertels ob dem Wienerwald vor 1627. Sarling, Pfarre Säusenstein – Zwentendorf*, *Geschichtliche Beilagen zum St. Pöltener Diözesanblatt* 17/2001.

²⁸ JOSEF WODKA, *Kirche in Österreich. Wegweiser durch ihre Geschichte*, Wien 1959; TÝŽ, *Altmann und der Ausbau des Passauer Bistums in Österreich*, in: *Der hl. Altmann – Bischof von Passau. Sein Leben und sein Werk. Festschrift zur 900-Jahr-Feier 1964*, Göttweig 1964, s. 48–57.

²⁹ SIEGFRIED HAIDER, *Passau – St. Florian – St. Pölten*, *Mitteilungen des Oberösterreichischen Landesarchivs* 10/1970 (St. Florian, Erbe und Vermächtnis. Festschrift zur 900-Jahr-Feier, Linz 1970), s. 36–49, zvl. s. 47, kde vyslovil hypotézu, že proboštové ze St. Florianu a St. Pöltenu sloužili jako arcijáhni v hornorakouské, resp. v dolnorakouské části diecéze a že posledně zmíněnému klášteru mělo podléhat území na jihu a Göttweigu oblast na sever od Dunaje.

ní systém. Haiderovy důležité postřehy však zůstaly přes celé čtvrt století v bádání více méně nepovšimnuté.

Tak se například práce řádového historika a archiváře kláštera v Klosterneuburgu Florida Röhriga k rakouským církevním dějinám v době Babenberků z roku 1976 řídila přísně a bez odchylek podle Wolfovy metody a terminologie; důsledně používá pojem „mateřská fara“ ve stejné rovině jako Wolf. Původ „prafar“ měl v jeho pojetí sahat až do 9. a 10. století a k dataci jejich stáří mu stejně jako Wolfovi sloužila patrocinia. Proto nepřekvapuje, že namísto práce s prameny sleduje naprosto otrocky jak hypotézy H. Ferihumera (existenci nejstarší sítě biskupských baptisterií v Horním Rakousku), tak hlavně všechny konstrukce H. Wolfa, jmenovitě jeho přísně lineární filiační systém rozštěpení plošné sítě starých „velkofar“ na menší „dceřinné fary“ během 11. a hlavně od poloviny 12. století.³⁰ Snad jediným přínosem F. Röhriga k výzkumu nejstarší farní organizace jsou teorie vzniku malých vlastnických far během kolonizace okrajových částí východní marky a pak zejména velmi zajímavý, ale bohužel prameny nepodložený předpoklad velkého podílu „cizích“ církevních institucí na výstavbě farní sítě v pasovské diecézi, jmenovitě zakládání vlastnických kostelů salzburským, řezenským, bamberbským a freisingským (arci)biskupstvím a bavorskými kláštery Tegernsee, Niederaltaich, Formbach, St. Peter v Salzburku, Michaelbeuern a jinde.³¹

Také Helmut Feigl sleduje ve své práci ke vzniku farní sítě v Dolním Rakousku v babenberském období³² metodicky a terminologicky ještě v duchu „mladšího vlastivědného bádání“ téměř všechny typologicko-morfologické konstrukce H. Wolfa, ale už ne do všech detailů jednotlivých podtypů. Nadále však vychází ze systému nejstarších „velkofar“ vzniklých ve dvou vlnách, s funkcí křtu, pohřbu a eventuálně sňatku v rozsáhlém obvodu, a trvá i na přísně lineárním filiačním procesu, tzn. rozpadnutí na dceřinné „malofary“.³³ Vybudování četných dalších kostelů a kaplí pozemkovými vrchnostmi na obvodu „velkofar“ a jejich povýšení z vůle biskupa na poněkud menší fary s plnými farními právy odůvodňuje Feigl na rozdíl od Wolfa už nikoli výhradně ekonomickými motivy zakladatelů, ale zejména topografickými potížemi při plošné pastoraci v raném středověku. Navíc již vyzdvihuje jednak odpor patronů, kléru a „*advocatů*“ mateřských kostelů proti rozpadnutí jejich původního farního obvodu, jednak upozorňuje na nesmírně důležitou skutečnost, že při povýšení sakrální stavby na farní kostel nebyla farní práva, jak se domníval Wolf, udělena pro přesně vymezený obvod, ale pro určitý spolek osob („*Personenverband*“), jenž tvořili nevolníci světských pozemkových vrchností vlastnicích dané državy (tzv. *familia* farníků).³⁴

³⁰ Jedním z mála samostatných příspěvků Röhriga k bádání je teorie, že „dceřinný kostel“ byl v případě osamostatnění od původního farního obvodu někdy obdařen zvláštní donací, aby se předcházelo konfliktům – FLORIDUS RÖHRIG, *Die Kirche in der Zeit der Babenberger*, in: 1000 Jahre Babenberger in Österreich. Katalog zur Niederösterreichischen Jubiläumsausstellung Stift Lilienfeld, Lilienfeld 1976, s. 110–124, zvl. s. 110n. a 118–121; TÝŽ, *Die kirchliche Entwicklung Österreich im Hochmittelalter*, Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs 17/1991, 331–358.

³¹ F. RÖHRIG, *Die Kirche in der Zeit der Babenberger*, s. 111–112, 120n.

³² HELMUTH FEIGL, *Zur Entstehung des Pfarinetzes in Österreich unter der Enns im Zeitalter der Babenberger*, Jahrbuch für Landeskunde von Niederösterreich 42/1976, s. 52–69.

³³ Za hlavní doklad existence „velkofar“ slouží H. FEIGLOVI, *Entstehung*, s. 52n., 67n., skutečnost, že se některé zachovaly téměř v celém rozsahu až hluboko do pozdního středověku, přičemž ani v jediném ze tří uvedených příkladů (Mistelbach, Großrußbach a Falkenstein) nedokáže doložit raně středověké stáří těchto domnělých mateřských kostelů.

³⁴ Přitom uvádí, že farní práva byla alespoň částečně udělena nikoli podle územního principu, nýbrž

Heide Dienstová, Rudolf Zinnhobler a Karl Amon na přelomu 70. a 80. let minulého století ve svých výzkumech k nejstarší farní organizaci ve východní marce typologicko-morfologická schémata H. Wolfa sice přímo nevyvrátili, v některých bodech je však značně zpochybnili. H. Dienstová se přitom zaměřila hlavně na dolnorakouské Podunají, R. Zinnhobler na hornorakouské území tzv. „horní diecéze“ pasovského biskupství (dnes linecké diecéze) a K. Amon vycházel z podrobného studia především pozdně středověkých pramenů o vývoji městských kostelů z původních „venkovských“ far, zejména v rozlehlém obvodu salzburské arcidiecéze zahrnujícím v raném středověku i území štýrského a korutanského vévodství i karolinskou Panonii.³⁵

H. Dienstová vyzdvihovala především význam pasovského biskupa Berengara a podpory ze strany sálských císařů Jindřicha II. (1002–1024), Konráda II. (1024–1039) a Jindřicha III. (1039–1056) pro zakládání nových far a zdůrazňovala kontrolu pasovského biskupa nad všemi, i vlastnickými kostely a nad jejich farním klérem prostřednictvím posvěcení, vizitací, vzdělávání, soudních pravomocí atd. Pro samotnou správu far a kanonický dohled, jmenovitě nad vybíráním desátků, počítala se zřízením arcijáhensví nejdůležitějšími kláštery ve východní marce, přičemž předpokládala výraznou konkurenci mezi na jedné straně fundacemi babenberského markraběte, Melkem a Klosterneuburgem a na straně druhé vlastnickými kláštery pasovského biskupa v St. Florianu, St. Pöltenu a Göttweigu, který založil sv. Altmann zejména k prosazení nároků gregoriánské reformy v rakouské církevní organizaci.³⁶ Vycházejíc z první studie S. Haidera počítá s tím, že již ve druhé polovině 11. století sloužili proboštové ve St. Florianu a St. Pöltenu pasovskému biskupovi jako arcijáhni k lepší duchovní a finanční správě farní organizace v rakouském Podunají, přičemž bylo po založení Göttweigu v roce 1083 tomu klášteru asi podřízeno území východní marky na sever a St. Pöltenu oblasti na jih od Dunaje.³⁷ Hlavním přínosem studie je ale důležité zjištění ohledně zeměpanských farností, kde názorně doložila, že 13 rakouských far vyjmeno-

---

podle osobního principu – H. FEIGL, *Entstehung*, s. 55n., 67n., kde odůvodňuje odpor proti filiaci obavami patronů mateřských kostelů, že by při rozdělení farního obvodu přicházeli o část práv a příjmů.

³⁵ RUDOLF ZINNHOBLE, *Die Anfänge der pfarrlichen Organisation – ein Diskussionsbeitrag*, in: *Beiträge zur Geschichte des Bistums Linz*, Linz 1978, s. 49–57; HEIDE DIENST, *Niederösterreichische Pfarren im Spannungsfeld zwischen Bischof und Markgraf*, *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs* 34/1981, s. 1–44; KARL AMON, *Pfarrordnungen des 15. und 16. Jahrhunderts auf dem Gebiete der heutigen Steiermark*, *Jahresbericht des Gymnasiums am Bischöflichen Knabenseminar Carolinum-Augustinum in Graz* 1958/1959–1960/1961; KARL AMON, EBERHARD MARCKHGOTT, RUDOLF ZINNHOBLE, *Kirchweih- und Patroziniumsfest in der Pfarre Lorch nach einer Dienstordnung aus der Zeit um 1500*, *Jahresbericht des Petrinum in Linz* 1970/1971, s. 41–68; KARL AMON, *Die mittelalterlichen Pfarrgründungen*, in: *Die Grazer Stadtpfarren*, Graz 1980; TÝŽ, *Eigenkirche und Salzburger Mission*, in: *Siedlung, Macht und Wirtschaft. Festschrift für Fritz Posch*, Graz 1981, s. 319–333; TÝŽ, *Die Salzburger Archidiakonenvisitation von 1523–1525 in der Steiermark*, Graz 1993, a celá řada dalších dílčích studií k jednotlivým sakrálním centrům zejména na štýrském území salzburské arcidiecéze, které naposledy podrobně shrnul v *Kirchengeschichte der Steiermark*, hrsg. von KARL AMON, MAXIMILIAN LIEBMANN, Graz-Wien-Köln 1993/1997.

³⁶ Dienstová předpokládá, že při administrativních možnostech 11. století se musel pasovský biskup v jednotlivých regionech východní marky opírat právě o svoje vlastnické kláštery, pokud chtěl kontrolovat chod farností, prosadit svoje kanonické nároky a účinně vymáhat desátky, které dosud užívali asi zakladatelé-vlastníci kostelů – H. DIENST, *Niederösterreichische Pfarren*, s. 10–13, 43 a 19, kde počítá s tím, že se farnosti vzniklé za Jindřicha III. dostaly později do rukou bavorské šlechty, která je měla držet jako léno.

³⁷ H. DIENST, *Niederösterreichische Pfarren*, s. 29.

vaných ve greifensteinské listině z roku 1135 nepředstavuje uzavřený, původní vlastnický komplex babenberských markrabat, jak se ještě domníval H. Wolf, ale pouze jakousi „negativní“ jednotku těch farností, kde pasovský biskup v této době ještě nedokázal prosadit své nároky vyplývající z kanonického práva. Na základě toho dále počítá pro 13. století s existencí tzv. „dvanáctky“ patronátních far zeměpána, které sloužily zejména k hmotnému zajištění vysokých hodnostářů-kleriků na dvoře posledních Babenberků a hlavně v jejich kanceláři (tzv. „Kanzleipfarren“).³⁸

R. Zinnhobler pak sice roku 1978 v souvislosti se vznikem farní organizace ve východní marce rozhodně argumentoval proti příliš přísnému filiačnímu modelu a nahradil Wolfovu terminologii novým rozčleněním na „fary staršího a mladšího řádu“, ale nedokázal ji opřít o dostatečnou pramennou základnu. To platí i pro jeho původní, zřejmě starším hornorakouským bádáním (H. Ferihumer) ovlivněnou hypotézu o existenci plošného systému biskupských baptisterií v 10. století, založeného hlavně na síti vlastnických kostelů, z které měla pak vyrůstat raně a vrcholně středověká farní organizace.³⁹ O několik let později, zřejmě pod vlivem narůstající kritiky Wolfových konstrukcí, ve své klíčové práci o vývoji církevní organizace v Horním Rakousku již téměř opustil teorii o existenci jakési plošné soustavy nějakých „prafar“ bez mezer už od doby karolinské, a dokonce zprvu vůbec odmítl nekritické používání pojmu „fara“ pro nejstarší farní centra a jejich obvody, které nazval už jen velmi obecně jako „pastorační centra“ a „pastorační obvody“.⁴⁰ Avšak pro výstavbu farní sítě počítal kromě živelného zakládání vlastnických kostelů, resp. far pozemkovými vrchnostmi i nadále s existencí staršího systému zmíněných *ecclesiae baptismales* pasovského biskupa, jimž již přiznává hodnotu farního kostela a jež dával nepřímou do souvislosti se silnou pozděně antickou tradicí raně křesťanské církevní organizace v Horním Rakousku (Lauriacum/Lorch, Ovilava/Wels atd.).⁴¹ Bez přímého zmínění konstruktů H. Wolfa zprvu sice zásadně odmítl myšlenku vytvoření farní sítě cestou filiace, dokonce bezprostředně napadl a vyvrátil závěry H. Ferihumera, když předpokládal na základě výskytu místních jmen „Taufkirchen“ v 8./9. století pravidelnou farní organizaci v Horním Rakousku

³⁸ H. DIENST, *Niederösterreichische Pfarren*, s. 20, přičemž se k asi původně babenberským farnostem, které do 13. století zbyly po raně středověkém komplexu, kde se markrabě Leopold III. greifensteinskou listinou zřekl desátků ve prospěch pasovského biskupa, zřejmě přidaly během 12. století fary Retz, Stillfried, Probstdorf a Hainburg.

³⁹ R. ZINNHOBLE, *Die Anfänge*, s. 54–56; k tomu později TÝŽ, *Grundlegung und Entwicklung der Pfarrorganisation auf dem Stadtgebiet von Linz*, in: Linzer Pfarratlas, Linz 1990, 9–18; TÝŽ, *Von der Eigenkirche zur Pfarre*, Theologisch-praktische Quartalsschrift 1993, s. 167–172.

⁴⁰ RUDOLF ZINNHOBLE, *Die Entwicklung der kirchlichen Organisation in „Oberösterreich“*, in: Tausend Jahre Oberösterreich. Das Werden eines Landes, Linz 1983, s. 143–156, 144–147. Všechny poznatky této Zinnhoblerovy studie i jeho dalších prací byly nejnověji podrobně publikovány v *Kirche in Oberösterreich*, díl 1: *Von den Anfängen bis zur Wende des 1. Jahrtausends*, Strasbourg 1992; TÝŽ, *Kirche in Oberösterreich*, díl 2: *Vom hohen Mittelalter bis zum Anbruch der Neuzeit*, Strasbourg 1993.

⁴¹ Původně značně váhal přisoudit *ecclesiis baptismalibus* raně středověkých pramenů funkci nejstarších (farních) kostelů sloužících ke křtu farníků, jak to ještě nekriticky zastával dříve – srov. R. ZINNHOBLE, *Die Entwicklung*, s. 144–147, zvl. s. 145n., kde správně odvozuje vlastnické právo kostelů od zvyku germánských držitelů půdy zříditi si pro sebe, svoji rodinu a čeleď vlastní svatyni. Navíc upozorňuje i na to, že v Horním Rakousku lze v nejstarší (karolinské) době vlastnické kostely v pramenech doložit jen v málo případech. Nejnověji však znovu výslovně ztotožňuje vlastnická *baptisteria* pasovského biskupa s farními kostely – R. ZINNHOBLE, *Kirche in Oberösterreich*, díl 1, s. 40n., kde se také místy opírá dokonce o studie S. Haidera.

ku.⁴² V průběhu svého pojednání přece však jen opatrně vychází z přesně nedefinovaného filiačního modelu tím, že předpokládá existenci hlavních a jim podřízených vedlejších kostelů s jejich desátky nejen u nejstarších *baptisterií*, ale i v případě filiál či filiálních obvodů pozdějších farních kostelů. Nakonec používá, i když jen v uvozovkách, i Wolfův pojem „mateřské fary“ a přebírá jeho ideální rekonstrukci středověkých „zdvojených far“.⁴³ Mistry se však uchyluje i k pochybným Wolfovým metodám, například určení stáří fary na základě patrocinia nebo nekritickému promítání moderních toponym do raného a vrcholného středověku.⁴⁴ Setrvalost husté struktury vlastnických kostelů je v Zinnhoblerově pojetí hlavní zábranou pro systematickou organizaci farní sítě z iniciativy klášterů a zejména pod centralistickým řízením diecézního biskupa, ke které docházelo – alespoň v hornorakouské části pasovské diecéze – v podstatě teprve díky sv. Altmannovi. Tím odůvodňuje i nepochybnou skutečnost, že se slovo *parochia* objeví v soudobých pramenech pasovské diecéze teprve od 11. století, což opírá o své starší dílčí studie a edice.⁴⁵ Pojem *ecclesia* v jeho pojetí ale již před tím i nějakou dobu poté označoval „pastorační obvody“, které měly ale teprve svým vymaněním se ze sféry vlastnických kostelů a svým pevným začleněním do správní struktury pasovského biskupa získat predikát *parochia*. Právě vytvoření jasně vymezeného farního obvodu v důsledku prosazení desátkové organizace spolu s existencí vlastní svatyně a duchovního, jenž už není závislý na jiném faráři, to jsou v Zinnhoblerově definici hlavní vlastnosti středověké fary. Pokud si biskup některý vlastnický kostel nedokázal začlenit do své farní organizace, tak někdy vedle něho postavil konkurenční svatyni, která se pozvolna stala „mateřským kostelem“, resp. si přisvojila farní práva tak, že se ze staršího kostela stala časem její filiála. Protože však byl pasovský biskup při vybudování farní sítě ve své diecézi odkázán na pomoc „cizích“ činitelů, nedovedl si přirozeně podrobit všechny vlastnické kostely. Z tohoto důvodu docházelo podle Zinnhoblera v Horním Rakousku ještě dlouho k fundacím svatyní kláštery a především šlechtou, tak zejména malých „zámeckých far“ („Schloßpfarre“) ve 14. století s výraznou závislostí na zakladateli, a přežívalo vlastnické právo v podobě patronátu a fojtství (*advocatus ecclesiae*)

⁴² Již na samém začátku své studie Zinnhobler prohlašuje, aniž by ovšem někoho konkrétního citoval, že kdo mluví o „prafarách, jejichž počátky se pokud možno posunují až do doby římské, a představuje si další vývoj tak, že se veliký bočník cestou <filiace> (...) rozděloval tak dlouho, než stála na konci vývoje naše dnešní farní síť, ten si blokuje pohled na velmi komplexní procesy, které nemusely vždy probíhat lineárně“ – R. ZINNHOBLER, *Die Entwicklung*, s. 144–146.

⁴³ R. ZINNHOBLER, *Die Entwicklung*, s. 146–148, považuje pět nejstarších pasovských *ecclesiae baptismales* doby biskupa Pilgrima na konci 10. století v Sierningu, Schöneringu, Naarnu, Linci a Krenglbachu za takové „hlavní kostely“, v případě kostela v Eberschwangu uvádí podřízené svatyně v Schildornu a Pramu.

⁴⁴ Zejména v lokalizaci nejstarších šlechtických vlastnických kostelů pomocí toponym skládajících se z osobních jmen a končících na „kirchen“, dále v identifikaci svatyní s patrociniem sv. Štěpána s pasovskými kostely. Podobně považuje také kostel v Munderfingu na základě zasvěcení sv. Martinovi za starší než svatoštěpánský kostel v Jegingu – srov. R. ZINNHOBLER, *Kirche in Oberösterreich*, díl 1, s. 40; TÝŽ, *Die Entwicklung*, s. 146–148, kde uvádí jako příklad „zdvojené fary“ podle H. Wolfa Helpfau-Uttendorf v Horním Rakousku.

⁴⁵ R. ZINNHOBLER, *Die Entwicklung*, s. 145, 147, tvrdí, že vybudování a organizaci farní sítě z iniciativy klášterů pasovští biskupové částečně přivítali, částečně to pociťovali jako konkurenci – dále srov. RUDOLF ZINNHOBLER, *Mittelalterliche Urkundenfälschungen mit besonderer Berücksichtigung des oberösterreichischen Raumes*, in: Beiträge zur Geschichte des Bistums Linz, s. 81–97; nejnověji TÝŽ, *Kirche in Oberösterreich*, díl 2, s. 12.

i v podobě určité právní terminologie až hluboko do reformace. Přitom jsou středověké filiální obvody Zinnhoblerovi jakýmsi reliktem jejich dřívější nezávislosti jako oblast vlastnického kostela. Protože se v pozdním středověku tyto „filiály“, „vedlejší kostely“, „expozitory“ či „vikariáty“ také již objevují jako *parochia*, nevypovídá v této době už tento pojem nic o skutečném právním postavení takto označeného obvodu. Zinnhobler uznává velmi široké spektrum závislosti filiál na svých „mateřských farách“, aniž by se pokusil o vypracování přesnější typologie.⁴⁶

Velikou Zinnhoblerovou zásluhou je ale vydání pasovských biskupských matrik v šesti svazcích,⁴⁷ velmi rozsáhlý ediční podnik, jenž trval stejně jako třísvazková *Acta Pataviensia Austriaca* vydaná J. Lenzenwegerem⁴⁸ v podstatě od 70. do 90. let minulého století. Byly to právě tyto edice, které postupně postavily výzkum nejen nejstarší farní organizace pasovského biskupství, ale vůbec celých středověkých církevních dějin rakouských zemí na vynikající pramenný fundament. Byl to právě R. Zinnhobler, jenž přistupoval s důslednou kritikou pramenů ke kvantitativní interpretaci pasovských biskupských matrik, podle nichž narostl počet plných far na území Horního Rakouska od 14. století až do roku 1530 jen o třicet, zatímco prudce stoupal počet vikariátů ve stejném období ze dvou na jedenapadesát. Zinnhobler také upozornil na to, že tyto prameny evidují zejména fary s povinností placení poplatků biskupovi, a názorně doložil, že hornorakouská farní síť měla od 11. století překvapivou stabilitu a že byla duchovní péče zintenzívněna zřejmě především vytvořením podřízených míst pro závislé farní kleriky.⁴⁹ Tím ale nepřímou – byť i nezáměrně – poněkud vyvrátil Wolfovu klíčovou teorii vybudování farní organizace cestou přísně lineární filiace. V souvislosti s vývojem správní struktury pasovského biskupa v nejstarší farní organizaci počítá s rozdělením na děkanáty od roku 1100, na území Horního Rakouska jich mělo být celkem devět. Do 12. století působil podle R. Zinnhoblera jen jeden arcijáhen, pak se objevuje více, ale od 13. století byla tzv. „horní diecéze“ obsahující i bavorské území pasovského biskupství a menší dolnorakouskou oblast systematicky rozdělena na pět arcijáhenství (Pasov, Interamnes, Mattsee, Lorch a Lambach), která se až na jedinou výjimku skládala ze dvou děkanátů.⁵⁰

⁴⁶ R. ZINNHOBLE, *Die Entwicklung*, s. 145–146, kde však pro zmíněné hypotézy dokáže uvést jen málo příkladů, například pro zřízení mladší „mateřské fary“ při biskupské svatyni vedle staršího vlastnického kostela, které jsou založené na dosti pochybných datech – k tomu nejnověji TÝŽ, *Kirche in Oberösterreich*, díl 2, s. 12n., 29.

⁴⁷ RUDOLF ZINNHOBLE (ed.), *Die Passauer Bistumsmatrikeln*, díl 1: *Einleitung, die Archidiakonate Passau und Interamnes*, Passau 1978; díl 2: *Die Archidiakonate Lorch, Mattsee und Lambach*, Passau 1972; díl 3: *Register*, Passau 1984; díl 4: *Das östliche Offizialat, die Dekanate nördlich der Donau*, svazek 1: *Einleitung. Das Dekanat Krems*, Passau 1991; svazek 2: *Das Dekanat Kirchberg am Wagram. Das Dekanat Krems*, Passau 1991; díl 5: *Das östliche Offizialat, die Dekanate südlich der Donau*, Passau 1989; díl 6: *Register der Bände IV und V: das östliche Offizialat, die Dekanate nördlich und südlich der Donau*, Passau 1996.

⁴⁸ JOSEPH LENZENWEGER (ed.), *Acta Pataviensia Austriaca*, díl 1: *Klemens VI. (1342–1352)*, Roma 1974; díl 2: *Innozenz VI. (1352–1362)*, Roma 1992; díl 3: *Urban V. (1362–1370)*, Roma 1996.

⁴⁹ R. ZINNHOBLE, *Die Entwicklung*, s. 148–149.

⁵⁰ Arcijáhnovi připisuje rozsáhlé kontrolní a soudní pravomoci v jeho správním obvodu – srov. R. ZINNHOBLE, *Die Entwicklung*, s. 150–152, kde uvádí, že zatímco bylo arcijáhenství Lorch kvůli velkému obvodu ve 13. století zrušeno, resp. přeměněno ve dva nezávislé děkanáty, byl jinak ve 14. století na západě diecéze počet děkanátů snížen tak, aby odpovídal struktuře arcijáhenství. K tomu srov. nejnověji TÝŽ, *Kirche in Oberösterreich*, díl 2, s. 13, 26n.

S poměrně dobrou oporou v pramenech počítá K. Amon podobně v raném středověku s existencí tzv. archipresbyterátů/arcijáhneství (*plebs*), které podle něho dokonce pocházejí z raně křesťanských biskupských sídel v pozdně antických městech. V karolinské Panonii se vytvářely v několika fázích od poloviny 9. století a s archipresbyterem v čele zahrnovaly množství vlastnických kostelů na venkově. Zejména rozdělením jejich rozsáhlých obvodů na menší jednotky se měly vytvářet mladší fary (*parrochia*) 11.–12. století s „mateřským kostelem“ či s „kostelem pro lid“ v centru, čímž Amónova teze povrchně připomíná filiační systém H. Wolfa. Uvádí také, příznačně už jen v uvozovkách, Wolfův pojem „prafary“, upozorňuje však na to, že se takové rozdělení původních velikých (farních) obvodů jen v málo případech podaří doložit v pramenech, což ale odůvodňuje tím, že o takovém zásahu biskupa nemusela být vydána žádná listina, protože se klérus mateřského kostela měl podřídit.⁵¹ K. Amon tyto poznatky prohloubil na přelomu 80. a 90. let minulého století studiem o salzburském arcijáhneství Liesing při kostelu sv. Michala u Leobenu, na jehož rozsáhlém území vyrůstalo několik vlastnických kostelů a později i města, a poté o farních kostelech s označením *ecclesie* v původních starořímských aglomeracích a pozdějších středověkých městech Bad Radkersburg (Gornja Radgona) a Videň, pro jejichž původní založení salzburským arcibiskupem je mu ukazatelem patrocinium sv. Ruperta nebo sv. Petra.⁵² Všechny tyto dílčí práce o nejstarší farní organizaci a zejména o síti vlastnických kostelů na štyrském území salzburské arcidiecéze, jež ale není předmětem tohoto pojednání, pak shrnul v monografii o církevních dějinách Štýrska, kde představil ideální proces vzniku raně středověkých archipresbyteriátů – ten začíná předáním kněze vlastnického kostela diecéznímu biskupovi, pak by mělo docházet ke vzniku biskupských vlastnických kostelů a k povolání předních kněží jako zástupce biskupa, kteří jsou konečně formálně dosazeni jako „arcikněží“.⁵³

Významný historik Egon Boshof vydal v roce 1981 důležitou dílčí studii o sv. Altmannovi a jeho úsilí o reformu kanovníků i o zlepšení duchovní správy a pastorače ve farní organizaci východní části diecéze v době boje o investituru, kterou později

⁵¹ V čele archipresbyterátu pozdní antiky a merovejské i karolinské doby měl stát archipresbyter, jejichž existenci podepírá zejména zmínkou *plebes* v konfirmační listině papeže Jana XII. pro majetky salzburského arcibiskupství z roku 962. V listině salzburského arcibiskupa Hartvíka (991–1023) se *plebes* ztotožňuje již s názvem *matres* („mateřské kostely“), což podle K. Amóna svědčí o jejich odštěpení od původního obvodu – srov. K. AMON, *Eigenkirche*, s. 322–324; TÝŽ, *Vom Archipresbyteriat zur „Urpfarre“*. *Das Landesarchipresbyteriat als Ursprung der Pfarren in der alten Diözese Salzburg*, in: Festschrift für Helmut J. Mezler-Andelberg, Graz 1988, s. 21–36, zvl. 23n., 28n. K tomu nejnověji TÝŽ, *Kirchengeschichte der Steiermark*, s. 73, 77, kde sice zdůrazňuje, že výraz „prafara“ nelze doložit v pramenech, a proto může vést k mylné představě, že „bylo rozdělení církevní správy navrženo jakoby na rýsovacím stole jako rozčlenění diecézního území na obrovské farní obvody“, ve skutečnosti však chápe „prafary“ naprosto ve Wolfově definici jako „ony mateřské fary, jejichž původ už nelze odvodit od žádné starší fary“.

⁵² KARL AMON, *Neun Jahrhunderte Kirche St. Jakob zu Leoben*, in: Leoben – St. Jakob 1188–1988. Streiflichter, Leoben 1988, s. 13–26; TÝŽ, *Wie unsere Pfarren entstanden*, in: 23. Jahresbericht des Bundes-Oberstufenreal-gymnasiums mit Gewerbe-BORG 1991/1992, Bad Radkersburg 1992, s. 10–26, kde považuje za nejstarší svatyni v Radkersburgu právě kostel sv. Ruperta na hradě, jež ztotožňuje s „ecclesia ad Dudleipin“ vysvěcenou roku 850 salzburským arcibiskupem Liupramem. Kostel sv. Petra se měl pak nacházet v podhradí Radkersburgu.

⁵³ *Kirchengeschichte der Steiermark*, s. 37n., 72n., kde dále prohloubil své teorie o vytváření farní organizace ve Štýrsku na základě vlastnických kostelů a farních svatyní salzburského arcibiskupa.

rozšířil o studii k pasovským (i řezenským) biskupům a biskupským kostelům.⁵⁴ Řadu pramenných edic k církevním dějinám raně a vrcholně středověkého rakouského státu pak v 90. letech minulého století doplnil vydáním pasovských biskupských regist z let 731–1254.⁵⁵

Na přelomu 80. a 90. let rozvíjeli W. Störmer, J. Weissensteiner a H. Dienstová starý podnět F. Röhriga a vydali naprosto klíčové studie k držávám „cizích“ církevních institucí v pasovské diecéze a jejich zásadnímu významu pro tamní nejstarší farní organizaci. Názorně a na spolehlivém pramenném základu popsali velmi intenzivní zakládání raně středověkých farních center v (dolno)rakouském Podunají z iniciativy biskupských kapitul v Salzburku, Řezně, Freisingu a Bambergu a celé řady bavorských klášterů (Herrenrieden, Tegernsee, Niederaltaich, Formbach, St. Peter, Michaelbeuern atd.).⁵⁶

V letech 1994–1995 zveřejnili své dlouholeté výzkumy o nejstarší farní organizaci ve východním Rakousku Siegfried Haider pro dobu od 8.–11. století,⁵⁷ Franz-Reiner Erkens pro navazující období raného a hlavně vrcholného středověku⁵⁸ a konečně i Karl Amon, přičemž bohužel shodná doba vydání jim patrně už neumožňovala vzájemnou reflexi a výměnu poznatků.⁵⁹ Ze starších výzkumů ještě plně převzal F.-R. Erkens zejména Zinnhoblerovou chronologii far, resp. teorii nejstarší sítě biskupských baptisterií jako základu farní organizace pasovského biskupství.⁶⁰ Výstavba farní sítě ve východní marce probíhala také v Erkensově pojetí ve dvou hlavních fázích, přičemž je zajímavé, že se již zjevně vyhýbá Wolfově terminologii „mateřských“ a dceřinných far“, a důsledně používá už poněkud opatrnější názvy jako „mateřský kostel“ a „dceřinný kostel“. Podle Erkense se nejprve měla na konci 10. a na začátku 11. století, a to zejména za biskupa Pilgrima (971–991), vytvářet síť velkých farností, které začlenily i rozlehlé,

⁵⁴ EGON BOSHOF, *Bischof Altmann, St. Nikola und die Kanonikerreform. Das Bistum Passau im Investiturstreit*, in: Tradition und Entwicklung. Gedenkschrift für J. Riederer, Passau 1981, s. 317–345, 321–326, 342; TÝŽ, *Bischöfe und Bischofskirchen von Passau und Regensburg*, in: Die Salier und das Reich, Bd. 2: Die Reichskirche in der Salierzeit, hrsg. von Stefan Weinfurter, Sigmaringen 1991, s. 113–154, 135n.

⁵⁵ *Die Regesten der Bischöfe von Passau*, díl 1: 731–1206, hrsg. von EGON BOSHOF, Passau 1992 (rejstřík F. R. Erkens); *Die Regesten der Bischöfe von Passau*, díl 2: 1206–1254, hrsg. von EGON BOSHOF, Passau 1999 (rejstřík J. Englberger a W. Hechberger).

⁵⁶ WILHELM STÖRMER, *Fragen zum bayrisch-ostfränkischen Kirchenbesitz im karolinger- und ottonenzeitlichen Niederösterreich*, Wien 1989, s. 137–148; JOHANN WEISSENSTEINER, *Die bayrischen Klöster und Hochstifte und ihre Pfarren in Niederösterreich*, in: Die bayrischen Hochstifte und Klöster in der Geschichte Niederösterreichs, Wien 1989, s. 177–184; HEIDE DIENST, *Besitz bayrischer Hochstifte und Klöster in der Mark um 1000 und die frühe Pfarrorganisation durch das Bistum Passau*, in: Ostarrichi-Gedenkstätt, Neuhofen an der Ybbs (bez roku vydání), s. 24–31, 27n., upozorňuje však na to, že se přitom ještě nejednalo o fary v pravém smyslu slova, avšak již o „pastorační centra“.

⁵⁷ SIEGFRIED HAIDER, *Zum Niederkirchenwesen in der Frühzeit des Bistums Passau (8.–11. Jahrhundert)*, in: Das Christentum im bairischen Raum. Von den Anfängen bis ins 11. Jahrhundert, hrsg. von Egon Boshof, Hartmut Wolnn, Köln-Weimar-Wien 1994, s. 325–388, kde částečně vycházel ze svých o mnohem starších prací – TÝŽ, *Passau – St. Florian – St. Pölten; 700 Jahre Stadtpfarr Linz*, Linz 1986.

⁵⁸ FRANZ-REINER ERKENS, *Das Niederkirchenwesen im Bistum Passau (11.–13. Jahrhundert)*, MIOG 102/1994, s. 53–97.

⁵⁹ KARL AMON, *Stadt und Pfarre*, in: Stadt und Kirche, hrsg. von F.-H. Hye, Linz 1995, s. 121–136.

⁶⁰ F.-R. ERKENS, *Das Niederkirchenwesen*, s. 55.

zatím nekultivované a neosídlené oblasti nebo přestrukturovaly starší obvody s využitím jejich farních center. Přitom měla hrát klíčovou úlohu pětice *baptismales ecclesiae*, pět kostelů sloužících ke křtu farníků, které Erkens považuje za nejstarší oporu pasovské farní organizace. Na tomto základě měli pak během 11. století biskupové Egilbert (1045–1065) a především Berengar i sv. Altmann plánovitě, a to po celém rakouském Podunaji skoro až k vídeňskému mikroregionu, vybudovat plošnou síť pasovských vlastnických kostelů, které vznikly buď na državách věnovaných římským císařem, nebo byly darovány šlechtickými základy.⁶¹ Erkens počítá s tím, že tato první fáze dobudování farní sítě trvala v okrajových, málo kultivovaných částech pasovské diecéze ještě hluboko do 12. století. V již poněkud volné recepci filiačního systému H. Wolfa pak ve staré sídelní oblasti předpokládá od poloviny a poté zejména od konce 11. století v důsledku intenzivní vnitřní kolonizace jakési rozčlenění „velkofar“ tím, že se farní organizace zahušťovala sítí „dceřinných kostelů“, které vznikly buď využitím již existujících nebo zakládáním nových svatyní.⁶² Ve shodě s H. Feiglem však zdůrazňuje, že tyto dceřinné kostely zůstávaly i přesto, že na ně byla převáděna omezená farní práva, která byla většinou navíc vázána jen na určitý okruh obyvatel příslušné obce, ještě delší dobu jako filiály (*filiales* nebo někdy i *titulares ecclesiae*) ve značné míře podřízeny mateřskému kostelu (*mater* nebo *matrix ecclesia*), než se jejich kléru časem podařilo vymanit se z této závislosti a dosáhnout postavení plnoprávného farního kostela (*parochialis ecclesia*).⁶³ Rozborem písemných pramenů ke třem příkladům Erkens ukázal, že tento emancipační proces „dceřinných kostelů“ začal poměrně brzo a že zpravidla narazil od 13. století na tuhou a většinou i úspěšný odpor proti zřízení nových farností ze strany duchovních „mateřského kostela“, kteří se snažili znovu upevnit nebo dokonce i rozšířit svůj vliv ve farním obvodu a především zabránit ztenčení příjmů z desátků a jiných kanonických poplatků ve prospěch filiál.⁶⁴ Tím byl ale přísný lineárně pojatý filiační systém H. Wolfa z větší části vyvrácen, resp. byly konečně překonány z něho vyplývající typologicko-morfologické konstrukce.

F.-R. Erkens zejména zdůrazňuje, že i přes to, že diecézní biskup měl rozsáhlá práva kanonického, pastoračního i soudního dohledu nad farními kostely a jejich duchovenstvem, Pasov původně vůbec nedokázal kontrolovat drtivou většinu farností ve své die-

---

⁶¹ Donací císaře Jindřicha II. z roku 1014 vznikly v Erkensově koncepci na pěti místech na obou březích Dunaje vlastnické kostely Pasova tak, že dotyčné farnosti byly položeny proti sobě. Kromě toho však počítá i s podporou císaře Konráda II. při výstavbě farní sítě ve východní marce – srov. F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 55, 68n., 58–60, kde zdůrazňuje zakladatelské dílo biskupa Altmanna zmínkou z jeho *vita*e, že na jeho pokyn byly vybudovány všechny kamenné kostely v pasovské diecézi.

⁶² F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 60–61, kde počítá zejména ve Waldviertelu při českých a moravských hranicích s dlouhým průběhem první fáze budování farní organizace.

⁶³ Jako příklady, kde byla na území velkofary založena ze šlechtické iniciativy sakrální stavba, která působila jen s právem křtu a pohřbu pro rodinu a poddané zakladatele, uvádí F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 61–66, pozvolné osamostatnění kostela v Pergkirchenu a kaple v Geroldingu od mateřského kostela v Melku, dále šlechtické vlastnické svatyně v Bisambergu od farního kostela v Leobendorfu a konečně kostela ve Zwettlu od „matky“ v Gramastettenu, přičemž měl tamní farář dokonce právo dosadit, resp. odvolat klerika ve filiále, která se stala farním kostelem teprve v 17. století.

⁶⁴ Někdy ale farář mateřského kostela prosadil svoji svrchovanost vůči filiálám už jen v podobě tzv. povinné klatební procese k *matrix ecclesie*. Pokud klerik dceřinného kostela nedokázal doložit svoji exempci, nezbyvalo mu nic jiného než se opět podřídít „matce“ nebo nadřízené církevní instituci – srov. F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 66–67.

cezi, protože je v nově získaných oblastech východní marky založily, případně vlastnily buď jiné, „cizí“ církevní instituce (biskupství Bamberg, Freising, Salzburg, Regensburg a celá řada říšských klášterů), nebo zejména významné bavorské knížecí dynastie, především Babenberkové, Vohburkové a Formbachové i další šlechtické rody. Ti všichni po povýšení založeného kostela na faru diecézním biskupem v ní i nadále drželi všechna vlastnická práva.⁶⁵ Erkens pak názorně ukazuje, jakými způsoby se pasovští biskupové již od začátku 11. století snažili rozšířit svůj vliv ve farní organizaci východní marky: přímou cestou získáním či převedením celých farností od jiných církevních či světských držitelů nebo nepřímou cestou přenosem farních práv a zejména desátků na pasovské kostely. Uplatněním biskupských pravomocí zasahovali poté tím, že buď povýšili na úkor jiných obcí pouze ony kostely na farní, kde držel Pasov pozemkové majetky, nebo zabránili pomoci své sítě pasovských farností v rakouském Podunají na západ od Vídeňského lesa vzniku nových far jiných vlastníků. Erkens však přitom správně zdůrazňuje, že zmíněným převodem farních práv a desátků pasovští biskupové ještě nezískali příslušné kostely/vsi do svého „hmotného“ majetku, čímž snad jako první v celém výzkumu nejstarší farní organizace opravdu důsledně rozlišuje *temporalia* a *spiritualia*.⁶⁶ Podobně jako H. Dienstová vidí i F.-R. Erkens pasovského biskupa od začátku 12. století v jakémsi „zápasu“ o kontrolu nad farní organizací ve východní marce s rakouským markrabětem, jenž časem také získal značný počet farností.

⁶⁵ F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 57n., 68–70, 90, kde mezi světské zakladatele-vlastníky rakouských farností v raném středověku řadí i rod Aribonců, hrabata z Wels-Lambachu, štyrské Otakary a pány z Pergu.

⁶⁶ Jako příklad uvádí F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 71–73, farní centrum při kostele sv. Petra ve Vidni a zejména třináct far greifensteinské smlouvy z roku 1135, kterou vidí podobně jako H. Dienstová jako negativní vymezení farností. Jejich farní práva, resp. desátky pasovský biskup sice získal, ale majetkoprávně tyto farnosti nadále vlastnil babenberský panovník, jenž později třemi z nich vybavil zeměpanský klášter iroskotských benediktinů ve Vidni. Pasovský biskup nepřímo zabránil vzniku nových farností pod „cizí“ kontrolou zejména na základě právní normy, že zřízení nové fary by nemělo zasahovat do obvodu starých, již existujících far, v tomto případě do sítě vlastnických far Pasova v rakouském Podunají. Zároveň však identifikuje pasovské kostely/vsi s použitím dosti pochybné Wolfovy metody podle patrocinia sv. Štěpána. Jako jistou analogii pro zásadní majetkoprávní rozlišení držení temporalii a spiritualii ve farní organizaci ve střední Evropě raného a vrcholného středověku lze tu opět uvést složité finanční a pozemkové přesuny, které předcházely založení kláštera cisterciacek v Tišnově českou královnou Konstancii v roce 1233. Královně vznikl v souvislosti s původním pokusem o zajištění sídla a ekonomického zázemí pro konvent v Praze značný dluh ve výši 1 500 hřiven stříbra vůči řádu německých rytířů, za jehož částečné uhrazení dostala od krále Václava I. zeměpanské državy Vidžin a Úterý. Navíc se zdá, že do tohoto podniku vložila i statky Humpolec a Jihlavsko. S výjimkou větší části jihlavského obvodu s necelými deseti vesnicemi, kterou vybavil moravský markrabě Přemysl v roce 1234 nově založený konvent v Tišnově, předala královna „hmotné“ vlastnictví těchto výše zmíněných čtyř farních kostelů a všech vsí v jejich obvodech přímo či nepřímo strategicky zainteresovaným klášterům v Teplé, resp. v Želiví, aby za to vyplácely německým rytířům obnos celkem 700 hřiven. Zatímco tepelští premonstráti museli získat farní práva a desátky v obvodech Vidžina a Úterý zvlášť za 100 hřiven, v případě Jihlavy a Humpolce byla *spiritualia* sice součástí kupní smlouvy mezi želivským opatem Heřmanem a mistrem německých rytířů Heřmanem Balkem, zároveň však byla upravena jakýmsi zvláštním právním ustanovením. Navíc se zdá, že se stala v průběhu dalšího vývoje předmětem vleklého sporu trvajících až do začátku 14. století, čemuž nasvědčuje celá řada konfirmačních listin českého krále a olomouckých biskupů, resp. jejich vidimáty, pořízené nepochybně z podnětu dokládání právních nároků. K tomu nejnověji D. VODÁKOVÁ, *Počátky a prvotní vývoj*, kde podává precizní vnější a vnitřní kritiku těchto dnes většinou ztracených, resp. jen v opisech dochovaných písemných pramenů a jejich zevrubnou analýzu.

Oba kontrahenti přitom za tímto účelem využívali zejména své vlastnické kláštery, na něž převáděli stále více farností nebo alespoň farní práva a z nich vyplývající desátky: Babenberkové tak obdarovali své fundace v Melku, Klosterneuburgu a iroskotský konvent ve Vidni, zatímco pasovský stolec využíval své vlastnické kláštery St. Nikola, Göttweig, St. Pölten a St. Florian, aby tak spravoval fary na ně převedené, resp. aby tam zajišťoval kanonický dohled nad farním klérem a zejména nad řádným odváděním desátků a jiných církevních dávek.⁶⁷ Pasovské vlastnické kláštery hrály v pojetí F.-R. Erkense úlohu jakýchsi „meziinstancí“ biskupa v ovládnutí své diecéze především v rakouském Podunají. Autor plně převzal správní rozdělení navrhované H. Dienstovou a spolu s ní také připisuje sv. Altmannovi hlavní zásluhu o prosazení zásad církevní reformy v rakouské farní organizaci a o zlepšování tamní pastorace v 11. století. V tomto smyslu také považuje převedení farních center a práv na tyto církevní instituce nejen za pokus o jejich ekonomické zajištění, ale zejména i za prostředek pasovského biskupa k lepšímu správnímu zakotvení farní organizace v diecézi a k umístění svých důvěrníků na klíčových místech diecézní správy a mezi farním duchovenstvem.⁶⁸

Pasovský biskup ale během 12. století podle F.-R. Erkense postupně ztrácel kontrolu nad svými vlastnickými kláštery i nad jejich farami ve východní marce ve prospěch rakouských panovníků. Od konce století navíc opati v St. Florianu, Göttweigu a St. Pöltenu dosáhli prostřednictvím inkorporace téměř biskupských pravomocí v jim svěřených farnostech.⁶⁹ Snahy pasovského biskupa o zlepšování pastorace a o administrativní i finanční kontrolu farní organizace, včetně chodu duchovní správy a obsazení míst farního kléru podle Erkense dále omezovala prudce narůstající vlna nově vznikajících nebo odštěpených farností, které byly od 12. století v rámci vnitřní kolonizace lavinovitě zřizovány kláštery nebo pozemkovou šlechtou na jejich državách. Šlechta oproti diecéznímu biskupovi tvrdě prosazovala patronátní právo ke svým vlastnickým kostelům včetně prezentace nového kandidáta při vakanci místa duchovního.⁷⁰ Rozvrat v pasovské diecézi kvůli vleklým mocenským střetům straníků císaře Fridricha II. a pro-

⁶⁷ Dokladem vzrůstajícího vlivu babenberských markrabat na farní organizaci východní marky v 11. a v první polovině 12. století je F.-R. ERKENSOVI, *Niederkirchenwesen*, s. 71–72, 76–80, právě zmíněná greifensteinská smlouva z roku 1135, která zachycuje třináct farností, které pasovský biskup vůbec nedokázal kontrolovat, protože je měl vlastnit panovník *seculari consuetudine*. Erkens zdůrazňuje, že biskupský stolec v Pasově měl pravomoci jedině v těch rakouských farách, které mu byly bezprostředně podřízené, a to buď přímo, nebo nepřímo skrze pasovské kláštery.

⁶⁸ To odůvodňuje F.-R. Erkens zejména tím, že v žádném případě nebylo pro pasovského biskupa možné, aby sám spravoval zejména odvádění církevních dávek ve své diecézi, což umožňovala povinná vazba obyvatel v duchovních záležitostech na přesně určené farní centrum – srov. F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 76, 79–82, kde zdůrazňuje hlavně snahu sv. Altmanna o reformu v duchu uplatňování kanonického práva.

⁶⁹ Největší prospěch z tohoto vývoje měli babenberští panovníci jako *advocati* pasovských klášterů – srov. F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 80–85, 92, zvl. pozn. 284, kde upozornil na to, že pro pasovskou diecézi zatím neexistuje podrobný historiografický průzkum k problému inkorporace jako pro řízenské biskupství. Vychází však z toho, že se v obou diecézích vytvářel tento právní prostředek od poloviny 12. století, když diecézní biskupové postupovali klášterům právo volného obsazení svých farních kostelů; od 14. století pak byla inkorporace běžně užívána.

⁷⁰ F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 73–83, 90–92, kde poukazuje na to, že se pasovský biskup ve 13. století už sotva odvážil odmítnout kandidáta na místo duchovního, jehož mu navrhl (světský) patron farního kostela. Uvádí však pouze jeden případ, kde Otto z Lonsdorfu nechtěl potvrdit jednoho klerika, ale i to považuje za výjimku, protože v dané době bylo patronátní právo fary sporné.

tístaufských zastánců z papežské strany měly zejména ve 40. letech 13. století výrazně prohloubit znatelný úpadek vlivu pasovského biskupa ve farní organizaci rakouského vévodství. Projevem této situace podle Erkense byl rozkvět kacířství v pasovské diecézi ve 13. století a zejména v jeho třetí čtvrtině, což ale autor odůvodňuje i tím, že se nároky diecézního biskupa a jeho kanovníků na farní klérus ještě příliš neobracely k jeho vzdělání a pastorální schopnosti, ale na kanonickou poslušnost, a to především ohledně odvádění církevních dávek.⁷¹

Ve své podrobné studii k nižší církevní organizaci v pasovském biskupství v raném období od 8. do 11. století S. Haider přičítá na rozdíl od F.-R. Erkense a starších badatelů kostelům pasovského biskupa při výstavbě farní sítě ve východní marce kvůli jejich příliš řídkému rozmištění mnohem menší úlohu. Velmi přesvědčivě prokázal, že se na výstavbě tamní farní organizace podíleli výrazným způsobem jiní bavorsští biskupové, kláštery, knížata a šlechtické rody, dále římský císař, zejména Konrád II., a především samotný babenberský markrabě, a dokonce i papež.⁷² Z tohoto důvodu byly vlastnické kostely nejméně do poloviny 11. století naprosto rozhodujícím prvkem, a proto pasovský biskup přes všechny snahy o prosazení kanonických zásad a rozšíření svého vlivu na církevní i profánně-pozemkové úrovni v této době nedokázal vytlačit duchovní či světské majitele těchto svatyní z jejich vlastnických práv.⁷³ Tyto vlastnické kostely se ale vyskytují pouze pod názvy *ecclesia*, *domus Dei*, *oratorium*, *altare* a *basilica*, ale nikdy ve spojení s pojmem „fara/farnost“, jenž podle S. Haidera alespoň do 11. století neodpovídá ani soudobým historickým pramenům, ani skutečným poměrům v církevní správě, resp. tam převládajícímu vlastnickému právu.⁷⁴ Ze všech těchto důvodů Haider snad jako první výslovně odmítá poválečné typologicko-morfologické konstrukce H. Wolfa a zejména jeho přísně lineární filiační systém. Proto také pro nejstarší fary navrhuje termíny jako „prafara“, „velkofara“ či „mateřská fara“, případně „dceřinná fara“ nebo „filiální kostel“, a zřejmě v návaznosti, avšak bez přímé recepce terminologické kritiky R. Zinnhoblera doporučuje používat obecnější a jednodušší pojmy jako „farní středisko“ či „farní centrum“. Ty totiž podle Haidera mnohem lépe vystihují různé funkce nejstarších svatyní pro příslušné osobní svazky dotyčných duchovních či světských pozemkových vrchností, a proto se od poloviny 90. let minulého století mezi rakouskými medievisty právem ujaly.⁷⁵ I přes význam vlastnických kostelů ve farní organizaci pasovské diecéze však Haider podobně jako Dienstová a Erkens zdůrazňuje alespoň teoretický vliv biskupa v kterékoli farnosti v podobě vymáhání jemu příslušné části

⁷¹ F.-R. ERKENS, *Niederkirchenwesen*, s. 89–94, tvrdí, že se pasovští biskupové ve 13. století v zásadě nevyhýbali své povinnosti pastoračního dohledu, ale jejich možnosti kontroly farní organizace a duchovní péče v rakouském vévodství byly kvůli zmíněným okolnostem už značně omezené.

⁷² S. HAIDER, *Zum Niederkirchenwesen*, s. 364–366, 382, 387, výslovně navrhuje existenci jakési nejstarší plošné sítě pasovských kostelů, baptisterií, jako základu farní organizace v rakouském markrabství.

⁷³ S. HAIDER, *Zum Niederkirchenwesen*, s. 355n., 387n., přitom předpokládá, že vlastnické kostely zůstaly ve farní organizaci pasovské diecéze i po polovině 11. století určujícím faktorem.

⁷⁴ S. HAIDER, *Zum Niederkirchenwesen*, s. 328n., 381–386, správně poukazuje na to, že se pro tuto dobu vůbec nedá doložit farní síť s „prafarami“ a „dceřinnými kostely“, přičemž nelze z uvedených názvů pro kostely do 11. století soudit na právní postavení, velikost či funkce těchto svatyní.

⁷⁵ S. HAIDER, *Zum Niederkirchenwesen*, s. 328, 333. Tuto novou terminologii naposledy důsledně uplatňuje CHRISTOPH SONNLECHNER, *Die Entstehung der niederösterreichischen Pfarrsprengel. Eine Kritik des Wolf'schen Filiationssystems*, in: Österreich im Mittelalter. Bausteine zu einer revidierten Gesamtdarstellung, hrsg. von Anton Eggendorfer – Willibald Rosner, St. Pölten 1999, s. 97–117, zvl. s. 101.

desátek a díky dalekosáhlým kanonickým právním nad farními kostely a jejich kleriky, přičemž přičítá četným vlastnickým kostelům Pasova jakousi funkci vzoru pro dodržování církevních předpisů.⁷⁶ Podobně ostře jako Wolfovu terminologii odmítá i jeho pokusy o určení stáří farních kostelů na základě „tak nejistých a neurčitých indicií, jako jsou patrocinia a místní jména“.⁷⁷

Rok po vydání statí S. Haidera a F.-R. Erkense publikoval Karl Amon svoji studii o vzájemném vztahu středověkého města a farní organizace, přičemž na práce svých zmíněných kolegů bohužel vůbec nereflaktoval. Prohloubil však svoji známou tezi o vytváření raně středověké farní sítě v salzburské a následně i v pasovské diecézi jednak z vrstvy nejstarších vlastnických kostelů, jednak z pozdně antických biskupských sídel a jejich rozlehlých archipresbyterátů (*plebs*). Rozborem terminologického vývoje upozornil na velmi důležitou skutečnost, že slovo *parochia* asi vychází z pojetí latinského pojmu *terminatio*, tzn. desátkový obvod, a původně mělo znamenat obvod biskupství, a nikoli fary (pojmem *ecclesia parochialis* se měl tudíž označit dříve vlastnický kostel biskupa). Jedině to je podle K. Amona důvod k okolnosti, že nelze nejstarší fary do 12. století v pramenech doložit jako *parochia*. Teprve od této doby se používaly zmíněné názvy pro farní kostel (faru) a farní obvod a objevuje se slovo *parochianus* pro faráře, zatímco v Amonově pojetí se „fara“ předtím označovala pojmy *plebs* nebo *plebes*.⁷⁸ Teorii o vzniku far 11./12. století rozdělením starších, velkých obvodů archipresbyterátů, částečně zavánějící Wolfovými konstrukcemi, rozpracoval dvěma, prameny doloženými příklady ze salzburské, resp. z pasovské diecéze, kde biskup zřídil nejstarší síť svých vlastnických farních kostelů z donací pozemkového majetku od římského císaře v místech, která jako *civitates* pocházela z karolinských sídelních aglomerací často pozdně antického původu nebo která s nimi jako dvory (*curtes*) nepřímo souvisela, například filiální osady starořímského města Sabarij, přičemž se některá z nich vyvíjela i ve středověká města. Tyto biskupské svatyně (*ecclesie*) už podle K. Amona nebyly jako „pertinenční kostel“ vázány na dvůr (*curtis cum dote*), ale disponovaly na zvláštním pozemku (*predium*) jakožto vlastnický kostel vyššího typu samostatným duchovním (*presbyter*) a zejména autarkním ekonomickým zázemím (*dos* nebo *widum*) s farním dvorem (*mansio* či *edificia*) a s prebendami a kultivovanou půdou.⁷⁹

⁷⁶ S. HAIDER, *Zum Niederkirchenwesen*, s. 366–370, počítá k pravomocím pasovského biskupa ve všech farnostech jeho diecéze podle kanonického práva vizitaci, vysvěcení kostela, biřmování farníků, výběr a dosazení farních kleriků s ohledem na navrhovací právo patrona, jejich kontrolu, vedení, vzdělávání a jurisdikci.

⁷⁷ S. HAIDER, *Zum Niederkirchenwesen*, s. 325n.

⁷⁸ Timto se i nepřímo pokouší vyvrátit teze, podle kterých do 11. století fary ještě vůbec neexistovaly – srov. *Kirchengeschichte der Steiermark*, s. 40n., 73; K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s.121n., kde odmítá obvyklou dedukci slova staroněmeckého původu „Pfarre“ ze starořecké „parokia“ nebo z latinské „parochia“, ale odvozuje ho z gótské „parra“, což dává do souvislosti s pojmem „Pferch“ (ohrada), a asi z tohoto důvodu následně s latinským „terminatio“.

⁷⁹ Takto Amon interpretuje i donaci pozemků k výstavbě farních kostelů na pěti místech v dolnorakouském Podunají císařem Jindřichem II. v roce 1014 pro pasovského biskupa, přičemž předpokládá, že již předtím musela patřit tato „zřejmě již vysoce vyvinutá sídliště k obvodům starších biskupských kostelů, v nichž vznikla, a proto se nyní dožadovala – jako *civitates*! – vlastní fary, jejíž založení biskup zamýšlel“ – srov. *Kirchengeschichte der Steiermark*, s. 40n.; K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s. 123–144, kde však se značným sklonem k staré Wolfově terminologii považuje devět vlastnických kostelů salzburského stolce za sídla pozdějších „významných arcibiskupských mateřských far“.

Do souvislosti s takovým zřízením nejstarších far diecézním biskupem dává i předání babenberského vlastnického kostela sv. Petra ve Vidni markrabětem Leopoldem IV. v roce 1137 svatoštěpánskému chrámu, resp. pasovskému biskupství. Přitom však správně upozorňuje na to, že v tomto případě panovník zajišťoval kontrolu nad hmotným majetkem svatyně (*widum*), zatímco biskup úspěšně hájil farní správu nad budoucím hlavním městem Rakouska ustanovením, podle něhož mají všechny vídeňské kostely v budoucnu podléhat tamnímu pasovskému faráři.⁸⁰ K starší vlně zřízení far pod pravomocí diecézního biskupa (tzv. *plebesani*) se měl přidat proces zřízení plných (vlastnických) far světskými pozemkovými držiteli a jejich povýšení na *plebes*. Za první případ považuje vybavení pěti vlastnických kostelů Markvarta z Eppensteinu všemi farními právy smlouvou se salzburským arcibiskupem z let 1066–1076, což hodnotí z dlouhodobého pohledu za vítězství světské moci ve střetu o farní správu.⁸¹ Dále však zdůrazňuje vznik středověkých měst v rámci nejstarší farní organizace vytvořené velkými *plebes* (například Leoben, Trofaiach a možná i Eisenerz na rozlehlém obvodu *plebs* Liesing při kostelu sv. Michala nad Leobenem), přičemž svatyně v (pozdějších) městech klade do sféry panovnického, na venkově spíše (arci)biskupského vlivu. Přichází přitom však s poněkud překvapivým tvrzením, že nejstarší farní organizace neměla při vzniku středověkých měst zdaleka tak velký význam jako třeba pozemková držba a že dosažení farních práv městským kostelem nebylo předpokladem pro urbanizaci, ale spíše výsledkem, jenž se nemusel ve všech případech dostavit. Naopak v Amonově pojetí často ani nedocházelo ke zřízení plné fary ve městě, ale jenom jakési filiály se zvláštním postavením, jež mohla k uspokojení všech stran ještě přes staletí zůstat pod svrchovanou správou venkovské fary při mateřském kostele. Duchovní venkovské fary vyslal pouze vikáře za účelem péče o městskou svatyni (například Innsbruck, Steyr a Klagenfurt).⁸² Neztenčily-li se tím příjmy mateřského kostela, mohla z toho vzniknout i instituce „věčného vikariátu“ ve městě (například Feldbach, Fehring a původně i Rottenmann), avšak pod jeho plnou kontrolou.⁸³ Pokud disponoval bohatě vybavený městský kostel alespoň nejdůležitějšími farními právy (pohřbívání, křest a ostatní svátosti) a ve městě existovaly i jiné církevní instituce (mendikantské kláštery, městský špitál, farní škola, bratrstva a cechy) a mezi jeho měšťany bylo živé vědomí samostatné farní obce, pak už bylo podle K. Amona zcela nepodstatné, zda dosáhlo postavení plné fary.⁸⁴ Vedle toho ale zná i opačný proces plné translokace farního centra do města ze staršího (mateřského) kostela na venkově, resp. ležícího mimo hradby, jenž následně

⁸⁰ Sídlo pasovské fary ve Vidni předpokládá v této době při kostele sv. Ruperta, souvislost zmíněné donace s vídeňským chrámem sv. Štěpána, resp. s vysvěcením *ecclesia Winnensis* v roce 1147 výslovně odmítá – srov. K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s. 125, s poněkud problematickým porovnáním situace ve vídeňské faře v roce 1137 s příkladem z karolinské Sabarij.

⁸¹ K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s. 125; TÝŽ, *Kirchengeschichte der Steiermark*, s. 73n.

⁸² A to zejména v případě, kde se zřízením filiály ve městě netenčily, ba dokonce i zvýšily příjmy mateřského kostela. Napětí se možná dále snížilo, pokud byl pán města zároveň i patronem fary – K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s. 126–128.

⁸³ K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s. 132n., však předpokládá na základě listu papeže Alexandra III. (1159–1181) dosazení „věčného vikáře“ diecézním biskupem – k tomu naposled TÝŽ, *Kirchengeschichte der Steiermark*, s. 103.

⁸⁴ Za plnou faru považuje pouze takové místo, kde trvale sídlí kněz – srov. K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s. 130n., 133, kde opětovně zdůrazňuje oproti ustavení plné fary ve městě význam zajištění pastoračních funkcí mezi městským obyvatelstvem a jeho plné integrace do církevního života.

klesal na úroveň jednoduché filiály. Jako příklady uvádí pouze Gmunden, Linec a Rotenmann,⁸⁵ což ale evokuje, že se jednalo spíše o výjimečný případ.⁸⁶

Na základě svých podrobných studií k vývoji nižší církevní správy rakouského Podunají v druhé polovině 11. a v první polovině 12. století v zrcadle tradičních kodexů i pravých a hlavně zfalšovaných listin benediktinského opatství v Göttweigu, v nichž prohloubil poznatky H. Dienstové a F.-R. Erkense o emancipačním procesu tohoto původně pasovského vlastnického kláštera ze závislosti na biskupském stolci, vypracoval Christoph Sonnlechner postupně od roku 1995 teorii o vzniku farní organizace jakýmsi „zahuštěním“ církevní infrastruktury jako vyslovenou antitezi proti lineárnímu modelu rozdělení velkých „mateřských far“ H. Wolfa. Vytváření farní sítě měla přitom doprovázet důležitá změna přístupu pasovských biskupů během zmíněného období, na jehož začátku se při prosazení svých nároků museli ještě opírat o práva postoupená králem, zatímco v první polovině 12. století již mohli trvat na kanonických právních normách.⁸⁷ V rámci sborníku o středověkých dějinách Rakouska z roku 1999 se Sonnlechner držel ve svém průkopnickém příspěvku o vytvoření dolnorakouských farních obvodů s příznačným podtitulem „kritika Wolfova filiačního systému“ zejména pro nejstarší období do poloviny 11. století hypotézy a teorie S. Haidera proti názorům R. Zinnhoblera a F.-R. Erkense, leč s naprostým přecházením poznatků K. Amona. Důsledně si osvojil Haiderovu novou terminologii „farních center“ jako prvních „pastoračních obvodů“, resp. „pastoračních středisek“, založených na osobních svazech světských i duchovních pozemkových panství.⁸⁸ Pro výstavbu farní organizace, o níž se mezi pasovskými biskupy podle Ch. Sonnlechnera zasloužili Pilgrim, Berengar a zejména sv. Altmann, počítá dokonce i po polovině 11. století s klíčovým významem vlastnického práva, resp. vlastnických kostelů duchovních a světských pozemkových vrchností v čele se samotným babenberským zeměpánem oproti domněle plošné síti pasovských svatyní. Podobně jako jeho kolegové však připisuje diecéznímu biskupovi, jenž měl přirozeně největší zájem na vybudování farní sítě ve východní marce, alespoň teoreticky prostřednictvím sítě pasovských kostelů, široký vliv na její vývoj a možnost kontrolovat desátkovou a duchovní správu farních svatyní všech ostatních vlastníků. Stejně jako Erkens a Haider připomíná, že v praxi měl biskup ruce mnohem víc vázané, a tudíž byl při výstavbě farní organizace ve velké míře odkázan na spolupráci mocných činitelů ve východní marce.⁸⁹ Na rozdíl od svých kolegů však Sonnlechner podrobným a kritickým rozbořem göttweigských pramenů dokazuje tuto obecně přijatou teorii

⁸⁵ K. AMON, *Stadt und Pfarre*, s.128, 132.

⁸⁶ Jako další příklady translokace farního centra z mateřského kostela „extra muros“ do vznikajícího města v rakouském vévodství tu lze zdaleka bez nároku na úplnost uvést: Bruck/L., Wiener Neustadt a Altenburg-Hainburg/Donau. K tomu nejnověji S. C. PILS, S. SCHOLZ, *Stadtmappe Hainburg*, 1. c.

⁸⁷ CHRISTOPH SONNLECHNER, *Studien zu den Göttweiger Traditionsbüchern. Die Entwicklung einer reformierten Benediktinerabtei in der ersten Hälfte des 12. Jahrhunderts*, Wien 1995; TÝŽ, *Das Niederkirchenwesen in den Göttweiger Traditionsbüchern und Urkunden (11./12.Jhdt.)*, *Unsere Heimat* 68/1997, s.182-226.

⁸⁸ CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s.101n., zvl. pozn. 32, 33, kde se na základě Haiderovy studie přímo obrací proti Zinnhoblerovým a Erkensovým tezím o farách staršího a mladšího typu, resp. o podstatném významu organizace biskupských baptisterii při výstavbě farní sítě.

⁸⁹ CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s.101-103, 117, který převzal poznatky S. Haidera, že pasovské kostely měly při prosazení kanonických zásad ve farní organizaci východní marky hrát jakousi vzorovou roli.

na konkrétním příkladu fary Nalb na severu tzv. Weinviertelu v Dolním Rakousku u samotných moravských hranic poblíž Retzu. Do doby darování této fary göttweigskému konventu někdy mezi léty 1108–1121/1122 totiž držel celou faru (*parrochia*) včetně příslušného vlastnického kostela v Pfaffendorfu zřejmě s vědomím biskupa jejich zakladatel, urozený Wolfker, od pasovského stolce v léno. Tiché tolerování vlastnického práva ze strany biskupa Sonnlechner odůvodnil zejména tím, že biskup neměl ještě na začátku 12. století v tak odlehlých oblastech své diecéze dostatek potenciálu, aby všechny (farní) kostely pevně přidřil svým správním strukturám.⁹⁰

Hlavně z tohoto důvodu Sonnlechner považuje stejně jako Dienstová a Erkens pasovské vlastnické kláštery především za biskupův nástroj k prosazení zásad gregoriánské reformy a k dosazení jeho důvěrníků na místa farního kléru, resp. za meziinstance pro zlepšení duchovní správy a hlavně administrativní a finanční kontroly i řízení farní organizace pasovským stolcem. Přitom přebírá také starší teorie správního rozdělení horno- a dolnorakouské části diecéze mezi opaty/arcijáhny v St. Florianu, St. Pöltenu a Göttweigu v 11. století,⁹¹ a rovněž nezpochybnuje tradiční názor, že se právě z těchto důvodů snažil pasovský biskup převést co největší množství farních práv a center na svoje vlastnické kláštery. Ukazuje však názorně, jak svatý biskup Altmann, jenž byl v důsledku zápasu o investituru jako horlivý zastávce gregoriánské strany vyhnán ze svého pasovského stolce, musel v roce 1083 založit za tímto účelem zcela nový klášter Göttweig jako nástroj k prosazení církevní reformy v babenberském markrabství, protože starší konventy St. Florian a zejména St. Pölten ještě nebyly reformovány a pravděpodobně také kladly Altmannovým snahám značný odpor.⁹² Sonnlechner však souhlasí s Erkensem, že pasovský biskup dokázal vykonávat svoje pravomoci v četných farch St. Florianu, St. Pöltenu a Göttweigu jenom do té míry, pokud neztratil kontrolu nad svými vlastnickými kláštery. Mezi nimi se však po smrti sv. Altmanna († 1091) začali pasovskému stolci postupně vážně odcizovat zejména göttweigští benediktini; proto žádali následující biskupové Ulrich (1192–1121) a Reginmar (1121–1138) po dolnorakouském konventu zpět biskupské zboží, kterým Altmann svoji fundaci velmi štědrě vybavil. Na příkladu göttweigské fary Nalb/Pfaffendorf také ukázal, jak se obratní mniši pomocí falz úspěšně snažili prosadit vůči Reginmarovi své někdy sporné vlastnické nároky.⁹³

⁹⁰ V roce 1121/1122 potvrdil klášteru Göttweig jejich falzum listiny biskupa Ulricha jeho nástupce na pasovském stolci Reginmar, který tím však uznal, že Wolfker převedl svoji faru a kostel do vlastnictví Göttweigu, „ut ipse ab episcopatu habuerat“. Podle Sonnlechnera by göttweigští mniši tuto formulaci při zfalšování Ulrichovy listiny vynechali, protože vlastně prozrazuje původní nároky biskupa k faře v Nalbu. Vědomí o vlastnickém právu, resp. lenní držbě Wolfkera bylo ale příliš známé, než aby se dalo zamlčet – srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s.116–117, 115, prokazuje podle záznamu do göttweigského tradičního kodexu, že se při „ecclesia apud Naliuph“ opravdu jednalo o šlechtický vlastnický kostel, který původně založil a vybavil urozený Wolfker nebo někdo z jeho rodu.

⁹¹ CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s.104–105, při založení měl Altmann konventu v Göttweigu předat čtyři fary: Mautern, Mühlbach, Kilb a Phyra.

⁹² Soudí tak zejména na základě pečlivé analýzy odborné literatury a všech pramenů k životu a dílu sv. Altmanna, především těch pasáží *Vitae Altmanni*, kde se líčí kanovníci v St. Pöltenu jako negativní příklad ideálů církevní reformy – CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 103–104, zvl. 105–106.

⁹³ Konfliktní situaci mezi pasovskými vlastnickými kláštery a biskupským stolcem v první polovině 12. století dokládá i nepřilíh vliďným hodnocením biskupa Reginmara v göttweigské *Vita Altmanni* – srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 109, 106 a 115–116, kde v této souvislosti uvádí zfalšovanou listi-

Sonnlechner navíc na dvou případech, které pečlivě podložil soudobými prameny, ukázal, jak během poslední čtvrtiny 11. století sv. Altmann, tento nadmíru významný pasovský biskup, velmi účinným a obratným způsobem postupně zlomil zmíněnou protireformní opozici uvnitř své diecéze právě výraznými zásahy do farní organizace a duchovní péče v samotném jádru východní marky v dolnorakouském Podunají. Tak zřídil sv. Altmann na úkor kanovníků v St. Pöltenu pro nově založený klášter Göttweig fary Kilb a Phyra, položené na území jižně od Dunaje. První z göttweigských far vznikla asi kolem roku 1083 v oblasti tzv. Mostviertelu v předhůří Alp, a to sice při již existující svatyni, avšak vyjmutím ze starší „parrochia“ Hürm. Kilb navíc dostal desátkové příjmy, které dříve sloužily kanovníkům v St. Pöltenu. Göttweigští benediktini museli v následujících desetiletích vynaložit značné úsilí včetně zfalšování listiny pasovského biskupa Ulricha, aby si mohli tento zřejmě ne zcela nesporný zisk majetkoprávně udržovat, což ale na druhou stranu podtrhuje násilný ráz Altmannova zásahu do místní farní sítě.⁹⁴ Zcela nové farní centrum Phyra bylo sice založeno podle kanonického práva a na alodiálním majetku pasovského biskupa, avšak fara se nachází v bezprostředním jihozápadním sousedství samotného St. Pöltenu v nebezpečné blízkosti „konkurenčního“ konventu. Ten byl ekonomicky snad nejvíce poškozen tím, že jeho bohatá farní centra v zázemí kláštera musela odevzdat značné části svých farních obvodů a příjmů ve prospěch nové göttweigske „parrochia“, za což byl probošt ze St. Pöltenu odbit jen symbolickým odškodněním.⁹⁵ Kromě toho, že prohloubil Erkensovy poznatky o způsobech prosazení diecézní kontroly a správy ve farní organizaci východní marky pasovským biskupem, spočívá zdaleka největší Sonnlechnerova zásluha v něčem jiném: ukázal totiž, že minimálně dvě fary nevznikly v raném středověku jakousi přirozenou cestou rozštěpení původní „prafary“ na filiace, resp. postupného osamostatnění „dcery“ od „mateřské fary“, jak to předpokládal H. Wolf ve svém přísně lineárním filiačním systému, ale naopak odtržením či intenčním vyjmutím určitých území diecézním biskupem ze starších, již delší dobu pevně vymezených farních obvodů.⁹⁶ Zatímco R. Zinnhobler, K. Amon a F.-R. Erkens se spokojili se spíše teoretickým nebo nepřímým zpochybněním Wolfo-

---

no biskupa Ulricha hlásící se k roku 1096, v níž měl göttweigským mnichům potvrdit i vlastnictví několika sporných far. Nalb se v této listině podle Sonnlechnera nachází právě proto, že biskup tam původně zřejmě nějaká práva měl, a mniši se obávali, že by Reginmar mohl žádat tuto faru zpět, a proto ve svém falzu zdůraznili, že jim Wolfker předal faru v Nalbu „in proprium ius“ a zajistil jim tam duchovní péči.

⁹⁴ Ulrichova konfirmační listina pro vlastnické fary určená klášteru v Göttweigu a hlásící se k roku 1096, kterou zfalšovali tamní mniši v letech 1121/1122, zahrnuje zejména „parrochia“ Kilb a její farní obvod a desátky. V její sankci se dokonce vyhrožuje ve stylu papežské *sanctio negativa* všem, kteří ustanovení listiny poruší, anathematem a věčným zatracením, což Sonnlechner právem interpretuje jako nepřímý doklad předcházejících sporů o majetek a příjmy této fary – srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 105–106, kde upozorňuje na to, že to byly právě církevní instituce, které se snažily preventivně zachytit farní obvody svých vlastnických kostelů pomocí delimitačních, resp. konskripčních listin.

⁹⁵ Podle göttweigského tradičního kodexu měli oba probošti involvovaných klášterů dobrovolně souhlasit se zřízením fary Phyra, jejíž farní obvod vymezil *episcopali iure* samotný biskup Altmann. Ukrajování území na úkor starších sanktpöltenských far Wilhelmsburg, Böheimkirchen a samotný St. Pölten se tam ospravedlňuje zahrnutím nově kolonizované půdy a tím, že byly odtržené oblasti příliš vzdálené od farních kostelů – srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 105, 107–108, kde však na základě topografického rozboru farní sítě sanktpöltenského mikroregionu odhalil zmíněné líčení okolností zřízení fary Phyra jako nepřilíš věrohodnou verzi göttweigských mnichů a dospěl právem k závěru, že se přitom asi nejednalo o žádný přátelský čin Altmanna vůči sanktpöltenským mnichům.

⁹⁶ Tak výslovně CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 108, 117.

vých typologicko-morfologických konstrukcí k nejstarší farní organizaci ve východní marce, Chr. Sonnlechnerovi se snad jako prvnímu badateli podařilo vyvrátit je bezprostředně na základě konkrétních a prameny dobře podložených příkladů z regionálního výzkumu. S plným právem tudíž pro zcela nově založená farní centra už nepoužívá, ani v uvozovkách, velmi matoucí pojmy „dceřinná fara“ a „mateřská fara“ či „prafara“, ale důsledně a velmi logicky je uvádí jen jako „primární fary“ (*Primärpfarren*).⁹⁷

Něco podobného dokázal ale i v případě obecně přijaté, nikdy však v praxi důkladně neprokázané hypotézy H. Dienstové a F.-R. Erkense o střetu pasovských biskupů a babenberských panovníků, který měli zejména během 12. století prostřednictvím svých vlastnických klášterů vést o nejstarší farní organizaci ve východní marce. Nejprve uvádí pro tuto teorii, podobně jako jeho starší kolegové, několik vesměs známých příkladů, konkrétně ke konfliktům zeměpanských klášterů v Melku a Klosterneuburgu s biskupským stolicí v Pasově.⁹⁸ Pak ovšem rozebírá, vycházející z vyhodnocení pramenů a starší literatury v přehledovém díle Karla Brunnera o raněstředověkých dějinách Rakouska⁹⁹ a hlavně na základě vlastní podrobné analýzy soudobých písemností, případ velmi spletitých majetkoprávních konkurenčních bojů v souvislosti s prudkou kolonizací mikroregionu *Grie*. Ten představoval na konci 11. a na začátku 12. století velmi nadějnou, ještě převážně zalesněnou oblast, tzv. *silva Nortwalt*, na sever od Dunaje mezi masivem Jauerling a Gföhlskými lesy. Göttweigske mnichy, kteří tu zřejmě dostali majetky již při založení kláštera roku 1083, měli následně připravit markrabata Leopold II. a III. o část tohoto rozlehlého lesa, sahající až k silnici do osady s příznačným „kolonizačním“ jménem *Chotansrut/Kottes(reuth)*, a později také o další les, tzv. *Chotiwalt*, který daroval konventu těsně před rokem 1100 urozený Waldo z *Grie*. Tento šlechtic totiž odkázal v těžké nemoci pro případ smrti bez dědiců také zbytek svého pozemkového majetku babenberskému markraběti. Po nečekaném uzdravení se však Waldo znovu oženil, narodili se mu potomci, a proto považoval všechny donace za bezpředmětné a žádal své rodové državy v *Grie* zpět.¹⁰⁰ Avšak panovník nechtěl vydat nic ani Waldovi ani Göttweigu, poněvadž mezitím zahájil zřejmě velmi rychle se svými četnými družiníky kolonizaci ne zcela právem zabraných lesů. Waldovy poddané

⁹⁷ CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 105 a 112, kde tak označuje göttweigske vlastnické fary; poté s. 107, kde takto uvádí farní centrum ve St. Pöltenu.

⁹⁸ CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 108–109, předpokládal agresivní postup biskupa Reginmara ve druhé čtvrtině 12. století, jenž donutil kláštery v Melku a Klosterneuburgu k tomu, aby si vyžádaly od papeže zvláštní ochranné privilegium.

⁹⁹ KARL BRUNNER, *Herzogtümer und Marken. Vom Ungarnsturm bis ins 12. Jhd.*, Wien 1995 (Österreichische Geschichte 907–1156, hrsg. von Herwig Wolfram), s. 387n.

¹⁰⁰ Skutečnost, že se Göttweigští nikdy nevzdali právních nároků na tyto državy v *Grie*, dokládá konfirmační listina císaře Jindřicha V. z roku 1108 pro klášterní majetky, kde se zaznamenává i les, „quam Waldo dedit“, jenž však tehdy ještě *de facto* držel Leopold III. Tyto majetkoprávní přesuny ale Sonnlechner rekonstruoval především na základě tradičních kodexů a listinného materiálu klášterního archivu z Göttweigu z konce 11. a z první poloviny 12. století, přičemž většinou pracoval ještě se starými edicemi A. Fuchse v rámci řady *Fontes rerum Austriacarum* ze začátku minulého století: *Die Traditionsbücher des Benedictinerstiftes Göttweig*, (ed.) ADALBERT FUCHS, Wien–Leipzig 1931 (FRA II/69), č. 4, 86, 87, 140, 185, 186, 188; *Urkunden und Regesten zur Geschichte des Benedictinerstiftes Göttweig*, díl 1: *1058–1400*, (ed.) A. FUCHS, Wien 1901 (FRA II/51), č. 18, 50. K tomu srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 110, 114; K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 387, kde zdůrazňuje, že dědičná smlouva s markrabětem platila pouze v případě, že Waldo zemře bezdětný, a tak jednoznačně vidí markraběte v nepravu.

daroval babenberskému klášteru v Klosterneuburgu a část území své sestře Gerberze, která nechala v osadě Purk postavit babenberský vlastnický kostel. Leopold III. proto restituoval Göttheigu odcizené pozemkové majetky zřejmě jen s velkou nevolí, a v každém případě pozvolna a po částech; tak v roce 1120 na nátlak mnichů zmíněný *Chotiwalt* a o dva roky později i zboží Gerbergu, která si však po vstupu do ženského konventu v Göttheigu po roce 1124 až do své smrti roku 1142 ponechala užívací právo k této původně Waldově državě.¹⁰¹

Chr. Sonnlechner přitom jasně ukázal, jak v situaci, kdy Babenberkové sice vrátili původní klášterní majetky, ale jen s četnými průtahy a výhradami, a kdy navíc hrozily restituční nároky ze strany Waldova rodu, přikročil gottweigský opat Nanzo ihned k zajištění opět získaného území tím, že zřídil pravděpodobně na území *Chotiwalt* novou, vlastnickou *parrochia* v *Chotans/Kottes*. Na základě zfalšované konfirmační listiny pasovského biskupa Ulricha hlásící se k roku 1096, do níž zahrnuli, jak uvedeno, i další sporné fary Kilb, Nalb a Petronell, si nechali mniši již v roce 1122, tedy jen dva roky po nabytí této državy, potvrdit zřejmě nepřilíh jisté hranice farního obvodu v *Kottes* Ulrichovým nástupcem Reginmarem. Biskup přesně vymezil hranice a majetky nové fary a pohrozil církevní klatbou všem, kteří práva kláštera v *Kottes* porušují.¹⁰²

---

¹⁰¹ Restituci Gerberžiny državy byl pověřen místní družiník babenberského markraběte, hrabě Gerhard z Poigenu, a její předání do rukou gottweigského opata Nanza mělo proběhnout za přítomnosti pasovského biskupa Reginmara na rakouském zemském sněmu v roce 1122 – srov. K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 387, který zdůrazňoval původní neústupnost Leopolda III. K tomu srov. především CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 113–114, 110n., který upozorňuje na to, že kvůli rychlému postupu kolonizace *Nortwaldu* bylo zřejmě dost obtížné přesně vymezit hranice oné části lesa, která byla vrácena klášteru Göttheig a kde později nepochybně nová fara *Kottes* vznikla. Podobně se značně posunula i hranice jejího obvodu, která později vynechala část lesa, jenž při jejím založení zřejmě ještě nebyl osídlen. To připomíná situaci, na niž narazíme i v první polovině 13. století na rovněž dlouho zalesněné Českomoravské vysočině, kde si v podobné nadějně kolonizační oblasti na Jihlavsku, jejíž hodnota v této době navíc prudce stoupala objevem stříbrných rud, nechal v roce 1243 a pak ještě v roce 1256 želivský klášter dokonce preventivně potvrdit vlastnické a farní právo ke všem svatyním, které od koupě tohoto zboží v roce 1233 vznikly, nebo do budoucna ještě vzniknou: „aput Gyglaua in terminis veteris parrochye, que sancti Johannis Baptiste titulo numcupatur“ – k tomu naposledy D. VODÁKOVÁ, *Počátky a prvotní vývoj*.

¹⁰² Padělek zřejmě zhotovili gottweigští mniši cíleně pro nástupní vizitační cestu pasovského biskupa Reginmara v roce 1122 po východní části jeho diecéze. Ve zfalšované listině měl jeho předchůdce Ulrich v roce 1096 – stejně jako pro faru Kilb pod výhrůzkou anathematu a věčného zatracení – potvrdit konventu v Göttheigu s výslovným odkazem na Altmannovu dotaci vlastnictví celkem sedmi *parrochiae*, v jejichž výčtu byly řazeny zřejmě sporné fary Nalb (Pfaffendorf), Petronell a Grie mezi těmi čtyřmi, které biskup při založení kláštera této instituci v roce 1083 opravdu daroval. Sonnlechner tuto akci právem hodnotí jako „geniální trik“ gottweigských mnichů, kterým si zajistili svůj nejvýnosnější existenční základ – farní kostely, přičemž se vlastnictví těchto sporných far legitimizovalo co nejstarším datem jejich založení. I přesto ale nebyly nároky Waldova rodu bezpředmětné, na což názorně ukazuje skutečnost, že gottweigští mniši zaplatili v roce 1171 po restituční žádosti Waldovy dcery vznesené samotnému císaři Fridrichu Barbarossovi značnou sumu jako odškodné, i když Pilgram z Grie, zřejmě její příbuzný, všechny donace pro Göttheig potvrdil – srov. K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 387; CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 111–116, zvl. pozn. 82, kde na základě svých starších studií dokázal skvělým diplomatickým rozbořem gottweigských tradičních kodexů v případě vrácení Gerberžiny državy se čtyřmi vesnicemi a jedním kostelem, že podle výčtu pozemkových majetků se zřejmě Leopold III. neúspěšně pokoušel ponechat si části pozemků (například *Dankholz* a především *Voitsau* nebyly předány okamžitě, *Kalkgrub* byl zase vymazán, vesnice *Purk* zprvu vůbec chyběla, zatímco příslušná *ecclesia* a *Waldův les* přece jen byly uvedeny).

Jeho tentokrát pravá listina dokládá také, že Reginmar vysvětil pouze „terminus nove parrochie“, tzn. obvod nové fary, která vznikla zřejmě už nějakou dobou předtím při starším farním centru. O tom podle Sonnlechnera svědčí i druhé jméno „ad Novam ecclesiam“, jež se pro *Chotans* – Kottes uvádí v jednom záznamu göttweigského tradičního kodexu k vysvěcení nového farního kostela v roce 1122. Vztahuje-li se opravdu k této lokalitě, pak by pro Sonnlechnerovu teorii mluvila i další listina biskupa Ulricha hlásící se do roku 1111, již nechal během pokračování majetkoprávního zápasu s göttweigskými mnichy o državy v Grie kolem poloviny 12. století zfalšovat jejich protivník, babenberský zeměpán. Falzum přesně vymezuje dřívější obvod tamní „parrochie, sicut antiqua ecclesia teneuerat“, kterou měl založit a vybavit již markrabě Leopold III. a jehož hranice se s novou, göttweigskou farou značně rozcházejí.¹⁰³ Co bohužel Sonnlechner pro tento případ příliš nezdurazňuje, je jeho nadmíru důležité zjištění, že vše, co víme o počátcích farního centra v Kottes, stojí zásadně v rozporu s přísně lineárním filiačním modelem H. Wolfa. Nová fara tu opět nevznikla jako osamostatňující se „dce-ra“ nějaké starší, „mateřské fary“ (třeba v Purku), ale zřejmě výraznou proměnou již existující farní sítě v důsledku nástupu jiného pozemkového držitele v dané oblasti.

I přes postupné vrácení zmíněných i dalších pozemkových majetků pokračoval konkurenční boj mezi klášteřem Göttweig a babenberskými zeměpány o kolonizační a farní pronikání do oblasti v Grie hluboko do 12. století.¹⁰⁴ Jak ukázal Sonnlechner, odehrával se zejména na úrovni teprve se vytvářející regionální farní organizace, kde oba kontrahenti zřejmě urputně a s použitím všech právních prostředků zápasili o místní farní centra, přičemž se každá strana snažila zabezpečit si hranice farních obvodů, resp. příjmy svých vlastnických far. Göttweigští mniši přitom nejprve dosáhli významného úspěchu nejen velmi obratnou a nakonec i úspěšnou „restituční politikou“ vůči Leopoldovi III., ale zejména pak tím, že zřídili na vrácené državě v Grie novou faru Kottes. Akceptací falza dosáhli pro ni u pasovského biskupa dokonce jakéhosi privilegovaného postavení v rámci farní organizace mikroregionu. Babenberkové, kteří nepochybně zpr-

¹⁰³ Sonnlechner nejprve zvažuje možnost nějaké souvislosti „nového“ kostela v Kottes se zmíněnou svatyní v Purku. Po podrobném rozboru falza biskupa Ulricha se však přiklání k tomu, že Reginmar potvrdil pouze nový obvod farního centra, jež v Kottes muselo existovat již předtím, a proto předpokládá, že v roce 1122 vysvětil novostavbu na místě staršího, asi již plně funkčního kostela. To by ale znamenalo, že opat Nanzo nechal nahradit starou sakrální stavbu novou svatyní během dost krátké doby mezi nabytím državy Kottes klášteřem Göttweig v roce 1120 a vysvěcením tamní fary s kostelem biskupem Reginmarem roku 1122. Sonnlechnerovu teorii by bylo velmi lákavé ověřit podrobným stavebněhistorickým i archeologickým průzkumem dnešního farního kostela „Maria Berg im Tal“, na jehož obvodu jsou vidět románské prvky – srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 113, který dává babenberské falzum listiny biskupa Ulricha jednoznačně do souvislosti s tamní „novou“ farou z roku 1122, protože se „primát“ *parrochie*, jež je předmětem tohoto padělku, může pro jeho celkově protigöttweiskou tendenci „přece jenom vztahovat jedině na Kottes“. K tomu srov. K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 387, který však identifikuje tuto spornou *parrochia* nikoli s farou v Kottes, nýbrž s babenberským kostelem (Ober)meisling rovněž v oblasti Grie. Brunner však nedoložil tuto teorii žádným podrobnějším rozбором soudobých pramenů, jak to učinil Sonnlechner.

¹⁰⁴ Dokládají to i opakovaná potvrzení výhrůžky klatbou ze strany pasovského biskupa v případě porušení hranic farního obvodu v Kottes – srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 112–114, který zdůrazňuje, že Babenberkové i po vydání některých držav göttweigskému klášteři sotva přenechali mnichům kolonizaci a farní síť v Grie bez boje. Proto jejich konflikt trval ještě několik desetiletí, a to i přes další restituci *predium Leopolds* a příslušného lesa. Tato osada mimo jiné nese již jméno markraběte, čímž dokládá, že se opravdu jednalo o pozemky, na nichž už před navrácením do rukou mnichů probíhala intenzivní zeměpanská kolonizace – k tomu srov. K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 387.

vu investovali největší úsilí do kolonizace a výstavby farní sítě v *Nortwalte*, se s tím zřejmě vůbec nechtěli smířit. Tak zřejmě využil vévoda Jindřich II. vhodnou situaci, kdy zasedl jeho bratr Konrád na pasovském stolci (1148–1164), aby si nechal od diecézního biskupa potvrdit své zmíněné falzum Ulrichovy listiny. Ta zajistila i pro babenberský vlastnický kostel v Meislingu postavení *parrochie* a navíc jakýsi primát v rámci regionální farní organizace, resp. vůči konkurenční göttweigské faře v Kottes.¹⁰⁵

Na místo Wolfova lineárního filiačního modelu Sonnlechner navrhuje v této své nejnovější práci jakýsi diferenční proces v nižší církevní správě, který měl vést v (majetko)právní terminologii od doby biskupa Altmanna pozvolna k rozlišení mezi pravými farami (*parrochia*), a méně privilegovanými kostely (*ecclesiae*).¹⁰⁶ Proti této nejnovější Sonnlechnerově (anti)tezi lze však uvést příklad (*a*)*ecclesia Heimburch*, která byla 25. října 1051 císařem Jindřichem III. vybavena nejen velmi bohatými temporáliemi, tj. rozsáhlým pozemkovým majetkem, třetinou všech profánních příjmů z tamního říšského hradu (hlavně tzv. „Burgwerk“) a zejména desátky z rozléhlého, přesně vymezeného území „in finibus Ungarorum gladio ab hostibus adquisitae (...) ex una parte Danubii inter Fiscaha et Litaha, ex altera autem inter Strachtin et ostia Fiscaha usque in Maraha“.¹⁰⁷ Tento úctyhodný farní obvod, jenž i přes své značné zmenšení během 12. století patřil k největším a nejvýnosnějším v celém rakouském vévodství, byl ale označen teprve v listině posledního Babenberka Fridricha II. Bojovného z 29. prosince 1234 jako *parrochia* a také teprve v této době se dozvídáme o soudním sporu, jenž se mezi léty 1236–1241 opakovaně konal v „Heimburch in ecclesia parrochiali“.¹⁰⁸

¹⁰⁵ Biskup Ulrich měl přitom podobně jako v případě göttweigského falza na žádost příjemce, tzn. markraběte Leopolda III., vystavit listinu a potvrdit „primát“ babenberského kostela, čímž se jen podtrhuje agresivní ráz padělků vůči benediktinským mnichům – srov. CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 113–115, který v Grie slyšně počítá se zásadní konkurenční situací mezi göttweigským kostelem v Kottes a babenberskou svatyní v Meislingu, protože oba vlastnické kostely sloužily k zabezpečení místních *familiae*. V důsledku pokračující kolonizace v Grie Sonnlechner proto předpokládá jakousi eskalaci závažných a vleklých sporů mezi Babenberky a Göttweigem, zejména o hranice těchto farních obvodů, když se (územní) nároky obou stran měly projevovat dokonce ještě v zalesněných zónách, které byly velmi ceněné jako potenciální oblasti pro kultivaci půdy.

¹⁰⁶ CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 117.

¹⁰⁷ K tomu srov. pozn. 23. Císařovy donace byly v obou listinách předány „ad altare in loco Heimenburch in honore sanctae dei genitricis Mariae sanctorumque martirum Mauricii Laurentii“, resp. „ad altare sanctae Mariae et sanctorum matyrum Mauricii Laurentii in Heimenburg“. Pro toto významné farní centrum celého regionu na východ od Vídně, jež je možné v období raného středověku bezpečně lokalizovat na místě dnešního farního kostela Nanebevzetí Panny Marie a bývalého slovansko-maďarského hradiště na zničené ostrožně „Am Stein“ v Dt. Altenburgu, se název (*a*)*ecclesia* objeví poprvé o sedm let později v listině, kterou předal císař Jindřich IV. v roce 1058 „aeclesiam in honore sanctae dei genitricis Mariae iuxta castrum Heimenburch constructam“ do osobního vlastnictví své matky Agnes. Shodné označení poté najdeme v souvislé řadě göttweigských tradičních kodexů a listin z let 1121–1164. *Plebanus* je pro hainburský (farní) kostel doložen teprve pro první čtvrtinu 13. století – srov. S. SCHOLZ, *Probleme*, s. 21–23, 27n., 35–38 a zejména Fontesinventar č. 22–33, 40; S. C. PILS, S. SCHOLZ, *Stadtmappe Hainburg*.

¹⁰⁸ Ten musíme na základě translokačního procesu regionálního farního centra od staršího mariánského kostela extra muros v Altenburgu do zeměpanského města Hainburg již ztotožnit se zaniklým městským chrámem Panny Marie a sv. Martina, jenž vznikl ze staršího předchůdce během první až třetí čtvrtiny 13. století asi na místě dnešní obecní školy na vyšší sídlení terase – srov. S. SCHOLZ, *Probleme*, s. 25n., s doklady této hainburské *ecclesie parrochialis* v pozdním středověku, a zejména Fontesinventar č. 40, ř. 5, 41 a 53. K tomu naposledy S. C. PILS, S. SCHOLZ, *Stadtmappe Hainburg*.

I přes uvedené výhrady lze naprosto souhlasit se Sonnlechnerem, že vznik farní organizace ve východní marce v žádném případě neprobíhal jako lineární filiační proces rozštěpení „mateřských far“ či „parafar“ pod centrálním řízením pasovského biskupa, ale jako střídavá a velmi rozmanitá souhra mocenských zájmů jednotlivých činitelů, kteří při zajištění sfér vlivu cestou výstavby farní sítě často sledovali specifické ekonomické a politické záměry. Sonnlechner proto právem varuje při výzkumu nejstarší farní organizace ve východní marce před aplikací *apriori* pojatých (typologicko-morfologických) systémů a konstruktů, jak to bývalo zvykem staršího bádání a vyzývá k prozkoumání každého případu samostatně v jeho kontextu a v širším historickém pozadí.¹⁰⁹

Na tomto místě je ještě třeba se stručně zabývat otázkou, do jaké míry byly klíčové poznatky o nejstarší farní organizaci v rakouských zemích v průkopnických studiích S. Haidera, F.-R. Erkense, K. Amona a Chr. Sonnlechnera z 90. let minulého století převzaty do řady *Österreichische Geschichte*, nejmodernějšího přehledového díla rakouských dějin vydaného H. Wolframem, jehož první tři svazky věnované středověku vyšly ve stejném desetiletí.

K. Brunner i přes to, že vydal svůj svazek o raně středověkých dějinách rakouských zemích (907–1156) ve stejném roce 1994, již reflektoval výzkumy F. R. Erkense a S. Haidera, když zdůraznil výraznou iniciativu šlechtických donátorů při zakládání far, resp. převahu vlastnických kostelů v rakouské farní organizaci do začátku 12. století, vůči které dokázali biskupové jen pozvolna ve všech farách prosadit svůj vliv a svá kanonická práva prostřednictvím sítě vlastnických biskupských kostelů. Tyto *ecclesiae parrochiales* označuje jako diecézní „pastorační, resp. farní centra“ a navíc sleduje (zprvu důsledně terminologicky a metodicky) novější bádání i upozorněním, že teprve od přelomu tisíciletí, resp. během 11. a 12. století pozvolna vznikala nejstarší farní organizace, a pojem *parrochia* tedy označuje až od vrcholného středověku farnost, při níž kněz vykonával duchovní správu nad určitým okruhem osob, resp. příslušným osobním svazkem. I Brunner přitom uznává, že byl pasovský biskup při výstavbě farní sítě výrazně odkázan na podporu světských činitelů a šlechtických vlastníků, resp. později patronů kostelů, a v tomto pojetí měl vycházet jak ze starších kostelů, tak měl založit nová farní centra, která se ale zejména v kolonizačních oblastech často nedají bezpečně rozlišit od (šlechtických) vlastnických kostelů.¹¹⁰ Stejně jako Dienstová v této souvislosti zdůrazňuje i význam „cizích“ církevních institucí a zejména salzburského arcibiskupství, které ve východní marce vlastnilo kromě dlouhé řady pozemkových majetků i důležité farní kostely.¹¹¹ Obdobně jako Erkens a Haider i Brunner zdůrazňuje, že

¹⁰⁹ CH. SONNLECHNER, *Entstehung*, s. 117

¹¹⁰ Ohledně výstavby farní sítě ve východní marce Brunner sleduje určitou tradici rakouského bádání, která považuje pasovského biskupa Berengara za reorganizátora diecéze. Stejně jako Erkens rovněž zdůrazňuje, že z určitých personálních nedostatků měl biskupský stolec jen omezené možnosti dosáhnout dalekosáhlých dispozičních práv nad všemi farami. V každém případě ale podtrhává, že se středověká farní organizace v rakouských zemích „nevytvářela na jednou a ne v předem dané teritoriální celistvosti“, a v tomto smyslu připouští určité zpoždění v dlouho zalesněných okrajových částech rakouského markrabství, kde do poloviny 12. století existovaly oblasti, které ještě vůbec nebyly začleněny do farní organizace, ale kam se v důsledku tamní velmi intenzivní kolonizační činnosti 11. a 12. století přesunula ze starého sídelního území hlavní váha farní sítě – srov. K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 290n., 38n., který uvádí jako atributy fary existenci farního obvodu, biskupem dosazeného kněze a právní nezávislost na jiných farnostech, jako majetkové vybavení středověké fary pak předpokládá existenci farního dvora a průměrně tří selských usedlostí.

¹¹¹ K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 390n.

(pasovští) biskupové prosazovali od 11. století svůj vliv ve farní organizaci zejména tím, že si postupně přisvojili všechny důležité kláštery ve východní marce, které pak hrály úlohu organizační meziinstance při kontrole nad jim podřízenými farami a jejichž opatě zastávali funkci arcijáhňů ve svých správních okrscích v rámci pasovské diecéze. Za významný krok ke konstituci farní sítě ve východní marce pak ve shodě s Dienstovou považuje Greifensteinskou smlouvu z roku 1135 mezi pasovským biskupem a babenberským markrabětem.¹¹² Brunner sice také přiznává, že na základě dostupných pramenů většinou nelze určit původního zakladatele, resp. nejstaršího držitele farního centra a především dobu jeho vzniku, avšak staršímu bádání je přece jen poplatný alespoň do té míry, že nepochybuje o tom, že zhruba od poloviny 11. století docházelo v časové závislosti na postupu vnitřní kolonizace k rozdělení velkých farních obvodů a k následnému emancipačnímu procesu „dceřinných kostelů“ od svých „mateřských“. Na druhé straně však souhlasí s Erkensem, že kromě toho existovala ještě celá řada jednotlivých svatyní, které držely buď jen částečná farní práva, nebo zůstaly podřízené určitým farním kostelům.¹¹³ Na pozdějším místě dokonce předpokládá organizaci venkovských kostelů ke křtu s vlastním klérem již od 6. století a biskupských svatyní opírajících se o pozdně antická města, a s K. Amonem vidí archipresbytera v jejich čele, ale zároveň zdůrazňuje, že v raně středověkém Bavorsku (a tím pádem i ve východní marce) nelze „spojovat nižší církevní správu karolinské doby s farní organizací pozdějšího středověku do jedné vývojové linie“.¹¹⁴ Kromě farního práva křtu a pohřbu spatřuje Brunner v povinnosti odvádět desátek hlavní příčinu pro vytvoření farních obvodů, ke kterému docházelo zhruba od začátku 11. století. Proto věnuje nejstarší desátkové organizaci poměrně velkou pozornost, přičemž již od 10. století počítá s ideálním rozdělením desátku na tři díly určené pro místního kněze, diecézního biskupa a údržbu a vybavení samotné farní svatyně. Podle jeho názoru však v době před církevní reformou většinou zůstaly prakticky dvě třetiny vlastníkovipatronovi kostela, zatímco jen jedna třetina připadala farnímu kléru.¹¹⁵

O pět let později vydal autorský kolektiv navazující díl o vrcholně středověkých dějinách rakouských zemích (1122–1278), a to ve stejném roce jako vyšla Sonnlechnerova

---

¹¹² Přitom se ale domnívá, že hranice mezi funkcí arcijáhna a archipresbytera byla plynulá – K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 294n., 388n.

¹¹³ V nejstarší farní organizaci předpokládá existenci jakési hierarchie farních kostelů a jim podřízených filiálních svatyní – K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 291n., kde navíc upozorňuje na skutečnost, že nelze vždy bezpečně rozhodnout, kde byl vlastnický kostel zachován a kde se zřídila jednoduchá filiálka.

¹¹⁴ Archipresbyterům přičítá do 11. století důležitou funkci ve správě diecéze, kterou porovnává s úřadem arcijáhna – K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 42n., 291, kde však připouští, že je v jednotlivých případech přece jen možné doložit kontinuitu raně středověkých vlastnických kostelů s farními svatyněmi vrcholného středověku.

¹¹⁵ Brunner souhlasí s H. Dienstovou, že se do poloviny 11. století ještě nikdo nepohoršil nad přijetím desátků zakladatelem, resp. vlastníkem farního kostela – od přelomu 10. a 11. století ale podle Brunnera začínal pozvolný ideový návrat k původnímu účelu desátku, což vedlo k objevení se výrazné snahy dostat všechny farní dávky do rukou kléru, což si církevní hodnostáři často nechávali potvrdit v desátkových smlouvách, z nichž nepochybně představuje nejvýznamnější Greifensteinská smlouva z roku 1135 mezi pasovským biskupem Reginmarem a markrabětem Leopoldem III. – srov. K. BRUNNER, *Herzogtümer und Marken*, s. 40, 388n., 291n., který považuje delimitační listiny farních obvodů za nejstarší doklady vytváření farní sítě, přičemž znovu právem zdůrazňuje, že nové farní obvody vznikaly jen pozvolna, protože se farní práva většinou týkala spíše osobních svazků (Personenverband) vlastníka kostela.

studie, kterou K. Brunner ve svém pojednání o farní organizaci v kapitole o kultuře a společnosti již recipoval, opět však v souladu s pracemi H. Dienstové, K. Amona, S. Haidera a F.-R. Erkense. V podstatě tam opakuje hypotézy a poznatky z poněkud podrobnější studie v rámci druhého svazku *Österreichische Geschichte*, například zmínku o síti vlastnických far diecézního biskupa nebo rakouských klášterů. Definuje „mateřský kostel“ jako sakrální centrum, kterému jedinému přísluší vykonání farních práv a zejména vybírání desátků, a jako hlavní atributy středověké fary předpokládá nezávislost na jiných farách a zejména jasně vymezený obvod, v jehož hranicích „zastává pastorační monopol jeden kněz“, jenž se v pramenech od poloviny 12. století objevuje jako *parrochianus*, popřípadě jako *plebanus*, i když stejně mohly být označeny i osoby z řad nižšího kléru.¹¹⁶ Nejdůležitější je však Brunnerovo konstatování, že při procesu vytváření středověké rakouské země sehrála významnou úlohu i výstavba farní sítě, o jejichž právech vedli ve východní marce diecézní biskupové se světskými mocnými tuhý zápas.¹¹⁷

Ve stejném svazku *Österreichische Geschichte* proti tomu M. Weltin ve svém pojednání o vztahu šlechty a církve v rakouském markrabství, resp. vévodství sleduje hlavně práce H. Dienstové, H. Feigla, F.-R. Erkense a S. Haidera, kdežto závěry Sonnlechnerovy studie, které by byly právě v této souvislosti nanejvýše přínosné, nereflktuje. I přesto Weltin konstruuje velmi zajímavý model vzniku farní sítě ve východní marce. Hlavní podíl v něm přisuzuje šlechtě, a to zejména v okrajových oblastech Dolního Rakouska při českých a uherských hranicích od 11. století družiníkům vohburských markrabat, resp. rodu Rapotonců-Diepoldovců. Ve Weltinově pojetí jejich vlastnické kostely tvořily jako „farní střediska“ ještě do poloviny 12. století základ pastorační a zprvu měly působit pouze pro jakousi spádovou oblast, jejíž velikost byla závislá na rozmístění farníků povinných odvádět desátky k těmto kostelům a z které se v případě povýšení na faru vytvořil nový farní obvod.¹¹⁸ Jak Weltin ukázal dobře podloženými příklady, předaly všechny tyto vlastnické kostely jejich zakladatelské rody již od poloviny 11. století, a pak zejména od vytlačení vohburských markrabat z východní marky v důsledku boje o investituru v 80. letech tohoto století buď přímo pasovskému biskupovi, nebo jeho klášterům, a to zejména benediktinskému opatství v Göttweigu, nebo tyto fary postupně získali babenberští zeměpáni.¹¹⁹

V roce 2003 vydal autorský kolektiv v rámci třetího dílu *Österreichische Geschichte* svazek o dějinách křesťanství v Rakousku od pozdní antiky do současnosti. Georg Scheibelreiter v něm popsal vznik a vývoj nejstarší farní organizace v rakouských zemích

¹¹⁶ HEINZ DOPSCH, KARL BRUNNER, MAXIMILIAN WELTIN, *Die Länder und das Reich. Der Ostalpenraum im Hochmittelalter*, Wien 1999 (Österreichische Geschichte 1122–1278, hrsg. von Herwig Wolfram), s. 57n.

¹¹⁷ Za nejvýznamnější vyrovnání těchto rozdílných zájmů opět považuje Greifensteinskou smlouvu z roku 1135 – srov. H. DOPSCH, K. BRUNNER, M. WELTIN, *Die Länder und das Reich*, s. 58.

¹¹⁸ Přitom stejně jako Sonnlechner vycházel především z göttweigského tradičního codexu – srov. H. DOPSCH, K. BRUNNER, M. WELTIN, *Die Länder und das Reich*, s. 242, kde uvádí jako rané příklady pro vlastnické kostely vybudované vohburskou šlechtou na svém pozemkovém majetku Ernstbrunn, Horn, Eggendorf im Tale, Großrußbach, Mistelbach, Falkenstein, Oberleis při českých hranicích a Mödling, Raiskirchen a Wullersdorf na východním okraji Vídeňského lesa.

¹¹⁹ Vlastnické kostely v Ernstbrunnu a Hornu tak měly přecházet do rukou pasovského stolce včetně příslušenství jako pozemky, poddaní a desátky – srov. H. DOPSCH, K. BRUNNER, M. WELTIN, *Die Länder und das Reich*, s. 242, kde je uvedeno, že samotné vlastnické fary měli dále předávat už jen biskup nebo panovník, i když i zde existovaly výjimky.

v rámci dvou chronologicky řazených kapitol od karolinské doby do boje o investituru (800–1100) a odtud až k reformaci (1100–1500), i když tento mezník se nezdá být příliš šťastný. Scheibleiter často reflektuje studie R. Zinnhoblera, H. Dienstové, F.-R. Erkense, K. Amona a pojednání K. Brunnera (zdůrazněním převahy vlastnických kostelů v procesu vzniku nejstarší farní organizace východní marky od 11.–13. století a jejího ovládnutí majiteli z řad vysoké šlechty do prosazení církevní reformy, velkého významu kostelů „cizích“ církevních institucí v rakouském Podunají, snahy pasovského biskupa zachovat si či rozšířit svůj vliv ziskem stávajících nebo cíleným zakládáním nových vlastnických kostelů, funkce archiepiskopů, arcijáhňů a pasovských klášterů ve správě farní organizace diecézním biskupem především v 11. století).¹²⁰ Upozorňuje na to, že se jen z mála karolinských kostelů později staly fary a že představují první zmínky kostelů pouze *terminus ante quem* pro jejich vznik.¹²¹ Později však nekriticky sleduje metodu určení stáří kostela podle patrocinia a apriorně předpokládá jakousi neměnnost farní organizace až do konce středověku. S odkazem na práce F. Röhriga a H. Feigla se pak dokonce vrací ke staronové teorii, že vedle vlastnických kostelů tvořila základ farní organizace v rakouském markrabství i plošná síť (pětice) svatoštěpánských baptisterií pasovského biskupa, jež byla plně funkční údajně již v polovině 11. století. A nakonec dokonce přichází s poměrně striktně pojatým filiačním systémem, resp. lineárním rozdělením původních velkých farních obvodů na menší celky, a k tomu užívá pojmy jako „Taufkirchen“, „Mutterkirche“, „Filialkirche“, ba i Wolfovy konstrukty „velkofara“, „mateřská fara“ a „dceřinná fara“, a to vždy důsledně bez uvozovek.¹²² Proto nepřekvapuje, že se v tomto typologicko-morfologickém pojetí místy dopustil zásadních faktografických chyb.¹²³ Zajímavé však je nejen jeho upozornění na velké fyzické potíže

¹²⁰ Zejména Amonovy a Brunnerovy práce však často recipuje, aniž by tyto převzaté poznatky patričním způsobem opatřil citacemi – srov. RUDOLF LEEB, MAXIMILIAN LIEBMANN, GEORG SCHEIBELREITER, PETER G. TROPPER, *Geschichte des Christentums in Österreich. Von der Spätantike bis zur Gegenwart*, Wien 2003 (Österreichische Geschichte, hrsg. von Herwig Wolfram), s. 43, 57, 59n., 64, 102, 61, kde doslova převzal, avšak bez citace, Amonův terminologický výklad pojmů *parrochia*, *plebs* a *plebanus*, nebo s. 65n., kde nacházíme, opět bez citace, části Brunnerova pojednání.

¹²¹ R. LEEB, M. LIEBMANN, G. SCHEIBELREITER, P. G. TROPPER, *Geschichte des Christentums*, s. 61n.

¹²² Také předpokládá druhou vlnu zřízení menších far během 12. a 13. století v nově kolonizovaných okrajových oblastech a pak jakési „zahuštění“ farní sítě zakládáním filiačních kostelů do konce středověku. Sympatizuje dokonce se snad největším Wolfovým omylem, totiž že se hranice domnělých „velkofar“ kryly s nejstaršími celky světské správy. Práce H. Wolfa však v této souvislosti nikdy necituje. Zdá se tedy, že jeho metodiku a terminologii zřejmě převzal přes staté F. Röhriga. Sonnlechnerova skvělou kritiku Wolfova filiačního systému zmiňuje pouze v poznámce jednou jedinou krátkou větou, čímž nepochybně dává najevo, že se s jeho závěry vůbec neztotožňuje – srov. R. LEEB, M. LIEBMANN, G. SCHEIBELREITER, P. G. TROPPER, *Geschichte des Christentums*, 102, 62n., kde předpokládá již trochu blíže pramenům jakousi závislost *ecclesiae titulares* na mateřských kostelech, jimž přiznává titul *primatus parrochie*.

¹²³ Tak například převzetím starého omylu, že císař Jindřich III. v rámci bohaté donace kostela Panny Marie v Hainburgu v roce 1051 fakticky založil probošství jako církevní centrum nově zřízené (uherské) marky, a zejména tvrzením, že toto důležité farní centrum nikdy nesoúviselo s pasovským biskupem – R. LEEB, M. LIEBMANN, G. SCHEIBELREITER, P. G. TROPPER, *Geschichte des Christentums*, s. 65. Bohužel však vůbec nezohlednil řadu klíčových pramenů, které bezpečně dokládají, že pasovský biskup Altmann v důsledku boje o církevní reformu vybavil göttweigský klášter asi při jeho založení v roce 1083 i velmi bohatými desátkovými příjmy z hainburského kostela a ze všech příslušných vsí mezi řekami Fischa a Litava, což jeho původní patron, markrabě Diepold III. z Vohburgu, v letech 1108–1127 mohl jen uznat jakousi dotatečnou donaci – k tomu podrobně S. SCHOLZ, *Probleme*,

při vymezení hranice farního obvodu v raném středověku, ale i jeho definice jakéhosi prototypu středověké fary, za jehož podstatu považuje osobní svazek (*familia*), vázaný na vlastníka-zakladatele kostela. Proto se pojem „fara“ nevztahoval na uzavřený územní celek, nýbrž na společenskou skupinu. Navíc pak zdůrazňuje, že biskup při organizaci farní sítě nikdy nepostupoval podle teoretických hledisek a rozdělil svou diecézi na farní obvody.¹²⁴

Na konci je třeba alespoň stručně zmínit aktuální záměry historiografického výzkumu středověké farní organizace v rakouských zemích. Tam se na štěstí znovu oživuje kritická ediční činnost primárních písemných pramenů. Jako příklad vydání pozdně středověkých písemností k jednotlivým farám lze uvést edice kopiáře chrámu Panny Marie v dolnorakouském městě Perchtoldsdorf od J. Seidla.¹²⁵ Celou řadu významných pramenů zejména k vzniku nejstarších far na území nekdějšího rakouského vévodství také najdeme již v prvním, pilotním svazku nejnovějšího edičního podniku dolnorakouského diplomatického kodexu vydaného Maximiliánem Weltinem, jenž jednotlivé listiny také opatřil skvělými komentáři.¹²⁶ Naprosto novou dimenzi ale představuje mezinárodní projekt *monasterium.net* pod vedením dolnorakouského diecézního archivu v St. Pöltenu (T. Aigner), jenž si klade za dlouhodobý strategický cíl vybudování pokud možno úplného virtuálního archivu všech fondů středověkých klášterů a biskupských kapitul, jenž je již v současné chvíli přístupný na internetu. Tam se prezentují zejména listiny z klášterních archivů v digitalizované podobě s edicí buď zkráceného regestu nebo plného znění, s rozsáhlými glosáři a s vyhledávacím systémem, který umožňuje propojení všech údajů k historickým sídlům, držávám a osobám.¹²⁷ Sonnlechnerův požadavek individuálně zkoumat každou jednotlivou farní síť samostatně by mohl v budoucnu splnit nový výzkumný projekt „Vzájemné vazby sakrální architektury 13. století v českých a rakouských zemích“, který v současné době provádí Ústav dějin křesťanského umění.¹²⁸ Během pilotní metodické modelové studie v regionu Hainburg-Marchegg se mimo jiné plánuje ověření nejen typologicko-morfologické konstrukce poválečného „mladšího vlastivědného bádání“, ale i všech pozdějších, často *a priori* pojímaných hypotéz a teorií o vzniku a vývoji středověké farní organizace a farních center nejstarších měst v rakouském markrabství, resp. vévodství, a to v rámci historického regionu mezi řekami Fischa, Litava, Dunaj a dolním tokem Moravy.¹²⁹

s. 37n., Fontesinventar č. 32.

¹²⁴ Proto existovaly, jak Scheibelreiter právem tvrdí, do 13. století oblasti, které nebyly vůbec začleněny do farní organizace – srov. R. LEEB, M. LIEBMANN, G. SCHEIBELREITER, P. G. TROPPEL, *Geschichte des Christentums*, s. 61n.

¹²⁵ JOHANNES SEIDL, *Das Kopialbuch unserer Lieben Frau zu Perchtoldsdorf. Studien zur Geistes-, Sozial- und Wirtschaftsgeschichte einer niederösterreichischen Kleinstadt am Ausgang des Mittelalters*, Wien 1993.

¹²⁶ MAXIMILIAN WELTIN (ed.), *Urkunden und Geschichte: Niederösterreichische Landesgeschichte im Spiegel der Urkunden seines Landesarchives*, St. Pölten 2004.

¹²⁷ Srov. <http://www.monasterium.net>.

¹²⁸ Základní podmínky, historický kontext a negativní definici metodiky nedávno představila první část programové stati S. SCHOLZE, *Gegenseitige Beziehungen der Profan- und Sakralarchitektur des 13. Jahrhunderts in den böhmischen und österreichischen Ländern. Präsentation eines bilateralen Forschungsprojekts*. Teil I.

¹²⁹ Prezentace otázek a podrobné metodiky celkového projektu i pilotní modelové studie vyjde ve studii S. SCHOLZE, *Gegenseitige Beziehungen der Profan- und Sakralarchitektur des 13. Jahrhunderts in den*

Závěr: některé otázky interdisciplinárního výzkumu farních center nejstarších měst ve střední Evropě

1) Vývoj topografického vztahu místa pohřbívání, osídlení a kultu během pravěku a v rané době dějinné, resp. ve staro-, stredo- a mladohradištním období a jejich prostoro-rové sloučení během christianizačního procesu venkova v raném středověku ve střední Evropě (mlado- a pozdněhradištní období).

2) Vznik nejstarší farní sítě zejména v periferních regionech, christianizace pohřebního kultu a transformace sídelní struktury během vnitřní kolonizace ve 12. století v českých a rakouských zemích, problém vytvoření ekonomické základny pro farní centrum v nové kolonizační oblasti (porovnávání hainburského a jihlavsko-třebíčského regionu).

3) Proměna farní organizace v důsledku několika kolonizačních vln nesených reformovanými kláštery a německou „velkou“, východní kolonizací.

4) *Predium - beneficium - ius in ecclesiis - decimae*: problém majetkoprávních poměrů v nejstarší farní organizaci a zápas mezi (živelným) zakládáním (tribunových) vlastnických kostelů (kolonizační) šlechty, církevních institucí a jiných pozemkových držitelů a postupného prosazování zásad emancipované církve gregoriánské reformy od 11. století.

5) Vytvoření farní struktury a její členění a zahuštění v souvislosti se vznikem světských správních celků (obvody soudů a panství).

6) Translokační proces regionálních předlokačních farních center vzhledem k novým městským chrámům během urbanizačního procesu.

7) (Předlokační) farní centrum jako nejstarší sídelní jádro, jeho sakrální a profánní střediskové funkce a jeho úloha jako krystalizačního bodu urbanizačního procesu.

8) Topografické rozdělení profánních a sakrálních střediskových funkcí a jeho vliv na komunikační síť a urbanistický vývoj jako hlavní kritérium městskosti ve vrcholném středověku.

9) Výstavba městského farního centra a historiografické, archeologické a stavebně historické prameny k absolutně chronologické dataci sakrální architektury.

10) Prosopografická a sociálně historická rekonstrukce osobních vazeb vztahujících se k určitému farnímu kostelu, jež se utvářely v případech venkovských far mezi nevolníky světských či duchovních pozemkových vrchností vlastníků daný farní kostel a državy, na nichž byl zbudován (tzv. *familia* farníků).

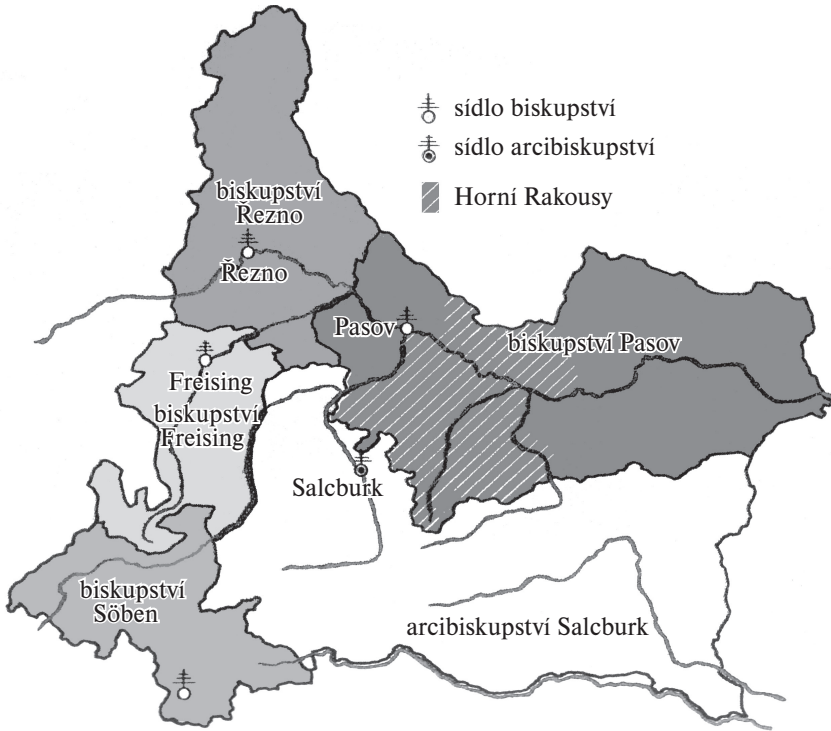
11) S tím související kulturně antropologický model stavebníků, podporovatelů, mecenášů a „uživatelů“ (monumentální) sakrální architektury a jejich uměleckého vybavení ve středověkých městech a problém ideového náboje.

12) Sociální topografie a konkurence městských farních center a mendikantských klášterů (zejména v pohřbívání) mezi farníky uvnitř a vně městských hradeb (*anniversaria* a jiné tzv. mladší memoriální prameny).

13) Fenomén úpadku městských farních center během krize střeoevropské urbánní civilizace v pozdním středověku a raném novověku.

14) Zánik historických městských hřbitovů *intra muros* od 16. do 18. století během reformace a v období osvícenství i josefinských reforem.

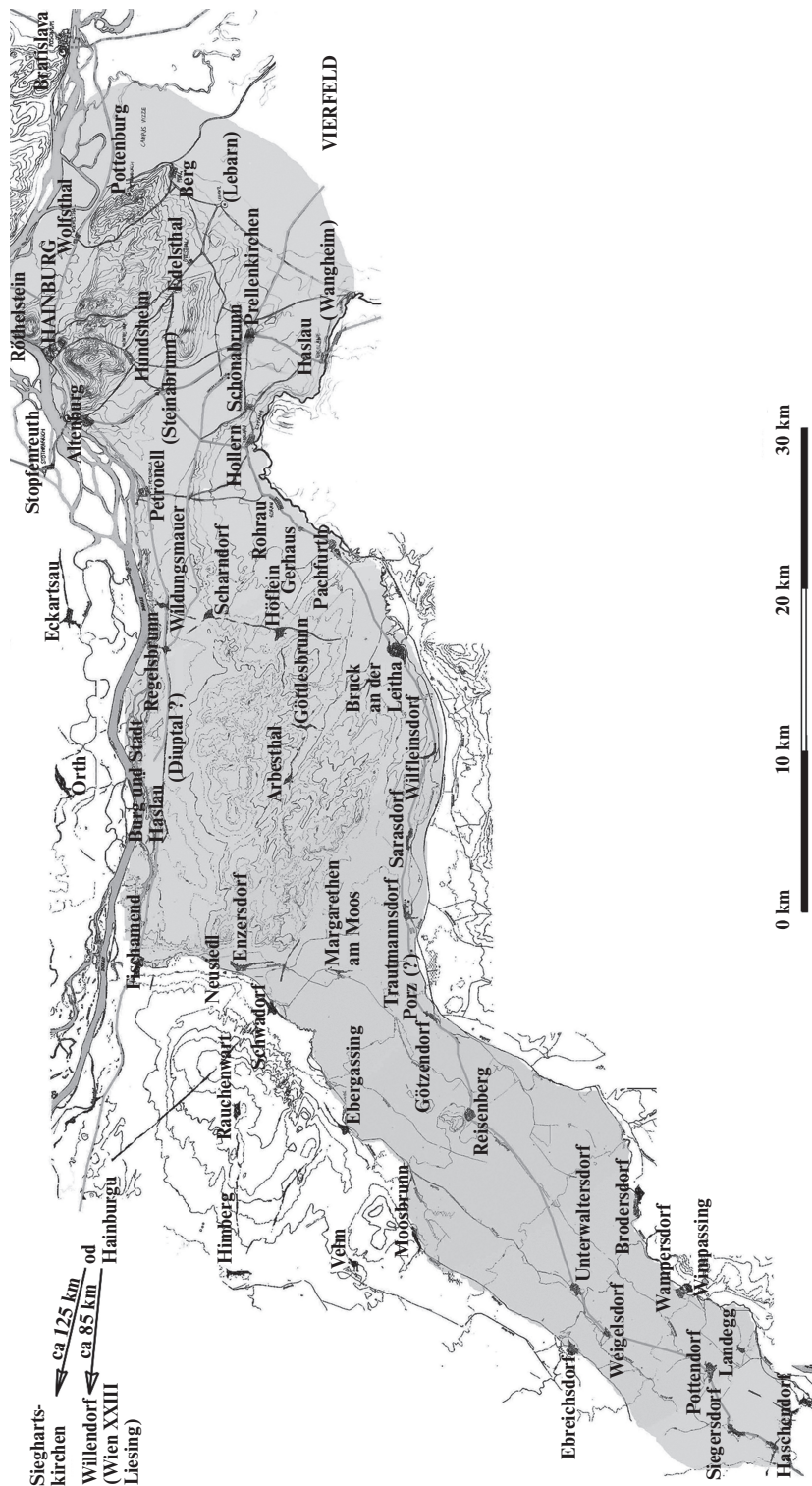

Mapa 1: Bavarská církevní provincie na konci 8. století,
převzato z práce R. ZINHOBLERA, *Kirche in Oberösterreich*, díl 1, s. 35.

Mapa 2: Hranice pasovského biskupství a jeho arcijáhensství ve 13. století,
převzato z práce R. ZINHOBLERA, *Kirche in Oberösterreich*, díl 2, s. 26.

Mapa 3: Desiatikový obvod kostela Panny Marie, sv. Vavřince a Mořice v Hainburgu/Altenburgu kolem poloviny 11. století.

Zlomek olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455 *Předběžné výsledky rozboru opomíjeného pramene k poznání církevní topografie, diecézní správy a konfesního soužití na Moravě po polovině 15. století*

PETR ELBEL (Brno – Vídeň)

V následujícím příspěvku bych rád nejprve stručně představil obsah a cíle vlastního výzkumu moravské farní sítě v době husitské a poděbradské,¹ a pak na příkladě jednoho pramene, zlomku konfirmační knihy olomoucké diecéze z let 1452–1455, ukázal na možnosti a meze tohoto studia. Hned na úvod musím zdůraznit, že na tomto místě nemůže být publikován detailní rozbor uvedeného pramene, který plánuji v dohledné době edičně zpřístupnit a podrobněji analyzovat v samostatné publikaci. Na následujících stranách budou tedy prezentovány nejdůležitější výsledky uskutečněného rozboru, doprovázené přehlednou tabulkou a mapou v příloze.

---

¹ Skutečnost, že studium farní sítě na středověké Moravě je ve srovnání s výzkumem této problematiky v Čechách doposud deziderátem české mediévistiky, lze vysvětlit několika skutečnostmi. První důvod spočívá v odlišném dochování pramenů: na rozdíl od Prahy se z olomoucké diecéze pro středověk nedochovaly více či méně souvislé řady konfirmačních a erekčních knih, soudních akt konzistoře či rejstříky papežských desátků – prameny tohoto typu jsou částečně zachovány teprve ze sklonku středověku. Farní síť je tak nutné rekonstruovat z nejrůznějších pramenů církevní i světské provenience, vesměs však z pramenů „nepřímých“. Druhým důvodem je snad paradoxně existence monumentálního díla Řehoře Wolného, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften, díl 1: Olmützer Erzdiöcese; díl 2: Brünnner Diöcese; General Index*, Brünn 1855–1866. Toto dílo sice dlouho splňovalo nároky akademické historiografie na příručku církevní topografie Moravy, tím ale zároveň brzdilo další výzkum této problematiky. V poslední době se situace začíná měnit a pomalu přibývá studií k vývoji farní sítě ve středověké olomoucké diecézi. Problematice se věnuje zejména Libor Jan („velkofarní organizace“ a počátky středověké farní sítě), Petr Jokeš (konstituování farní sítě ve 13. století), autor tohoto příspěvku (proměny v době husitské a poděbradské) a Tomáš Baletka (doba jagellonská s přesahy do doby předbělohorské). Srov. LIBOR JAN, *Několik poznámek k nejstarší církevní organizaci na Znojemsku*, ČMM 116/1997, s. 39–51; TÝŽ, *K některým problémům středověkých církevních dějin na Moravě*, in: *České církevní dějiny ve druhé polovině 20. století. Sborník příspěvků ze sekce církevních dějin na 8. sjezdu historiků v Hradci Králové ve dnech 10.–12. září 1999*, (ed.) Libor Jan, Brno 2000, s. 39–48; PETR JOKEŠ, MONIKA RYCHLÍKOVÁ, *Výzkum patrocinií na jihozápadní Moravě*, ČČM 112/1993, s. 55–76; PETR JOKEŠ, *K otázce rekonstrukce kostelní sítě na Moravě ve 13. století. (Na příkladě západní a jihozápadní Moravy)*, ČMM 124/2005, s. 171–201; PETR ELBEL, *Husitské fary na Moravě ve světle citační listiny Jana Železného z února 1418. Příspěvek k poznání role šlecht*

Problematice moravské farní sítě se věnuji v rámci širšího disertačního projektu o církevní správě olomoucké diecéze v době husitské a poděbradské. Disertační práce jako celek má svým dílem přispět k poznání dynamických dějin husitské Moravy a stát se vkladem do současné diskuse, do jaké míry moravskou společnost zasáhla a proměnila husitská revoluce.² Konkrétně by se měla pokusit nalézt odpověď na otázky, do jaké míry byla revolucí zasažena katolická církevní organizace, jak představitelé katolické církve reagovali na rozmach husitství a utrakvismu v diecézi a na stav legálního dvojvěří po přijetí kompaktát, jakými cestami a do jaké míry docházelo na Moravě poděbradské doby ke zrodu náboženské tolerance, tak příznačné pro konec 15. a první polovinu 16. století, a jaký postoj k ní zaujímal církev. Struktura disertační práce kopíruje jednotlivé úrovně a instituce církevní správy a v jejich rámci jsou kladeny naznačené otázky. Problematika vývoje a proměn farní sítě v daném období tak není studována primárně z církevně-topografického hlediska, ale se zřetelem na uvedené obecnější otázky.

Zlomek konfirmační knihy olomoucké diecéze z let 1452–1455 představuje pro řešení naznačených otázek důležitý pramen. Pochází z doby kolem nástupu Ladislava Pohrobka na český trůn a z prvních let jeho krátké vlády, tedy z počátku „doby poděbradské“. V této době byla již téměř dvě desetiletí v platnosti basilejská kompaktáta a v souladu s nimi měli olomoučtí biskupové či jejich generální vikáři teoreticky potvrzovat k farním

---

v počátcích husitství na Moravě, ČMM 124/2005, s. 395–428; TOMÁŠ BALETKA, *Olomoucké biskupství, jeho správa a písemnosti na přelomu 15. a 16. století*, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2-1999. Z pomocných věd historických XV), (edd.) Ivan Hlaváček, Jan Hrdina, Praha 2000, s. 55–64, a zejména Baletkův příspěvek v tomto sborníku. Musím ještě zmínit podnětnou stať Pavla Pumpra o finančním hospodaření moravského farního duchovenstva v době předbělohorské, jejíž výsledky lze do značné míry vztáhnout i na pozdní středověk (autor ostatně v některých případech odkazuje na pozdně středověké prameny) – srov. *Peníze nervem společnosti. K finančním poměrům na Moravě od poloviny 14. do počátku 17. století*, (edd.) BRONISLAV CHOCHOLÁČ, TOMÁŠ BOROVSÝ, PAVEL PUMPR, Brno 2007, s. 194–228, kapitola „Farní duchovenstvo“. Je však potřeba kriticky přiznat, že studiu moravské farní sítě chybí potřebná míra koherence a koordinace, jakou vykazuje v tomto sborníku prezentované studium farní sítě v Čechách, koordinované v současnosti Blankou Zilynskou.

² Diskuse o charakteru husitství na Moravě, zahájené na sklonku meziválečného období a přerušené obdobím nacistické okupace (AUGUSTIN ALOIS NEUMANN, *K dějinám husitství na Moravě. Husitské války*, Olomouc 1939; RUDOLF URBÁNEK, *K historii husitské Moravy. (Ke knize Aug. Neumanna „K dějinám husitství na Moravě“, Velehrad v Olomouci 1939)*, ČMM 63–64/1939–1940, s. 229–314), znovu otevřely teprve studie Josefa Války a Františka Hoffmanna v 80. letech: JOSEF VÁLKA, *Studie k dějinám husitské revoluce na Moravě I. Morava roku 1421*, Studia Comeniana et historica 9/1979, č. 20, s. 5–30; II. *Počátek války o Moravu (1422–1423)*, JM 18/1982, s. 48–66; III. *Vrchol bojů o Moravu (1423–1425)*, JM 21/1985, s. 89–108; IV. *Hegemonie husitů na Moravě (1426–1434)*, JM 23/1987, s. 65–83; V. *Cesta Moravy ke kompaktátům*, JM 24/1988, s. 91–114 (vše též nově přetištěno v knize JOSEFA VÁLKY, *Husitství na Moravě – Náboženská snášenlivost – Jan Amos Komenský*, Brno 2005, s. 9–147); TÝŽ, *Morava a husitská revoluce*, Moravský historický sborník (Historica Moravica) 1986, s. 89–124; TÝŽ, *Dějiny Moravy*, díl 1: *Středověká Morava*, Brno 1991, s. 115–149; FRANTIŠEK HOFFMANN, *Morava před husitskou revolucí I–II*, Časopis Moravského muzea B 79/1984, s. 49–78; 80/1985, s. 163–186; TÝŽ, *Nový výklad husitství na Moravě*, ČČH 88/1990, s. 723–735 (souborná recenze Váلكových Studií). V 90. letech navázaly na tyto práce především studie Jiřího Juroka a Tomáše Baletky o počátcích husitství mezi moravskou šlechtou a stížných listech proti Husovu upálení (srov. JIŘÍ JUROK, *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce*, Nový Jičín 1998, kde shrnuty Jurokovy starší práce, a TOMÁŠ BALETKA, *Nižší šlechta z moravského severovýchodu ve stížných listech proti upálení Mistra Jana Husa*, Táborský archiv 9/1999, s. 15–48) a Tomáše Borovského o sekularizaci klášterních statků (srov. zejména TOMÁŠ BOROVSÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005).

a jiným beneficiím kněze bez ohledu na to, zda podávají obecnému lidu pod jednou či pod obojí způsobou. Tím se měla situace na polipanské Moravě výrazně lišit od vývoje v Čechách, kde v okamžiku přijetí kompaktát vedle sebe fakticky existovala utrakvistická církevní správa, vedená voleným arcibiskupem Rokycanou, a církevní správa katolická, reprezentovaná pražskou metropolitní kapitulou a jí volenými administrátory diecéze.³

Dosavadní literatura se rozcházela v otázce, do jaké míry moravská realita doby polipanské a poděbradské odpovídala ustanovení kompaktát a zda moravští utrakvisté skutečně spadali pod správu olomouckého biskupa a jeho úřadů, jak to kompaktáta předpokládala.⁴ Při řešení této otázky byla brána v potaz zejména dobová korespondence a polemická literatura, nikdo z historiků však kupodivu nevyužil náš zlomek, jenž je přítom již od dob Řehoře Wolného dobře znám.

Aby však mohl zlomek konfirmační knihy poskytnout v uvedeném směru nějakou výpověď, bylo nutné provést jeho diplomatický a církevně-správní, topografický a prosopografický rozbor. Tento rozbor přinesl řadu zajímavých dílčích výsledků pro poznání podoby a fungování církevně-správních mechanismů ve středověké olomoucké diecézi a navzdory dílu Řehoře Wolného též pro topografii farní sítě. V neposlední řadě rozbor zlomku poskytl množství cenných údajů i pro genealogické studium moravských a slezských šlechtických rodů. Na následujících stranách se pokusím velmi stručně shrnout dílčí výsledky diplomatického a církevně-správního rozboru pramene, topografické identifikace zaznamenaných lokalit, a teprve pak se s využitím prosopografie patronů vrátím k hlavní otázce: Co pramen vypovídá o přístupu olomouckých biskupů k utrakvistu a ke kompaktátům, resp. obráceně o postojích moravské utrakvistické šlechty k instituci olomouckého biskupství a k církevnímu právu?

* * *

Zlomek olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455 čítá pouze 12 papírových folií, vevázaných do první knihy investitur olomoucké diecéze, vedené v letech 1624–1705 a dochované v archivu olomoucké arcibiskupské konzistoře (dnes ve správě olomoucké

³ Na podstatný rozdíl v řešení otázky církevní správy českého království a moravského markrabství v rámci kompaktát poukázal řadou cenných příspěvků Josef Válka, srov. především JOSEF VÁLKA, *Ctibor Tovačovský z Cimburka - O právě duchovním. K církevněpolitickým důsledkům husitské revoluce na Moravě*, Z Kralické tvrže 11/1984, s. 9–13 (přetištěno v J. VÁLKA, *Husitství na Moravě*, s. 229–235); TÝŽ, *Morava a kompaktáta*, in: Sborník příspěvků k 555. výročí vyhlášení basilejských kompaktát v Jihlavě, (ed.) Zdeněk Měřinský, Brno–Jihlava 1991, s. 13–24, zde s. 20–22. Vývoj církevní správy na Moravě v 15. století nejnověji pojednal MILOŠ KOUŘIL, *Osudy moravské církve v 15. století*, Olomouc 1993 (diss.), stručně TÝŽ, *K církevním dějinám Moravy v letech 1400–1550*, in: Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550, díl 1: Úvodní svazek, (edd.) Ivo Hlobil, Marek Perůtka, Olomouc 2002, s. 73–78. K vývoji utrakvistické církevní správy v Čechách nejnověji BLANKA ZILYNSKÁ, *Utrakvistická církevní správa a možnosti jejího studia*, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku, s. 39–53, kde obsáhle shrnutí dosavadního bádání; ke katolickým administrátorům pražské arcidiecéze ZDENĚKA HLEDÍKOVÁ, *Administrace pražské diecéze na sklonku první poloviny 15. století*, AUC – HUCP 31/1991, č. 1, s. 117–128, a v několika příspěvcích ANTONÍN MAŘÍK, *K postavení katolické církve v Čechách v době poděbradské. Činnost katolických administrátorů za Jiřího z Poděbrad*, FHB 7/1984, s. 101–196; TÝŽ, *Odras činnosti administrátorů pod jednou dobo Jiřího z Poděbrad v západních Čechách*, MZK 24/1988, s. 169–204; TÝŽ, *Territoriální rozsah katolické církevní správy v době Jiřího z Poděbrad na základě administrátorských akt*, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku, s. 213–240.

⁴ Přehled jednotlivých názorů bude podán níže, ve třetím oddílu tohoto příspěvku.

pobočky Zemského archivu Opava).⁵ Jde tedy o pouhé torzo původně nepochybně rozsáhlejší úřední knihy, jež obsahuje opisy pouhých 104 konfirmačních listin z období od 30. srpna 1452 do 16. května 1455. Mezi dochovanými dvanácti neznámý počet folií chybí a s nimi i zápisy od druhé poloviny března 1454 do konce ledna 1455. Pořadí folií 1-12 v původní knize bylo jiné než dnes, původní složky jsou zcela narušeny,⁶ takže ani kodikologickým rozbořem není možné zjistit, kolik folií ve zlomku přesně schází. Každopádně se domnívám, že ztráta zbývající části konfirmační knihy je definitivní. Již v 18. století patrně nezbyvalo v registratuře olomoucké konzistoře ze středověkých konfirmačních knih více než právě našich 12 folií. Neznámý konzistoriální úředník či archivář, jenž v 18. století starý zlomek připojil k „moderní“ knize investitur (a zřejmě zároveň celou knihu opatřil novou paginací a ke každému zápisu staré konfirmační knihy *in margine* připsal jméno dané lokality), byl patrně veden zájmem o uchování dokladů o historii příslušných farních kostelů – praktický dopad starých konfirmačních listin byl v té době již mizivý. Proto pochybuji, že by případné další zlomky nechal bez povšimnutí a nepřipojil je také ke knize investitur.

Význam zlomku pro studium diplomatiky a církevní správy olomoucké diecéze umocňuje skutečnost, že se jedná o jediný dochovaný pozůstatek středověkých konfirmačních knih z Olomouce. Poněkud přesněji můžeme hovořit o zlomku speciálních register olomoucké biskupské kurie (zde záměrně nepoužívám termín konzistoř, označující ve středověku v Olomouci výhradně diecézní soudní dvůr), do nichž se zapisovaly konfirmační listiny na farní i nižší beneficia a některé příbuzné písemnosti, jako například mandáty generálního vikáře k uskutečnění proklamace zamýšlené konfirmace, známé pod označením *crida*, a zřejmě jen zcela ojediněle písemnosti jiného charakteru. V dochovaném zlomku je přepsána pouze jedna listina, jež vybočuje z řady konfirmačních listin a *crid*, a sice erekční listina oltáře sv. Marie Magdaleny a sv. Kryštofa v farním kostele v Krnově, vydaná 30. března 1447 biskupem Pavlem z Miličína.⁷

Odhlédneme-li od této listiny, přichází na jedné straně v průměru asi pět zkrácených opisů konfirmačních listin, ve většině případů s dobovým nadpisem, označujícím beneficium, k němuž se daná konfirmační listina vztahuje. Pokud dobový nadpis chybí, nahrazuje jej nadpis rukou 18. století (stejnou rukou, jež doplnila *in margine* místní jména příslušných lokalit a provedla paginaci celého kodexu). Opisy listin jsou řazeny chronologicky, pouze v jednom případě, kdy je opsáno několik listin z rozmezí tří dní, je chronologické pořadí porušeno (je možné, že listiny byly v takovém případě registrovány z příslušných konceptů hromadně). Některé opisy listin nejsou v konfirmační knize datovány, tedy jejich datovací formule je v opise zkrácena či vypuštěna. Opisy z nového kalendářního roku uvozuje nadpis „Confirmaciones de anno Domini...“.

Na první pohled je patrné, že zlomek vykazuje vysoký stupeň podobnosti s obdobnými registry pražských generálních vikářů z doby předhusitské, s tzv. konfirmačními

⁵ Zemský archiv Opava, pobočka Olomouc (ZAO-O), fond Arcibiskupská konzistoř Olomouc (ACO), knihy, inv. č. 129, f. 1r–12v.

⁶ Původní pořadí nynějších folií 1–12 bylo: f. 1–2, 10, 3–6, 11, 9, 12, 7–8.

⁷ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 7r–8r. Proč byla tato listina ke konci dubna 1455, tedy s časovým odstupem osmi let, přepsána do register, určených pro konfirmační listiny, je otázkou. Ve stejné době byla u olomoucké biskupské kurie s nejvyšší pravděpodobností vedena také samostatná registra pro listiny erekční (erekční kniha), do nichž by příslušná listina logicky patřila (jediná erekční kniha se dochovala teprve z konce 15. a první poloviny 16. století; srov. ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 146). Přítomnost jedné erekční listiny v našem zlomku je zřejmě náhodná a nijak nenarušuje celkový charakter pramene.

knihami pražské arcidiecéze.⁸ Tato podobnost jistě není náhodná, zřejmě se můžeme domnívat, že při založení olomouckých konfirmačních knih působily již zavedené pražské konfirmační knihy jako vzor. Poněvadž v Praze přestala být speciální registra pro konfirmační listiny po husitských válkách samostatně vedena a splynula se soudními akty do jedné řady tzv. administrátorských akt, je pravděpodobné, že k založení olomouckých konfirmačních knih muselo dojít již někdy v době předhusitské, kdy bylo možné pražský vzor nejspíše napodobit. Svou roli přitom pravděpodobně sehrálo mnohonásobné personální propojení pražské a olomoucké kapituly, ale také osoby některých biskupů, jež do Olomouce přišly z pražského prostředí, například kancléř Karla IV. Jan ze Středy, jenž byl jistě dobře obeznámen též s chodem kanceláře pražských arcibiskupů.

I vlastní proces ustavování kleriků k beneficiím a s ním spojené písemnosti byly v Olomouci velmi obdobné jako v Praze. Jak dřívější bádání ukázalo (vyzvedl bych zejména práce Jindřicha Šebánka, Jana Bistrického, Jarmily Sklenářové-Krejčíkové a podnětnou studii Jiřího Doležela),⁹ formulář olomouckých konfirmačních listin se po specifických počátcích za biskupa Bruna ze Schauenburku (1245–1281), kdy v nich převažovaly kuriální vlivy, od konce 13. století vyvíjel ve zřetelné závislosti na pražském stylu, i když se v průběhu 14. století objevily i určité odchylky. Samostatný vývoj pak probíhal během 15. století, v podstatných rysech byl však formulář již ustálený.¹⁰

Zkrácené zápisy v konfirmační knize ale až na pár výjimek příliš vhodnou bázi pro poznání stylu příslušných listin neposkytují. Zpravidla je totiž zkracován nejen protokol a eschatokol listin, ale i podstatné části kontextu, především všechny typizované právníkové formulace. I ze zkrácených opisů však vyplývá, že konfirmační listiny byly v této době zásadně vydávány komisařem biskupské kurie *in spiritualibus* (Martinem z Dobřan, do roku 1454), resp. generálním vikářem a oficiálem (Janem Pauswangelem,

⁸ Pražské konfirmační knihy jsou v plném rozsahu zpřístupněny v edici *Libri confirmationum ad beneficia ecclesiastica Pragensem per archidioecesim*, (edd.) FRANTIŠEK ANTONÍN TINGL, JOSEF EMLER, Pragae 1865–1889. Základní typologii register, vedených v pražské arcibiskupské kanceláři, podala VĚRA JENŠOVSKÁ, *Kancelářská „registra“ pražské konsistoře v archivu kapituly sv. vítské*, Folia diplomatica 13/1965, s. 25–29. Dosud nejpodrobnější rozbor Libri confirmationum provedla ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Úřad generálních vikářů pražského arcibiskupa v době předhusitské*, Praha 1971, zde zejm. s. 25–26, 31–32 a na dalších místech.

⁹ Srov. JARMILA SKLENÁŘOVÁ, *Kancelář olomouckých biskupů ve 13. století*, ČMM 96/1977, s. 185–197, zde s. 190–194; JINDŘICH ŠEBÁNEK, *Studie o kanceláři Dětricha, biskupa olomouckého (1281–1302)*, ČMM 50/1926, s. 191, 225, 232; JAN BISTRICKÝ, *Übersicht über das Kanzlei- und Urkundenwesen der Olmützer Bischöfe in den Jahren 1303–1364*, Mediaevalia Bohemica 1–1/1969, s. 38–39; TÝŽ, *Urkunden des Olmützer Generalvikariats in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Folia diplomatica 1/1971, s. 44, pozn. 41; JIŘÍ DOLEŽEL, *Príspevek k dějinám uninské fary – konfirmační listina z roku 1411. (K moravským konfirmačním písemnostem na farní benefícia 13.–15. věku)*, Vlastivědná ročenka Státního okresního archivu v Blansku 1994, s. 5–25, zde zejména s. 6–8.

¹⁰ Pro ilustraci srov. například konfirmační listinu na uninskou faru z roku 1411, vydanou J. DOLEŽELEM, *Príspevek k dějinám*, s. 25, a některé téměř úplné prepisy konfirmačních listin v konfirmační knize, například na faru v Branicích z roku 1453 (ZAO-O, fond ACO, inv. č. 129, f. 3r), na faru v Běhařovicích z téhož roku (f. 6r), na faru v Zábřehu nad Odrou z roku 1454 (f. 9r) a některé další zápisy. Formulář konfirmačních listin z 50. let je celkově poněkud rozvětvenější. Oproti roku 1411 se liší především pořadí jednotlivých částí dispozice, jež jsou však z velké části shodné. Podstatnější rozdíl spočívá v tom, že v konfirmačních listinách z 50. let, pokud byla konfirmace provedena v zastoupení prokurátorem, je konfirmován příslušný klerik a listina je vydána na jeho jméno. Naproti tomu v listině z roku 1411 byla konfirmace provedena a listina vystavena na jméno generálního prokurátora, jenž ji přijímal v zastoupení za příslušného klerika.

od února 1455),¹¹ nikoli však samotným biskupem; byly stylizovány v subjektivní formě, v první osobě plurálu majestatis; byl pro ně užíván ustálený formulář, odlišný pro běžné konfirmace, pro potvrzení permutace, kde se střídaly dvě formulářové varianty, a pro cridy. Drobné odlišnosti vykazovaly konfirmační listiny k nově zřízeným beneficiím a k beneficiím na biskupově kolaci.¹²

O podobě procesu ustanovování kleriků k beneficiím si však i na základě konfirmačních knihy můžeme učinit poměrně detailní představu. Na počátku tohoto procesu stála prezentace, zmiňovaná vždy v naraci konfirmační listiny, tedy (zpravidla zřejmě písemné) oznámení jména kandidáta na obsazení uprázdněného benefícia patronem tohoto benefícia biskupovi či jeho generálnímu vikáři. Následovala proklamace zamýšlené konfirmace v příslušném kostele, provedená k tomu speciálně pověřeným duchovním (zpravidla některým z farářů v okolí uprázdněného benefícia). Předchozí skutečné proklamace v konfirmačních listinách vyjadřuje obrat „*crida premissa (nulloque contradictore obstante)*“ v dispozici, v konfirmační knize však často vynechaný. Pak teprve proběhla vlastní konfirmace. K tomuto aktu se příslušný klerik buď dostavil osobně, což odráží formulace „*ipsumque personaliter coram nobis comparentem (...) confirmavimus*“, nebo se nechal zastoupit prokurátorem, zpravidla některým z generálních prokurátorů olomoucké konzistoře, a pak se setkáváme s formulací „*ipsumque in persona providi magistri Daudid etc. (...) confirmavimus*“ apod. Celý proces ustavení klerika k příslušnému beneficiu završovala investitura, která je v konfirmační knize zmiňována jen zcela ojediněle – pokud byl příslušnou listinou ustaven exekutor investitury (například „*executor investiture: plebanus in Myslussowicz*“). Uskutečnění konfirmace i investitury bylo v ojedinělých případech svěřeno klerikovi, který měl vykonat proklamaci. Pouze v případě této zrychlené procedury pak byla do konfirmační knihy opsána crida a nikoli konfirmační listina. Poměr konfirmačních listin a crid ale v našem zlomku vyhlíží zcela jednoznačně ve prospěch první kategorie: crid je v konfirmační knize obsaženo pouze pět. Vždy se přitom jedná o odlehlé severní oblasti olomoucké diecéze – Šumpersko, Prudnicko, Hlubčicko, Opavsko.

V souvislosti se studiem středověkých kancelářských register je vždy nutné klást si zásadní otázku, zda daná registra obsahují veškerou materii listin či určitého typu listin expedovaných v příslušné kanceláři, nebo jen určitou jejich část. V takovém případě musí logicky následovat otázka, o jak velkou část se jedná a podle jakých kritérií byl činěn výběr. Obecně platí, že středověká kancelářská registra zpravidla úplnou produkci listin či určitého typu listin v dané kanceláři neobsahují. Jak je například známo, ani rozvinutá kancelář římských králů lucemburské epochy neregistrovala veškerou listinnou produkci. Jistou výjimku v tomto směru představovala ve středověku zřejmě

¹¹ Martin Heřmanův z Dobřan působil v úřadu komisaře *in spiritualibus* za episkopátu Jana Háze, po volbě a konsekraci Bohuše ze Zvole olomouckým biskupem se stal jeho nástupcem v úřadu kapitulního děkana a přestal působit v biskupské kurii. Pokud jde o titul komisaře *in spiritualibus*, v Olomouci neobvyklý, jednalo se o období generálního vikariátu, tedy zástupného úřadu biskupa pro oblast církevní správy, byť patrně s omezenými kompetencemi. Po polovině 15. století komisariát v olomoucké diecézi přechodně nahradil tradiční vikariát. Doktor Jan Pauswangel byl nicméně ustanoven nedlouho po nastoupení Bohuše ze Zvole na biskupský stolec ve shodě s olomouckými tradicemi opět generálním vikářem a oficiálem v jedné osobě; konfirmační listiny vydával z titulu vikariátu.

¹² Jednotlivé formulářové varianty je potřeba studovat na materii originálů konfirmačních listin 15. století v kombinaci se zápisy konfirmační knihy. Zde nemohu jít do větších podrobností a nezbývá mi, než odkázat na plánovanou obsáhlejší publikaci s edicí a rozbořem zlomku konfirmační knihy.

nejdůkladnější kancelář papežská. Jak tomu ale bylo s registry olomouckých biskupů a konkrétně s registry konfirmačních listin? Na tuto otázku nemůže náš zlomek poskytnout odpověď, neboť zachycuje příliš krátké časové období. Případ dochování originálu či opisu konfirmační listiny pouze mimo konfirmační knihu jsem sice z intervalu, pro který je zlomek dochován, nezaznamenal, to však není postačující argument pro úplnost konfirmační knihy, neboť konfirmační listiny se v originálu téměř beze zbytku nezachovaly.¹³ Prozatím se mi podařilo identifikovat pouze jedinou v originálu zachovanou konfirmační listinu z našeho zlomku, a to v archivu strahovských premonstrátů mezi listinami jihlavské městské fary.¹⁴

Ze srovnání s konfirmačními knihami předhusitské pražské arcidiecéze však plyne, že olomouckou konfirmační knihu patrně nesmíme, pokud jde o úplnost, přeceňovat. Studium pražských konfirmačních knih totiž ukázalo, že registrování konfirmačních listin nebylo pro platnost konfirmace nutné, bylo dodatečně zpoplatněno, a tak se poměrně velké množství kleriků, resp. patronů spokojilo pouze s vystavením originálu konfirmační listiny. Odhady míry úplnosti pražských konfirmačních knih kolísají, minimální odhady uvažují o registrování cca 50 % expedovaných konfirmačních listin,¹⁵ v současnosti se však na základě detailního studia vybraných regionů uvažuje spíše o 60–70 %.¹⁶

Zda byla v Olomouci kolem poloviny 15. století podobná situace, se můžeme pouze dohadovat. Nemožnost jednoznačné odpovědi na tuto otázku poněkud znehodnocuje výpovědní hodnotu níže prezentovaných výsledků a závěrů. Již bylo řečeno, že zlomek konfirmační knihy obsahuje celkem 104 konfirmačních listin z období 30. srpna 1452 až 16. května 1455 s pauzou od druhé poloviny března 1454 do konce ledna 1455. Konfirmační kniha tedy celkově pokrývá období třinácti měsíců. Vydělíme-li tuto dobu počtem konfirmačních listin, dospějeme k počtu asi 54 konfirmací za rok. Z roku 1453, který se jediný dochoval v úplnosti, je skutečně dochováno 52 listin. Pokud však vezmeme v potaz pouze konfirmace na farní benefícia, jde o číslo výrazně nižší: celkem 64 konfirmací, tedy průměrně asi 33 konfirmací za rok, resp. 36 v roce 1453. Vzhledem k odhadovanému počtu asi 1 000 far v pozdně středověké olomoucké diecézi a vzhle-

¹³ Výjimečně jsou středověké konfirmační listiny z olomoucké diecéze dochovány pouze v několika archivech církevní provenience, větší soubor takových písemností obsahuje především archiv dolnorakouského premonstrátského kláštera v Gerasu, jenž držel patronáty několika jihomoravských farních kostelů (regesty a částečně i fotografie listin jsou přístupné na www.monasterium.net/at/index.html), anebo archiv Strahovského kláštera, jenž převzal od želivské kanonie spolu s patronátem jihlavské fary také bohatý soubor středověkých listin, vztahujících se k této faře – srov. VĚRA UHLÍŘOVÁ, *Premonstráti Strahov*, díl 1: *Listiny 1192–1921*, strojopisný inventář 1965. V menší míře jsou konfirmační listiny zachovány také ve fondech Josefa II. zrušených klášterů v Moravském zemském archivu v Brně (postačí odkázat na souborný katalog listin z pera JINDŘICHA ŠEBÁNKY, *Archivy zrušených klášterů moravských a slezských. Inventář pergamenů z let 1078–1471*, Brno 1932).

¹⁴ Národní archiv Praha, fond Premonstráti Strahov, listiny, Inv. č. 128, sign. A XXIII 36 (konfirmační listina na oltář sv. Jiljí ve farním kostele sv. Jakuba v Jihlavě z 22. dubna 1455).

¹⁵ Tak souhlasil EDUARD MAUR, *Príspevek k demografické problematice předhusitských Čech (1346–1419)*, Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 1989, s. 7–72, zde s. 10, 38–39, jenž využíval konfirmačních knih jako prameny pro poznání chronologie morových epidemií v předhusitských Čechách. Pro Maurovy výsledky mělo stanovení míry úplnosti konfirmačních knih zásadní význam, domnívám se však, že nebylo dostatečně argumentačně podloženo.

¹⁶ K tomu srov. studii TOMÁŠE DVOŘÁKA, *Farní klérus v kameneckém děkanátu v letech 1354–1436*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti III*, Ústí nad Labem 2004 (Ústecký sborník historický 2004), s. 70.

dem k faktu, že podle dosavadních statistických výzkumů pražských konfirmačních knih se průměrná doba pobytu faráře na jedné fáře pohybovala kolem deseti let (nebo spíše o něco méně),¹⁷ muselo se v olomoucké diecézi uprázdnit minimálně kolem 100 farních beneficí ročně. Na první pohled markantní rozdíl mezi třemi desítkami konfirmačních listin a odhadovanou stovkou uprázdněných far může vypovídat o velmi nízké míře registrování konfirmačních listin u olomoucké biskupské kurie. Stejně tak dobře však může být důsledkem palčivého problému doby polipanské a poděbradské, tedy nedostatku vysvěcených kněží a potažmo množství vakantních far.¹⁸ V neposlední řadě může být relativně malý počet konfirmačních listin za rok také odrazem skutečnosti, že pod katolickou církevní správou v této době nespádala celá Morava, s čímž se často setkáme v novější literatuře, ale pouze (či především) její katolické oblasti, jak se pokusím ukázat ve třetí části příspěvku. V tomto bodě však musím úvahy o úplnosti olomoucké konfirmační knihy přerušit, neboť bych se nevyhnul argumentaci v kruhu. Vrátil se k této důležité otázce níže, ve třetí části příspěvku.

* * *

Vedle základního diplomatického a církevně-správního rozboru konfirmační knihy bylo dále nutné provést její rozbor topografický. Jak už bylo výše řečeno, zlomek olomoucké konfirmační knihy použil pro svou církevní topografii Moravy již v polovině 19. století použil Řehoř Wolný. Proto jsem se domníval, že nebude potíží s pomocí Wolného díla spolehlivě identifikovat jednotlivé lokality či osoby. Ukázalo se však, že Wolný část zápisů chybně identifikoval a konfirmační knihu zdaleka nevytěžil – zejména pokud jde o cenné údaje o osobách patronů a o konfirmační listiny na oltářnická a kaplanská beneficia v městských farních kostelích, jež Wolný evidoval spíše náhodně. Od dob Wolného bylo k originálu konfirmační knihy přihlíženo jen výjimečně, její údaje byly takřka výhradně přejímány z parafrází ve Wolného topografii a jen v ojedinělých případech badatelé ověřovali podobu příslušného zápisu v originálu (tak činili zejména Ladislav Hosák, Adolf Turek či František Šigut). V důsledku toho jednak v literatuře přezívají některé Wolného omyly, jednak historické obci uniká část zápisů konfirmační knihy.

V tomto příspěvku není místo na publikaci důkladnějšího topografického rozboru zlomku konfirmační knihy. Pokusím se tedy alespoň několika čísly a konkrétními pří-

¹⁷ Dosavadní bádání pracovalo vždy jen se vzorkem farního kléru na určitém území. Vzhledem k neúplnosti pražských konfirmačních knih může být navíc průměrná délka setrvání faráře na jednom působišti vypočtena jen pro určitý díl farního kléru – tedy jen pro faráře, u nichž známe datum získání benefícia a rezignace či úmrtí. Jedná se tedy vždy o přibližné výsledky. Srov. zejm. MARTIN NODL, *Morová epidemie na Rakovnicku v roce 1380. Modelová studie k životu farního kléru*, in: Facta probant homines. Sborník příspěvků k životnímu jubileu prof. dr. Zdeňky Hledíkové, (ed.) Ivan Hlaváček, Praha 1998, s. 301–310, který navázal na výše citovanou studii E. MAURA, *Příspěvek k demografické problematice*, na menším teritoriu ale mohl provést poněkud detailnější analýzu. Kombinací studia konfirmačních knih a vizitačního protokolu pražského arcijáhensví Nodl mimo jiné zjistil délku působení farářů ve čtyřech středočeských děkanátech v předvečer epidemie roku 1380: průměrná doba setrvání faráře na jedné fáře činila tehdy jedenáct let. JANA KINDLOVÁ, *Venkovské duchovenstvo předhusitských Čech*, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku s. 183–202, zde s. 186–187 a graf č. 2, snesla údaje o délce působení 39 farářů z jednoho regionu v západní části středních Čech v intervalu 1354–1426, z nichž vyplývá průměrná délka asi sedm let. T. DVOŘÁK, *Farní klérus*, s. 85–88, dospěl pro kamenecký děkanát v době předhusitské k průměrné délce působení faráře 8,5 let.

¹⁸ K tomuto obecně známému problému srov. pro Moravu například M. KOUŘIL, *Osudy moravské církve*, s. 82. Vrátil se k této otázce ve třetí části příspěvku.

klady ukázat, jaký je přínos zlomku konfirmační knihy pro poznání církevní topografie středověké Moravy. Na první pohled by se mohlo zdát, že 104 konfirmace z období tří let, či přesněji třiatdvaceti měsíců rozprostřených po tříletém období, představují příliš malý vzorek. Je pravdou, že náš zlomek nemůže nikdy poskytnout celistvý nebo alespoň reprezentativní pohled na topografii moravské farní sítě, nemluvě o síti nižších benefícií. Musím však znovu zdůraznit, že se jedná o jediný pramen svého druhu ze středověké olomoucké diecéze, a tedy o velmi cenný doplněk k převažujícím typům pramenů k poznání farní sítě, jakými jsou na Moravě především zemské desky. Vzhledem k nedostatečnému vytěžení konfirmační knihy Wolným tak zlomek konfirmační knihy přináší řadu velmi cenných údajů pro budoucí nové zpracování moravské církevní topografie.

Svou pozornost nyní obrátím především na topografii farních benefícií. Tato v konfirmační knize vystupují v několika úrovních:

1) První a nejvýznamnější úroveň jsou přirozeně vlastní konfirmace kleriků k farním benefíciím: zde se dozvídáme jméno konfirmovaného klerika a patrona, ale také důvod uprázdnění benefícia a jméno předchozího správce, výjimečně i patrocinium kostela.

2) Další rovinou, v níž se s farními benefícií setkáváme, jsou údaje o předchozím či současném působení konfirmovaných kleriků, ať už byli ustanoveni k jakémukoli beneficiu. V některých zápisech se tak dozvídáme, že příslušný klerik byl nebo stále je rektorem určitého farního kostela.¹⁹

3) Informace o dalších farách ukrývají v některých případech rovněž zmínky o patronech určitého benefícia, a to tehdy, když správci městských farních kostelů vystupují jako patronové oltářů či kaplí ve svém chrámu a ve městě, či dokonce venkovských far v okolí.²⁰

4) Zvláštní skupinu tvoří ojedinělé údaje o exekutorech konfirmace či cridy, jež ale zpravidla nepřinášejí jméno exekutora, jímž je ve většině případů ustanoven plebán lokality N.²¹

¹⁹ Takových případů ale není mnoho: k farnímu kostelu v Budkově na Jemnicku byl dosazen někdejší plebán v nedaleké Hostimi (ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 2v; srov. níže tabulka č. 1, č. 19), k oltáři sv. Víta v kostele sv. Petra na olomouckém Předhradí plebán v Těšeticích Štěpán (f. 10r; srov. níže tabulka č. 1, č. 22), ke špitálu v Jaroměřicích nad Rokytnou bývalý farář v Lipniku na Hrotovicku (f. 10v; srov. níže tabulka č. 1, č. 27), k tomuto farnímu kostelu byl ustanoven někdejší plebán ve Slavíkovcích na Jemnicku (f. 3v; srov. níže tabulka č. 1, č. 35), k oltáři sv. Anny (snad v Opavě) byl potvrzen plebán v Komárově na Opavsku (f. 5r; srov. níže tabulka č. 1, č. 55), k oltáři sv. Linhartu v Olomouci bývalý plebán ve Stařešovicích (f. 11r; srov. níže tabulka č. 1, č. 68), k oltáři Navštívení P. Marie v Krnově plebán v Bliszczycích (f. 9v; srov. níže tabulka č. 1, č. 84), a k oltáři sv. Barbory v Brně plebán v Senici na Hané (f. 12r; srov. níže tabulka č. 1, č. 88).

²⁰ Ve čtyřech případech faráři drží patronátní právo k oltářům: jako patron oltáře Zvěstování v Nové kapli kostela sv. Jakuba v Brně vystupuje vedle oslavanské abatyše též svatojakubský plebán (ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 10v; srov. níže tabulka č. 1, č. 28), k oltáři sv. Jana Křtitele v kostele sv. Jakuba v Jihlavě prezentuje oltářníka plebán v Rančičově (f. 5r; srov. níže tabulka č. 1, č. 56), k oltáři sv. Kateřiny v kapli sv. Stanislava v Jemnici jemnický plebán (f. 9v; srov. níže tabulka č. 1, č. 83), k oltáři Božího Těla v Pohořelících pohořelický plebán spolu s tamní městskou radou (f. 12v; srov. níže tabulka č. 1, č. 95). Ve dvou případech vystupuje v konfirmační knize farář městského kostela jako patron fary v nedaleké vsi – konkrétně plebán v Mohelnici jako patron farního kostela ve Zvoli (f. 1r; srov. níže tabulka č. 1, č. 3) a plebán v Prudniku jako patron fary v Dittersdorfu (f. 4v; srov. níže tabulka č. 1, č. 49).

²¹ Pokud jsou jednotlivými listinami ustanoveni exekutoři konfirmace nebo cridy, jsou to vedle jednoho oltářníka výlučně faráři: plebán v Mysločovicích byl jmenován exekutorem investitury k ludslavické faře (ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 3v; srov. níže tabulka č. 1, č. 37), osoblažskému faráři byla svěřena konfirmace k faře v Dittersdorfu (dnes Dytmarów) na Prudnicku (f. 4v; srov. níže tabulka č. 1,

5) Poslední úroveň pak představují konfirmace k nižším beneficiím v některém farním kostele. Celkem se jedná o patnáct farních kostelů, vesměs však v nejvýznamnějších zeměpanských městech. Pro studium farní sítě tak mají význam konfirmace k nižším beneficiím zejména tehdy, když je příslušná kaple či oltář situována v méně významném kostele, dlouho předtím a potom v pramenech nezmiňovaném.²²

Ze všech těchto úrovní Wolný systematicky sledoval především tu první, čímž mu řada zajímavých údajů unikla. Ale i vlastní konfirmace k farním beneficiím Wolný nevytěžil zcela důsledně. Jak už bylo řečeno výše, činila mu potíž identifikace některých místních jmen (což je naprosto pochopitelné, uvědomíme-li si, že Wolný neměl k dispozici moderní onomastické slovníky či edice pramenů s detailními rejstříky).

Podívejme se nyní na několik čísel. Konfirmační kniha obsahuje celkem 64 konfirmací k 60 farním beneficiím (4 fary byly obsazeny dvakrát). Ponechám-li stranou jednu faru na patronátu královopolských kartuziánů, jejíž jméno bylo v konfirmační knize vynecháno a dodatečně do úzkého spatia zhuštěně dopsáno a kterou se mi prozatím nepodařilo určit, jakož i faru v Benešově, kde není známo, zda v Benešově Dolním či Horním, zbývá 58 identifikovaných farních beneficií. U sedmi z nich Wolný konfirmační knihu nevyužil nebo necitoval (Šenov, Bohutice, Ludslavice, Dytmarów, Medlov, Cholína, Knínice), u čtyř ji sice použil, avšak příslušnou lokalitu mylně identifikoval (Zawiszyce,²³ Zubrzyce,²⁴ Zábřeh nad Odrou,²⁵ Petrov nad Desnou.)²⁶

č. 49), plebán v Ketří byl exekutorem cridy k farnímu kostelu v Třebomí (f. 9r; srov. níže tabulka č. 1, č. 79) a šumperský farář vykonavatelem cridy k faře v Rapotíně (f. 9v; srov. níže tabulka č. 1, č. 82).

²² Srov. například Městečko Trnávka (ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 1r; srov. níže tabulka č. 1, č. 2).

²³ Lokalita *Zawischitz* z konfirmační knihy (ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 3r; srov. níže tabulka č. 1, č. 33) představuje vzhledem k osobě patrona (Jan Vlostek z Bohdanova, srov. JOSEF PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, díl 1, Opava–Brno 1991, s. 29) jednoznačně ves Zawiszyce (čes. Závěšice, něm. Sabschitz) v polském Slezsku, 5 km ssv. od Hlubčic. Wolný příslušný zápis spojil se Závěšicemi na Novojičínsku (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 3, s. 166), z čehož vplynuly mylné závěry pro dějiny kostela sv. Kateřiny v zaniklé středověké vsi Tamovice u Závěšic. Regionální literatura však tento omyl již odhalila – srov. ADOLF TUREK, *Ke starším dějinám Závěšic*, Vlastivědný sborník okresu Nový Jičín 27/1981, s. 22, pozn. 7; ke kostelu nejnověji DALIBOR PRIX, *Príspevek k historii kostela sv. Kateřiny a zaniklé vsi Tamovice, okres Nový Jičín*, Časopis Slezského muzea B 43/1994, s. 97–116. Pokud jde o Zawiszyce na Hlubčicku, Wolný zdejší faru dokládá teprve k roku 1649, přičemž zde od poloviny 16. století předpokládá protestantskou církevní správu (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 5, s. 323–325). Máme tak co činit se středověkou farou, jejíž existence Wolnému zcela unikla, kterou ale již k roku 1392 doložil HERMANN NEULING, *Schlesiens Kirchorte und ihre kirchlichen Stiftungen bis zum Ausgange des Mittelalters*, Breslau 1902², s. 271.

²⁴ V případě *Zubrzicz* (ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 6r; srov. níže tabulka č. 1, č. 63) pomůže rovněž osoba patrona, jímž byl Jan Balka ze Zubřic – srov. povrchně J. PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, díl 1, s. 127. I zde se tudíž musí jednat o faru v opavském vévodství, v Zubrzycích (čes. Zubřice, něm. Sauerwitz), vsi 7 km jiv. od Hlubčic. Wolný mylně spojil uvedený zápis se Zubřím na Rožnovsku (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 3, s. 95–96), a tak o faře v Zubřících přináší první informace až k první polovině 16. století, kdy byla v rukou protestantů (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 5, s. 325–327). Opět máme co činit se středověkou farou, jejíž existence Wolnému unikla. V tomto případě však středověkou minulost fary nezaznamenal ani H. NEULING, *Schlesiens Kirchorte*, ani LADISLAV HOSÁK, *Historický místopis Země Moravkoslezské*, Praha 2004², s. 790.

Zatímco ve čtyřech z těchto jedenácti lokalit Wolný na základě jiných pramenů středověkou faru evidoval (Šenov, Medlov, Cholína, Knínice), v sedmi případech mu existence středověkého farního kostela zcela unikla (Bohutice, Zawiszyce, Ludslavice, Dytmarów, Zubrzyce, Zábřeh nad Odrou, Petrov nad Desnou). Konfirmační kniha patří k pramenům, které Wolný excerpoval relativně důkladně, a přesto ji – pokud jde o konfirmace k farním beneficiím – z asi 20 % nevyužil, přičemž 10 % far obsazovaných v konfirmační knize nemá pro středověk vůbec doloženo. Uvedená čísla mohou mít podle mého názoru širší dopad pro odhady počtu farních beneficií ve středověké olomoucké

²⁵ Řehoř Wolný spojil příslušný zápis konfirmační knihy, v němž se uděluje *ecclesia parochialis in Heinrichswald* s Jindřichovem na Hranicku (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 5, s. 156–158). Toto ztotožnění vypadá na první pohled velmi přesvědčivě, mimo jiné i z onomastického hlediska (ze všech moravských a slezských Jindřichovů měl totiž pouze tento v německém složeném názvu substantivum *wald* – srov. LADISLAV HOSÁK, RUDOLF ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, díl 1, Praha 1980, s. 246–247, 386–387. V Jindřichově na Hranicku je navíc písemnými prameny doložena středověká fara, však teprve k roku 1499, kdy se jednalo o součást hranického panství (*Moravské zemské desky. Kraj olomoucký*, díl 2: 1480–1566, (ed.) FRANTIŠEK MATĚJEK, Praha 1948, kniha XVI, č. 72, s. 123–124). Není přitom vůbec jasné, kdy ves vznikla a zda patřila stále k hranickému panství. Tak jako tak, těžko patřila ves či patronát v polovině 15. století Štěpánu Střelovi z Chechla na Třebovicích, jež jako patrona uvádí konfirmační kniha. Tento slezský šlechtic (srov. JOSEF PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, díl 4, Brno 1996², s. 1199–1206) byl majetkově zakotven na jihovýchodním Opavsku a nic nenavědčuje tomu, že by mu patřily též nějaké statky na Hranicku. Z podobných důvodů není pravděpodobné, že by se mohlo jednat o Jindřichov na Osoblažsku (městys 10 km východně od Zlatých Hor, německý název zněl Heinrichsdorf či později Hengersdorf – srov. L. HOSÁK, R. ŠRÁMEK, *Místní jména*, díl 1, s. 368; k tamní faře, doložené rovněž až 1490, srov. G. WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 4, s. 329–333), nebo o Jindřichovici na Krnovsku (Jedrychovice, ves v Polském Slezsku, 10 km východně od Krnova, původní německý název zněl *Hennerwitz* – srov. Stanisław ROSPOND, *Słownik nazw geograficznych Polski zachodniej i północnej*, díl 1, Wrocław 1951, s. 110; VINCENC PRASEK, *Historická topografie země Opavské*, Opava 1889, s. 363; u této lokality je vůbec otázkou, zda tamní filiální kaple doložená roku 1672 měla předchůdce ve středověké faře – srov. G. WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 5, s. 241). V bezprostřední blízkosti Třebovic však leží Zábřeh nad Odrou, jenž měl ve středověku vedle českého též paralelní německé jméno *Heinrichsdorf* – srov. L. HOSÁK, R. ŠRÁMEK, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*, díl 2, s. 770–771. Fara v Zábřehu je doložena teprve v 16. století, kdy v důsledku uvedení reformace na zábrěžský statek zanikla, evidentně však měla středověký původ – srov. G. WOLNY, *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 3, s. 135–136. Není sice doložen žádný vztah Štěpána Střely z Chechla k Zábřehu, ze všech uvedených lokalit jej však můžeme nejpravděpodobněji předpokládat (spíše než na vlastnictví, tedy v případě biskupského léna Zábřehu lenní držbu, jež by jistě zanechala stopu v relevantních pramenech, lze myslet například na dočasnou poručenskou správu, zástavu apod.).

²⁶ Kostel v Petrově nad Desnou znal Wolný (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 4, s. 165) pouze jako filiální kapli fary v Rapotíně a nadto až k roku 1519 (přesněji řečeno, k tomuto roku Wolný dokládá kostelní budovu na základě letopočtu na zdi sakristie), i když nevyklučuje možnost existence středověké fary (vzhledem k existenci pozemkového majetku kostela). Zápis v konfirmační knize plně potvrzuje tuto domněnku. Na druhé straně však musím upozornit na Wolného omyl: i když ztotožnění s Petrovem nad Desnou je díky osobě patrona, Bernarda z Cimburka na Novém Hradu, mimo jakoukoli pochybnost, Wolný náš zápis chybně spojil s farním kostelem ve Velkém Vražném na Odersku (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiocese*, svazek 3, s. 202–204; zápis konfirmační knihy zde slouží jako první zmínka o faře, jež je tedy doložena teprve k roku 1518 soudním sporem, zaznamenaným v soudních aktech olomoucké konzistoře).

diecézi, které se dosud zpravidla zakládaly právě na Wolného *Kirchliche Topographie*. Zatím nejdůkladněji toto dílo prostudoval Tomáš Baletka, jenž v něm napočítal na 870 středověkých far.²⁷ Odvažují se tedy vyslovit odhad, že rozvíjející se studium středověké farní sítě, založené na důkladném studiu pramenů, z nichž mnohé Wolný na rozdíl od konfirmační knihy vůbec neměl k dispozici, počet farních kostelů ve středověké olomoucké diecézi rozšíří oproti Wolnému minimálně o 10 %, tedy na minimálně 950 farních beneficií.²⁸

Pokud jsem právě uvedl, že Wolný konfirmační knihu z 20 % nevyužil, platí to pouze o počtu obsazovaných farních beneficií. Další, nepřímé doklady o farách (body 2–5) Wolný evidoval jen nahodile, z povahy těchto zmínek se však zpravidla jedná o městské fary (zejména u bodů 3–5), které Wolný samozřejmě znal. Celkový počet farních kostelů či obvodů, doložených nějakým způsobem v konfirmační knize, každopádně činí 90, což představuje přibližně 9–10 % far ve středověké olomoucké diecézi.

S problematikou struktury farní sítě neoddělitelně souvisí otázka skladby patronátního práva.²⁹ Tato problematika byla již v řadě oblastí středověké západní církve studována statistickými metodami s cílem zjistit, kolika procenty se na držbě patronátních práv k farním kostelům podílel místní biskup, kláštery a ostatní církevní instituce, panovník, vyšší a nižší šlechta či v neposlední řadě města. Jde o důležitou otázku, neboť držba patronátu dost ovlivňovala úroveň duchovní správy, jež na patronátních farách premonstrátských klášterů, obsazovaných vzdělanými premonstrátskými kanovníky, zpravidla vypadala jinak než na patronátu nižší šlechty (kde bylo často hlavním účelem materiálně a společensky zajistit přespočetné syny, jejichž kvalifikace pro vykonávání farní správy byla druhořadá). Skladba patronátního práva byla v jednotlivých zemích dosti odlišná a často vykazovala specifické rysy v jednotlivých regionech. Pro Moravu, resp. celou olomouckou diecézi dosud jasnější představa o skladbě farních patronátů a jejich proměnách v čase chybí, mnoho lze v tomto směru očekávat od výzkumu Petra Jokeše, jenž prozatím zmapoval farní síť jihozápadní Moravy.

I pro problematiku farního patronátu poskytuje konfirmační kniha množství cenných údajů. Konfirmační listiny k farním beneficiím totiž zásadně uvádějí jméno patrona či patronů, k jejichž prezentaci byl příslušný klerik konfirmován. V tomto směru Wolný konfirmační knihu vytěžil zcela nesystematicky, údaj o patronovi využívá jen asi v polovině případů. Mnohdy tak nečiní proto, že o patronátu příslušného farního kostela pojednává v jiných souvislostech. Bylo by ale možné uvést celou řadu případů, kde se Wolný připravil o možnost objasnit na základě konfirmační knihy nejasnou situaci v držbě patronátního práva příslušné fary, osvětlit změny v držbě patronátu

²⁷ Srov. T. BALETKA, *Olomoucké biskupství*, s. 55.

²⁸ Ke stejnému odhadu nyní dospěl dalším studiem i Tomáš Baletka, srov. jeho příspěvek v tomto sborníku. Baletka připočetl k 870 jednoznačně středověkým faram i takové fary, jež Wolný dokládá teprve pro dobu předbělohorskou, u nichž lze ale důvodně předpokládat středověký původ. Zda je takový předpoklad v jednotlivých případech správný, ukáže teprve další studium, spočívající v důkladné revizi Wolného díla na základě pokud možno úplného souboru relevantních moravských, ale též českých či kuriálních pramenů, již v současnosti provádí pro 13.–14. století Petr Jokeš a pro 15.–16. století Tomáš Baletka.

²⁹ V českých zemích byla tato problematika prozatím soustavněji studována jen ve vlastních Čechách, srov. zejména ZDENĚK BOHÁČ, *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce. Pokus o rekonstrukci podle patronátních práv*, FHB 7/1984, s. 7–42; ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, FHB 7/1984, s. 43–99.

atd.³⁰ V některých případech je údaj o patronovi v konfirmační knize dokonce v přímém rozporu s Wolného výkladem, opřeným o jiné prameny. Zde se vnučuje podezření, zda Wolný konfirmační knihu nepřešel úmyslně.³¹

Samozřejmě je možné vyjádřit procentuálně podíl jednotlivých složek středověké společnosti na patronátním právu k 60 farám v konfirmační knize (s výjimkou Benešova, u něhož patron není uveden). Farní kostely na patronátu vyšší šlechty jsou tak zastoupeny v počtu 13 (22 %), na patronátu nižší šlechty v počtu 20 (34 %) a na patronátu církevních institucí (včetně kostelů inkorporovaných) v počtu 26 (44 %). Získaná čísla jsou ale nejvýš problematická a o struktuře farních patronátů v pozdně středověké olomoucké diecézi patrně mnoho nevyovídají. Musím zde zopakovat, že konfirmační kniha pokrývá jen malou část moravské farní sítě a patrně neobsahuje úplnou materii expedovaných konfirmačních listin z příslušného období, přičemž analogicky k pražské diecézi je možné usuzovat, že zájem na registrování konfirmačních listin se právě v jednotlivých sociálních skupinách držitelů patronátu lišil (například nižší šlechta měla zpravidla značný zájem o vklad listin do register na rozdíl od šlechty vyšší, některé církevní instituce nenechávaly konfirmační listiny registrovat vůbec atd.). Ve třetí části příspěvku se navíc pokusím ukázat, že konfirmační kniha neobsahuje konfirmace utrakvistického kléru (snad s výjimkou několika ojedinělých případů). Pokud je tato teze správná, jsou výsledky podílu jednotlivých složek společnosti na držbě patronátů zřejmě zkresleny ve prospěch církevních institucí (utrakvistické fary se nacházely téměř výlučně na šlechtickém patronátu).

Od topografie farní sítě se nyní přesunu k nižším beneficiím. Jejich studium je pro teritorium olomoucké diecéze teprve v počátcích, a tak neudivuje, že konfirmační kni-

³⁰ Wolný například zcela pohlédl o patronátu farního kostela ve Velké Bystrici v období středověku (srov. ZAO-O, fond ACO, inv. č. 129, f. 1v, srov. níže tabulka č. 1, č. 11; *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiöcese*, svazek 5, s. 2–6) nebo o patronátu kostela v Ropotíně (ZAO-O, fond ACO, inv. č. 129, f. 9v, srov. níže tabulka č. 1, č. 82; srov. *Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 1: *Olmützer Erzdiöcese*, svazek 4, s. 164–167), u řady dalších farních kostelů neuvedl jméno konkrétní osoby, vystupující jako patron v letech 1452–1455.

³¹ Jako příklad lze uvést farní kostel v Jasenici – srov. ZAO-O, fond ACO, inv. č. 129, f. 4v, srov. níže tabulka č. 1, č. 48. Wolný ve výkladu o vývoji této fary ve středověku (*Kirchliche Topographie von Mähren meist nach Urkunden und Handschriften*, díl 2: *Brünner Diöcese*, svazek 3, s. 371–372) uvádí, že ve 14. století polovina patronátu patřila jasenické vrchnosti, druhá polovina k nedalekému tasovskému zboží. Bez přihlídnutí k údajům o patronovi v konfirmační knize pak Wolný tvrdí, že polovina patronátu patřila k Tasovu ještě 1480 a teprve 1567 připadl celý patronát k Jasenici. Rozpor mezi Wolným a konfirmační knihou mě vedl k detailnějšímu studiu patronátních poměrů jasenické fary. Ukázalo se, že ve skutečnosti patřil pánům z Tasova zprvu celý patronát. Teprve 1379 odprodal Sezema z Tasova jasenickým vladykům spolu s dalšími statky polovinu patronátu v Jasenici, přičemž pánům z Tasova zůstala druhá polovina, již 1390 převedl Jan z Tasova na Sezemu – srov. *Die Landtafel des Markgrafthums Mähren*, díl 1: *Text der Brünner Cuda (1348–1466)*, (edd.) PETER CHLUMECKÝ, JOSEF CHYTIL, CARL DEMUTH, ADOLF WOLFSKRON, Brünn 1856 [dále ZDB I], kniha VI, č. 739, s. 141, resp. ZDB I, kn. VII, č. 984, s. 203. Již 1409 pak Sezema a Jan z Tasova odprodali jasenickým vladykům zbývající majetky v Jasenici včetně druhé poloviny patronátu – srov. ZDB I, kn. X, č. 95, s. 286. K roku 1466 pak zemské desky přímo dokládají, že Adam z Jasenice disponoval celým patronátem – srov. ZDB I, kn. XIV, č. 84, s. 418; podobně 1508 též Jiřík z Jasenice – srov. *Moravské zemské desky. Kraj Brněnský*, díl 2: *1480–1566*, (ed.) TOMÁŠ KALINA, Praha 1950, kniha XVIII, č. 13, s. 126. Není bez zajímavosti, že jasenickým vladykům ve 14. a 15. století naopak patřila též část patronátu v Tasově – srov. například ZDB I, kn. VII, č. 804, s. 194 k roku 1390.

ha zůstala v tomto směru doposud téměř nedotčena. Wolný se středověkými kaplemi a oltáři zabýval pouze okrajově. U farních kostelů velkých královských měst evidoval kaplanské a oltářnické fundace zcela náhodně, kaplím a oltářům v menších městech a městečkách sice věnoval poněkud více pozornosti, ale konfirmační knihu i zde používal spíše ve výjimečných případech. Novější práce, mezi nimiž vyniká důkladná studie Tomáše Borovského o oltářnických a kaplanských beneficiích ve farním kostele sv. Jakuba v Brně,³² náš pramen zpravidla nevyužívají.³³ Konfirmační kniha tak dosud skrývá řadu zajímavých dokladů o středověkých kaplích a oltářích, jejichž význam roste u těch kostelů, z nichž se nedochovaly středověké seznamy oltářnických beneficií či kopiáře fundačních listin. Cenné jsou tedy především údaje konfirmační knihy k olomouckým farním kostelům, především k hlavnímu farnímu chrámu sv. Mořice.

K církevní topografii patří také problematika hranic vyšších správních obvodů – děkanátů a arcijáhenství, diecézí a provincií. Při pohledu na seznam far tak či onak doložených v konfirmační knize upoutají pozornost historika dvě skutečnosti, týkající se hranic olomoucké diecéze. Jak známo, v polovině 14. století připadla část olomoucké diecéze, zahrnující šumperský a hůzovský děkanát, k nově zřízené diecézi litomyšlské. V konfirmační knize je ale dochována konfirmační listina, resp. crida k farám v Petrově nad Desnou a Rapotíně, přičemž šumperský plebán je exekutorem oné cridy. Uvedené skutečnosti by nasvědčovaly tomu, že se moravská část litomyšlské diecéze po husitských válkách faktickou cestou vrátila do sféry vlivu olomouckých biskupů a jejich kurie, a to navzdory formálnímu přežívání husitstvím rozvráceného litomyšlského biskupství až do sklonku 15. století.³⁴

Vedle toho konfirmační kniha dokresluje také situaci na severních hranicích diecéze: konfirmační listina k faře v Dytmarowě (původně něm. Dittersdorf) vydaná k prezentaci faráře v Prudniku, dosvědčuje v české literatuře již známou, ale často opomíjenou skutečnost, že slezské Prudnicko i ve druhé polovině 15. století zůstávalo ve svazku olomoucké diecéze. Rozhodujícím krokem na jeho cestě k Vratislavi se stala teprve epocha německé reformace, kdy došlo k dočasnému zprerthání veškerých vazeb této oblasti s katolickou církví.³⁵

Tímto snad mohu úvahy o významu konfirmační knihy pro výzkum farní sítě a středověkou církevní topografii Moravy uzavřít a přejít k poslednímu okruhu otázek: Co konfirmační kniha vypovídá o konfesním rozdělení Moravy v době poděbradské, o soužití moravských katolíků s utrakvisty a o církevní správě obou konfesí?

* * *

³² TOMÁŠ BOROVSÝ, *Kaplani, oltářníci a jejich beneficia v kostele sv. Jakuba v Brně. Od nejstarších zmínek do roku 1521*, BMD 15/2001, s. 271–311.

³³ Výjimku představuje FRANTIŠEK ŠIGUT, *Dějiny kostela Panny Marie a komendy Německého řádu v Opavě do doby husitské*, Slezský sborník 67/1969, s. 476–489.

³⁴ O faktickém zániku litomyšlského biskupství v roce 1421 a následném obsazování biskupského stolce biskupy či administrátory srov. stručně ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Litomyšlské biskupství*, in: Litomyšl. Duchovní tvář českého města, (ed.) Milan Skřivánek, Litomyšl 1994, s. 47. Otázka vlivu těchto biskupů na zbytky katolického obyvatelstva, žijícího na převážně husitském území diecéze, nebyla dosud řešena.

³⁵ Srov. VINCENC PRASEK, *Prudnicko kdy odpadlo od diecese Olomoucké*, ČMM 17/1893, s. 114–120.

Nejprve připomenu základní historický rámec a shrnu názory, publikované v novější literatuře. Jak známo, během jednání o kompaktáta se zprvu počítalo s tím, že budou kanonicky obsazena všechna tři biskupství v pražské církevní provincii a že jednotliví biskupové budou spravovat veškerý klérus a lid své diecéze, ať se hlásí k přijímání podjednou či podobojí. V Čechách tato koncepce ztroskotala, neboť utrakvisté trvali na volbě arcibiskupa Jana Rokycany, již uznal i císař Zikmund, římská církev ale Rokycanu rozhodně odmítla akceptovat a ve stále „vakantní“ pražské arcidiecézi setrvala u modelu administrátorské správy. Tak se v rámci kompaktátního uspořádání fakticky vytvořila dvojí církevní správa, jež sice byla v rozporu s původním duchem kompaktát, byla však nutným kompromisem a v mezích možností v rámci obou vyznání fungovala.

Na Moravě byla v době vyhlášení kompaktát odlišná situace. Zdejší husité nemohli o utrakvistickém biskupovi příliš reálně uvažovat, neboť nebylo možné zpochybnit legitimitu katolického olomouckého biskupa, jenž se tedy v duchu kompaktát měl stát vrchní hlavou všech věrných křesťanů v zemi, přijímajících pod jednou i pod obojí způsobou. Olomoučtí biskupové tak měli teoreticky světit utrakvistický klérus a ustavovat jej ke kostelům, u nichž se přijímalo pod obojí způsobou. Činili tak ale ve skutečnosti?

Biskup Pavel z Miličína (1434–1450) byl zprvu velkým odpůrcem kompaktát. Během brněnských jednání o kompaktáta v roce 1435 se spolu s dalšími moravskými preláty stavěl jednoznačně proti, byť hlavním „mluvčím“ nespokojeného moravského kléru v jednání s legáty basilejského koncilu nebyl čerstvě konsekrovaný biskup, nýbrž nekompromisní brněnský probošt Křišťan z Hradce.³⁶ O rok později v Jihlavě Pavel z Miličína sice kompaktáta přijal, ve svém listu brněnské kapitule však nepokrytě vyjádřil své mínění přibližně v tom smyslu, že se jedná o ústupek, nutný k ukončení válek, a navíc dosažená dohoda pro katolickou církev není až tak nevýhodná, neboť utrakvistům je povoleno pouze laické přijímání z kalicha a ve všem ostatním se musí podřídít Římu.³⁷ Již roku 1437 se pak v protestní petici českých stavů císaři Zikmundovi jako jeden z článků objevuje stížnost, že olomoucký biskup navzdory svým slibům není ochoten podávat lidu eucharistii pod obojí způsobou a světit utrakvistické kněze.³⁸

Toto jsou známá fakta. Ve výkladu událostí dalších let se historikové rozcházejí. Větší část autorů se přiklání k mínění, jež zastával již Rudolf Urbánek, a sice že moravští utrakvisté v době polipanské rovněž spadli pod správu arcibiskupa Jana Rokycany.³⁹

³⁶ K brněnským jednáním srov. J. VÁLKA, *Cesta Moravy ke kompaktátům*, s. 100–106 (též přetištěno v J. VÁLKA, *Husitství na Moravě*, s. 128–136); nejnověji MILOŠ ŽILA, *Brněnská církev očima basilejského legáta*, BMD 14/2000, s. 65–72.

³⁷ List vydal a do historického kontextu zasadil v drobném příspěvku BERTHOLD BRETHER, *Bischof Paul von Olmütz über den Abschluss der Basler Compactaten*, MIÖG 21/1900, s. 674–678. Lze předpokládat, že v řadách vyššího duchovenstva panoval v létě 1436 zásadní nesouhlas s vyústěním jednání o kompaktáta, jak například pro olomouckou kapitolu, vedenou ještě muži Jana Železného, proboštem Pavlem z Prahy a děkanem Petrem z Račic, ukázal ANTONÍN ROUBIC, *Olomouc a basilejský koncil*, HT 8/1985, s. 133–144.

³⁸ Srov. AČ III, s. 456.

³⁹ Srov. již RUDOLF URBÁNEK, *České dějiny*, díl 3/3: *Věk poděbradský*, Praha 1930, s. 830 (s doklady o dosazování utrakvistických kněží na moravské fary Rokycanou, jmenovitě do Prostějova, o existenci Rokycanovi podřízeného děkana taktéž v Prostějově atd.). Na Urbánkovo pojetí navázal například VÁC-

Druhá část historiků v čele s Josefem Válkou naopak předpokládá, že na Moravě – byť jistě ne bez problémů – po husitských válkách skutečně fungovalo správní a soudní podřízení utrakvistického duchovenstva olomouckým biskupům, jak to teoreticky předpokládala kompaktáta, s tím, že pouze v komplikovanějších záležitostech a sporech se moravští utrakvisté patrně obraceli na Rokycanu, resp. později v jagellonské době na dolní konzistoř.⁴⁰

Argumentem pro takové pojetí se mimo jiné stal list biskupa Tase z Boskovic (1459–1482), tehdy ještě stoupence krále Jiřího, papeži Pavlovi II. ze srpna 1466, v němž biskup obhajoval svou praxi svěcení utrakvistických kněží. Zdůvodňoval ji přitom mimo jiné tím, že stejně činili i jeho předchůdci Pavel z Miličina, Jan Ház (1450–1454) a Bohuš ze Zvole (1454–1457), kteří světili na kněžství a dosazovali k farám duchovní, podávající lidu na základě povolení basilejského koncilu eucharistii pod obojí způsobou.⁴¹ Podle mého názoru je však potřeba k tomuto listu, vzniklému v bouřlivé době po zrušení kompaktát a vyhlášení křížové výpravy proti českým kacířům, přistupovat

---

LAV MEDEK, *Cesta české a moravské církve staletími*, Praha 1982, s. 163; M. KOUŘIL, *Osudy moravské církve*, s. 97, jenž konstatuje, že „organizace utrakvistické církve byla na Moravě celkem shodná s poměry v Čechách – Jan Rokycana (...) vykonával i zde svou pravomoc, dosazoval faráře i děkany pod obojí, patrně v krajích s husitskou většinou obnovil i úřad arcijáhnů, tzv. ‚správců duchovenstva‘. Nadřazenou vrchností byla pražská konzistoř podobojí.“ Později M. KOUŘIL, *K církevním dějinám*, s. 76, toto tvrzení poněkud oslabil a nadřazenost konzistoře podobojí označil za „titulární“. Poněkud skeptičtější se o reálném vlivu dolní konzistoře na Moravě vyjádřil JOSEF MACEK, *Víra a zbožnost jagellonského věku*, Praha 2001, s. 104, jenž sice uvádí, že „dolní konzistoř se pokusila vztáhnout svou pravomoc i na Moravu, do olomoucké diecéze, kde se záchytným bodem měl stát Prostějov. Moravští kališníci však většinou zůstávali mimo dosah působnosti pražské konzistoře a respektovali příkazy svých vrchností, pokud se hlásily ke straně podobojích.“ Nejnověji v podobném duchu B. ZILYNSKÁ, *Utrakvistická církevní správa*, s. 48: „Pravomoc pražské [tzn. dolní] konzistoře se měla teoreticky vztahovat i na území Moravy, ale praktický dosah její působnosti byl ovlivněn vzdáleností, zemskou stavovskou uzavřeností Moravy po husitských válkách a dalším odcizováním Moravy za kralování Matyáše Korvína. Fakticky tady převážila vůle stavů nad zásahy konzistoře, uplatnila se prohloubená kompetence tamějších děkanů a snad i role olomouckého biskupa při manželských přích.“

⁴⁰ Toto pojetí se v náznaku objevuje již ve studii MIROSLAVA BOHÁČKA, *Rukopisná sbírka učeného pravníka a biskupa Bohuše ze Zvole v universitní knihovně olomoucké*, SH 7/1960, s. 80. Navázal na ně FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Role Olomouce v ideových svárech druhé poloviny 15. století*, Historická Olomouc a její současné problémy 3/1980, s. 210 a 218, pozn. 11. Propracoval je však teprve J. VÁLKA, *Ctibor Tovačovský*, s. 10–11. Podle Války „na Moravě nemá utrakvismus svou vlastní církevní organizaci a v čele církevní správy zůstává olomoucký biskup, původně pro obě vyznání (...) Morava nepříslušela pod dolní konzistoř“. Na druhou stranu ale Válka naznačuje, že správa utrakvistů olomouckými biskupy nebyla bezproblémová, neboť „biskupové, i když se zavázali respektovat kompaktáta, dávali tomuto závazku od počátku osobitý výklad a usilovali o restauraci katolicismu.“ Obdobně jako Válka, byť se snahou o kompromisní pohled, vnímá situaci na pohusitské až jagellonské Moravě T. BALETKA, *Olomoucké biskupství*, s. 56, pozn. 3: „O organizaci utrakvistické církevní správy na Moravě mnoho nevíme. Patrně podléhalo všechno kněžstvo bez rozdílu olomouckému biskupovi a pouze v naléhavých případech se některé záležitosti daly řešit i před utrakvistickou konzistoří v Praze.“

⁴¹ ADOLF BACHMANN (ed.), *Briefe und Acten zur österreichisch-deutschen Geschichte im Zeitalter Kaiser Friedrich III.*, Wien 1885 (FRA 44), s. 613: „Quo mortuo successit Paulus de Miliczin, vir quidem deo devotus auctoritate sacri Basiliensis concilii ordinatus, cuius ac legatorum eius auctoritate sacerdotes, levitas, ypodiaconos et aliorum ordinum personas ad ecclesias et ecclesiastica beneficia instituit ac ordinavit, eique scilicet plebi iuxta ritum suum eukaristie sacramentum ministrantes, prout iam a sacro concilio indultum fuerat, ac ordinatum. Idem fecit Iohannes Hasz, eius successor, et Bohussius, successor Iohannis.“ V literatuře běžně citováno v parafrázi VÁCLAVA VLADIVOJE TOMKA, *Dějepis města Prahy*, díl 7, Praha 1886, s. 146 – odtud cituje M. BOHÁČEK, *Rukopisná sbírka*, s. 80.

velmi opatrně. Ve snaze obhájit své stanovisko nemusel biskup Tas uvádět pravdu nebo alespoň ne celou pravdu.⁴²

Závažnější argument pro správu moravských utrakvistů olomouckými biskupy poskytuje poněkud mladší *Tovačovská kniha* a její kapitola „O právě duchovním“.⁴³ Podnětný rozbor tohoto textu provedl Josef Válka, jenž příslušnou pasáž Tovačovské knihy považoval za moravskou paralelu kutnohorského náboženského míru z roku 1485.⁴⁴ Ctibor Tovačovský zde řeší otázku častých sporů mezi faráři, patrony a osadníky, které na Moravě v pohusitské době často projednával zemský soud. Faráři, katolíci i utrakvisté, byli podle zemského práva povinni obsluhovat svátostmi a svátostinami (křty, sňatky, pohřby) všechny osadníky, ať už se s nimi shodovali ve víře či nikoli, s jedinou výjimkou svátosti eucharistie. V této věci museli osadníci respektovat vyznání kněze a v případě potřeby navštívit nejbližší kostel svého ritu. Za předpokladu, že farář plnil své povinnosti, byli všichni osadníci povinni platit mu desátky. Právě z této základní teze Josef Válka odvodil existenci principu náboženské svobody poddaných v moravském zemském právu, a tedy podobnost mezi *Tovačovskou knihou* a kutnohorskou smlouvou.

Pro naši otázku je ale podstatné, že *Tovačovská kniha* popisuje také mechanismus, jak se mají odbývat spory mezi faráři a světskými osobami. Podle Ctibora Tovačovského měli kněží podávat žaloby k zemskému soudu vždy nejprve prostřednictvím biskupa, a teprve když biskup nedosáhne nápravy, mohli se na soud obrátit sami. Kdyby ani pak neuspěli, mohli podat žalobu k církevnímu soudu. Toto ustanovení, které představovalo zásadní omezení kanonického práva ve prospěch práva zemského, bylo údajně po „táborských válkách“ dohodnuto s biskupem Pavlem z Miličína. Co je však na něm důležité pro nás? V procesu před zemským soudem není rozlišováno mezi knězem katolíkem a utrakvistou, obojí mají postupovat stejně, tedy podat žalobu prostřednictvím svého církevního nadřízeného – olomouckého biskupa. Biskup zde tedy jednoznačně vystupuje jako hlava veškerého farního kléru na Moravě, katolického i utrakvistického.

Celkově *Tovačovská kniha* potvrzuje, že moravské zemské právo trvalo na dodržování kompaktnosti a zabraňovalo restauraci předhusitských poměrů v zemi. Otázkou však zůstává, do jaké míry naznačené právní zásady ctily také olomoučtí biskupové a do jaké míry byl obraz, podaný *Tovačovskou knihou*, dodržován v praxi.

* * *

Domnívám se, že Váلكova představa vcelku harmonické spolupráce mezi olomouckými biskupy a moravskými pány, fungující na bázi stavovské solidarity,⁴⁵ jíž lze bezpo-

⁴² Příliš velkou výpovědní hodnotu této zmínce nepřisuzoval R. URBÁNEK, *Věk poděbradský*, díl 3/3, s. 702, pozn. 3, jenž také zdůraznil, že se list dochoval jako formulářový kus a tedy není jasná jeho autenticita.

⁴³ *Knihy Tovačovská aneb pana Ctibora z Cimburka a z Tovačova pamět obyčejů, řádů, zvyklostí starodávných a řízení práva zemského v Markrabství Moravském*, (ed.) VINCENC BRANDL, Brno 1868, s. 119–121.

⁴⁴ J. VÁLKA, *Ctibor Tovačovský*.

⁴⁵ Tak J. VÁLKA, *Morava a kompaktnost*, s. 21–22, jenž vyslovil domněnku, že na Moravě sice nebylo dosaženo jednoho z hlavních výdobytků husitského hnutí, tedy vytvoření „národní“ církve (jež se v Čechách utvořila v utrakvistické církevní organizaci), je zde ale možné pozorovat obdobnou tendenci

chyby doložit u biskupa Tase z Boskovic, pocházejícího z původně utrakvistické panské rodiny, příliš neodpovídá situaci v době Pavla z Miličína a zejména jeho dvou nástupců, učených kanonistů Jana Háze a Bohuše ze Zvole. O tom mimo jiné svědčí i torzovitě pozůstatky korespondence mezi Janem Tovačovským z Cimburka, otcem autora *Tovačovské knihy*, a olomouckou kapitulou, pocházející nejspíše z doby sedísvakance po smrti biskupa Pavla z Miličína. Tomuto prameni se hodlám věnovat v samostatné publikaci, protože jde ale o pramen neznámý, je na tomto místě nutné obsah několika dochovaných listů alespoň stručně přiblížit.

Z korespondence vyplývá, že Jan Tovačovský byl v úředním styku s biskupskou kurií, resp. s kapitulou, snažil se získat pro utrakvistické správce svých patronátních far kanonické potvrzení, při tom však narážel na četné překážky ze strany příslušných církevních úřadů. Když byla odmítnuta konfirmace jeho utrakvistického kandidáta na faru v Hranicích, napsal kapitule protestní list, v němž se odvolával jednak na písemnou normu (kompaktáta), jednak na dosavadní praxi (tedy na řádnou konfirmaci předchozího utrakvistického faráře). Tovačovský vyhrožoval, že pokud pro hranického faráře nezíská konfirmaci, stejně jej u tamní fary ponechá – i bez církevního potvrzení. V následujícím listu Tovačovský patrně reagoval na negativní odpověď kapituly, v níž bylo zřejmě mimo jiné uvedeno, že kněz působící v Hranicích není prelátům a kanovníkům znám. Tovačovský jim proto připomínal, že jak předchozí, tak současný hranický farář jim jsou nebo alespoň mohou být dobře známi, neboť se soudili před někdejším biskupským oficiálem Martinem z Dobřan.⁴⁶

Tyto listy potvrzují, že přední moravští páni, v konkrétním případě Jan Tovačovský z Cimburka, stáli pevně za kompaktáty a hodlali jejich ustanovení prosazovat v praxi, včetně správního podřízení moravských utrakvistů olomouckému biskupovi a souvise-

---

k zemské církvi, a to v rámci katolické církevní organizace. Tato tendence se projevovala úzkou spoluprací biskupa se stavovskou obcí, biskup se stával vedle hejtmana prvním členem panského stavu. „Součástí tohoto postavení v zemské obci je i to, že biskupové 15. a 16. století souhlasili se zásadou svobody náboženství“ (s. 21).

⁴⁶ Dva nedatované listy, jež Jan Tovačovský v této věci adresoval olomoucké kapitule, jsou dochovány v soudobém opise v Moravském zemském archivu v Brně. Srov. fond G 1 – Bočkova sbírka, inv. č. 8111: „Spravili mě lidé moji z Hranic, kterak jim svátosti dáti jste nechtěli tiem kusem, že faráře tu potvrzeného nemají. Však viete dobře, že jsem faráře potvrzeného tu jměl a ten beze všech nátiskuov odšel jest odtud a faru mi vzdal. [...] Viete také, že kněz ten, kterýž nyní v Hranicích byl a jest, ten že vždycky byl v poslušenství a bez odpuštění vašeho neslužil. [...] A protož prosím já, poněvadž té obci pro to svátosti dáti nechcete, abyste mi kněze dali, který rozdává tělo Boží a krev Boží podle smluv v Jihlavě učiněných, a svátost abyste dali obci tej. Slyším také, že službu v Hranicích stavujete. Prosím, nečiňte toho a odpuštění dajte knězi, ať tu slúží. Pakli byste toho učiniti nechtěli, věztež, žeť já sobě kněze zjednám tu a ten bez vaší vuole slúžiti bude, buď vám libo nebo žel, a protož já svátost mieti budu. Již tomu rozumieme, že s námi a s túto stranú nesnáze nové počínáte mimo *compactata* anebli smlúvy a vždy nás utiskati chcete v tom.“ Velmi poučný je zejména navazující list, fond G 1 – Bočkova sbírka, inv. č. 8110: „Jakož mi pišete o tom, že by kněz oficiál toho kněze, kteréhož na Hranicích mám, neznaje a nevěda, komu tiem obyčejem svátosti vydati nechtěl, však vy pamatovati muožete sami dobře, když jest kněz Beneš fary byl vezdal, že jest tomuto knězi Prokopovi slúžiti nedal, leč jest prvé k vám o to choditi a odpuštění vzieti musel. A tak jej tu mám na Hranicích, že mi tam s lidmi pracuje od těch měst až do času nynějšího, a jej chovám. A pakli se vám zdá a muož to býti, dajte mi kněze jiného k tej faře, kterýžto by tělo Boží a krev jeho svatú rozdával lidu obecnímu, jáť jej chci rád přijati a tu u tej fary jmieti. Neb jej mužete dobře znáti, leč nepamatujete, však se jest s knězem Benešem súdil před starým oficiálem před knězem Martinem, kterýž jest tu chvíle byl. Protož vás prosím, abyste jemu svátost vydali a poručenství dušie dadúce, ať on tu lidem těm přísluhovati muože.“

jící povinnosti biskupa světit utrakvistické kněze a potvrzovat je k beneficiím. Z obou listů také vyplývá, že na Moravě v polipanské době minimálně na přechodnou dobu správa kališnického kléru biskupy skutečně fungovala (Tovačovský tvrdí, že dříve byl biskupskou kurií ustaven utrakvistický kněz k hranické faře a že dva utrakvističtí kněží vedli soudní spor před olomouckou konzistoří). Potud dává korespondence za pravdu pojetí Josefa Války. Citované listy však ukazují, že jednání o obsazování far utrakvistickými plebány rozhodně nebyla jednoduchá. Než byli utrakvističtí kněží Pavlem z Miličina či jeho generálním vikářem potvrzeni k nějaké faře, museli patrně podstoupit proceduru ověření jejich pravověří, která měla ukázat, zda jsou pravými syny církve („v poslušství“) a odchylují se od Říma pouze utrakvistickým ritem, což kompaktáta husitům povolila jako jediný ústupek. Jak mohlo podobné posuzování vypadat, naznačuje třetí list Jana Tovačovského z Cimburka olomoucké kapitule, v němž jí oznamuje, že posílá vyznání víry svého služebníka Jana Žáka. Tento nepochybně utrakvistický klerik předtím usiloval o získání kněžského svěcení z rukou olomouckého biskupa Pavla z Miličina, jenž jej však označil za bludaře, odmítl jej vysvětit a předvolal do Olomouce. Jan Žák byl připraven jít se očistit z biskupova nařčení, biskup ale mezitím zemřel. Protože pak musel Žák v nějaké záležitosti Jana Tovačovského odejít ze země, bylo očistění pověsti nejméně žádoucí. Žák tedy sepsal své vyznání víry a Tovačovský žádal kapitolu, aby tento (bohužel zřejmě nedochovaný) text posoudila a dala mu vědět, je-li v něm obsažen nějaký blud.⁴⁷

Domnívám se, že ze všech tří listů Jana Tovačovského lze vyvodit ještě jeden závěr: fungování správy moravských utrakvistů olomouckým biskupem, patrně od počátku problematické, se v závěru episkopátu Pavla z Miličina a za sedisvakance po jeho smrti postupně zhoršovalo, což jistě souviselo s celkovým vyhocením politické i náboženské situace v českých zemích po pražském převratu a zformování panských jednot.

Shrneme-li jednou větou, co z korespondence Jana Tovačovského vyplývá pro výše naznačené otázky, lze konstatovat, že moravští utrakvisté po kompaktátech měli skutečně spadat pod správu olomouckých biskupů, kteří měli světit kališnické kněze a dosazovat je k farám. Tato zásada byla biskupy po určitou dobu do jisté míry respektována a jejího dodržování se dožadovali moravští utrakvističtí páni. V praxi se ale objevovaly četné problémy, které zejména ke sklonku episkopátu Pavla z Miličina vyústily ve značně negativní postoj biskupa a jeho úředníků k utrakvistickému kněžstvu.

Že byly tyto pozůstatky korespondence Jana Tovačovského dosavadním badáním přehlíženy, není tak udivující. Že však při diskusích nad otázkou, zda olomoučtí biskupové skutečně světili a dosazovali k farám utrakvistické kněze, nebylo přihlédnuto ani ke zlomku konfirmační knihy z let 1452-1455, považují za téměř nevysvětlitelné. Tomuto prameni můžeme v uvedené souvislosti položit několik otázek.

Již při prvním pročitání zlomku v olomouckém archivu mě napadlo, zda po zanesení do mapy budou příslušná farní beneficia rovnoměrně rozptýlena po celé Moravě, anebo soustředěna jen do určitých krajů či oblastí. Z mapky, zveřejněné v příloze této studie, je jasně patrná koncentrace konfirmovaných beneficií do určitých regionů, především do Opavska, Olomoucka a severní Moravy, Znojemska a jihozápadní Moravy podél rakouské hranice. Do jisté míry jde o oblasti s významnějším německým osídle-

⁴⁷ Opis uložen v MZA, fond G 2 - Nová sbírka, sign. 228/6. Že se jedná i zde o sedisvakanci po smrti Pavla z Miličina, plyne z adresy, znějící „Ctihodným kněžím knězi Petrovi z Račic, děkanovi, knězi Martinovi z Dobřan, arcipřystovi, i jiným kněžím kapitoly kostela olomouckého“.

ním, avšak i regiony jazykově české můžeme považovat za oblasti převážně katolické (Olomoucko, česká část Opavska).

Podíváme-li se však blíže na tabulku č. 1, na první pohled zaujme jiná skutečnost: mezi patrony, prezentujícími kněze k beneficiím (nejen farním), vystupují mimo jiné osoby šlechticů, známých jako přesvědčení utrakvisté. Znamená to tedy, že zlomek konfirmační knihy navzdory konstatované geografické koncentraci beneficií přece jen dokládá konfirmace utrakvistického kléru olomouckými biskupy? Aby bylo možné dospět k odpovědi na tuto otázku, bylo nutné provést prosopografický rozbor patronů z řad vyšší šlechty, u nichž – na rozdíl od převážné části šlechty nižší – zpravidla známe konfesní příslušnost, a podívat se blíže na příslušné konfirmace, tzn. pokusit se stanovit, zda se v daných případech skutečně může jednat o utrakvistické duchovenstvo. Uskutečněný rozbor přinesl ne zcela jednoznačné výsledky, jistou rozporuplnost přitom způsobuje více faktorů:

Především bylo obtížné určit konfesní příslušnost některých pánů v první polovině 15. let. Jak známo, konfesní příslušnost se v této době často měnila. Tam, kde máme jasné doklady o příslušnosti některého šlechtice k římské církvi například ze 60. let 15. století, není možné automaticky předpokládat, že byl dotyčný katolíkem například již v roce 1452 (narážím na problematiku konverzí, připomeňme například přechod Beneše z Boskovic ke katolictví pod dojmem brněnských kázání Jana Kapistrana). K tomu přistupuje skutečnost, že patrně ne každý šlechtic byl konfesně zcela vyhraněn. Spíše musíme spolu s Josefem Válkou předpokládat již pro tuto dobu u části panské obce určitou konfesní indiferentnost, již Válka nazývá bez- či nadkonfesijním křesťanstvím, byť tato konstrukce odpovídá spíše až situaci doby jagellonské a i tehdy patrně jen určité části panstva.⁴⁸

I když však bylo možné konfesní příslušnost patrona poměrně jednoznačně stanovit, nemůžeme z ní zřejmě automaticky vyvozovat, že prezentovaný klerik příslušel k témuž vyznání. V českých zemích byla sice v době husitské i poděbradské v praxi většinou také uplatňována zásada „cuius regio, huius religio“, k níž dospělo o sto let později reformační Německo, nebyla ale uplatňována vždy a všude. Někteří šlechtici zřejmě již od husitských válek brali ohled na náboženské přesvědčení svých poddaných, především v poddanských městech, a je nejvýš pravděpodobné, že lokalitám s výraznou převahou jiného vyznání nevnucovali kněze, odpovídajícího jejich víře. Na Moravě máme takovou situaci prozatím doloženu teprve z doby jagellonské: podle *Tovačovské knihy* moravští páni zřejmě respektovali konfesní příslušnost svých poddaných,⁴⁹ a zdá se, že k ní brali ohled i při obsazování svých patronátních far, což máme například doloženo pro pernštejnské dominium, kde na počátku 16. století působilo utrakvistické i katolické duchovenstvo.⁵⁰

⁴⁸ Válka hovořil o „bezkonfesijním“ či „nadkonfesijním“ křesťanství vysoké aristokracie již ve svých stichích o rané náboženské toleranci na Moravě 15. a 16. století. Srov. zejména J. VÁLKA, *Tolerance či koexistence. K povaze soužití různých náboženských vyznání v českých zemích v 15. až 17. století*, *Studia Comeniana et historica* 18/1988, č. 35, s. 64–75 (přetištěno v J. VÁLKA, *Husitství na Moravě*, s. 237–248), později své pojetí „nadkonfesijního“ křesťanství hlouběji propracoval na příkladech pernštejnského rodu v době jagellonské a předbělohorské ve studii *Politika a nadkonfesijní křesťanství Viléma a Jana z Pernštejna*, in: *Pernštejnové v českých dějinách*, (ed.) Petr Vorel, Pardubice 1995, s. 173–182 (přetištěno v J. VÁLKA, *Husitství na Moravě*, s. 249–260).

⁴⁹ J. VÁLKA, *Ctibor Tovačovský*, s. 12–13.

⁵⁰ Roku 1520 hovoří o působení katolických a utrakvistických kněží na svých panstvích sám Vilém z Pernštejna – AČ I, s. 103, srov. J. VÁLKA, *Politika a nadkonfesijní křesťanství*, s. 181.

Podívejme se tedy nyní na výsledky prosopografického rozboru patronů. Moravské pány, kteří prezentovali klerika k jakémukoli beneficiu (fáře, kapli, špitálu), můžeme rozdělit do tří skupin: na jedné straně stojí nepochybní katolíci, na druhé straně nepochybní utrakvisté a třetí skupinu tvoří páni, jejichž konfesní příslušnost není v první polovině 15. let příliš jistá anebo není vůbec známá. U prvních dvou skupin jsou k dispozici jednoznačné pramenné zmínky a na konfesi jednotlivých pánů se shoduje relevantní literatura, u třetí skupiny chybí jednoznačné doklady a literatura se buď rozchází, nebo o konfesi příslušných šlechticů mlčí. Do první skupiny, mezi nepochybné katolíky, tak můžeme zařadit Jana Bitovského z Lichtenburka,⁵¹ Bernarda z Cimburka na Novém Hradu,⁵² Magdalenu z Rosic⁵³ a s určitými výhradami sestry Žofii a Zuzanu z Vartnova na Cimburku.⁵⁴ Ke katolíkům je zde třeba připočíst i českého pána Arnošta z Leskovce, zřejmě umírněného utrakvistu, jenž ale v konfirmační knize vystupuje jako

⁵¹ K bitovským Lichtenburkům srov. LADISLAV HOSÁK, *Páni z Lichtenburka na Bitově, Cornštejně a Vranově*, JM 4/1968, s. 59–67, tuto studii je možné považovat jen za určitý pokus o genealogii Bitovských, která je zejména pro 15. století dost komplikovaná. Nejnověji se Bitovským věnoval JAN URBAN, *Lichtenburkové. Vzestupy a pády jednoho panského rodu*, Praha 2003, s. 162–172, těžiště Urbanovy práce však leží v Čechách a moravská větev rodu je pojednána jen zcela okrajově (autor avizuje záměr zpracovat dějiny moravských Lichtenburků samostatně). Lichtenburkové byli od počátku husitské revoluce tradičně katolický rod (s výjimkou Jana z Lichtenburka na Bitově, †1420), za husitských válek patřili konstantně ke spojencům krále Zikmunda a vévody Albrechta a v 60. letech je znám jejich ozbrojený odpor proti králi Jiřímu, ústící v obležení a dobytí hradu Cornštejna královským vojskem. Pokud jde o našeho Jana Bitovského, zápis konfirmační knihy cenně doplňuje dosavadní poznatky o tomto významném pánovi: relevantní literatura olomouckého komorníka Jana z Lichtenburka dokládá naposledy k roku 1448, tehdy nebo krátce po tomto datu měl zemřít. Náš zápis ukazuje, že Jan žil a úřad olomouckého komorníka zastával ještě v únoru 1453.

⁵² Zevrubně k jeho osobě se zřetelem na působení v žoldněřských službách řádu německých rytířů srov. FRIEDRICH SCHULZ, *Bernhard von Zinnenberg, ein Heerführer im dreizehnjährigen Städtekriege*, Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins 22/1887, s. 74–158. V berlínském Geheimes Staatsarchiv – Preussischer Kulturbesitz, Bestand Ordensbriefarchiv, Nr. 10051, se dochoval doporučující list, vystavený Bernardovi před cestou do Pruska olomouckým biskupem Pavlem z Miličina, jenž se zaručuje za jeho pravověří a zdůrazňuje, že mu Bernard vždy věrně pomáhal v boji proti odpůrcům římské církve: „das er uns wider die, dy sich wider dy romischkirchen und wider uns setzen, hat getrewlich beigestanden“.

⁵³ K pánům z Rosic prozatím pouze AUGUSTIN KRATOCHVÍL, *Ivančický okres*, Brno 1904, s. 266–269. Hechtové z Rosic tvořili za husitských válek, po odvržení počátečních sympatií ke kalichu, důležitou oporu Zikmunda Lucemburského a Albrechta Rakouského na Jižní Moravě. Jošt Hecht z Rosic byl Albrechtovým moravským podkomoří, získal do zástavy část komorního platu tišnovského a žďárského kláštera a v letech 1436–1437 byl purkrabím na důležité pevnosti katolické strany, markraběcím hradě Veverí. Katolickou orientaci vyjádřil i Joštův druhý sňatek s Markétou z Lichtenburka na Bitově. Jeho syn, poslední mužský příslušník rodu, Václav setrval v době interregna rovněž na katolické straně, což odráží jeho dodatečné přistoupení ke strakonické jednotě. O Magdaleně z Rosic se Kratochvíl blíže nezmiňuje, uvádí pouze, že další držitel Rosic kníže Přemek Těšínský byl roku 1453 přijat svou manželkou Magdalenou na spolek na všechny její statky. K tomu je třeba doplnit, že se jednalo o naši Magdalenu z Rosic, vůbec poslední příslušnici rodu, a předmětem spolku bylo právě rosické panství.

⁵⁴ K nim srov. RUDOLF HURT, KAREL SVOBODA, *Hrad Cimburk u Koryčan. Jeho dějiny a stavební vývoj*, Přerov 1940, s. 17–19. Sestry Žofie a Zuzana byly dědičkami po katolickém pánu Štěpánovi z Vartnova. Tento šlechtic byl straníkem krále Zikmunda, s jehož souhlasem získal od Voka z Holštejna zástavní list na zeměpanský hrad Cimburk; Zikmund pak Štěpánovi zástavní sumu na Cimburk zvýšil o 550 kop za škody, utřené v královských službách, a o dalších 100 kop na stavění. Podle Hurta byl Štěpán „katolík a jako takový byl v úzkých stycích s velehradským klášterem“. Když Štěpán, patrně brzy po 10. únoru 1448, zemřel, dědily Cimburk jeho tety, sestry jeho otce Štěpána. O jejich náboženských postojích není sice nic známo, sotva však vybočily z rodinné tradice.

poručník sirotků katolického pána Jana z Hradce na Telči.⁵⁵ Naproti tomu jednoznačně utrakvistickou šlechtu zastupuje Jiří z Kravař na Strážnici,⁵⁶ Pavel ze Sovince,⁵⁷ Jan z Pernštejna⁵⁸ a Jindřich z Lipé.⁵⁹

U třetí skupiny pánů nelze jejich konfesní příslušnost jednoznačně určit. Literatura se například rozchází u osoby Procka z Kunštátu na Velkých Opatovicích, jenž se v konfirmační knize píše podle dočasně drženého hradu Boskovic. Miroslav Plaček jej ve své důkladné práci o pánech z Kunštátu považuje za utrakvistu, blíže však toto tvrzení nerozvádí.⁶⁰ Je pravdou, že se jednalo o významného politického straníka Jiřího z Poděbrad na Moravě. Tento samotný fakt ale nemusí nic znamenat. Prockovu příslušnost k poděbradské straně jistě předurčoval příbuzenský vztah k Jiřímu, mezi jehož stoupenci bylo alespoň zpočátku více katolických pánů, ale též duchovních hodnostářů a církevních ústavů. V dřívějších letech Procka spatřujeme spíše v katolickém táboře. Na sklonku husitských válek stál pevně po boku Albrechta Habsburského a i po jeho smrti patřil k významným stoupencům rakouské strany. Již Bohumil Zlámal na základě Prockových zbožných donací ve prospěch jevičských augustiniánů usuzoval na jeho příslušnost k římské církvi.⁶¹

⁵⁵ K Arnoštovi srov. příslušné heslo AUGUSTA SEDLÁČKA, *Arnošt z Pardubic*, in: Ottův slovník naučný, díl 15, s. 915. Arnošt byl starším synem Jana z Leskovce, sídlil na Humpolci a v době bezvládi zastával z pověření královny vdovy Alžběty úřad znojemského hejtmána. Od roku 1454 do své smrti († 1457–1458) byl nejvyšším pisařem Království českého. Působil též ve službách katolického pána Jana z Hradce na Telči († 1452), po jehož smrti se stal poručníkem sirotků Heřmana a Jindřicha.

⁵⁶ Četné starší práce k dějinám kravařského rodu nyní antikvovali TOMÁŠ BALETKA, *Páni z Kravař. Z Moravy až na konec světa*, Praha 2004, k Jiřímu z Kravař na s. 272–285, pro strážnickou větev Kravařů též Libor Jan v publikaci JIŘÍ PAJER (ed.), *Strážnice. Kapitoly z dějin města*, Strážnice 2002, k Jiřímu z Kravař na s. 68–71. Téměř konstantní příslušnost strážnické větve kravařského rodu k husitskému a pak utrakvistickému táboru je obecně známou, prameny hojně doloženou skutečností.

⁵⁷ Nejnověji DAVID PAPAJÍK, *Páni ze Sovince. Dějiny rodu moravských sudích*, Praha 2005, s. 134–150. Během husitské revoluce byl sice tento panský rod rozdělen na dva tábory, větev, k níž patřil náš Pavel, však patřila za husitských válek i později v době poděbradské k převláděným stoupencům kalicha.

⁵⁸ PETR VOREL, *Páni z Pernštejna. Vzestup a pád rodu zubří hlavy v dějinách Čech a Moravy*, Praha 1999, s. 46–59. Jan z Pernštejna byl za husitských válek účastníkem řady husitských bitev a spanilých jízď, jichž se účastnil spolu s bratrem Bavorem jako šlechtický spojenec polních vojsk. Po roce 1437 byl pevným stoupencem polské kandidatury a v době bezvládi straníkem Hynka Ptáčka z Pirkštejna a posléze Jiřího z Poděbrad.

⁵⁹ Srov. například HEINRICH BRUNNER, *Die Herren von Lippe*, ZDVGMS 14/1910, s. 309–317. Jindřich (VIII.) z Lipé byl synem Jindřicha (VII.) a synovcem Perchtolda (III.) z Lipé, kteří se oba za husitských válek zařadili jednoznačně na stranu kalicha. Po válkách žil již jen Perchtold, který po roce 1437 patřil k polské straně a později podporoval Jiřího z Poděbrad. Náš Jindřich (VIII.) koupil spolu se strýcem Perchtoldem roku 1447 od Jana Jičinského z Cimburka panství Moravský Krumlov, sídlo pánů z Lipé ve 14. století, a roku 1451 zdědil po Perchtoldovi jeho statky i hodnost nejvyššího maršálka. Byl straníkem Jiřího z Poděbrad, a to i v době uherských válek. Pro jeho konfesní příslušnost je příznačná skutečnost, že když se roku 1451 měla uskutečnit disputace utrakvistů s Janem Kapistranem, navrhovali moravští utrakvističtí páni jako vhodné místo konání Moravský Krumlov, sídlo pana Jindřicha (z Lipé), zatímco Kapistran požadoval uspořádání disputace v některém z katolických měst.

⁶⁰ Srov. MIROSLAV PLAČEK, PETER FUTÁK, *Páni z Kunštátu. Rod erbu vrchních pruhů na cestě k trůnu*, Praha 2006, s. 255–269, Prockova příslušnost ke kalichu je konstatována na s. 263, v souvislosti s jeho působením coby královského hejtmána ve slezské Lehnici a s tamní vzpourou.

⁶¹ Srov. BOHUMIL ZLÁMAL, *Dějiny vladycké a panské vesnice Velkých Opatovic*, VVM 12/1957, s. 131–132, podle jehož údajů by se zdálo, že se na Prockově konfesním zaměření mohl projevit vliv jeho matky Elišky z Náměští, patrně rovněž katoličky: „Jeho matka Eliška z Náměště založila velkou nadaci pro klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie v Jevičku, kterou tvořila role, zvaná ‚Rusův díl‘

V nedávné době ale přinesl závažné argumenty pro Prockovo katolictví Ivo Hlobil, jenž poukázal na pozoruhodnou výzdobu pergamenových thek „Prockovy“ knihy olomouckých zemských desek z roku 1464. Na svrchní straně theky jsou vedle kunštátského erbu vyobrazena dvě bernardinská slunce s monogramy IHS, resp. XPC, jež se v českých zemích šířila v návaznosti na Kapistranovu misií a stala se dosud chybějícím symbolem místních katolíků proti utrakvistickému kalichu. Na zadní straně theky se pak objevuje vyobrazení Panny Marie s dítětem, jež je vůbec jediným sakrálním vyobrazením na moravských zemských deskách. I zde lze zřejmě uvažovat o cíleném vymezování se vůči utrakvistu s jeho kritikou mariánské zbožnosti.⁶² Vedle toho byla identifikována Prockova znaková deska, druhotně osazená na průčelí dolního zámku v Kunštátu, na níž se rovněž objevuje bernardinské slunce.⁶³ Vzhledem k uvedeným skutečnostem se zde přikláním ke katolictví Procka z Kunštátu.

Sporným případem jsou dále bratři Karel a Václav z Vlašimi na Úsově, o jejichž konfesní příslušnosti literatura mlčí, jež lze ale na základě určitých dokladů v našem období rovněž považovat spíše za katolíky.⁶⁴ Nejasnou pak zůstává konfesní příslušnost Matouše ze Šternberka na Lukově z holešovské větve šternberského rodu,⁶⁵ jehož

---

na Lavecku, 40 gr. roč. platu z pole Salavova a 40 kop gr. hotových peněz. [...] Procek zemřel r. 1475 bezdětek a jako katolík byl pochován se svou matkou v hrobce u jevičských augustiniánů, kterou sám vybudoval; k tomu účelu fundoval i jedno anniversarium (zádušní mši) při oltáři sv. Kateřiny.“ Zlámal žel necituje prameny, z nichž vycházel pro uvedené donace. O těchto okolnostech se však zmiňuje rovněž BENJAMIN POPELKA, *Jevický okres*, Brno 1912, s. 72–73, z jehož výkladu vyplývá, že donace Elišky z Náměště a Procka z Kunštátu, zástavního držitele Jevička od roku 1454, významně přispěly k obnově kláštera, zničeného za husitských válek.

⁶² IVO HLOBIL, *Bernardinské symboly jména Ježíš v českých zemích šířené Janem Kapistránem*, Umění 44/1996, s. 223–234. K Prockově knize zemských desek srov. též PAVOL ČERNÝ, *Knížní malba na Olomoucku v 15. století*, in: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, díl 3: Olomoucko, (edd.) Ivo Hlobil, Marek Perůtka, Olomouc–Brno–Opava 1999, s. 485.

⁶³ I. HLOBIL, *Znakové desky*, in: *Od gotiky k renesanci*, díl 3, s. 385.

⁶⁴ K nim srov. VIKTOR PINKAVA, *Litovelský okres*, Brno 1903, s. 89–94, a stručně FRANTIŠEK HRUBÝ, *Severní Morava v dějinách*, (ed.) Jindřich Šebánek, Brno 1947, s. 183–185, avšak bez uvedení konfesní příslušnosti. Z Pinkavova výkladu vyplývá, že pány z Vlašimě zřejmě již od doby husitské považoval spíše za katolíky. Pinkava zejména zdůrazňuje, že za husitských válek stáli na straně krále Zikmunda a vévody Albrechta, za sporů mezi Jiřím z Poděbrad a Matyášem Korvínem konstatuje rychlý příklon Karla z Vlašimi na Matyášovu stranu již v roce 1467 a řadu odkazů ve prospěch katolických církevních institucí z této doby. Více údajů o donacích Karla z Vlašimi snesl JOSEF BEZDĚČKA, *Dějiny města Litovle od počátku až do února 1948*, rukopis uložený ve Vědecké knihovně Olomouc, srov. s. 93–94. Podle Bezděčky byl Karel, zejména v závěrečném období svého života, štedrým podporovatelem církve a klášterů: „Přál zvláště olomouckým dominikánům, ale pamatoval i na svou Litovel. Špitálu sv. Ducha věnoval louku, při sv. Marku založil několik štedrých nadací, u městské rady složil 10 hriven grošů, z jejichž úroku byli podporováni žáci, kteří provázeli kněze při pastoračních návštěvách, dále 40 kop grošů, z jejichž úroku se obdarovávalo duchovenstvo, a složil také 54 zlatých, jež vytvořily základ pro podporu školního mistra, zvonika a dalších. Stal se i kmotrem prvního litovelského spolku, Bratrstva sv. Marie a evangelisty sv. Marka v Litovli. [...] Karel byl pochován v Olomouci a jeho náhrobek je v ambitu [tzn. dominikánského] kostela sv. Michala.“ Především štedré oltářní dotace v litovelském farním kostele a podpora olomouckých dominikánů vypovídají spíše o katolické konfesi.

⁶⁵ K němu srov. PAVEL KVASNIČKA, *Holešovský okres*, Brno 1929, s. 134–135; ZDENĚK POKLUDA, *Rod Šternberků na Moravě, Zlínko v minulosti a dnes 10/1988–1991*, s. 146–147, bez údaje o konfesní příslušnosti. Domnívám se, že byla spíše katolická: Šternberkové patřili v 15. století až na ojedinělé výjimky ke katolickému táboru, což je například jasně doloženo u blízkých příbuzných holešovské větve, u lukovských Šternberků – srov. P. KVASNIČKA, *Holešovský okres*, s. 296–297. Naši holešovští Šternberkové byli navíc významnými leniky olomouckých biskupů (drželi holešovské léno, jež bylo

snad můžeme s nejvyšší opatrností počítat také ke katolické šlechtě, a Jana z Cimburka na Jičíně.⁶⁶ Ve zlomku konfirmační knihy je tedy zastoupen z konfesního hlediska poměrně pestrý vzorek moravského panstva. Položme si nyní otázku, k jakým farám prezentovali své kandidáty jednoznačně utrakvističtí páni. Jiří z Kravař na Strážnici je zastoupen jednou prezentací, a to k faře v Hnojicích na šternberském panství, ležící nedaleko města Olomouce.⁶⁷ Navzdory utrakvistické vrchnosti se lze domnívat, že tato ves byla v době polipanské a poděbradské katolická, stejně jako město Šternberk a převážná část přilehlého panství.⁶⁸ Katolíky byli patrně i správci místní fary, což lze jednoznačně konstatovat o předchozím faráři, olomouckém kanovníku, mistru Jeronýmu Vogelsankovi.

Pavel ze Sovince je zastoupen dvěma prezentacemi ke kostelu v Dolní Dlouhé Loučce (Langendorf).⁶⁹ Tato kolonizační ves, patřící olomoucké kapitule, byla od své lokace až do 16. století prokazatelně osídlena německým obyvatelstvem, a představovala tak určitý jazykový ostrůvek na jinak již počestěném Sovinecku. Páni ze Sovince zde drželi většinu farního patronátu a v rámci farního obvodu jim patřila teprve v 15. století lokovaná ves Horní Loučka, osídlená již českým etnikem. Respektovali však národnostní a náboženský charakter Dolní Dlouhé Loučky, a pokud je známo, až do sklonku středověku sem dosazovali kněze německé národnosti, patřící zjevně ke straně pod jednou.⁷⁰ To neznamená, že ve farnosti neprobíhaly tu a tam rozličné národnostní a snad

---

kolem poloviny 15. století jejich hlavním sídlem). O zbožných donacích Matouše ze Šternberka chybí jakékoliv doklady.

⁶⁶ K jeho osobě srov. VÁCLAV SEVERA, *Okres Novojičínský*, Brno 1933, s. 26–27; ADOLF TUREK, *Hrad a panství Starý Jičín*, Nový Jičín 1978, s. 29–31; JIŘÍ JUROK, *Moravský severovýchod v epoše husitské revoluce*, Nový Jičín 1998, s. 159, všichni bez údaje konfesní příslušnosti. V. SEVERA, *Okres Novojičínský*, sice tvrdí o dědovi a otci Jana Jičínského, Předborovi z Cimburka na Křídle, resp. Ctiborovi z Cimburka na Jičíně, že „byli horlivými husity a dbali, aby se podobojí na jejich panství šířilo“ (s. 26), a obdobně se vyjadřuje o Janově matce Kunhutě z Michalovic a z Kunvaldu, jež „vřele podporovala podobojí na panství jičínském a tím (...) živil český zmohutněl“ (s. 27), neuvádí však pro tato tvrzení žádné doklady. I kdyby však Janovi rodiče skutečně byli utrakvisty, nelze vyloučit, že tento Pán přestoupil ke katolictví, neboť se oženil s opavskou kněžnou Kateřinou a svou jedinou dceru Kunku provdal za Jindřicha z Boskovic, bratra biskupa Tase. S uvedeným biskupem patrně udržoval dost úzké styky, v roce 1465 například umožnil konání manského soudu olomouckého biskupství na svém hradě Jičíně. Přímé doklady o Janově náboženské praxi rovněž chybí.

⁶⁷ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 5v; srov. níže tabulka č. 1, č. 57.

⁶⁸ Srov. WOLFGANG STIEF, *Geschichte der Stadt Sternberg in Mähren*, Schaffhausen (Schweiz) 1934, s. 82–101; nově zejména T. BALETKA, *Páni z Kravař*, s. 153 a 272–273. Během husitských válek patřilo šternberské panství katolické větvi kravařského rodu. Na jejich počátku Šternberk držel syn Petra Plumlovského z Kravař Jindřich Plumlovský, jenž padl 1. listopadu 1420 ve vojsku krále Zikmunda před Vyšehradem. V letech 1425–1437 na Šternberku seděla Jindřichova sestra Eliška z Kravař, vdova po Jindřichovi z Rožmberka (†1412). Německé město pod katolickou paní dlouho vzdorovalo husitským vojskům, roku 1430 sice padlo do rukou táboritů, ale již po dvou letech bylo spojenými oddíly Olomoučanů, Litovelských a Uničovských dobyt zpět. Husitská epizoda ve městě patrně nezanechala hlubší stopy, byl rychle obnoven jeho katolický charakter. Po husitských válkách se Šternberka soudní cestou domáhali příslušníci strážnické větve kravařského rodu Václav a Jiří, kteří jej sice nakonec získali, Elišce však museli vyplatit její věno, váznuoci právě na Šternberku. Navzdory nové utrakvistické vrchnosti ale město a patrně i přilehlé panství zůstalo dále katolické.

⁶⁹ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 11r; srov. níže tabulka č. 1, č. 69; f. 8v; srov. níže tabulka č. 1, č. 100.

⁷⁰ Srov. F. HRUBÝ, *Severní Morava*, s. 142–147; nově D. PAPAJÍK, *Páni ze Sovince*, passim.

i konfesní různice, v nichž páni ze Sovince stáli na straně českých osadníků z Horní Loučky.⁷¹ Vraťme se ale k naší konfirmační knize: obě obsazení fary v letech 1454 a 1455 vzhledem ke jménům konfirmovaných plebánů naznačují, že i Pavel ze Sovince respektoval katolický a německý charakter místa: v roce 1454 byl konfirmován farář Kristin z Olomouce,⁷² roku 1455 jistý Augustin Restl.

Třetím pánem, kterého jsem výše označil za nepochybného utrakvistu, je Jan z Pernštejna. Ten prezentuje kněze k faře ve vsi Prosetín na Vysočině, na dalečinském panství.⁷³ O jazykovém a náboženském charakteru této vsi ve středověku nemáme bližší zprávy, i v tomto případě jsou ale výmluvná jména kleriků v konfirmační knize, z nichž snad můžeme rovněž usuzovat spíše na německou národnost, resp. na katolickou konfesi obou duchovních: fara se uvolnila smrtí plebána Hartmana a prezentovaným klerikem byl Štěpán Damiánův z Olomouce.

Ve třech uvedených případech se tedy podle mého názoru jeví, že příslušné konfirmace byly navzdory osobě patrona záležitostí katolického kléru. To již nelze tvrdit v případě čtvrtého utrakvistického pána, Jindřicha z Lipé, prezentujícího k faře v Bohuticích.⁷⁴ Jazykově neutrální jména rezignujícího faráře Vita a konfirmovaného klerika Martina z Našiměřic neumožňují žádné spekulace.

Nyní se podíváme na osoby patronů, jejichž konfesní příslušnost jsem označil za spornou (přikláním se však spíše ke katolictví). Procek z Kunštátu na Boskovicích dvakrát prezentoval plebána k farnímu kostelu v Senici na Hané.⁷⁵ Jména všech tří plebánů jsou zde jednoznačně česká (ve třetím případě snad může jít o jméno polské), přesto však shodou okolností můžeme oba duchovní, ustanovené v letech 1452 a 1455

⁷¹ Svědectví o národnostních rozmiškách poskytuje například pozoruhodný spor, jímž se musel zabývat moravský zemský soud roku 1519: Vok ze Sovince pohnal olomouckou kapitolu, která již od roku 1510 držela v Loučce celý farní patronát, „že kněze Jana, faráře louckého, k tomu míti nechťi, aby jazykem moravským na Velikú noc Buoh všemohúci napřed začinal, tak jak od starodávna za právo jest“. Zemský soud v této věci nalezl: „poněvadž pak Vok provodí, že ten kostel v Loučce jest založení českého a že farář v Loučce Buoh všemohúci od starodávna na Velkú noc jazykem moravským začinal, povinni jsú faráře louckého k tomu míti, aby se při starodávni zvyklosti zachoval a moravsky Buoh všemohúci napřed začinal“ – citují podle F. HRUBÉHO, *Severní Morava*, s. 146. Dále srov. D. PAPAPAJÍK, *Páni ze Sovince*, s. 197–198, který uvádí, že nález zemského soudu se zřejmě minul účinkem, neboť 1521 pohněl Vok ze Sovince v téže věci kapitolu znovu, protože faráři stále „nenaporučila“ zpívat o Velikonocích *Buoh všemohúci* v „moravské řeči“.

⁷² Nepochybně týž Kristin z Olomouce byl 9. dubna 1455 ustanoven k faře v Guntramovicích na kolaci olomouckého biskupa – srov. ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 12v; srov. níže tabulka č. 1, č. 92. Jelikož nastoupil druhé kurátní beneficum, musel na faru v Loučce rezignovat. Bezprostředně následující konfirmace v Loučce skutečně proběhla poté, co se fara uprázdnila v důsledku nastoupení jiného inkompatibilního beneficia farářem Kristinem. Naznačené ztotožnění jasně potvrzuje Kristinovu katolickou konfesi: biskup Bohuš ze Zvole by jistě na vlastní patronátní faru nedosadil utrakvistického kněze.

⁷³ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 9r; srov. níže tabulka č. 1, č. 75.

⁷⁴ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 10r; srov. níže tabulka č. 1, č. 20. Skutečnost, že jako patron fary v Bohuticích vystupuje Jindřich z Lipé, je zajímavá mimo jiné z toho důvodu, že Bohutice byly jedním z četných lenních statků na krumlovském panství. V letech 1437–1464 se na Bohuticích uvádí Hanuš z Police, mezitím 1446 zřejmě na přechodnou dobu Zikmund Jeníček z Olbramic – srov. ADOLF TUREK, *Manové nejvyššího maršálka. Část II. Lenní statky maršálkovy*, VVM 7/1952, s. 5. Zápis v konfirmační knize nasvědčuje tomu, že patronát kostela v Bohuticích zřejmě nebyl součástí bohutického léna, ale patřil přímo pánům z Lipé jako krumlovské vrchnosti.

⁷⁵ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 2r; srov. níže tabulka č. 1, č. 14, a f. 12r; srov. níže tabulka č. 1, č. 87.

k faře v Senici, jednoznačně počítat ke katolickému kléru. Informuje nás o tom naše konfirmační kniha v jiných dvou zápisech: Jan z Hlavnic, konfirmovaný roku 1452 po smrti plebána Václava Okáče, totiž roku 1455 na senickou faru rezignoval poté, co se stal k prezentaci purkmistra a rady města Brna oltářníkem oltáře Nanebevzetí Panny Marie ve farním kostele sv. Jakuba v Brně.⁷⁶ Nově ustanovený senický plebán Marcisko byl současně z vůle olomouckého biskupa Bohuše konfirmován ještě k nově zřízenému oltáři sv. Barbory v kolegiálním kostele sv. Petra v Brně.⁷⁷

Bratři z Vlašimi na Úsově prezentovali plebána k faře v Úsově, tedy ve svém sídelním městečku.⁷⁸ Pokud byli skutečně katolíky, k čemuž jsem se výše přiklonil, lze logicky předpokládat, že v Úsově měli plebána, patřícího ke straně pod jednou. Jména obou kleriků, zmíněných v konfirmační listině, jsou v tomto případě česká. Matouš ze Šternberka i Jan z Cimburka na Jičíně, jejichž konfese je zcela nejasná, prezentovali k vesnickým farám na svých panstvích.⁷⁹ Jména kleriků jsou česká nebo neutrální, jinde v konfirmační knize příslušní duchovní nejsou doloženi. Zatímco Ludslavice na holešovském panství byly nepochybně české, ves Šenov u Nového Jičina měla v 15. století německé obyvatelstvo.⁸⁰

Na tomto místě nemůže být publikován rozbor patronů z řad nižší šlechty a příslušných konfirmací, jež je podstatně komplikovanější a přinesl ještě méně jednoznačných výsledků. Celkově lze ale konstatovat, že olomoucká konfirmační kniha v případě konfirmací na patronátu šlechty nepotvrzuje masovější obsazování utrakvistických far cestou kanonické prezentace a následné konfirmace olomouckou biskupskou kurií. Naopak se zdá, že mezi jednoznačně utrakvistickými patrony převažují prezentace kněží v německých a katolických vsích na jejich panstvích. Mezi patrony, u nichž není konfesní příslušnost zcela jasná, lze totéž konstatovat alespoň u Procka z Kunštátu (ať byl utrakvistou nebo katolíkem, k faře v Senici prezentoval katolické duchovní), u ostatních pánů se buď zdá, že patřili ke katolickému táboru (páni z Vlašimi), nebo je jejich konfese natolik sporná, že je obtížné z příslušných prezentací cokoli vyvozovat.

Z řečeného může být se vši opatrností formulován následující závěr. Olomoucká konfirmační kniha z let 1452–1455 nasvědčuje tomu, že správa utrakvistického kléru na Moravě katolickými biskupy po polovině 50. let příliš nefungovala, a pokud ano, tak jen ve zcela zanedbatelné míře. Převážně, ne-li zcela „katolický charakter“ zápisů v konfirmační knize je nepřímo podepřen ještě třemi skutečnostmi, jež jsem výše mohl pouze konstatovat, teprve nyní je však mohou použít jako podpůrný argument: jednak koncentrací lokalit do určitých regionů, jednak nápadně vysokým podílem církevních institucí na držbě farních patronátů a v neposlední řadě celkově nízkým počtem kon-

⁷⁶ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 12r; srov. níže tabulka č. 1, č. 86.

⁷⁷ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 12r; srov. níže tabulka č. 1, č. 88.

⁷⁸ ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 1r; srov. níže tabulka č. 1, č. 6.

⁷⁹ K faře v Ludslavicích srov. ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 3v; srov. níže tabulka č. 1, č. 37, k faře v Šenově srov. ZAO-O, fond ACO, knihy, inv. č. 129, f. 1v; srov. níže tabulka č. 1, č. 10.

⁸⁰ V. SEVERA, *Okres Novojičínský*, s. 199–202. Podle něj „Šenov byla vesnice původu českého. [...] V 15. století se začala poněmčovati, k čemuž přispěl sousední německý Nový Jičín. R. 1435 byl v Šenově rychtářem Petr Schadenhans.“ Německý charakter Šenova coby kolonizační vsi po celý středověk předpokládá A. TUREK, *Hrad a panství*, s. 108, pozn. 68; pro dobu předhusitskou dokládá Turek několik německých jmen farářů. Německému charakteru vsi odpovídá i tvar jména lokality, použitý v konfirmační knize: *Schonaw*.

firmaci k farním beneficiím za rok. V posledním bodě sice musíme počítat s neúplným vedením register a do jisté míry zřejmě i s nedostatkem kněží a dlouhodobým uprázdněním mnohých far (jak ukazuje i naše konfirmační kniha, nedostatek domácích kněží byl zčásti kompenzován přísunem kleriků z cizích diecézí, především z Polska: na 64 konfirmacích k farám se podíleli cizí klerikové v celkem dvanácti případech, tedy z 20 %, z hnězdenské provincie pocházelo 8 plebánů), tři desítky farních konfirmací za rok jsou však i přesto velmi nízkým číslem.

Navzdory všem výše vysloveným pochybnostem se tedy domnívám, že zlomek olomoucké konfirmační knihy poskytuje důležitou výpověď o charakteru církevní správy na konfesně rozdělené Moravě doby poděbradské. Na základě tohoto pramene se jeví, že olomoučtí biskupové 50. let 15. století, učení kanonisté Jan Ház a Bohuš ze Zvole, resp. jejich zástupní úředníci v zásadě nekonfirmovali utrakvistický klérus k farním beneficiím, nebo tak činili jen ve výjimečných případech (za předpokladu, že se jednalo o příslušníky nejmírnějšího proudu utrakvismu, a po důkladném prověření – přibližně v tom smyslu, jak bylo výše ukázáno na korespondenci Jana Tovačovského z Cimburka). Přesto vše nasvědčuje tomu, že se utrakvistický klérus a potažmo celé regiony s převahou utrakvistického obavatelstva víceméně vymykaly ze správy olomoucké biskupské kurie.

Potvrzuje se tedy, že olomoučtí biskupové polipanské doby se nevzdávali alespoň pasivního boje proti „husitské herezi“ a i po jihlavské „kapitulaci“ v roce 1436 hledali cesty, jak kompaktáta obházet, relativizovat či zpochybňovat, přičemž vrchol těchto snah spadá do sklonku života Pavla z Miličína a do episkopátů jeho dvou nástupců. S určitou nadsázkou lze říci, že v moravské katolické církvi po polovině 15. století příliš nevládlo ovzduší kompaktát, ale spíše nesmírlivý tón Kapistranových kázání a všeobecná restaurační nálada, příznačná pro období krátké vlády Ladislava Pohrobka, v nějž čeští i moravští katolíci vkládali velké naděje.

Situace se podstatněji změnila po nástupu Jiřího z Poděbrad na český trůn, kdy na olomoucký biskupský stolec usedl Tas z Boskovic (1459–1482).⁸¹ Teprve politická spolupráce mezi králem dvojího lidu, zpočátku bojujícím o uznání své královské hodnosti s předními moravskými královskými městy, a humanisticky vzdělaným prelátem, pocházejícím z původně utrakvistické panské rodiny, zřejmě vytvořila na Moravě příhodné podmínky pro realizaci kompaktát v oblasti diecézní správy. Tas z Boskovic patrně v přístupu k utrakvistickému kléru volil oproti svým předchůdcům nový kurz, jemuž ale brzy zasadilo vážné rány zrušení kompaktát papežem Piem II., vyhlášení křížové výpravy proti husitům jeho nástupcem Pavlem II. a realizace kruciáty uherským králem Matyášem Korvínem. Biskup Tas zůstal i navzdory těmto událostem poměrně dlouho straníkem Jiřího z Poděbrad a obhajoval kompaktáta a vlastní praxi svěcení a konfirmování utrakvistického kléru před Svatým stolcem. Detailnější poznání, jak se utvářela Tasova církevní politika v prvních letech jeho episkopátu a jak ji pak ovlivnil vynucený přechod biskupa k zelenohorské jednotě a králi Matyáši Korvínovi v roce 1467, je již námětem pro další studium.

⁸¹ K němu FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Humanismus v době poděbradské*, Praha 1963, s. 56–57; M. KOUŘIL, *Osudy moravské církve*, s. 78–87, velmi stručně ŠTĚPÁN KOHOUT, *Protázium Černohorský z Boskovic (1457–1482)*, in: *Od gotiky k renesanci*, díl 1, s. 31–32, a nově MILOŠ KOUŘIL, *Diplomat a humanista. Tas Černohorský z Boskovic*, in: *Osobnosti moravských dějin (1)*, (edd.) Libor Jan, Zdeněk Drahoš, Demeter Malaťák, Pavel Pumpr, Brno 2006, s. 155–162.

Pozoruhodná a ve své době do značné míry jedinečná osobnost biskupa Tase nás ale vede ještě k jednomu úhlu pohledu, z nějž je možné hodnotit zlomek konfirmační knihy. Je příznačné, že na biskupský stolec musel usednout příslušník moravské vysoké aristokracie, aby do církevních kruhů pronikl duch kompaktát a rané náboženské tolerance. Jak ukázal Josef Válka, faktická náboženská tolerance se na Moravě 15. století rodila z každodenní koexistence dvou konfesí v prostředí zemské obce a jejím nositelem byla především vyšší šlechta a jí utvářené zemské právo. Tolerantní postoje moravské šlechty jsou podle mého názoru patrné i z rozboru konfirmační knihy. Pokud platí výše formulované domněnky, že moravští utrakvističtí páni respektovali náboženskou orientaci svých poddaných a k farám v (převážně) německých či katolických osadách dosazovali katolické duchovní, je to jasný důkaz, že moravští páni respektovali kompaktáta a že kapitola *Tovačovské knihy* „O právu duchovním“, dokládající náboženskou svobodu poddaných, odrážela každodenní realitu Moravy ve druhé polovině 15. století. Podceňovat ale není možné ani samotný fakt, že utrakvističtí páni byli v úředním styku s biskupskou kurií a respektovali základní zásady a procedury kanonického práva.

Zcela na závěr je tedy možné shrnout, že zlomek konfirmační knihy olomoucké diecéze z let 1452–1455, jenž je cennou památkou ústřední diecézní správy a navzdory dílu Řehoře Wolného dosud ne zcela vytěženým pramenem církevní topografie, poskytuje důležité svědectví o charakteru konfesního soužití na Moravě poloviny 15. století. V tomto směru konfirmační kniha ukázala na omezené respektování kompaktát olomouckými biskupy, na druhé straně však poskytla svědectví o rodící se náboženské toleranci v prostředí vyšší šlechty. Přestože z řady důvodů nebylo možné dospět ke zcela jednoznačným závěrům, věřím, že výše formulované domněnky mají alespoň rámcovou platnost, čemuž ostatně nasvědčují i jiné prameny (zejména citovaná korespondence Jana Tovačovského).

Jak jsem již avizoval v úvodu, v dohledné době plánuji vydat edici olomoucké konfirmační knihy s obsáhlejším diplomatickým, topografickým a prosopografickým rozбором, jenž nemohl být na tomto místě publikován. Vzhledem k tomu uvítám případnou diskusi či připomínky k tomuto příspěvku, na něž pak budu moci v ohlášené publikaci reagovat.

Tabulka č. 1: Konfirmace k farním kostelům a k nižším církevním beneficím ve zlomku olomoucké konfirmační knihy z let 1452–1455

Vysvětlivky: číslo ve sloupci A odkazuje na pořadí zápisů v konfirmační knize, číslo nebo čísla ve sloupci B jsou konkordancí s tabulkou č. II a s mapou, v nichž jsou zanešeny veškeré farní kostely, vystupující v různých souvislostech v konfirmační knize.

A	B	datum	beneficium	důvod uprázdnění a jméno předchozího správce	jméno konfir- manta
		fol. v rkp.	patron		(jméno exekutora cridy či investitury)
1	79	30. 8. 1452	Olomouc , oltář Všech Svatých ve far. kostele sv. Blažeje	úmrtí předchozího správce	Stanislav, kněz olom. diecéze
		1r	purkmistr a rada města Olomouce	Matěj	-
2	80	30. 8. 1452	(Městečko) Trnávka , oltář Nanebevzetí P. Marie ve far. kostele	nastoupení jiného inkompatibilního beneficia před- chozím správcem	Stanislav Vavřin- cův, klerik olom. diecéze
		1r	Mistr Petr, rektor škol v Olomouci, a Václav <i>Sskoch</i> , věční vikáři v olom. katedrále	Stanislav z Olo- mouce	-
3	1,73	22. 9. 1452	Zvole , farní kostel	úmrtí předchozího správce	Mikuláš ze Šum- perka
		1r	Jan <i>Knyeways</i> , farář v Mohelnici	Václav	-
4	10	24. 9. 1452	Opava , oltář sv. Fabiána a Šebestiána ve far. kostele	úmrtí předchozího správce	Jan, kněz poznaň- ské diecéze
		1r	Vilém, vévoda opavský	Benedikt	-
5	10	24. 9. 1452	Opava , oltář sv. Valentina a Bartoloměje ve far. kostele	úmrtí předchozího správce	Jan Kyjovec
		1r	Vilém, vévoda opavský	Benedikt	-

6	2	30. 9. 1452	Úsov, farní kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Mikuláš z Kostelee
		1r	bratři Karel a Václav z Vlašimi (na Úsově)	Martin <i>Vroxnek</i>	-
7	81	1. 10. 1452	Olomouc , oltář sv. Jana Evangelisty ve far. kostele sv. Petra na Předhradí	svobodná rezignace předchozího správce	Michal z Bíteše
		1v	Bohuš ze Zvole, dr. dekretů, děkan olom. kapituly	Augustin	-
8	82	2. 10. 1452	(Olomouc), oltář sv. Felixe a Adaukta (na hřbitově) při kostele sv. Mořice	úmrtí předchozího správce	Tomáš z Olomouce
		1v	purkmistr a rada města Olomouce	Jiří	-
9	82	2. 10. 1452	Olomouc , oltář sv. Kříže ve far. kostele sv. Mořice	svobodná rezignace předchozího správce	Petr
		1v	purkmistr a rada města Olomouce	Tomáš	-
10	3	4. 10. 1452	Šenov , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Mikuláš ze Žďáru (?)
		1v	Jan z Cimburka na Jičíně	Mikuláš	-
11	4	5. 10. 1452	(Velká) Bystřice , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Václav z Ivanovic (?)
		1v	Ondřej ze Studnic na Bystřici	Petr	-
12	82	22. 10. 1452	Olomouc , oltář Božího Těla ve far. kostele sv. Mořice	úmrtí předchozího správce	Bartoloměj z Opavy
		2r	Jan Brigar a Daniel, starší mistři bratrstva Božího Těla v kostele sv. Mořice v Olomouci	Ondřej	-

13	10	30. 10. 1452	Opava , oltář sv. Anny a Alžběty v sakristii far. kostela	úmrtí předchozího správce	Jan z Lamberka (?)
		2r	Vilém, vévoda opavský	Mikuláš	-
14	5	18. 11. 1452	Senice (na Hané) , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Jan z Hlavnic
		2r	Proceč z Kunštátu na Boskovicích (a na Opatovicích)	Václav Okáč	-
15	69	8. 12. 1452	Brno , oltář 11 000 pannen ve far. kostele sv. Jakuba	svobodná rezignace předchozího správce	Václav Jakubův z Brna, bak. dekretů
		2r	Stanislav, pasíř v Olomouci	Vilém <i>Span</i>	-
16	6	22. 12. 1452	Bohuňovice , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Václav z Petrovic
		2v	Mikuláš, opat hradištského kl.	Matěj	-
17	7	3. 1. 1453	Cerekwia Nowa [Německá Cerekv] , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Mikuláš Komárovský, oltářník oltáře P. Marie v Ratiboři
		2v	Dorota, abatyše, a konvent oslavanského kl.	Jan	-
18	10	19. 1. 1453	Opava , oltář Všech svatých v karneru (tj. v kapli sv. Petra a Pavla na hřbitově far. kostela)	úmrtí předchozího správce	Pavel
		2v	purkmistr a rada města Opavy	Jiří <i>Strofedel</i>	-
19	8,63	20. 1. 1453	Budkov , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Šebor, dříve farář v Hostimi
		2v	Vilém z Miličina na Blansku	Jan <i>Fformica</i>	-

20	9	23. 1. 1453	Bohutice , far. kostel	svobodná rezig- nace předchozího správce	klerik Martin z Našiměřic
		10r	Jindřich z Lipé, nejvyšší maršá- lek království českého	Vít	-
21	10	29. 1. 1453	Opava , far. kostel	úmrtí předchozí- ho správce	bratr Jan <i>Bart</i>
		10r	Mikuláš, farář v Nové Plzni, zemský kom- tur (řádu něm. rytířů) v Čechách a na Moravě	Jiří	-
22	81,64	3. 2. 1453	Olomouc , oltář sv. Víta ve far. kosteře sv. Petra na Předhradí	úmrtí předchozí- ho správce	Štěpán, farář v Těšeticích
		10r	zesnulý Jiří Albík (z Dobromilic), fundátor a oltář- ník tohoto oltáře - podle ustanove- ní jeho poslední vůle	= patron	-
23	11	8. 2. 1453	Šebkovice , far. kostel	svobodná rezig- nace předchozího správce	Jakub z Jaromě- řic
		10r	Arnošt z Les- kovce, poručník sirotků (Jana) z Hradce na Telči	Václav	-
24	12	18. 2. 1453	Otaslavice , far. kostel	úmrtí předchozí- ho správce	Mikuláš z Vázan
		10r	Boček (Brodec- ký) z Otaslavic	Jan	-
25	83	21. 2. 1453	(Uherské) Hradiš- tě , kaple Božího Těla přiléhající k far. kostelu	úmrtí předchozí- ho správce	kněz Benedikt
		10r	purkmistr a rada města Hradiště	Václav	-

26	13	- (zápis nedopsán)	Lubotýn [Liptyně] , far. kostel	úmrtí předchozího správce	- (zápis nedopsán)
		10v	Jan Ovečka z Liptyně	Duchek	-
27	14,21	27. 2. 1453	Jaroměřice , špitál sv. Kateřiny	svobodná rezignace předchozího správce	Václav, dříve farář v Lipníku (u Hrotovic)
		10v	Jan z Lichtemburka na Bítově, nejvyšší komorník olom. cúdy	Jakub	-
28	69	27. 2. 1453	Brno , oltář Zvěstování P. Marie v nové kapli přilehající k far. kostelu sv. Jakuba	svobodná rezignace předchozího správce	Řehoř
		10v	abatyše oslavanského kl. a Filip, farář kostela sv. Jakuba v Brně	Maternus	-
29	15	25. 2. 1453	Oldřišov , (far.) kostel	svobodná rezignace předchozího správce (z titulu výměny)	Jakub, probošt v Oldřišově
		10v	Mikuláš, opat hradištského kl.	bratr Mikuláš	-
30	16	27. 2. 1453	Branice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce (z titulu výměny)	bratr Mikuláš
		3r	Mikuláš, opat hradištského kl.	bratr Jakub	-
31	17	3. 3. 1453	Vnorovy , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Jiří z Veselí
		3r	Mikuláš z Vojslavic na Veselí	Blažek	-
32	18	9. 3. 1453	Plesná , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Mikuláš Adamův z Poznaně, kněz poznaňské diecéze
		3r	Kateřina z Těchanovic, vdova po Oldřichovi z Děhylova	Stanislav	-

33	19	13. 3. 1453	Zawiszyce [Závišice], far. kostel	svobodná rezignace a dlouhá nepřítomnost předchozího správce	Mikuláš z Opavy, řeholní kanovník (premonstrátského) kl. v Zaháni
		3r	Jan Vlostek z Bohdanovic, poručník statku Závišice	Ondřej	-
34	20	14. 3. 1453	Náměšť (na Hané) , far. kostel	úmrtí předchozího správce	bratr Jan ze Znojma, (řeholní) kanovník (premonstrátského kl.) v Litomyšli
		3r	Helena z Náměšti, vdova po panoši Aleši z Vrahovic	Cyril	-
35	21,65	28. 3. 1453	Lipník [u Hrotovic] , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Jan, dříve farář ve Slavíkovcích
		3v	Zikmund Jeníček z Olbramovic a Markéta ze Lhoty	Václav	-
36	22	16. 4. 1453	Heraldice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Ondřej z Budějovic, kněz pražské diecéze
		3v	Oldřich z Heraldic	Jan	-
37	23,75	16. 4. 1453	Ludslavice , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Jan
		3v	Matouš ze Šternberka na Lukově	Matouš, řeč. <i>Radula</i>	exekutor investitury: farář v Mysločovicích
38	24	18. 4. 1453	Havlín , věčné vikářství far. kostela	svobodná rezignace předchozího správce	Tomáš <i>Ffrueling</i> (ustaven <i>in vicarium et plebanum</i>)
		3v	Jindřich z Baruthu, dr. obojího práva, brněnský kanovník	Marek	-

39	25	18. 4. 1453	Mašovice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	bratr Oldřich <i>Grumler</i> z Marktrechwitz
		3v	Jiří, probošt probošství na Hradišti sv. Hypolita u Znojma	Martin	-
40	26	14. 5. 1453	Zdounky , far. kostel	úmrtí předchozího správce	kněz Pavel z Trenčína
		3v	sestry Žofie a Zuzana z Vartnova na Cimburku	Jan	-
41	27	15. 5. 1453	Předmostí (u Přerova) , far. kostel	zisk inkompatibilního benefícia předchozím správcem	kněz Jan z Kostece
		4r	Augustin, arcijáhen přerovský	= patron	-
42	28	24. 5. 1453	Krnov , špitální kostel sv. Ducha	úmrtí předchozího správce	Jan <i>Derring</i>
		4r	městská rada města Krnova	Jiří	-
43	91	5. 6. 1453	Rosice , kaple sv. Bartoloměje	úmrtí předchozího správce	Lukáš, věčný vikář v brněnském kolegiálním kostele
		4r	panna Magdalena z Rosic, dědička rosického zboží	Jan	-
44	29	9. 6. 1453	Penčice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Jan z Poznaně
		4r	Mikuláš <i>Kykuss</i> , kanovník olom. kapituly z titulu své prebendy	Jan	-
45	30	14. 6. 1453	Hořtice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Vavřinec z Kozlí, kněz vratislavské diecéze
		4r	Štěpán Ecker, komtur komendy johanitů na Starém Brně	Vojtěch	-

46	31	17. 6. 1453	Říčany , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Řehoř <i>de Slupcze</i> , kněz hnězdenské diecéze
		4r	Ondřej z Okarce	Jan <i>Drye</i>	-
47	6	21. 6. 1453	Bohuňovice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Martin z Meziříčí
		4v	Mikuláš, opat hradištského kl.	Václav	-
48	32	3. 7. 1453	Jasenice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Tomáš, kněz pražské diecéze
		4v	Hynek z Jasenice	Ondřej	-
49	33, 74, 76	28. 7. 1453	Dytmarów [Dittersdorf] , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	cridu k uvedenému beneficiu obdržel: Pavel
		4v	Mikuláš <i>Sapiens</i> , farář v Prudniku (<i>Noue Civitatis in Prudnyk</i>)	Michal	exekutor cridy: farář v Osoblaze
50	92	9. 8. 1453	Olomouc , kaple sv. Markéty na Dolním Náměstí	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Jiří (dosud farář v Litovli)
		4v	Jan Weygel, měšťan olom.	Ondřej	
51	34	9. 8. 1453	Litovel , farní kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Ondřej (dosud kaplan kaple sv. Markéty v Olomouci)
		4v	Helena, abatyše, a konvent starobrněnského kl., purkmistr a rada města Litovle	Jiří	-
52	28	18. 8. 1453	Krnov , oltář sv. Ducha ve špitálu	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Stanislav <i>de Streliez</i> , farář <i>in Biskopicz</i> v krakovské diecézi
		5r	purkmistr a rada města Krnova	Mikuláš	-

53	35	26. 8. 1453	Sedlnice , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Martin ze Zátoru, kněz krakovské diecéze
		5r	Jan z Choltic a Sedlnic	Jan	-
54	-	30. 8. 1453	P... ?	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Jiří Filípkův z Brna
		5r	Pavel, převor královopolského kl.	Václav	-
55	10, 66	17. 9. 1453	(Opava) , oltář sv. Anny (v sakristii far. kostela)	svobodná rezignace předchozího správce	Jan, farář v Komárově [u Opavy]
		5r	Arnošt, vévoda opavský a minsterberský	Jan z Lamberka	-
56	84, 70	25. 9. 1453	Jihlava , oltář sv. Jana Křtitele ve far. kostele	- (oltář je nově založen)	Jan z Police (?)
		5r	Míchal, farář v Rančířově (?)		-
57	36	13. 10. 1453	Hnojice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Míchal z Bíteše
		5v	Jiří z Kravař na Strážnici	Mistr Jeroným <i>Vogelsanck</i>	-
58	85	29. 10. 1453	(Baborów) , oltář 10 000 mučedníků, sv. Mikuláše a sv. Erasma	svobodná rezignace předchozího správce	cridu k uvedenému beneficiu obdržel: Jan Bartolomějův <i>de Gernow</i>
		5v	městská rada města Bavorova	Matěj	exekutor cridy: Jošt, oltářník v Hlubčicích
59	37	4. 11. 1453	Medlov , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Matěj z Němického Brodu (oltářník oltáře Nejsv. Trojice a sv. Barbory v Uničově)
		5v	Helena, abatyše, a konvent starobrněnského kl.	Vojtěch	-

60	82	4. 11. 1453	Olomouc , oltář sv. Felixe a Adaukta na hřbitově při (far.) kostele sv. Mořice	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Václav, věčný vikář v olom. katedrále
		5v	Purkmistr a rada města Olomouce	Tomáš z Olomouce	-
61	86	15. 11. 1453	Uničov , oltář Nejsv. Trojice, sv. Barbory etc. (ve far. kostele)	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Vojtěch (dříve farář v Medlově)
		6r	purkmistr a rada města Uničova	Matěj z Němického Brodu	-
62	34	15. 11. 1453	Litovel , oltář Navštívení P. Marie ve far. kostele	úmrť předchozího správce	Vojtěch (dříve farář v Medlově)
		6r	purkmistr a rada města Litovle	N	-
63	38	21. 11. 1453	Zubrzyce [Zubříce] , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	cridu k uvedenému beneficiu obdržel: Matěj z Levic
		6r	bratři Jan a M(ikuláš Balkové) ze Zubřic	Vavřinec	exekutor cridy: Jošt, oltářník v Hlubčicích
64	39	6. 12. 1453	Běhařovice , far. kostel	úmrť předchozího správce	Jan z Jemnice
		6r	Jan Hroch z Pošné a z Rácovic	Jakub	-
65	40	12. 12. 1453	Dubany , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Bartoš, dosud farář v Benešově
		6v	Přemek, vévoda těšínský a pán Horního Hlohova	Jan	-
66	-	12. 12. 1453	Benešov (?) , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Jan, dosud farář v Dubanech
		6v	patron neuveden	Bartoš	-

67	41	22. 12. 1453	Olašany , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	kněz Jan <i>Fogelhawser</i> z Brna
		6v	Kateřina, převorka kláštera (dominikánek) u sv. Kateřiny v Olomouci, a Tiburcius, věčný vikář v olom. katedrále	Bartoš	-
68	87, 67	28. 12. 1453	Olomouc , oltář sv. Linharta ve far. kostele P. Marie na Předhradí	úmrtí předchozího správce	Petr, dříve farář ve Stařechovicích
		11r	Pavel Ocásek, Kristin, Bernard a Augustin, starší mistři cechu řezníků	Mikuláš z Hlivic	-
69	42	7. 1. 1454	(Dolní Dlouhá) Loučka , far. kostel	- (ponechán volný prostor)	Kristin z Olomouce
		11r	Pavel ze Sovince	-	-
70	43	22. 1. 1454	Ořechov , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Jan Necapasl ze Starého Brna, klerik olom. diecéze
		11r	Anna, převorka kláštera (dominikánek) u sv. Anny na Starém Brně	Jan z Vyškova	-
71	44	23. 1. 1454	Cholina , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Řehoř, dosud farář v Kninících
		11v	Mikuláš, opat kláštera Premonstrátů v Hradišti u Olomouce	Jiří	-

72	45	23. 1. 1454	Knínice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Jiří, dosud farář v Cholině
		11v	Mikuláš, opat kláštera Premonstrátů v Hradišti u Olomouce	Řehoř	-
73	46	24. 1. 1454	Drahanovice , far. kostel	úmrtí předchozího správce	kněz Šimon
		11v	Všebor z Drahanovic	Tomáš	-
74	47	6. 2. 1454	Zábřeh (nad Odrou) , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Mikuláš z bělehradské diecéze
		9r	Štěpán Střela z Chechla na Třebovicích	Václav	-
75	48	14. 2. 1454	Prosetín , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Štěpán Damiánův z Olomouce
		9r	Jan z Pernštejna	Hartman	-
76	49	16. 2. 1454	Domašov , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Jan <i>Drye</i> ⁸²
		9r	Jindřich, probošt benediktinského probošství v Rajhradu	Řehoř	-
77	10	16. 2. 1454	Opava , oltář sv. Máří Magdaleny ve far. kostele	úmrtí předchozího správce	Valentin, syn Jana kováře z Opavy
		9r	Arnošt, vévoda opavský a minsterský	Jiří	-
78	50	19. 2. 1454	Pohoř , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Josef, kněz hnězdenské diecéze
		9r	Petr (Donát) z Polomi na Fulneku	Jan řečený <i>Pincerna</i>	-

⁸² Srov. zápis č. 46 – konfirmaci na faru v Řičanech ze 17. června 1453. Patrně se jedná o výměnu beneficí, přičemž konfirmace na domašovskou faru se z nějakých důvodů o více než půl roku opozdila.

79	51, 77	20. 2. 1454	Třebom , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	cridu k uvedenému beneficiu obdržel: Ondřej <i>Hertwinkel</i> , kněz vratislavské diecéze
		9r	Jan Bavor z Hradčan	Mikuláš	exekutor cridy: farář v Ketři
80	88	-	Hlubčice , oltář sv. Ondřeje, Šimona a Judy ve far. kostele	svobodná rezignace předchozího správce	Václav <i>Hertwinkel</i>
		9v	Jan <i>de Hoberg</i> , hlubčický měšťan	Ondřej	-
81	52	-	Kravaře , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Václav ze Žatce, kněz pražské diecéze
		9v	Hynek ze Šlevic na Kravařích	Matěj	-
82	53, 78	12. 3. 1454	Rapotín , far. kostel	nastoupení jiného benefícia předchozím správcem	cridu k uvedenému beneficiu obdržel: Jan <i>Kenperger</i> , kněz augsburské diecéze
		9v	Bernard z Cimburka na Novém Hradu	Petr	exekutor cridy: farář v Šumperku
83	93, 71	15. 3. 1454	(Jemnice) , oltář sv. Kateřiny v kapli sv. Stanislava	svobodná rezignace předchozího správce	Kašpar z Jemnice, klerik olom. diecéze
		9v	Jan, farář v Jemnici	Jan, farář v Běhařovicích	-
84	28, 68	19. 3. 1454	Krnov , oltář Navštívení P. Marie, svatých apoštolů Jana Evangelisty, Petra a Pavla a sv. Kateřiny v kapli špitálu	svobodná rezignace předchozího správce	Jan, farář v Bliszczycích
		9v	městská rada města Krnova	Martin	-

85	54	31. 1. 1455	Fulnek , (probošství) kláštera (augustiniánů) včetně duchovní správy fulnecké farnosti ⁸³	-	-
		12r	-	-	-
86	69	10. 2. 1455	Brno , oltář Nanebevzetí P. Marie ve (far.) kostele sv. Jakuba	svobodná rezignace předchozího správce	Jan z Hlavnic
		12r	purkmistr a městská rada města Brna	Štěpán z Ponavy (?)	-
87	5	7. 3. 1455	Senice (na Hané) , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce z titulu výměny	Marcisco
		12r	Proce z Kunštátu (na Opatovicích)	Jan	-
88	89, 5	7. 3. 1455	Brno , oltář sv. Barbory v kolegiátním kostele sv. Petra	- (oltář je nově zřízen)	<i>Marcisco</i> , farář v Senici (na Hané)
		12r	Bohuš ze Zvole, biskup olom.	-	-
89	55	10. 3. 1455	Petrov (nad Desnou) , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Mikuláš ze Šumperka, klerik olom. diecéze
		12r	Bernard z Cimburka na Novém Hradu	Jan	-

⁸³ První zápis na f. 12r je neúplný, příslušnému foliu předcházely v původním rukopisu konfirmační knihy neznámý počet folií, jež se nedochovaly. Ze závěrečné části zápisu vyplývá, že bylo uděleno nějaké beneficium, spojené s klášteřem augustiniánů kanovníků ve Fulneku, k němuž se pojila duchovní správa ve fulnecké farnosti. Muselo se tedy jednat o hodnost probošta fulnecké kanonie, jež býval současně fulneckým plebánem. Vzhledem k absenci první části konfirmační listiny neznáme jméno konfirmovaného probošta a jeho předchůdce, důvod uprázdnění benefícia, ani jméno patrona. Z hlediska diplomatiky a církevní správy by bylo rovněž zajímavé znát osobu vydavatele. Nejspíše to mohl být zástupný biskupský úředník (pak je otázkou který), případně však i samotný biskup Bohuš ze Zvole, neboť se jednalo o dosti významné církevní beneficium.

90	88	26. 3. 1455	Hlubčice , oltář sv. Jana Křtitele a sv. Zikmunda	složení řeholních slibů předchozím držitelem	Mikuláš, syn Jiřího <i>Troppera</i>
		12v	Jan, vév. opavský a hlubčický	Jan z Krakova	-
91	10	26. 3. 1455	Opava , oltář sv. Kříže a sv. Mikuláše ve far. kostele	svobodná rezignace předchozího správce	bakalář Sikhard
		12v	Mistři a celá obec bratrstva ve far. kostele	Marcisco	-
92	56	9. 4. 1455	Guntramovice , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Kristin z Olomouce
		12v	(Bohuš ze Zvole), biskup olom.	Jakub	-
93	57	14. 4. 1455	Zaječí , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Jakub z Mikulova, kněz olom. diecéze
		12v	Opat kl. cisterciáků ve Žďáru (nad Sázavou)	Šimon	-
94	58	15. 4. 1455	Úvalno , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	bratr Mikuláš z Bítova
		12v	Mikuláš, opat kl. (premonstrátů) v Hradišti (u Olomouce)	bratr Jan, řeč. Puchalka	-
95	72	21. 4. 1455	Pohořelice , oltář Božího Těla (ve far. kostele)	svobodná rezignace předchozího správce	Jiří z Ostravy
		12v	Jan, farář v Pohořelicích, a městská rada města Pohořelic	Jakub	-
96	59	-	Vizovice , far. kostel	úmrtí předchozího správce	Václav
		8r	Matěj, opat kl. (cisterciáků) ve Vizovicích	Jakub	-

97	84	-	Jihlava , oltář sv. Jiljí ve far. kostele	- (oltář je nově zřízen)	Václav <i>Gugelweit</i>
		8v	Jan Lilich, měšťan z Jihlavy	-	-
98	84	22. 4. 1455	Jihlava , oltář sv. Barbory ve far. kostele	- (oltář je nově zřízen)	Linhart, bakalář svob. umění
		8v	Ambrož <i>Prisinker</i> , měšťan z Jihlavy	-	-
99	60	26. 4. 1455	Malešovice , far. kostel	nastoupení jiného benefícia předchozím správcem	Stanislav, kněz olom. diecéze
		8v	Václav, probošt (kl. premonstrátek) v (Dolních) Kounicích	Marek	-
100	42	28. 4. 1455	(Dolní Dlouhá) Loučka , far. kostel	svobodná rezignace a nastoupení jiného benefícia předchozím správcem	Augustin Restl
		8v	Pavel ze Sovince	Kristin z Olomouce	-
101	20	6. 5. 1455	Náměšť (na Hané) , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Josef, kněz hnězdenské diecéze
		8v	Bedřich z Vrahovic a Helena z Náměšti	Jan	-
102	61	6. 5. 1455	Štěpánov , far. kostel	svobodná rezignace předchozího správce	Bartoloměj
		8v	Mikuláš, opat kl. (premonstrátů) v Hradišti (u Olomouce)	Josef	-
103	90	16. 5. 1455	Znojmo , oltář sv. Štěpána Prvomučedníka v kostele sv. Michala	úmrtí předchozího správce	podjáhen Urban
		8v	purkmistr a rada města Znojma	Řehoř	-

104	62	16. 5. 1455	Hodonice, far. kostel	svobodná rezig- nace předchozího správce	Melchior
		8v	Jan Huler, probošt (probošt- ství křížovníků s červenou hvěz- dou) na Hradišti sv. Hypolita u Znojma	Michal	-

Tabulka č. 2: Farní benefícia a jejich držitelé, vystupující v konfirmační knize

Vysvětlivky: číslo ve sloupci A odpovídá číslování v mapě, číslo nebo čísla ve sloupci B jsou konkordanci s tabulkou č. 1, tedy s pořadím jednotlivých zápisů ve zlomku konfirmační knihy.

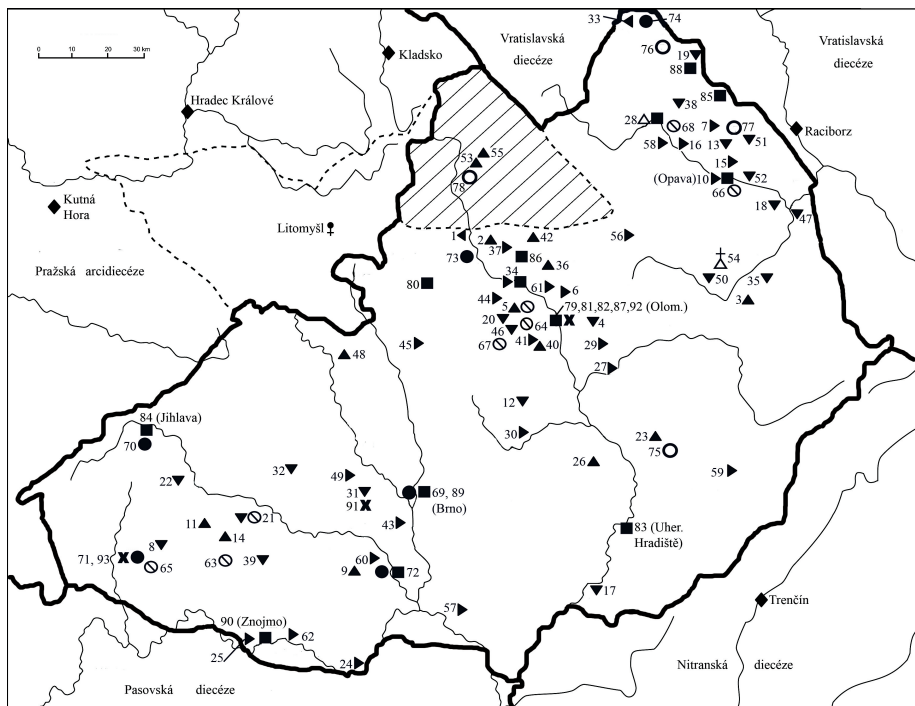
A	B	farní kostel (klášter, špitál)	56	92	Guntramovice
A) farní kostely, k nimž byla provedena konfirmace (+ 1 probošt kláštera a 2 špitály)			57	93	Zaječí
1	3	Zvole	58	94	Úvalno
2	6	Úsov	59	96	Vizovice
3	10	Šenov	60	99	Malešovice
4	11	Velká Bystřice	61	102	Štěpánov
5	14, 87	Senice na Hané	62	104	Hodonice
6	16, 47	Bohuňovice	B) farní kostely, zmíněné jako předchozí či současné působíště konfirmovaných kleriků		
7	17	Cerekwia Nowa	63	19	Hostim
8	19	Budkov	64	22	Těšetice
9	20	Bohutice	21	27	Lipník
10	21	Opava	65	35	Slavikovice
11	23	Šebkovice	66	55	Komárov
12	24	Otasalavice	67	68	Stařechovice
13	26	Lubotýň	68	84	Bliszczyce
14	27	Jaroměřice nad Rokytnou (špitál)	5	88	Senice na Hané
15	29	Oldříšov	C) faráři, vystupující jako patroni		
16	30	Branice	69	28	Brno, sv. Jakub
17	31	Vnorovy	70	56	Rančířov
18	32	Plesná	71	83	Jemnice, sv. Jakub
19	33	Zawiszyce	72	95	Pohořelice
20	34, 101	Náměšť na Hané	73	3	Mohelnice
21	35	Lipník	74	49	Prudník
22	36	Heraldice	D) faráři, vystupující jako exekutoři investitury či cridy		
23	37	Ludslavice	75	37	Mysločovice
24	38	Hevlín (věčné vikářství farního kostela)	76	49	Osoblaha
25	39	Mašovice	77	79	Ketř
26	40	Zdounky	78	82	Šumperk
27	41	Předmostí u Přerova	E) farní kostel, v němž je provedena konfirmace k nižšímu beneficiu		
28	42	Krnov (špitální kostel)	79	1	Olomouc, sv. Blažej
29	44	Penčice	80	2	Městečko Trnávka
30	45	Hořtice	10	4, 5, 13, 18, 55, 77, 91	Opava, Nanebevzetí P. Marie
31	46	Říčany	81	7, 22	Olomouc, sv. Petr na Předhradí
32	48	Jasenice	82	8, 9, 12, 60	Olomouc, sv. Mořic
33	49	Dytmarów	69	15, 28, 86	Brno, sv. Jakub
34	51	Litovel	83	25	Uherské Hradiště (sv. Jiří)
35	53	Sedlnice	28	52, 84	Krnov, špitální kostel
-	54	P...	84	56, 97, 98	Jihlava, sv. Jakub
36	57	Hnojnice	85	58	Baborów
37	59	Medlov	86	61	Uničov
38	63	Zubrzyce	34	62	Litovel
39	64	Běhařovice	87	68	Olomouc, P. Maria na Předhradí
40	65	Dubany	88	80, 90	Hlubčice
-	66	Benešov (Dolní či Horní?)	89	88	Brno, sv. Petr (kolegiátní kostel s farním obvodem)
41	67	Olšany	72	95	Pohořelice
42	69, 100	Dolní Dlouhá Loučka	90	103	Znojmo, sv. Michal
43	70	Ořechov	F) kaple, stojící mimo farní kostely, případně oltářnická benefícia v těchto kaplích		
44	71	Cholina	91	43	Rosice, kaple sv. Bartoloměje
45	72	Knínice	92	50	Olomouc, kaple sv. Markéty
46	73	Drahanovice	93	83	Jemnice, kaple sv. Stanislava
47	74	Zábřeh nad Odrou			
48	75	Prosetín			
49	76	Domašov			
50	78	Pohoř			
51	79	Třebom			
52	81	Kravaře			
53	82	Rapotín			
54	85	Fulnek (proboštví kláštera včetně duchovní správy farnosti)			
55	89	Petrov nad Desnou			

Mapa – farní kostely vystupující v konfirmační knize

Vysvětlivky:

Čísla u jednotlivých lokalit odpovídají pořadí v tabulce č. II (resp. číslům ve sloupci B v tabulce č. I).

Hranice diecézí jsou vyznačeny silnými čarami, hranice *de facto* zaniklé litomyšlské diecéze přerušovanou čarou, území olomoucké diecéze, spadající teoreticky pod Litomyšl je šrafováno. Pro orientaci jsou slabými čarami znázorněny hlavní vodoteče.

- ▲ konfirmace k faře nebo špitálnímu kostelu na patronátu slezských knížat a vyšší šlechty
- ▼ konfirmace k faře na patronátu nižší šlechty
- ▶ konfirmace k faře na kolaci vyššího kléru (biskupa, klášterů a kapitul), či k faře inkorporované některé církevní instituci
- ◀ konfirmace k faře na kolaci faráře jiné fary
- △ Konfirmace ke špitálnímu kostelu na patronátu města
- ⊙ farní kostel, zmíněný jako předchozí či současné působiště klerika, konfirmovaného k jinému beneficiu
- farář, vystupující jako patron jiného beneficia
- farář, vystupující jako exekutor konfirmace či cridy
- farní kostel, v němž je provedena konfirmace k nižšímu beneficiu
- × kaple, stojící mimo farní kostel, příp. oltářnické beneficiu v takové kapli
- ◆ orientační body v sousedních diecézích

Proměny farní sítě na Moravě mezi pozdním středověkem a raným novověkem

TOMÁŠ BALETKA (Nový Jičín)

S jistými rozpaky jsem přijal nabídku poreferovat o proměnách farní sítě na Moravě mezi pozdním středověkem a raným novověkem. Jde totiž o téma velmi rozlehlé, které osamocený jedinec může uchopit jen s velkými obtížemi, třebaže to samozřejmě možné je.¹ Nezbytné materiálové základy pro výzkum farní topografie už přitom byly položeny v úctyhodném a dosud nepřekonaném (co do rozsahu a šíře záběru) místopisu olomoucké arcidiecéze Řehoře Wolného před více než sto padesátí lety.² Jakkoli je však Wolného dílo podrobné, snese na četných místech doplňky a opravy, které pak – a to dosti výrazně – mění nejen konkrétní detaily, ale i výsledný obraz. Wolného topografie totiž vznikla ještě před rozsáhlým výzkumem vatikánského archivu a vydáním ediční řady *Monumenta Vaticana*; moravský diplomatář v té době dospěl sotva k sedmému dílu.

Když jsem si připravoval své vystoupení, domníval jsem se, že budu muset bezradně opakovat to, co jsem už několikrát řekl či napsal na různých místech. Když jsem však sáhl do materiálu, který se v průběhu uplynulých let porůznu rozmnožil, s překvapením jsem si uvědomil, že k jistému posunu v mém zkoumání farní sítě přeci jen došlo. Protože však můj výzkum zdaleka není ukončen, nemohu na tomto místě nabídnout žádné definitivní závěry, ale pouze hrst poznatků, mnohdy vzájemně nesouměřitelných.

Řekneme-li farní síť, může se nám vybavit zvláště síť rybářská, zvláště s ohledem na Kristův výrok „pojdte za mnou a učiním z vás rybáře lidí“ (Mk 1, 17; Mt 4, 19). Tyto rybářské asociace mi byly prvotním impulsem při kladení otázek shromážděnému materiálu. Na prvním místě je to určitě hustota sítě. Vyjdu-li z dosud učiněných pozorování, nemohu se ubránit dojmu, že v období let 1450–1550 se farní síť dále zahušťovala. Tento zahušťovací proces se tak může jevit jako naprosto objektivní a nezvratný a bude zřejmě nadále pokračovat s tím, jak se bude naplňovat má databáze farních kostelů. Vyjdu-li totiž z toho, že v roce 1999 jsem se na základě topografie Řehoře Wolného

---

¹ Jak obtížné je zpracování takového tématu, poukázal nejnověji PETR JOKEŠ, *K otázce rekonstrukce kostelní sítě na Moravě ve 13. století (Na příkladech západní a jihozápadní Moravy)*, ČMM 124/2005, s. 171–201.

² GREGOR WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren*, díl 1: *Olmützer Erzdiöcese*, sv. 1–5, Brünn 1855–1863; díl 2: *Brünner Diöcese*, sv. 1–4, Brünn 1856–1861.

dopočetl 870 farních kostelů, o sedm let později shledávám, že kostelů bylo asi o půl druhé stovky více.³ Podle zatím posledního provedeného sčítání far na území olomoucké diecéze (v jejím středověkém rozsahu) jsem dospěl k číslu přibližně 1000 kostelů, které můžeme – někdy však s jistou mírou tolerance – označit jako farní.⁴

Oproti roku 1999 je to nárůst přímo enormní, a proto bych se měl pokusit o vysvětlení tohoto jevu. Zvýšení počtu far bylo způsobeno především „novým“ a pečlivějším čtením Wolného, ale rovněž i poněkud liberálnější metodikou výběru, neboť ne u všech farních kostelů, o nichž se poprvé děje zmínka v druhé polovině 16. či na počátku 17. století, si můžeme být jisti tím, že byly farními ve 14. či 15. století.⁵ Tyto lokality ale byly nyní započteny, nově byly též započítány některé špitální kostely (špitální kostel sv. Václava u špitálu sv. Ducha v Brně; sv. Štěpán v Brně-Křenově), misty i některé konventní kostely, neboť i ty neoddiskutovatelně plnily úlohu kostelů farních (Fulnek, Nová Říše, Prostějov aj.). Připočteno bylo i 25 vsí s farními kostely, které v mezidobí 1400–1550 zanikly, přičemž samozřejmě o historii duchovní správy v takových místech máme jen značně kurzorické a nahodilé zmínky.⁶ Kromě toho provádíme statistické šetření v období předstatistickém, bezpečné závěry je možno činit až od 17. století na základě děkanských matrik či vizitací kostelů. Takže nemohu vyloučit další korekce svého soupisu, ať už směrem nahoru či dolů. Proto je nutno brát uvedené číslo 1000 farních kostelů jako čistě orientační a pohyblivé. Mám-li však dostat názvu svého příspěvku, pak jde ve srovnání s výsledkem mého předchozího bádání o farní síti o proměnu dosti významnou.

Přitom takřka neustále narážíme na metodologické problémy, které s sebou přináší už jen samotné vymezení pojmu farní kostel. Vyjdeme-li z předpokladu, že za farní kostel můžeme považovat takový sakrální objekt, v němž jsou všem členům vymezené církevní obce poskytovány veškeré církevní úkony, narážíme při probírání materiálů na těžko řešitelné problémy a zařazení toho kterého kostela mezi farní se stává věcí individuálního výběru, opírajícího se o posouzení nedostatečných zmínek a velmi vágně stanovených kritérií.⁷ V této souvislosti je nutno například připomenout problém,

³ TOMÁŠ BALETKA, *Olomoucké biskupství, jeho správa a písemnost na přelomu 15. a 16. století*, in: *Církevní správa a její písemnost na přelomu středověku a novověku (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2. Z pomocných věd historických XV)*, (edd.) Ivan Hlaváček, Jan Hrdina, Praha 1999, s. 55.

⁴ V průběhu kolokvia jsem předestřel číslo o něco vyšší: 1076 farních kostelů. V průběhu dalšího výzkumu a excerpčních prací některé nové farní kostely přibyly, jiné jsem musel ze seznamu vyloučit a nad existencí dalších farních kostelů se vznášela řada otazníků a nejasností, takže k datu vydání sborníku evidují 1022 farních kostelů. Fary na středověké Moravě se pokusil spočítat i JAROSLAV MEZNÍK, *Lučemburská Morava 1310–1423*, Praha 1999, s. 117; dále srov. pozn. 159 na s. 451, který odhadl, že na Moravě bylo asi 700 far (a dle něj jistě i více). Domnívám se, že tento počet můžeme zvětšit ještě o zhruba 100 farností z Opavska, Krnovska, Prudnicka a moravských enkláv, takže Mezníkův odhad pro území celé olomoucké diecéze by měl dosahovat 800 far. Protože Mezník ve své knize striktně rozlišuje Moravu od Opavska (zvláště zřetelně je to vidět na mapkách), domnívám se, že tento přístup uplatnil též při počítání far „na Moravě“, do kterého nejspíš severní teritoria diecéze nezapočetl.

⁵ To se týká například Kněžedubu – G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie*, díl 1/2, s. 318.

⁶ Jedná se o vsi Bohuslavice u Templštejna, Čajkovice u Znojma, Chlum u Strážku, Jarohněvice u Dubňan, Javoří u Jemnice, Kovalov u Žabčic, Kuničky u Heršpic, Opatovice u Hrušek, Podhradí u Napajedel, Potvorovice u Podvorova, Radmíř u Konešína, Senstráž u Karolína, Soběbřichy u Klobouček, Surovice u Račic, Trutmanice u Rakvic, Tupanov na Znojemsku, Újezd u Židlochovic, Ulvy (Ublý) u Čejkovic, Vážanice u Tvarožné, Vlčíkeř, Vrbov u Miroslavě, Vrbov u Drnholce a Zaš u Přibic.

⁷ K tomu srov. výklad u P. JOKEŠE, *K otázce rekonstrukce farní sítě*, s. 173–178.

jaký představuje dimembrace bývalých filiálních kostelů od jejich kostelů mateřských (*ecclesia matrix*) a vytváření svobodných far (kostel sv. Marka v Litovli odloučen 1448 od Medlova, uničovský kostel Nanebevzetí Panny Marie se odloučil od medlovské fary teprve v roce 1510). Je zřejmé, že vzhledem k rozsahu duchovní péče v lokalitách městského typu a předpokládané dostatečné výši příjmů těchto beneficí by nebylo účelné počítat právě tyto kostely mezi kostely filiální. Proto jsem je také zařadil při počítání farností mezi kostely farní, byť z formálního hlediska šlo o kostely filiální. Že podobných případů může být daleko více, než jsem v dané chvíli schopen říci, je nablehdi a v tom případě by měla být tomuto fenoménu věnována zvláštní pozornost.⁸

Těžko odhadnutelný je také vliv zanikání vsí na hustotu farní sítě a církevní správu. Pokud vyjdeme ze závěrů práce Vladimíra Nekudy, který pro období 15.–16. století napočítal 807 osad, které zanikly, znamená to jednak relativní zahušťování – na farní kostel nyní připadá menší počet vsí, na druhé straně dochází i k určitému úbytku obyvatel, čímž se snižují příjmy farářů. Pro jemnější analýzu tohoto problému však bude nutno shromáždit dostatečné množství materiálu a zaměřit výzkum poněkud jiným směrem do oblastí, které s církevní správou nesouvisí. Prozatím je možno počítat s tím, že počet farních kostelů rostl i díky povyšování původně filiálních kostelů na kostely farní (například kostel v zaniklých Bohuslavicích, Vojnovice mezi lety 1294–1298, Damborice 1326, Kurdějov povýšen na faru po roce 1400, Diváky v druhé polovině 14. století, roku 1503 povýšil Stanislav Thurzo na farní kostel kapli v Rakvicích, 1518 získaly dočasně samostatnou duchovní správu Hnánice). Podat přesná čísla se však vymyká mým možnostem a jsem si vědom toho, že filiální kostely by mohly být sledovány i samy o sobě jako zvláštní jev.⁹

Po Husově upálení v roce 1415 se radikálně proměňuje dynamika fungování stávajícího systému farní sítě a nastupuje další fenomén: konfesijní příslušnost toho kterého faráře, která se ale dá určit jen velmi obtížně. Utrakvistické kněžstvo podléhalo totiž na základě basilejských kompaktát olomouckému biskupovi, takže je obtížné rozhodnout, zda ten či onen farář podával podobojí či podjednou. O organizaci utrakvistické církevní správy na Moravě toho mnoho nevíme. Patrně podléhalo všechno kněžstvo bez rozdílu olomouckému biskupovi a pouze v naléhavých případech se některé záležitosti daly řešit i před utrakvistickou konsistoří v Praze, jak to máme namátkově doloženo.¹⁰ Můžeme se tak zřejmě ztotožnit se závěrem, že husitství ani německá reformace farní strukturu na Moravě vážněji nenarušily, a změny, ke kterým došlo, můžeme označit s klidným svědomím jako pouhé kosmetické úpravy na tváři církve.¹¹ Za farní tak můžeme podle dobových kritérií považovat také ty kostely, na které dosazovali kněze

⁸ K odloučení uničovského kostela listina biskupa Stanislava Thurza z 7. června 1510 v Zemském archivu v Opavě, pob. Olomouc, Arcibiskupská konsistoř Olomouce, rukopis inv. č. 146, f. 114–115. Srov. k tomu i G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie*, díl 1/1, Brunn 1855, s. 438. K Litovli srov. listinu ze 6. srpna 1448 v Státním okresním archivu Olomouc, Archiv města Litovel, inv. č. 28.

⁹ Nebyly započítány kostely v Brničku, kostel sv. Michala na Rybím trhu v Brně, v Dluhomilově, Drnovice, Fryčovice, Horní Hynčína, Hrabyně, Chomýž, sv. Kateřina v Kelči, v Kozlovicích, Lichnově (děkanát příborský), Starých Lublicích, Lubnici, Raduni, Rybim a Velkých Hořticích.

¹⁰ KLEMENT BOROŮVÝ, *Jednání a dopisy konsistoře katolické i utrakvistické*, díl 1: *Akta konsistoře utrakvistické*, Praha 1868, s. 86–87, č. 20, s. 99–100, č. 146, s. 208, č. 356, s. 209n., č. 359.

¹¹ Takový je alespoň závěr páté studie Josefa Války, otištěné původně pod názvem *Cesta Moravy ke kompaktátům: „tradiční církevní organizace na Moravě přežila“* – nově JOSEF VÁLKA, *Husitství na Moravě, Náboženská snášenlivost*, Jan Amos Komenský, Brno 2005, s. 129.

utrakvističtí patroni. V této souvislosti je možno alespoň připomenout, že některá městečka dosáhla od svých vrchností výsady, že na faru nebude dosazován proti jejich vůli katolický farář. Přerov měl svobodné užívání kalicha zaručeno už císařem Zikmundem v roce 1437.¹² Prostějov, bašta utrakvistů, získal příslib vrchností, pánů z Pernštejna, že k prostějovské fáře nebude bez vůle města podáván kněz římské strany v roce 1510, Bystřice nad Pernštejnem získala podobnou výsadu 1514 a Březník v roce 1523.¹³

Podat obrázek typické fary není nijak lehké, neboť v tomto směru panovala značná pestrost a můj chaoticky uspořádaný materiál mi zatím neumožňuje podat ucelený obraz, jen pouhé střípky. Farnosti ve velkých městech byly zaopatřeny značným počtem dotovaných oltářů, které mohly mít i více oltářnických míst. Půjdem-li od těch nejvyšších pater církevní správy a začneme biskupským katedrálním chrámem sv. Václava v Olomouci, tak zde bychom v roce 1508 shledali celkem 31 oltář. Stejným počtem oltářů se mohl honosit další velký olomoucký kostel sv. Mořice, který byl od roku 1384 inkorporován ke kanonikátu olomouckého kostela.¹⁴ V druhém moravském hlavním městě Brně je doložen nárůst počtu oltářnických beneficií – u sv. Petra bylo v letech 1431–1520 dotováno 15 oltářů¹⁵ a u sv. Jakuba bylo v letech 1419–1508 dotováno 15 oltářů a devět kaplí, počet oltářů zde byl ale v roce 1521 snížen na šest, čímž došlo i ke snížení počtu kněží.¹⁶ V uničovském kostele Nanebevzetí Panny Marie bylo počátkem 16. století sedm oltářů,¹⁷ v opavském farním kostele Nanebevzetí Panny Marie byl do roku 1521 celkem 21 oltář.¹⁸

Pokud jde o množství oltářů, založených v období pozdního středověku, poslouží velice dobře jako základní pramen pro sledování a výzkum tohoto fenoménu erekční kniha olomoucké diecéze, obsahující zápisy z období 1482–1552. Samozřejmě, že tuto

¹² G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie*, díl 1/5, Brünn 1863, s. 172.

¹³ K Prostějovu AČ XVII, s. 131–132, č. 916, srov. též výklad Michaely Kokojanové v kolektivním díle *Prostějov. Dějiny města*, Prostějov 2000, díl 1, s. 112; k Bystřicí nad Pernštejnem v téže knize s. 201–202, č. 994 – dále srov. G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie*, díl 2/2, s. 290; LADISLAV HOSÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha 2004, s. 71; k Březníku L. HOSÁK, *Historický místopis*, s. 143–144.

¹⁴ Oltáře v olomouckém dómu zachycuje věrně urbář kapitulních statků z roku 1508 (Zemský archiv v Opavě, pob. Olomouc, Metropolitní kapitula Olomouc, inv. č. 2926 (sign. E-II-15), f. 43r–48r. Pokud jde o oltáře v kostele sv. Mořice, nejvíce materiálu přináší katalog listin VLADIMÍRA SPÁČILA, *Sbírka listin archivu města Olomouce 1261–1793. Inventář*, Olomouc 1998. Excerptoval jsem také *Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae*, díl 1–15, (edd.) ANTONÍN BOČEK, JOSEF CHYTL, VINCENC BRANDL, BERTOLD BRETOLZ, Olomouc-Brno 1836–1903, dále *Libri citationum et sententiarum*, díl 1–6, (ed.) VINCENC BRANDL, Brno 1872–1895 i erekční knihu olomoucké diecéze (1351) 1482–1552 (uložena v Zemském archivu v Opavě, fond Arcibiskupská konsistoř Olomouce, inv. č. 146).

¹⁵ Srov. katalog výstavy *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*, (edd.) IVO HLOBIL, MAREK PERŮTKA, díl 2: *Brno*, Brno 1999, s. 98.

¹⁶ Pro základní přehled o oltářích a kaplích u sv. Jakuba jsem využil také brněnský svazek katalogu *Od gotiky k renesanci*, díl 2, s. 90–93, chybí zde však oltář sv. Vavřince a Šebestiána, dotovaný v letech 1508–1511 (Archiv města Brna, Sbírka listin, mandátů a listů, č. 1026) a oltář Bohorodičky Panny Marie (č. 929, k roku 1500).

¹⁷ Byly to oltáře Božího Těla (1522), Archanděla Michaela (1497), sv. Josefa, Jana Křtitele, Jana Evangelisty, apoštola Petra, Jeronýma a Všech svatých (1502), sv. Kosmy a Damiána (1447), sv. Šebestiána a Valentina (1503), sv. Trojice a sv. Barbory (1497), sv. Vavřince, sv. Štěpána a sv. mučedníků (1502). VIKTOR PINKAVA, *Unčovský a rýmařovský okres*, in: *Vlastivěda moravská – místopis*, sv. 40, Brno 1922, s. 78, uvádí počet šesti oltářů.

¹⁸ K tomu srov. G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie von Mähren*, díl 1/4, Brünn 1862, s. 193–195.

knihu prostudoval a do své církevní topografie zapracoval už Řehoř Wolný. Otázka však zní, zda zcela úplně a beze zbytku.¹⁹

Alespoň krátce bych chtěl zmínit personální vybavení kostelů. Snad je oprávněná domněnka, že ve většině venkovských kostelů musel obstarávat veškeré břímě duchovní správy pouze jediný člověk (jde o příznačný zjev, s nímž se setkáváme ještě v hlubokém novověku), ale na druhou stranu máme doklady o bohatých farách, kde měl farář ku pomoci kaplana či vikáře, nebo hned několik kaplanů – mohu-li uvést nepřesné číslo, dopočítal jsem se asi 40 lokalit, kde je existence kaplana či kaplanů prokázána – namátkově připomenu, že například farář v Hnojicích si směl držet dva nebo tři kaplany, farář u Panny Marie v Olomouci měl v roce 1508 také dva kaplany, rovněž farář v Blansku měl mít ve svém kostele několik kaplanů (snad dva), kteří však byli v roce 1436 kráceni na příjmech majitelem panství. Ve dvojjazyčných oblastech bylo nutno navíc vydržovat moravského a německého kazatele (šlapanický kaplan měl být dle smlouvy z roku 1539 znalý němčiny, český i německý kazatel byl v roce 1387 u sv. Jakuba v Brně, podobně v Uherském Hradišti v roce 1466, češtinu i němčinu musel ovládat oltářník v Nové Trnávce).²⁰ Na farách pak obvykle sloužily nejčastěji ženy jako kuchařky, na značné rozšíření tohoto jevu poukazuje v roce 1504 jmenování „světského děkana“ Tomáše Kunce, který měl srovnávat „různice mezi farářem, kuchařkou a kaplanem“.²¹ Kromě toho mohli na farách své dny dožívat plebánovi rodiče.²²

Počet katolických farářů přirozeně poklesl po vystoupení Martina Luthera, na Moravě se sluší připomenout zvláště působení Pavla Sperata v Jihlavě. Na tomto místě se nechci pouštět do výkladu o pronikání luterské reformace a popisovat její přesný průběh (ani to není možné), doufám, že pro ilustraci postačí několik přibližných čísel, k nimž jsem se dobral už před lety. Po polovině 16. století byla situace asi taková, že ve farní síti bylo aktivních jen asi 260 katolických far, v období do roku 1540 máme kromě toho doloženo i koexistenci katolické a nekatolické duchovní správy v jednom místě. Doloženy jsou i problémy, které z toho plynuly.²³ Do roku 1620 se počet katolických far poněkud zvýšil na 320, což je už výsledek důsledného protireformačního (či restauračního) postupu olomouckých biskupů Stanislava Pavlovského a kardinála Františka Ditrichštejna. Do roku 1710 se počet far (nyní už pouze katolických) rozrostl na 478 včetně lokálních kaplanství. Je to tedy množství ve srovnání s pozdně středověkým stavem zhruba poloviční.²⁴

Výzkum církevní topografie je pochopitelně velmi náročný a nebylo v mých silách předložit zde hotové a upravené výsledky. Mohu jen doufat, že v tomto bádání budu moci pokračovat a že výzkum středověké farní organizace v olomoucké diecézi dospěje v dohledné budoucnosti k mnohem hmatatelnějším výsledkům a dosáhne vyšších met.

¹⁹ Zemský archiv v Opavě – pobočka Olomouc, Arcibiskupská konsistoř v Olomouci, inv. č. 146. Bohužel nemám erekční knihu natolik prostudovanu, abych mohl činit jakékoli, ať už uáhlené nebo jen opatrné závěry o případném teritoriálním rozložení donací, jejich povaze a četnosti. Zatím lze říci jen tolik, že mezi léty 1482–1497 bylo založeno 42 nových beneficí.

²⁰ G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie*, díl 2/1, s. 28, 249.

²¹ Zemský archiv v Opavě – Státní okresní archiv Olomouc, Archiv města Olomouc, knihy, inv. č. 528, f. 36r.

²² G. WOLNÝ, *Kirchliche Topographie*, díl 1/4, s. 30, u Starého Maletína k roku 1585.

²³ T. BALETKA, *Olomoucké biskupství, jeho správa a písemnosti*, s. 55n.; TÝŽ, *Disiecta membra k církevní správě na Moravě v I. polovině 16. století*, in: XXVII. mikulovské sympozium 2002, Brno 2003, s. 128.

²⁴ RUDOLF ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století (1695–1777)*, Praha 1987, s. 183.

Bílinské arcijáhenství *Vymezení polohy a farní struktura v době předhusitské*

IVAN MICHÁLEK (Ústí nad Labem)

Úvodem k vymezení polohy bílinského arcijáhenství v době předhusitské

Bílinsko se podle tzv. popisu hranic pražského biskupství nazývalo původně „Lemu-zi“. Správní poměry se ve zdejší oblasti změnily v průběhu druhé poloviny 10. století. V období raného středověku sahala bílinská hradská provincie od Mostecka až na Ústecko.

Pozemky bílinského správního hradiště rozdělil J. Klápště na tři základní části, které se rozkládaly na 450 m dlouhém úseku ostrožny a zabíraly 10 ha. V závěru raného středověku zahrnovala Bílina přemyslovský správní hrad a oblast hradiště z druhé poloviny 10. století. Žádné hradské centrum nemohlo fungovat bez sakrální stavby. Žádný z dosavadních vyhodnocených archeologických výzkumů však zatím nepotvrdil polohu a existenci hradského kostela či hradní sakrální stavby. Mezi provedenými archeologickými sondami zůstaly ovšem značně velké nedotčené plochy. Bílinský hradský kostel tedy ještě čeká na svoje nalezení.¹

U hradského kostela žil vždy menší sbor kněží, zabezpečených z hradských důchodů a příjmů. V jejich čele stál arcikněz, který byl podřízen pražskému biskupovi. Z církevního hlediska spadala oblast pozdějšího arcijáhenství do působnosti tohoto sboru kněží.²

Hrad a oblast hradiště obklopovala sídelní aglomerace, rozdělená do pěti částí s jedním až třemi kostely.³ Od roku 1061 působil na Bílinsku jako hradský správce Mstiš, u něhož můžeme doložit, že měl v podhradí svůj vlastní dvorec se soukromým kostelem (či kaplí) sv. Petra. Tento fakt dokládá, že tu Mstiš chtěl patrně zůstat natrvalo.⁴

¹ JAN KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny středověkého Mostecka*, Most 1994, s. 18.

² JOSEF ŽEMLIČKA, *Čechy v době knížecí (1034–1198)*, Praha 1997, s. 29–30.

³ J. KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny*, s. 18.

⁴ JAN KLÁPŠTĚ, *Proměny českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 48–49.

V blízkosti bilinské hradské provincie se konstituovaly ještě děčinská a litoměřická hradská provincie.⁵ Hradská soustava se však začala od poloviny 12. století postupně rozpadat vlivem rozvoje pozemkové držby někdejších knížecích družiníků, kteří se transformovali v pozemkovou šlechtu.

Severozápadní část bilinského arcijáhensství zaujímal bilinský děkanát s centrem v Bilině, který se rozkládal v oblasti dnešního Teplicka a Mostecka. Kolonizace na území bilinského děkanátu souvisela především s aktivitami českého krále, šlechtického rodu Hrabšiců a jejich klientů a s hospodařením církevních řádů benediktinek (Teplice), cisterciáků (Osek) a ženského kláštera ochrány Božího hrobu (Světce).

Tady vznikala na počátku 13. století jakožto vesnická sídla Bilina a Duchcov. Když Ojř z Frýdberka získal od krále Václava I. bilinský hrad, založil tu v roce 1263 město Bilinu. Postupný rozvoj osídlení regionu kolem dnešních Teplíc byl ovlivněn založením kláštera benediktinek v Teplících královnou Juditou, manželkou Vladislava II., někdy v rozmezí let 1158 (povýšení Vladislava na krále) a 1164 (návrat Vladislava z Uher s bohatou kořistí užitou pro kostely a kláštery), patrně na pozemcích, které dostala Judita od svého manžela věnem.⁶ Klášter však jistě nebyl založen před rokem 1153, protože Judita jako manželka panovníka pobývala v Čechách až od tohoto roku. Osada poblíž kláštera byla pravděpodobně už ve 13. století povýšena na město a společně s klášterem obehnaná hradbami se čtyřmi branami. Teplice byly poddány abatyšim zdejších benediktinek. Jako město („civitas Teplicensis“) se však Teplice objevily až v zápise z roku 1383.⁷ V době předhusitské netvořilo teplické panství benediktinek uzavřenou oblast. Patřily do něho i obce ležící mimo oblast přímého vlivu. V době předhusitské a husitské držely benediktinky vesnice a patronátní právo nad farními kostely v Bořislavi, Brozánkách, Českém Bukově, Teplících (Panny Marie a sv. Jana Křtitele), Hradišti, Jenišově Újezdě, Prackovicích (jen 1417) a v Proboštově (jen 1414).⁸ Poloha městského farního kostela není dosud přesně známa.

Rozvoj Mostecka souvisel s tím, že Ojř z Frýdberka získal od krále Václava I. bilinský hrad a odtud založil město Bilinu. V souvislosti s rozvojem města Mostu se zřejmě jen na krátkou dobu, kolem roku 1248, dozvídáme o tzv. „provincia pontensis“.⁹ Chod správního centra bilinské provincie a její pojmenování to však nepoznamenalo. O Bilinsku se dozvídáme ještě v roce 1341, v souvislosti s vybíráním podymného břevnovským klášterem.¹⁰

⁵ CDB I, s. 113, č. 111; JOSEF ŽEMLIČKA, *Litoměřická kastelanie a její postavení v raně středověkých Čechách*, Litoměřicko 15/1979, s. 37–52; TÝŽ, *K dotváření hradské sítě za Břetislava I. („Přemyslovská“ jména v názvech českých a moravských hradišť)*, HG 28/1995, s. 27–47.

⁶ *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500*, (ed.) AUGUSTIN MÜLLER, Prag 1929, s. 2, č. 5; P. PEER, *Dějiny Teplicka do roku 1848. Přehledně dějiny Teplicka*, Teplice 1969, díl 2, s. 12–13.

⁷ P. PEER, *Dějiny Teplicka*, s. 12–13.

⁸ LC I, s. 141; LC VIII, s. 229–230; LC I, s. 52, LC VIII, s. 58; LC I/2, s. 75; LC X, s. 231–232; LC I, s. 43; LC X, s. 234; *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500*, s. 21–23, č. 54; LC VIII, s. 23; LC V, s. 67; LC VII, s. 209–210; LC I/2, s. 23, LC VI, s. 16; LC VII, s. 235; LC VII, s. 137–8.

⁹ LUDVIG SCHLESINGER, *Stadtbuch von Brüx bis zum Jahre 1526*, Prag 1876, s. 4, č. 14. Podle krátké zprávy z roku 1461 byla mostecká a žatecká provincie spojena v roce 1461 (s. 157, č. 354).

¹⁰ RBM IV, s. 405, č. 1012.

V severovýchodní části bílinského arcijáhensví se vyčlenil ústecký děkanát, k němuž patřila kromě vlastního Ústecka¹¹ a části Teplicka, kde se nacházely farnosti ležící na západní hranici s bílinským děkanátem (farní obce: Bořislav, Krupka, Modlany, Rtyně nad Bílinou), i menší část někdejšího Děčína, rozkládající se na labském levobřeží (farní obce Rozbělesy, Krásný Studenec, Jílové, patrně i Libouchec). Na pravém břehu Labe se již rozkládal lipský děkanát. Území ústeckého děkanátu zasahovalo také dále mimo levobřežní část někdejšího Děčína do Saska. V literatuře se proto často rozlišuje česká a německá část ústeckého děkanátu.

Saská (německá) část pozdějšího ústeckého děkanátu byla nepochybně kolonizována z iniciativy českých panovníků, králů Přemysla Otakara I. a Václava I. v oblasti mezi řekou Labe a říčkou Kotlavou. Území německé části ústeckého děkanátu patřilo z hlediska majetko-správního k panstvím Königstein a Pirna (Perno), jejichž držitelem byl panovník. Osídlování labského levobřeží severně od Děčínských stěn mělo počátek v období bojů přemyslovských panovníků s Wettiny o Donínsko, které trvaly od roku 1203. Někdy poté založil Přemysl Otakar I. na levém labském břehu hrad Königstein, který se v písemných pramenech objevil patrně k roku 1239 („Jaroslaus, burchgravius de Lapide“),¹² zcela bezpečně k roku 1241, kdy zde král Václav I. vydal známou listinu, vymezující hranici mezi držbami české koruny a míšeňských biskupů v Horní Lužici.¹³ Kolonizace území prováděná českými králi mezi Labem a říčkou Kotlavou byla také důvodem pro církevní podřízení farních kostelů z celé oblasti pražské diecézi a na nižším správním stupni právě ústeckému děkanátu a osobě děkana. Podle listiny z roku 1379 patřily k hradu Königstein mimo jiné i obce Struppen, Reinhardsdorf, Cunnnersdorf a městečko Königstein.¹⁴

Celé území panství Königstein zůstalo v královské držbě a tvořilo trvalejší součást českého státu až do počátku 15. století, i když ho během 14. století čeští panovníci několikrát krátkodobě zastavili. Panství Königstein spravoval purkrabí tohoto hradu. Na počátku 15. století se purkrabím na Königsteinu stal Ješek z Donína. V té době využil míšeňský markrabě Vilém I. momentálního oslabení českého krále Václava IV. a vyvinul značné úsilí, aby české hraniční území získal pod svou kontrolu. Po dobytí donínského hradu v roce 1402 se míšeňský markrabě obrátil proti hradu Königstein, který čtyři roky obléhal, až se mu ho v roce 1406 podařilo dobýt. V roce 1407 se Václav IV. snažil hrad získat zpět, v roce 1408 jej ale ztratil definitivně. Königstein tak zůstal natrvalo v držení saských Wettinů. Z hlediska církevní správy bylo toto území pro pražskou diecézi ztraceno v průběhu luterské reformace.¹⁵ Wettinové tímto způsobem získali do držení mimo jiné již zmíněný Königstein, také Strup-

¹¹ Pokus o začlenění a určení významu především Ústí nad Labem v bílinské kastelánii blíže MARTA CVRKOVÁ, MILAN ZÁPOTOCKÝ, *Ústí nad Labem. K topografii jednoho z raně středověkých centrálních míst severozápadních Čech*, AR 46/1994, s. 205–243. Srov. IVAN MICHÁLEK, *Ústecký děkanát v době předhusitské. Vymezení polohy a vývoj farní struktury*, in: *Gotické umění a jeho historické souvislosti I*, Ústí nad Labem 2001 (Ústecký sborník historický 2001), s. 11–32.

¹² CDB III/2, s. 272–273, č. 209.

¹³ CDB IV/1, s. 59–64, č. 4.

¹⁴ TOMÁŠ VELÍMSKÝ, *Studium středověkých cest a problematika vývoje osídlení levobřežní části oblasti Labských pískovců*, AH 17/1992, s. 354.

¹⁵ ANGELIKA TAUBE, *Festung Königstein. Zur Geschichte eines Baudenkmal der Sächsischen Schweiz*, Königstein 1990, s. 13–15.

pen, Papstdorf, Cunnersdorf a Reinhardsdorf, tedy další farní obce ústeckého děkanátu.¹⁶

Zbylá čtveřice farních obcí v německé části ústeckého děkanátu (Bad Gottleuba, Langenhennersdorf, Markersbach, Rosenthal) spolu s obcemi Hellendorf a Hartmannsbach byla českými panovníky začleněna do panství Pirna, které bylo na konci 13. století, za vlády krále Václava II., na dlouhou dobu připojeno k Čechám. Vesnice, které patřily pod správu panství Pirna, však často bývaly dávány do zástavy. Ve 14. století je držel na krátký čas Rudolf Saský (1341), později Těma z Koldic (1379–1391), přičemž hrad určitou dobu držel i Jan z Vartenberka a na Děčině. Také v tomto případě získal území zpět Vilém I., když mu Václav IV. postoupil Perensko v roce 1404 náhradou za 3 000 kop grošů. O rok později byl donucen vzdát se svých nároků také Jan z Vartenberka.

Poslední farní obec v německé části ústeckého děkanátu Oelsen (Olešná) byla sídlem královských manů. Odstoupením panství Pirna a Königstein Wettinům přešla rovněž pod jejich kontrolu.¹⁷

Z hlediska přírodních podmínek tvořil přirozenou východní až severovýchodní hranici arcijáhenství tok řeky Labe až po Ústí nad Labem, obdobně jako v saské části, kde vymezoval severní část hranice. Pravý břeh Labe v Sasku totiž patřil do míšeňské diecéze, protože ho původně kolonizoval již římský císař Fridrich Barbarossa. Bílinské arcijáhenství dosahovalo na pravý břeh řeky Labe jen dvojicí farností české části ústeckého děkanátu (Svádov a Valtířov). Zbytek severovýchodní hranice od Ústí nad Labem tvoří řeka Bílina. Farnosti jsou ale na obou březích řeky Bíliny až po její soutok s Labem. Jihozápadní hranice děkanátu se táhne z výběžku katastru obce Bečov, přes Vtelno u Mostu, Zlatníky, Rvenice a Albrechtice až k dnešní státní hranici se Spolkovou republikou Německo. Severozápadní hranice kopíruje dnešní státní hranici se Spolkovou republikou Německo. Obce Moldava a Mikulov patřily tehdy do míšeňské diecéze.

Písemné doklady o existenci bílinského arcijáhenství a obou děkanátů

Z hlediska církevní správy bylo území pozdějšího ústeckého a bílinského děkanátu součástí bílinského arcijáhenství, které vzniklo v roce 1216 jako poslední z deseti českých arcijáhenství. Konstituovalo se na správním území staré velkofarnosti bílinského hradského kostela. O existenci a fungování arcijáhenství a obou děkanátů se často dozvídáme z písemných zpráv o osobách děkanů a arcijáhnů (arciděkanů).

Prvním arcijáhнем byl Benedikt (jinak Beneš), rádce českého krále Přemysla Otakara I.¹⁸ V roce 1229 se v písemných zprávách objevil arcijáhen Přibyslav (Bribizlaus) (1229–1238),¹⁹ dále pak Petr (1258–1276),²⁰ magistr Havel (1287–),²¹ Brun(n)o (1306–

¹⁶ T. VELÍMSKÝ, *Studium středověkých cest*, s. 354.

¹⁷ J. V. ŠIMÁK, *České dějiny. Středověká kolonisace v zemích Českých*, díl 1/5, Praha 1938, s. 683–685.

¹⁸ Ne u všech uvedených arcijáhnů lze stanovit jejich funkční období. Většinou se u časových údajů jedná jen o dobu doloženou z písemných zpráv – CDB II, s. 116, č. 126.

¹⁹ CDB II, s. 342, č. 333; CDB III/2, s. 251, č. 196.

²⁰ CDB V/1, s. 261, č. 163; RBM II, s. 210, č. 546, s. 445, č. 1061.

²¹ JAN BEDŘICH NOVÁK, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně (1279–1296)*, Praha 1903, s. 12–14, č. 15; RBM II, s. 655, č. 1521, s. 1086–1087, č. 2525.

1312/1327),²² Oneš Zdislavův z Tehova (1327–1329),²³ Děpolt Jindřichův (1331),²⁴ Přibyslav (Přibík) z Letkova (1346–1365),²⁵ Rehoř (1368–1378),²⁶ magistr Petr z Loun (1377(?)–1380),²⁷ Gherard de Warsekow (1380),²⁸ Vítek z Černic (1380),²⁹ magistr Fridman Mikulášův z Ústí (Fridman z Prahy) (1383–1391),³⁰ Mikuláš z Hlívce (1391–1417),³¹ Mikuláš Dytlinův ze Znojma (1417–1423).³² Bílinský arcijáhen měl patronátní právo k farním kostelům v Kyjích u Prahy,³³ ve Vtelně u Mostu³⁴ a byl spolupatronem farního kostela ve Skoroticích.³⁵

Děkanáty se na území příslušných arcijáhensví začaly formovat sice již zhruba od poloviny 13. století, bližší zmínky o nich ale existují až z poslední čtvrtiny 13. století, kdy byl pražským biskupem Tobiáš z Bechyně (1279–1296).³⁶

Bílinské arcijáhensví, později též nazývané jako arciděkanát či arcidiakonát, se v dalším vývoji rozdělilo na dva děkanáty.

Dokladem o existenci ústeckého děkanátu je poprvé v roce 1318 zmínka o ústeckém děkanovi („decano Uscensi“), který byl uveden jako jeden ze zmocněnců, kteří mají uvést nového faráře Jana, jinak bratra řádu německých rytířů, prezentovaného provinciálem řádu, k ústeckému farnímu kostelu Panny Marie.³⁷ Jmenovitě můžeme doložit jen dva ústecké děkany, kněze Jana z Brozánků, faráře v Trmicích (1390–1400), a Viléma, faráře v Roudníkách (1400–1409).³⁸

Další doklad o existenci bílinského děkanátu pochází z roku 1352, kdy se v rejstřících papežských desátků objevují jeho farnosti.³⁹

²² RBM II, s. 1214, č. 2775; RBM III, s. 35, č. 79.

²³ MV (tomus prodromus), s. 374, č. 658, s. 444–445, č. 810, s. 511–512, č. 932, s. 554–555, č. 1016; RBM III, s. 579, č. 1481, s. 594, č. 1517; *Archiv pražské metropolitní kapituly I. (– 1419)*, (edd.) JAROSLAV ERŠIL, JIŘÍ PRAŽÁK, Praha 1956, s. 50, č. 142.

²⁴ MV (tomus prodromus), s. 444–445, č. 810; RBM III, s. 715, č. 1834, s. 717–718, č. 1838.

²⁵ MV I, s. 435, č. 727; RBM V/1, s. 14, č. 15; RBM V/2, s. 302, č. 610; RBM V/3, s. 486, č. 974–5; RBM V/4, s. 703, č. 1527, s. 704, č. 1536; MV II, s. 42; RBM VI/1, s. 28, č. 42, s. 150, č. 293; RBM VI/2, s. 274, č. 496; LC I/2, s. 9; MV II, s. 425, č. 1067; VÁCLAV VLADIVOJ TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 5, Praha 1881, s. 122.

²⁶ LC I/2, s. 108; LC III–IV, s. 62; SA I, s. 272, č. 164, s. 311, č. 395.

²⁷ SA VII, s. 202, č. 23; LC III–IV, s. 137; RBM I/1, s. 180, č. 761.

²⁸ *Archiv pražské metropolitní kapituly I. (– 1419)*, s. 133, č. 474–476; RBM I/1, s. 170, č. 709.

²⁹ V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 5., s. 126.

³⁰ SA II, s. 206, č. 75; s. 292, č. 249; s. 315, č. 40; s. 354, č. 203; s. 362, č. 38; MV V/1, s. 294–295, č. 524; V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 5, s. 125–6.

³¹ MV V/1, s. 294–5, č. 524; LC V, s. 132–3; LC VI, s. 60; MV VII/1, s. 12, č. 20–21.

³² MV VII/1, s. 12, č. 20–21, s. 30, č. 62, s. 127, č. 268; LC VII, s. 291; LC VIII, s. 5; SA VII, s. 24, č. 46, s. 100, č. 248; V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 5, s. 134.

³³ RBM II, s. 1214, č. 2775; *Archiv pražské metropolitní kapituly I. (– 1419)*, s. 37, č. 92.

³⁴ LC III–IV, s. 62; LC VI, s. 60; LC IX, s. 189, 191.

³⁵ LC I/2, s. 9, 108; LC II, s. 38; LC III–IV, s. 15.

³⁶ J. B. NOVÁK, *Formulář biskupa Tobiáše z Bechyně*.

³⁷ *Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526*, (edd.) ADALBERT HORČIČKA, WENZEL HIEKE, Prag 1896, s. 18–23, č. 33.

³⁸ LC V, s. 19, 236–237 (Jan z Brozánků); *Urkundenbuch der Stadt Aussig bis zum Jahre 1526*, s. 62, č. 118; LC VI, s. 268 (Vilém, farář v Roudníkách).

³⁹ RDP, s. 77–78.

Bílinským děkanem byl v roce 1393 Jindřich, farář ve Zlatníkách,⁴⁰ a později Dětrich, farář v Duchcově. Farář Dětrich působil v Duchcově zcela jistě od září 1405 do dubna 1412, kdy zemřel.⁴¹ Dalšího bílinského děkana jménem neznáme.

Vývoj počtu farních obcí bílinského arcijáhenství v době předhusitské

V raném středověku, před plným konstituováním sítě děkanátů, existovalo podle písemných zmínek na sledovaném území několik kostelů. Mezi nejstarší kostely z 11. století patří kostel sv. Gotharda v Chlumci s knížecí celnicí, zmiňovaný v roce 1040 a 1057 v souvislosti s darováním knížecích výnosů z cla a trhu konventu benediktinů v Břevnově, konventu benediktinek od sv. Jiří na Pražském hradě a litoměřické kapitule,⁴² a kostel sv. Petra a Pavla v podhradí bílinského hradu na soukromém dvorci hradského správce Mstiše, který byl v roce 1061 za přítomnosti knížete Vratslava vysvěcen pražským biskupem Šebířem.⁴³ Ke sklonku 12. století se váže písemná zmínka o ústeckém kostele sv. Vojtěcha, který tehdy ležel na hradišti, kde se vdávala v den sv. Vojtěcha roku 1186 dcera českého knížete Bedřicha, Žofie, za Albrechta, syna míšeňského markraběte Otty. Patrocinium tohoto kostela je doloženo až v roce 1313.⁴⁴ Kostel sv. Jana Křtitele v Teplicích pochází podle archeologického výzkumu z druhé poloviny 12. století.⁴⁵ Ve 13. století se v pramenech objevilo už šest kostelů. Na prvním místě jmenujme kostel sv. Petra a Pavla ve Starém Oseku, kde pražský biskup Daniel vysvětil v roce 1209 nově založený hřbitov a oltář apoštolů Petra a Pavla.⁴⁶ Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem je písemně doložen v roce 1249, kdy Erkenbert ze Starckenberku dostal za své služby od Václava I. mimo jiné město Ústí nad Labem s patronátním právem ke kostelu Němců. Architektonický výzkum potvrdil, že dochovaná západní věž byla románská, snad dokonce z poslední čtvrtiny 12. století.⁴⁷ Držbu kostela (kaple) sv. Václava na předměstí Mostu potvrdil král Václav I. v roce 1257 křížovníkům s červenou hvězdou.⁴⁸ Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Mostě a kaple sv. Michala získaly v roce 1273 ze statku v Kájově po jedné kopě grošů na základě pořízení Ludvíka Merce, který daroval svůj majetek Janovi Episcopi.⁴⁹ Farář kostela v Libkovicích Jindřich daroval v únoru 1282 oseckému klášteru mlýn v Obr-

⁴⁰ SA III, s. 133, č. 108.

⁴¹ Nevíme, kdy byl farář Dětrich v Duchcově prezentován, zřejmě někdy kolem roku 1400, v roce 1405 se uvádí už jako jeden ze zprostředkovatelů dohody mezi bořislavským farářem Mikulášem a Oldřichem a Peškem z Radovesic ohledně ročního platu a mší za něj provedených u farního kostela v Bořislavi. V roce 1412 umírá – LE V, s. 651, č. 879; *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500*, s. 57–8, č. 127; LC VII, s. 51.

⁴² CDB I, s. 55, č. 55, s. 363, č. 383 (falzum).

⁴³ J. KLÁPŠTĚ, *Proměny českých zemí ve středověku*, s. 48–49.

⁴⁴ RBM III, s. 52–53, č. 123.

⁴⁵ ANTONÍN HEJNA, *K otázce zániku románské basiliky v Teplicích*, ČNM 124/1955, s. 138–142.

⁴⁶ CDB II, s. 389, č. 362 (falzum).

⁴⁷ CDB IV/1, s. 259–261, č. 158; JAN MUK, MARTIN EBEL, *Kostel P. Marie v Ústí nad Labem a jeho význam z hlediska vývoje půdorysu města*, ČSPSČ 101/1993, č. 1, s. 4.

⁴⁸ RBM II, s. 54, č. 140.

⁴⁹ CDB V/2, s. 335–336, č. 696.

nicích.⁵⁰ Konečně kostel u kláštera magdalenitek v Záhražanech u Mostu jim v roce 1283 věnoval král Václav II.⁵¹ „Ecclesia in Zahraaz“ tu existovala podle J. Klápště již dříve, zřejmě před vznikem královského města Most, snad ve vazbě na feudální sídlo, pravděpodobně majetek Hrabšice Kojaty, který král získal nuceným zábořem. Tento kostel úplně zanikl v roce 1782 při zrušení kláštera.⁵²

V období do konce 13. století můžeme podle písemných zmínek doložit postupně deset lokalit s kostely, z toho dva klášterní kostely. Nejvíce se jich nacházelo v oblasti bílinského děkanátu (sedm). Nejstarší soupis farních lokalit na Bílinsku pochází ze 14. století a je obsažen v rejstřících papežských desátků, s prvním dochovaným rejstříkem papežského desátku k roku 1352.

Počet farních obcí bílinského arcijáhensství postupně narůstal. V tomto registru se k roku 1352 uvádí 35 farních obcí sdružených v ústeckém děkanátu a 34 farních obcí spadajících do bílinského děkanátu. V roce 1384 přibývá farní kostel sv. Štěpána na předměstí Bíliny a v roce 1385 ještě platil blíže neurčenou částku špitál zřejmě u farního kostela sv. Štěpána na předměstí Bíliny. V roce 1405 se v rejstřících papežských desátků navíc objevily ještě dvě lokality na Ústecku: Markersbach (Markvartice) a *Comicz*. Tím vzrostl počet farních obcí v registrech kolem roku 1405 na 72 farních lokalit.

V letech 1352–1419 byla však farní síť na Bílinsku hustší, než jak to dokládají rejstříky papežských desátků.

V ústeckém děkanátu můžeme jen do roku 1400 postupně doložit k výše zmíněným 35 lokalitám ještě dalších sedm farních či filiálních obcí, které nejsou v rejstřících papežských desátků vůbec uvedeny. V roce 1400 lze tedy na území ústeckého děkanátu doložit 40 farností a dva filiální kostely. Kostely v Čermné, Habarticích, kostel sv. Prokopa u Krupky, kostely v Markersbachu, Nakléřově, Rosenthalu a Papstordfu přitom existovaly už před rokem 1400. Mezi lokality, jejichž postavení se měnilo a o kterých toho víme nejméně, patří *Comicz* (Kamenice) a kostel sv. Prokopa u Krupky.

Farní osadu *Comicz* z poloviny 14. století by však bylo možné ztotožnit daleko pravděpodobněji s lokalitou Camic z listiny krále Vladislava z roku 1169, která se patrně shoduje s lokalitou Kamenice/Kamitz, která zanikla až v 60. letech 20. století v důsledku povrchové těžby hnědého uhlí.

Kostel sv. Prokopa u Krupky můžeme doložit už v roce 1331. Do té doby byl asi samostatným farním kostelem, později tuto funkci ztrácí.⁵³ Pravděpodobně někdy mezi lety 1280–1330 bylo vybudováno dochované kněžiště kostela, střední část kostela vznikla (či byla přestavěna) někdy na konci 14. století, a proto se podle A. Müllera mohlo tehdejšímu zapisovateli dýmného pro břevnovský konvent zdát, že jde o nový kostel.

⁵⁰ ANTONÍN PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*, díl 3, Praha 1951, s. 248.

⁵¹ RBM II, s. 562, č. 1302.

⁵² J. KLÁPŠTĚ, *Paměť krajiny středověkého Mostecka*, s. 23–24.

⁵³ *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum 1500*, s. 204, č. 409; KARL RUDOLPH, *Die Kirchen*, *Erzgebirgszeitung* 49, 1928, s. 86–90; FRIEDRICH BERNAU, *Beiträge zur Grundlage der kirchlichen Topographie*, in: *Studien und Materialien zur Specialgeschichte und Heimatkunde des deutschen Sprachgebiets in Böhmen und Mähren*, Prag 1905, s. 114. Naposlady KAREL KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 3, Praha 1998, s. 228.

Saskou obec Rosenthal a Oelsen můžeme doložit bezpečně v 50. letech 14. století.⁵⁴ Habartice, Čermná a Markersbach se v písemných zmínkách církevní provenience objevily v 60. letech 14. století. (1363, resp. 1364).⁵⁵ Obec Papstdorf je zmíněna až počátkem 70. let 14. století (1371).⁵⁶ V prvním desetiletí 15. století (1405) se objevuje již uvedená zmínka o farní obci *Comicz*.⁵⁷

V bilinském děkanátu mimo zmíněný špitál při kostele sv. Štěpána na předměstí Bíliny (v rejstřících papežských desátků až v roce 1385) a farní kostel sv. Štěpána na předměstí Bíliny (1384), můžeme k 35 farním obcím přidat ještě čtyři další farní kostely a dva filiální vzniklé do roku 1400. Ve 13. století kostel sv. Václava se špitálem na předměstí Mostu. V polovině 50. let 14. století se poprvé dozvídáme o obci Klíny (jinak též Hora sv. Václava),⁵⁸ kde byl v té době nově vysazen farní kostel a Slávek z Rýzmburka sem také 17. března 1355 uvádí vůbec prvního faráře Heřmana.⁵⁹ V 60. letech 14. století se poprvé dozvídáme o farním kostelu v Doubravících v souvislosti s úmrtím doubravického faráře Petra, který zemřel v roce 1363 pravděpodobně na mor, který tehdy v nebyvalé síle zasáhl celé Bilinsko.⁶⁰ V 80. letech 14. století se poprvé dozvídáme o farním kostele ve Strassenberku (Straßburg) s rýzmburskou celnicí (později vesnice Nové Město),⁶¹ která ležela na hraniční cestě z Duchcova, přes Hrob na Nové Město, Oldřiš a Rechenberg v Sasku. V roce 1383 sem přichází farář z Konradsdorfu v Sasku. V roce 1392 založil Boreš z Rýzmburka oltář v kapli sv. Kříže na předměstí Duchcova, která byla již jeho předchůdci připojena k duchcovskému farnímu kostelu.⁶² V roce 1408 se dozvídáme o stavbě kostela v (Dolním) Jiřetíně. Kostel zasvěcený sv. Mikuláši byl za podpory Anny, vdovy po Albrechtovi z Koldic, postaven v Dolním Jiřetíně stranou od farního kostela Panny Marie v Jiřetíně (zřejmě od této doby byla obec označována jako Horní Jiřetín). Kostel v Dolním Jiřetíně vybavila Anna potřebným majetkem a oddělila ho od staršího farního benefícia Panny Marie v (Horním) Jiřetíně.⁶³ V dubnu 1409 byl ke kostelu Panny Marie v Horním Jiřetíně nově rozdělenému („de novo

⁵⁴ LC I, s. 51. O Rosenthalu v Sasku se poprvé dozvídáme opět ze zmínky o církevněsprávní záležitosti, kdy farář z Rosenthalu uvádí nového faráře ke kostelu v Langenhennersdorfu v Sasku – LC I, s. 79 (první písemná zmínka o Oelsen).

⁵⁵ LC I/2, s. 16 (Markersbach); LC I /2, s. 21 (Habartice); LC I/2, s. 54 (Čermná).

⁵⁶ LC II, s. 51 (první zmínka o Papstdorf – Bogansdorf). Dá se ale předpokládat, že tu farní obec i kostel byly již dříve, protože tu jde o směnu dvou farářů.

⁵⁷ RDP, s. 80.

⁵⁸ JOHANN HRDÝ, *Göhren bei Oberleutensdorf. Eine Chronik aus dem Erzgebirge*, *Erzgebirgszeitung* 19/1898, č. 9, s. 202–205.

⁵⁹ LC I/1, s. 51.

⁶⁰ LC I/2, s. 19. Po Petrově smrti ale zemřeli v Doubravících v letech 1363–1364 ještě další dva faráři – LC I/2, s. 23, 40.

⁶¹ LC III–V, s. 150; *Quellen- und Urkundenbuch des Bezirkes Teplitz-Schönau bis zum Jahre 1500*, s. 27, č. 73.

⁶² LC V, s. 138.

⁶³ Existuje však i opačný názor, podle něhož byla původní obec Jiřetín pozdější Dolní Jiřetín a v roce 1409 se oddělil Horní Jiřetín. Proces oddělování obou obcí skončil kolem roku 1459 – srov. JANA SÝKOROVÁ, *Zmizelé domovy. Příspěvek k historii zlikvidovaných obcí v okrese Most*, Most 2002, s. 14. Zsvěcení Panny Marie se v Čechách prokazatelně objevuje už před rokem 1000, zatímco zsvěcení sv. Mikuláše se objevilo až kolem roku 1150. Hojný výskyt mikulášských patrocií u kostelů ze 13.–14. století vede k předpokladu, že se ve větší míře užívalo i v době raně a vrcholně gotické – ZDENĚK BOHÁČ, *Patrocinia románských kostelů v Čechách*, HG 8/1972, s. 34–37, 49.

dimembratam⁶⁴) prezentován Jan, kněz z Jiřetína.⁶⁴ 18. 4. 1409 byl kostel sv. Mikuláše povýšen na farní.⁶⁵

V roce 1400 tvořilo tedy bílinský děkanát 39 farních obcí a dva filiální kostely. V bílinském arcijáhensství tak existovalo 79 farních kostelů a čtyři filiální kostely. V bílinském děkanátu se nacházelo na rozdíl od ústeckého děkanátu (s výjimkou křižovnického špitálu sv. Materny, který je písemně doložen v roce 1327, kdy král Jan Lucemburský osvobodil špitál od všech daní) několik klášterů s klášterními kostely. V případě Teplic jde o klášterní a farní kostel sv. Jana Křtitele zdejších benediktinek. V Oseku to byl cisterciácký klášterní kostel Nanebevzetí Panny Marie (řád cisterciáků sem byl uveden v roce 1203 Slávkem a Milhostem z Ryzmburka, osecký klášter vysazoval v letech 1342–1343 nové obce v celé oblasti). Ve Světcí založila Vratka, vdova po Kojatovi z Ryzmburka kolem roku 1224 ženský klášter řádu ochránkyň sv. Hrobu. V Mostě sídlil kromě městského řádu minoritů (1273) řád křižovníků s červenou hvězdou ve špitálu u kostela sv. Václava na předměstí Mostu. V blízkých Zahražanech u Mostu měly sídlo magdalenitky (1283).⁶⁶

V roce 1406 vznikl seznam obcí ústeckého děkanátu k vybírání dýmného pro břevnovský klášter. Převážnou většinu farních obcí, poprvé písemně doložených po roce 1352, tento soupis vůbec neuvádí. V soupisu se objevuje navíc jakási obec Karkow či Korow a obec Doubravice (bílinský děkanát), které součástí ústeckého děkanátu nikdy nebyly. Znovu se tu dozvídáme o „novém kostelu“ u Krupky (*nova ecclesia prope Krupkam*). Tuto zmínku lze vztahovat ke kostelu sv. Prokopa u Krupky.

V bílinském děkanátu se uvádělo celkem 34 farních obcí. Soupis nezmiňuje kostel Panny Marie v Teplicích, farní kostel sv. Václava na předměstí Mostu, farní kostel v Klínech a farní kostel ve Straßburgu. Na prvním místě uvádí farní kostel v Mostě a již zmíněné Doubravice přičleňuje k ústeckému děkanátu.

V 60. letech 19. století se o rekonstrukci farní sítě poprvé pokusil A. Frind v mapovém zpracování *Mapa dnešní litoměřické diecéze k roku 1400* v knize *Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese*, díl 1: *Die Zeit vor dem erblichen Königthume* (Prag 1864).

Obec Papstdorf (Bohouněvice) není v této mapce vůbec uvedena. A mapka dále neobsahuje ani kostel sv. Prokopa u Krupky. Chyby v mapě vycházejí z Frindova soupisu farních lokalit ústeckého děkanátu ve výše zmíněné knize. Ve svém soupisu vychází z rejstříků papežských desátek, ale chybně uvádí ústecké Arnultovice jako děčínské Arnoltice. Farní obec Koleč neztotožňuje v pozdějším vývoji s farní obcí Předlice. Pravděpodobně ani nevěděl, kde ležela a co jméno Cholcz vlastně znamená.⁶⁷ Farní kostel s celnicí Straßburg (Strossenberk ?), resp. Neustadt (Nové Město) lokalizoval Frind mezi farní obce Jenišův Újezd a Nesvětice. Frind dále uváděl též kostel v Hrobu, který však pochází až z počátku 17. století, a farní obec Strannou, která není farní a do děkanátu nepatří.

⁶⁴ LC VI, s. 261.

⁶⁵ J. HRDÝ, *Georgenthal bei Brüx*, *Erzgebirgszeitung* 20/1899, č. 4, s. 83–86, uvádí, že tu kostel stál už v roce 1263.

⁶⁶ F. BERNAU, *Beiträge zur Grundlage der kirchlichen Topographie*, s. 49–93.

⁶⁷ KARL JAHNEL, *Wo lag das Pfarrdorf Kolcz des Außiger Decanats?*, *Mitteilungen des Nordböhmisches Exkursions Klubs* 18/1895, s. 327–330.

V přílohách k třetí, čtvrté a páté knize *Dějiny národa českého v Čechách i v Moravě* zmiňuje F. Palacký skoro všechny farní obce, včetně obcí neuvedených v rejstřících papežských desátků, kromě kostela s celnicí v obci Nové Město.⁶⁸

V roce 1905 vydal F. Bernau svoji studii *Príspevky k základům církevní topografie*, kde se zabýval na téměř sto stranách církevní topografií bilinského arcijáhensví od raného středověku do roku 1574. Jsou tu zachycena všechna místní jména farních obcí celého arcijáhensví. U farních kostelů uváděl například jejich nynější i dřívější status, patrocínium, výši papežského desátku, donace ke kostelu, jména všech farářů uvedených k beneficiu, kaple a oltáře patřící k farnímu kostelu. Písemné zmínky však nemají odkaz na příslušné prameny a jejich edice.⁶⁹

V Sedláčkově *Místopisném slovníku historickém království Českého* se uvádí skoro všechny lokality středověkého ústeckého a bilinského děkanátu včetně všech devíti farních obcí v saské části ze 14. a 15. století, z doby před husitskou revolucí. Jedině zde se objevuje farní obec Papstdorf, ale neobjevil se tu kostel sv. Prokopa u Krupky.⁷⁰ Každý z dosavadních soupisů farních obcí obou děkanátů v bilinském arcijáhensví je tedy buď neúplný, nebo obsahuje větší či menší chyby.

Těsně před husitskou revolucí patřily do ústeckého a bilinského děkanátu v bilinském arciděkanátu tyto farní obce s kostely:

Počet farních obcí ústeckého děkanátu: 40 + 2

Česká část ústeckého děkanátu: Arnultovice (Komonín), Bořislav, Brozánky, Český Bukov, Černná, Habartice, Chabařovice, Chlumeč, Jílové u Děčína, Kamenice (Comicz), Koleč (později Předlice – v roce 1389), Krásný Studenec (Schönborn), Krupka, Kostel sv. Prokopa u Krupky (po roce 1331 zřejmě podřízen krupskému kostelu Panny Marie), Libouchec, Lipová (od roku 1395 filiální k Čermné), Modlany, Mojžíř, Nakléřov, Petrovice, Roudníky, Rozbělesy, Rtyně nad Bílinou, Řehlovice, Skototice, Svádov, Trmice, Tuchomyšl, Ústí nad Labem (Nanebevzetí Panny Marie), Ústí nad Labem (sv. Vojtěch), Valtířov, Velké Chvojno, Všebořice, Žežice a Žim.

Německá (saská) část ústeckého děkanátu: Bad Gottleuba, Königstein, Langenhensdorf, Markersbach, Oelsen, Papstdorf, Reinhardsdorf, Rosenthal a Struppen.

Počet farních obcí bilinského děkanátu: 40 + 1

Albrechtice; Bílina (Bilin, Belyna), Bílina – kostel sv. Štěpána; Bečov; Bedřichův Světec (Menší Světec, Schwetz, Swyetez secundum); Bohosudov (Mariaschein, Bohusudow); Čo(a)uš (Souše); Dolní Jiřetín (od roku 1409 farní); Doubravice; Duchcov; Duchcov – kaple sv. Kříže na předměstí (filiální); Holešice; Horní Jiřetín; Hradiště; Jeníkov; Jenišův Újezd; Klíny; Kostomlaty pod Milešovkou; Kopisty; Křemýž; Libkovice; Litvínov (Horní); Lužice; Most – kostel Navštívení Panny Marie; Most – kostel sv. Václava na předměstí; Nesvětica; Nové Sedlo (Novosedlice); Radčice (Marianské); Radovesice; Rvenice; Slatinice; Starý Osek; Světec (Větší Světec); Strassenberk (Straßburg);

⁶⁸ FRANTIŠEK PALACKÝ, *Dějiny národa českého v Čechách a na Moravě*, Královské Vinohrady 1940, s. 254.

⁶⁹ F. BERNAU, *Beiträge zur Grundlage der kirchlichen Topographie*, s. 47–141.

⁷⁰ AUGUST SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*, Praha 1908, s. 27–28, 931.

Teplice – farní kostel Panny Marie; Teplice – farní kostel sv. Jana; Vtelno; Zabuřany; Zlatníky; Zelenice; Židovice.⁷¹

Odhad počtu obcí v jednotlivých farnostech

Počet sídlišť v jednotlivých farnostech nelze přesně odhadnout. Z prací vztahujících se k farní struktuře sousedního lipského děkanátu, kde k faře příslušela zpravidla jen jedna vesnice, popřípadě na Frýdlantsku, kde každá farnost většinou zahrnovala dvě vsi, je vidět, že vše ovlivňovaly sídelní poměry dané oblasti, které spoluvytvářely jiné podmínky, než měla oblast bílinského arcijáhensství. Z analýzy prvních písemných zmínek vyplývá, že k roku 1352 zde existovalo 65 farních obcí a vedle toho je zmínkou v písemných pramenech v té době doložen přibližně stejný počet dalších sídlišť. Každá farní obec by tak v průměru spravovala minimálně ještě jedno sídliště. Kolem roku 1400 už skoro každá farnost spravovala zřejmě dvě přífařené obce. Ve skutečnosti můžeme předpokládat, že počet středověkých sídlišť byl v bílinském arcijáhensství podstatně vyšší.

Lze předpokládat, že ke středověkým farnostem Petrovice, Nakléřov, Straßburg a Libouchec či některým městům na Bílinsku zřejmě nebyla přiřčena žádná další sídliště. Tyto farnosti se nacházejí na okraji bílinského arcijáhensství. Jejich správní katastry byly nepochybně větší než katastry farních obcí na starém sídelním území, kde byla hustota sídel daleko větší. A mimoto v oblasti farních obcí Petrovice, Nakléřov a Libouchec vznikaly nové osady z větší části až těsně po polovině 16. a 17. století a někdy i v době pozdější. Jistě nikoli náhodou se v případě farností Petrovice, Nakléřov a Libouchec jednalo o poměrně rozsáhlé lesní lánové vsi, založené v průběhu vrcholně středověké kolonizace nově příchozími komunitami osadníků německého původu.

Pravděpodobně obdobná situace mohla být také u farností Habartice (zde ale není zcela jasné, kdy vznikla lesní lánová ves Fojtovice, doložená k roku 1446), Čermná a Krásný Studenec; do farnosti Lipová byl začleněn ještě Mnichov, obec s nejstarší zmínkou až k roku 1544, která však z hlediska půdorysu a rozměření plužiny byla patrně středověkého původu a vznikla rovněž v průběhu procesu kolonizace území tzv. levinského újezdu, byť spíše až v jeho závěrečné fázi.

Většina jmenovaných farních obcí patřila opět k normativnímu typu pravidelně uspořádaných řadových vsí s lánovou záhumenicovou plužinou, vzniklých v průběhu vrcholně středověké kolonizace.

Otázkou zůstává míra hospodářské prosperity těchto lokalit v době předhusitské. Jmenované farnosti totiž platily nižší papežský desátek a v některých letech dokonce neplatily z důvodu chudoby vůbec (označení *pauper*).

Mezi nejbohatší kostely na Bílinsku patřil farní kostel Nanebevzetí Panny Marie v Ústí nad Labem (120 gr. – tj. cca 40 kop gr.), farní kostel sv. Petra a Pavla v Bílině (96 gr. – tj. cca 32 kop gr. ročně), farní kostel Navštívení Panny Marie v Mostě (84 gr. – tj. cca 28 kop gr. ročně), farní kostel v Duchcově a farní kostel v Trmicích (48 gr. – tj. cca 16 kop gr. ročně), následují farní kostely v Chabařovicích, Krupce, farní kostel sv. Vojtěcha v Ústí nad Labem, ve Rvenicích, Bečově a oba farní kostely

⁷¹ V dnešní době či dříve zanikla většinou vlivem těžby hnědého uhlí celá řada farních kostelů dřívějšího bílinského arcijáhensství.

v Teplicích (36 gr. – cca 12 kop gr.) a nakonec farní kostely ve Svádově a Radovesicích (24 gr. – cca 8 kop gr.).⁷²

Bohatší fary odvozovaly svou prosperitu z výhodnější polohy v úrodnějších částech oblasti a mívaly zpravidla v blízkosti farní obce dvě i více dalších sídlišť, zmiňovaných v písemných pramenech už před rokem 1352.

Mezi nejchudší v ústeckém děkanátu patřily farnosti Český Bukov, Rozbělesy a Žežice, Koleč a Reinhardsdorf. V bilinském děkanátu byly nejchudší Albrechtice, Bílina – kostel sv. Štěpána, Bohosudov, Jenišův Újezd, farní kostel sv. Václava na předměstí Mostu a Želenice.

V případě chudé farnosti Český Bukov, kterou získal zřejmě již při svém založení ve 12. století konvent benediktinek v Teplicích, tvořilo farnost několik dalších drobných sídlišť (Maškovice, Lužec, Mašovice, Šachov), doložených v písemných pramenech až v 16. století. Tato sídliště vznikla s velkou pravděpodobností (jméno českého původu, shlukové půdorysy s nepravidelnou blokovou plužinou) již v průběhu středověké kolonizace tohoto území.

V době předhusitské sice nemůžeme jednotlivé lokality přiřazovat k farním obcím, ale obyvatelstvo, které žilo v sídlech v blízkosti těchto farních obcí, muselo ve 14. století již zcela jistě všechny církevní úkony spojené se svým každodenním životem od narození do smrti spojit s příslušným farním kostelem.

Z hlediska hustoty farní sítě můžeme bilinské arcijáhensví zařadit mezi arcijáhensví s největším počtem farních beneficí v celé pražské arcidiecézi.

Závěr

Bilinské arcijáhensví se rozkládalo v příhraniční oblasti severozápadních Čech na území středověkého Bílinska a přesahoval i do dnešního Saska. Významnou součástí jeho hranice byla řeka Labe. Velký význam pro rozvoj osídlení měla také řeka Bílina a chlumecká cesta. Počátky rozvoje bilinského správního hradiště spadají do druhé poloviny 10. století. Bilinský hradecký kostel sice nebyl zatím objeven, ale zdejší sídelní aglomerace se prokazatelně rozvíjela. To také dokládá existence soukromého kostela sv. Petra s vlastním dvorcem v bilinském podhradí ve vlastnictví hradeckého správce Mstiše ve druhé polovině 11. století.

Na kolonizaci ve 12. a 13. století se silně podílel český panovník a šlechtický rod Hrabšiců. Panovníkův postupný územní ústup prostřednictvím územních darů posílil pozici šlechty (Bílina) a církevního řádu benediktinek (Teplice). Král si ve 13. století upevnil své pozice na Bílinsku především založením měst Mostu a Ústí nad Labem. Mimoto zvýraznil svůj vliv na území mezi řekou Labem a říčkou Kottlavou s centrem v Königsteinu a Pirně.

O existenci a fungování arcijáhensví a obou děkanátů se často dozvídáme z písemných zpráv o osobách děkanů a arcijáhňů (arciděkanů). Bilinské arcijáhensví vzniklo v roce 1216. V jeho čele se v letech 1216–1419 vystříдалo celkem 15 písemně doložených arcijáhňů.

Celé arcijáhensví se skládalo ze dvou děkanátů. Bilinský i ústecký děkan se rekrutovali prokazatelně z bohatých či bohatších far (Trmice, Roudníky, Zlatníky, Duchcov),

⁷² RDP, s. 77–80.

kteřé byly také zdrojem jejich příjmů. Žádný děkan nesídlil v sídle děkanátu (tj. v Bílině či Ústí nad Labem). Ústecký děkanát (resp. ústeckého děkana) můžeme doložit už v roce 1318, bílinský prokazatelně až v roce 1352. Podle jména a sídelní farnosti známe bílinské a ústecké děkany jen z 90. let 14. století a prvního dvacetiletí 15. století.

Základy pro rozvoj pozdější farní struktury byly položeny ve 40.–60. letech 11. století, kdy již existovaly kostely v Chlumci a Bílině. Ve 12. století přibýly kostely v Ústí nad Labem a Teplicích. Ve 13. století tuto strukturu doplnilo podle písemných zmínek ještě dalších šest kostelů. V období do konce 13. století můžeme podle písemných zmínek doložit postupně 10 lokalit s kostely, z toho dva klášterní kostely. Nejvíce, sedm, se jich nacházelo v oblasti bílinského děkanátu. Farní obvody se ustálily do konce 13. století, ale všude ještě neplatil farní přímus. V rejstříkú papežských desátkú z bílinského arcijáhensví z let 1352–1405 se dozvídáme postupně o 72 farních kostelech. Farní struktura však byla v letech 1352–1419 o něco hustší. Nejzřetelněji to dokládá založení farního kostela v Klínech v roce 1355. V období těsně před husitskou revolucí můžeme doložit celkem 80 farních kostelů (beneficií) a tři filiální kostely (Lipová, kostel sv. Prokopa u Krupky, kaple sv. Kříže, kostel v Dolním Jiřetíně – tento jen do roku 1409).

Počet sídlišť v jednotlivých farnostech se nedá přesně odhadnout. Z analýzy prvních písemných zmínek vyplývá, že k roku 1352 zde existovalo 65 farních obcí a stejný počet přífařených sídlišť. Situace je podobná v obou sledovaných děkanátech. Kolem roku 1400 už skoro každá farnost spravovala zřejmě dvě přífařené obce. Ve skutečnosti můžeme předpokládat, že počet středověkých sídlišť byl v bílinském arcijáhensví podstatně vyšší. Lze také předpokládat, že ke středověkým farnostem Petrovice, Nakléřov, Straßburg a Libouchec či některým městům na Bílinsku zřejmě nebyla přičleněna žádná další sídlišť. Tyto farnosti se nacházejí na okraji bílinského arcijáhensví. Jejich správní katastry byly nepochybně větší než katastry farních obcí na starém sídelním území, kde byla hustota sídel daleko větší. Nové osady tu často vznikaly od druhé poloviny 15. století a později.

Počtem farností a hustotou osídlení patří oba děkanáty bílinského arcijáhensví mezi větší či dokonce největší děkanáty v době předhusitské.

Problémy studia farní sítě žateckého děkanátu a jeho specifika

JAROSLAV HAVRLANT (Praha – Louny)

V úrodném Poohří, kde archeologické doklady svědčí o nepřetržitém osídlení již od nejstarších dob, se v průběhu 13. století vytvořila hustá farní síť.¹ Nevelký žatecký děkanát, východní cíp někdejšího žateckého arcijáhenství, zahrnoval kolem roku 1400 přibližně 70 farností, pravděpodobně maximální hodnotu pro děkanát pražské diecéze. Zpochybňující slovo „přibližně“ zde má své opodstatnění, neboť počet far se v průběhu let stále měnil. Nadto jsem při studiu pramenů narazil na určité problémy s identifikací některých lokalit, zvláště při konfrontaci s příslušnou literaturou. Právě těchto nejasností se bude týkat následující příspěvek.

Na úvod uvádím specifika žateckého děkanátu.² Začnu finančním zajištěním far, tedy ekonomickým zázemím zdejších kostelů a tím i jejich kléru. Jako dobré vodítko poslouží zachované rejstříky papežských desátků (i když jejich hodnota se nesmí přeceňovat), které byly odvozeny především z peněžních příjmů beneficia, jak je odhadl kolektor při vybírání desátku.³ Průměrná výše půlročního papežského desátku pro žatecký děkanát činila 13,7 grošů, což je jen lehce pod diecézním průměrem.⁴ Čím se však žatecký děkanát zřejmě lišil od ostatních, byly velké finanční rozdíly mezi některými farnostmi. Celkem u jedenácti farností se v rejstřících papežského desátku objevuje místo peněžní částky termín *pauper*, tedy chudý. Z těchto chudých farností se čtyři kostely nacházely v Žatci, resp. na jeho předměstích (kostely sv. Michala, Václava, Maří Magdalény a Prokopa ve Dvorníku).⁵ K nim by se měl připočítat i kostel sv. Jana Evangelisty

¹ Srov. PETR HOLODŇÁK, *Pravěké dějiny Žatecka*, in: Žatec, (edd.) Ivana Ebelová, Petr Holodňák, Praha 2004, s. 17–53.

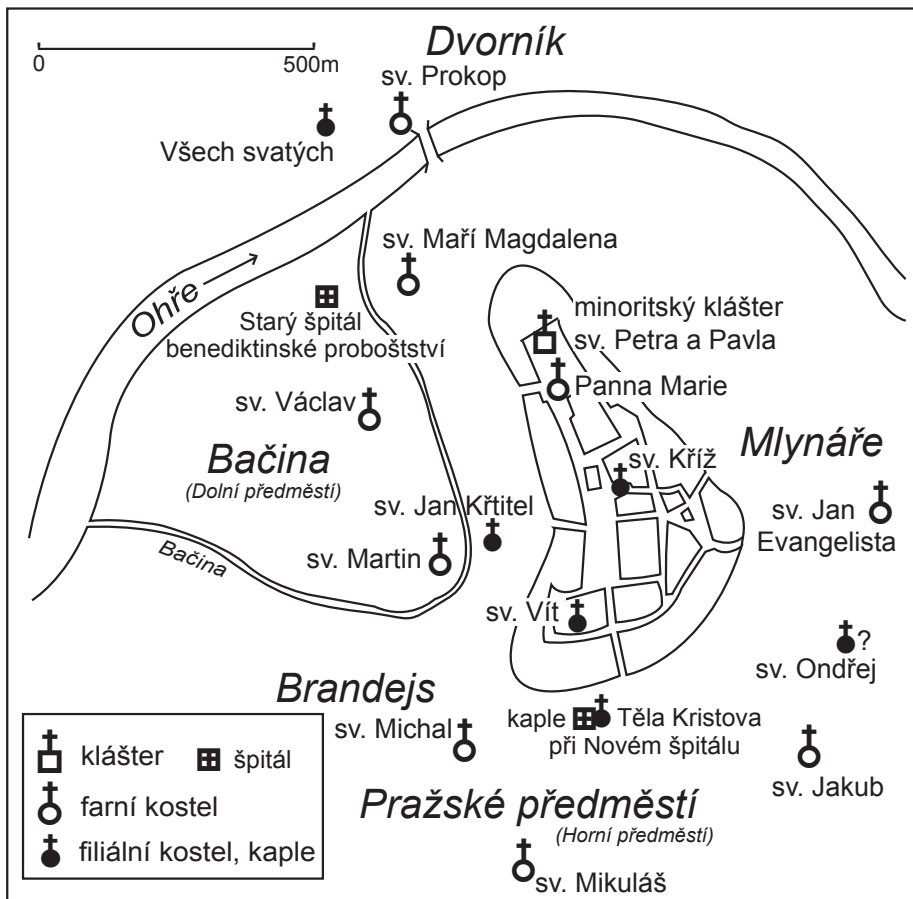
² Tento článek navazuje na diplomovou práci *Předhusitská zbožnost na Žatecku* obhájenou na Katolické teologické fakultě UK v Praze roku 2002. Její podstatná část vyšla pod názvem *Žatecko na cestě k husitské revoluci ve světle církevních dějin*, Sborník Katolické teologické fakulty 6/2004, s. 145–183.

³ Naturální položky, například výnosy ze zahrad či lesů, nebo poddanské desátky, nebyly většinou brány v potaz: VOJTĚCH VANĚK, *Rejstříky papežských desátků a možnosti jejich využití*, ČČH 100/2002, s. 497–521, zejména s. 499.

⁴ Srov. ROSTISLAV NOVÝ, *K sociálnímu postavení farského kléru v Čechách v době předhusitské*, SH 9/1962, s. 178–179; ZDENKA HLEDÍKOVÁ, *Struktura duchovenstva ve středověkých Čechách*, in: *Struktura feudální společnosti na území Československa a Polska do přelomu 15. a 16. stol.*, (ed.) Ján Čierny, Praha 1984, s. 350.

⁵ RDP, s. 69–71. Další kostely označené v některých letech jako chudé stály ve vsích: Břežany, Dobříčany, Klášter, Malé Březno, Sířem, Staňkovice a Všechlapy.

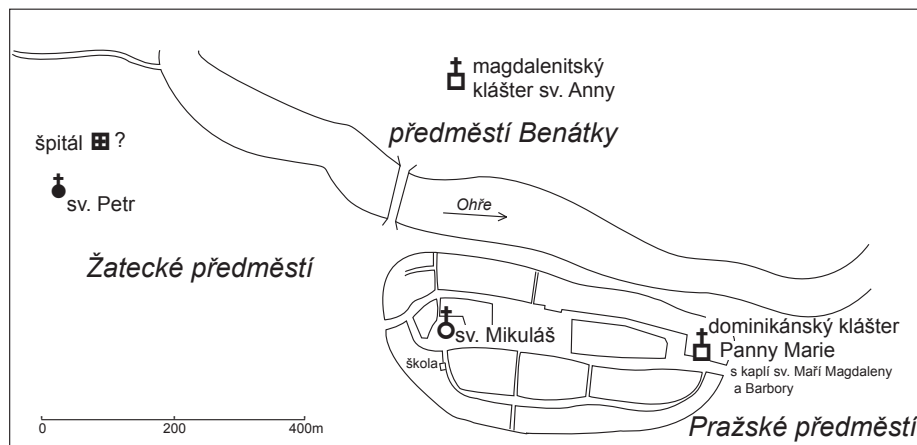
Žatec kolem roku 1400

v Mlynářích, který však dochované rejstříky neuvádějí (patrně proto, že jeho správa byla téměř třicet let spojena s kostelem sv. Václava⁶). K žateckému děkanátu náleží vůbec nejvyšší počet kostelů v biskupství označených jako *pauper*, ačkoli v přepočtu na procenta je na čtvrtém místě s 16% slabě zajištěných obrocí.⁷ Proti těmto chudým farám stojí sedm kostelů, jejichž půlroční desátek přesahuje dvojnásobek průměru (nad 28 grošů): Brloh, Dobroměřice, Havraň, Veliká Ves, Opočno, hlavní městská farnost v Žatci (kostel Panny Marie) a především fara v Lounech. Se svými dvěma kopami grošů půlročního desátku patřil lounský chrám (po Kutné Hoře, staroměstském sv. Mikuláši, Týnském chrámu a Netolicích) k nejbohatším kostelům pražské diecéze.⁸

⁶ Obě fary spravoval klerik Havel Petrův z Mnic – *Urkundenbuch der Stadt Saaz bis zum Jahre 1526* (dále *UB Saaz*), (ed.) LUDWIG SCHLESINGER, Prag-Leipzig-Wien 1892, s. 24, č. 86; LC 1/1, s. 47 (27. 7. 1357); LC III–IV, s. 188 (21. 11. 1386).

⁷ Podobné závěry uvádí již ve své diplomové práci MARTIN EBEL, *Politicko-sociální situace v Žatci v době předhusitské*, Praha 1983, FF UK v Praze, s. 80–81.

⁸ Z. HLEDÍKOVÁ, *Struktura duchovenstva*, s. 351. Naroveň s Louny (desátek 2 kopy) lze klást staroměstský kostel sv. Michala, Bezděz, Čáslav, Kladsko, Klatovy, Kolín, Kouřim, Písek a Plzeň.

Louny kolem roku 1400

Zajímavá zjištění vyplynula ze srovnání dvou královských měst žateckého děkanátu. Města Louny a Žatec jsou sice od sebe vzdálena pouhých 20 km, ve středověku se však jejich církevní správa velmi lišila. V Žatci bylo před husitskou revolucí čtrnáct kostelů, dvě kaple a jedna oratoř. Z toho devět kostelů mělo farní práva,⁹ kaple Těla Kristova u Nového špitálu si udržovala víceméně samostatnou duchovní správu¹⁰ a oratoř Starého špitálu byla spravována benediktinským proboštem.¹¹ Pět dalších kostelů či kaplí bylo filiálních¹² a kostel sv. Petra a Pavla, jehož stavba patrně navazovala na někdejší knížecí svatyni, patřil minoritům.¹³ V Lounech nastala situace naprosto odlišná. Ze čtyř tehdejších kostelů příslušely dva řádovým institucím, nejstarší – kostelík sv. Petra na Žateckém předměstí – byl pravděpodobně jen filiální a jediná fara stála při městském chrámu sv. Mikuláše.¹⁴ Když sečteme půlroční desátky všech devíti far a špitální kaple v Žatci, dostaneme sumu 84 grošů. Jediná lounská fara však platila 120 grošů. K půlročnímu desátku 36 gr. žatecké hlavní fary, resp. věčného vikářství, je třeba přičíst ještě půl kopy gr., neboť žatecký farář platil ročně 10 kop vyšehradskému kanovníkovi.¹⁵

⁹ J. HAVRLANT, *Žatecko na cestě*, s. 149n. Kostely: Panny Marie ve městě a sv. Martina, Jakuba, Mikuláše, Michala, Marie Magdaleny, Václava, Prokopa a Jana Evangelisty na předměstích.

¹⁰ Ačkoli byl formálně pod pravomocí hlavního městského faráře, měl tento špitál vlastního patrona a platil papežský desátek.

¹¹ Podle současné literatury získalo proboštvství „u sv. Prokopa“ v roce 1400 farní práva – PAVEL VLČEK, PETR SOMMER, DUŠAN FOLTÝN, *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 703. Toto tvrzení však dále vyvracím.

¹² Ve městě byla kaple sv. Kříže a kostelík sv. Vít; na předměstích kostely sv. Ondřeje, Jana Křtitele a Všech svatých.

¹³ Srov. JINDŘICH TOMAS, *Vrcholné středověké město a jeho rozvoj v předhusitské době*, in: *Žatec*, s. 135; pro starší dobu: PETR ČECH, *Žatec v raném středověku*, in: *Žatec*, s. 75, 90–102, 114. Okolo poloviny 13. století zanikl na Chelčického náměstí starý kostel neznámého zasvěcení s mohutnou hranolovou věží (s. 95–102, 112).

¹⁴ JAN MAREŠ, *Od šlechtického sídla k městu lucemburských králů (12. století – 1419)*, in: Louny, (ed.) Bohumír Roedl, Praha 2005, s. 59–67.

¹⁵ SA I, s. 365; SA II, s. 121. Vyšehradský kanovník žatecké prebendy odváděl papežský desátek 77 grošů za půl roku (RDP, s. 14). Ze Žatce mohl být rovněž částečně placen také žatecký arcijáhen, i když se předpokládá, že většina jeho majetku byla ve Smolnici, kde měl podací právo (LC VI, s. 129) a o níž se

Tyto rozdíly byly dány především odlišnou historií obou měst. Zatímco královské město Louny vzniklo v polovině 13. století „na zeleném drnu“, žatecké město poměrně plynule navázalo v témže století na starší velké hradiště městského typu s rozsáhlou aglomerací. Pro středoevropské město 14. století byla typická spíše jedna velká farnost s farním kostelem uvnitř hradeb a filiálními na předměstích. Vyšší počet kostelů s farní jurisdikcí i v podměstí najdeme však také například v Litoměřicích (šest kostelů) nebo Hradci Králové (pět kostelů).¹⁶ Samozřejmě pražské souměstí, kde se nalézalo čtyřiačtyřicet far, bylo v tomto ohledu naprosto výjimečné a jeho duchovní správa se srovnává spíše s italskými městy.¹⁷

Další výjimečností žateckého děkanátu byl vysoký počet kostelů s měšťanským patronátem. Podle Zdeňka Boháče mělo Žatecko celkem deset takových far, což bylo opět nejvíce v pražské diecézi (percentuálně měly čtyři pražské děkanáty více).¹⁸ Pět takových kostelů, a připočítejme k nim i zmíněnou kapli Těla Kristova, bychom znovu našli na žateckých předměstích. Na rozdíl od venkovských far s měšťanským patronátem však měly žatecké kostely svého patrona z řad měšťanů snad již poté, co získaly farní jurisdikci.¹⁹ Jejich existence patrně souvisí s tzv. tržními kostely (*ecclesiae foren-*

dělil s roudnickým kláštelem – *Decem registra censuum Bohemica*, (ed.) JOSEF EMLER, Praha 1881, s. 5, přičemž z fary ve Smolnici arcijáhen platil 90 grošů půlročního papežského desátku (RDP, s. 2).

¹⁶ Rejstříky uvádějí v Litoměřicích 6 kostelů, 2 kaple a jeden špitální kostel/kaple – RDP, s. 74–75, 90; *Dějiny města Litoměřic*, (ed.) OLDŘICH KORYTA, JAN SMETANA, JINDŘICH TOMAS a kol., Litoměřice 1997, s. 141; JOSEF KURKA, *Archidiakonáty krouřimský, boleslavský, hradecký a diecéze litomyšlská. Mistopis církevní do roku 1421*, Praha 1915, s. 407–418; JAROMÍR MIKULKA, *Dějiny Hradce Králové*, díl 1/1, Hradec Králové 1996, s. 61–81.

¹⁷ FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Husitská revoluce*, díl 1, Praha 1996², s. 240–241, 306. V Německu měly jednu faru například Bamberk, Frankfurt nad Mohanem; dvě fary měl například Norimberk, devět Vratislav, osm Řezno.

¹⁸ ZDENĚK BOHÁČ, *Struktura feudální pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce (Pokus o rekonstrukci podle patronátních práv)*, FHB 7/1984, s. 7–42. Na s. 15 a 34 uvádí, že z 67 far žateckého děkanátu spadalo 14,9 % pod měšťanský patronát, který v pražské diecézi tvořil jen 3,9 %. Větší percentuální zastoupení měly jen děkanáty brandýlský (34,8 %, 8 far), chlumínský (26,3 %, 5 far), říčanský (25,8 %, 8 far) a ořešský (16,7 %, 5 far). Srovnatelný s Žateckem může snad být čáslavský děkanát (14,0 %, 8 far).

¹⁹ Torzovité prameny nedávají jednoznačnou odpověď. Je však třeba vzít v úvahu, že si mnozí bohatší měšťané zakupovali svobodné statky v okolí a právně se tak přibližovali k nižší šlechtě. Kromě vsí Dobříčany a Radčičevs získali měšťané dle konfirmačních knih patronát ke kostelu až druhotně v pozdější době. Roku 1356 v Dobříčanech, kam kněz prezentoval Ulrich Slaner z pražského Starého Města (LC I/1, s. 44), již po sedmi letech však patronát držel rytíř Mikuláš z Dobříčan (LC I/2, s. 31). Radčičevs byla původně (1357–1371) v rukách pražského měšťana Mikuláše Slánského z Lipna (LC I/1, s. 47; LC I/2, s. 108; LC II, s. 29, 92), v roce 1406 zde měl patronát panoš Huško z Deštnice (LC VI, s. 171, 223). Pravděpodobně i Libočany držel pražský měšťan Johlin Jakubův, který je před rokem 1357 prodal králi (UB Saaz, s. 22, č. 83). V Holeděcku ještě v roce 1362 prezentovali vladýkové z *Drunycz* a *Holedicz* (LC I/1, s. 182), ale od roku 1399 se objevil mezi pány z Holedče a Veletic i Mikuláš *Kawlenecz* ze Žatce (LC VI, s. 14). Hradiště držel v roce 1414 Mikuláš z Okoře, protonotář zemských desk, s *Vilhelmem de Lak* (LC VII, s. 109), ale v roce 1418 žatecký Martin Pitterkauf a Jan z *Chrzicz* (LC VII, s. 275). V Sušanech podávala faráře ještě roku 1407 *Prziba*, vdova po Janu z *Wildenfels* (LC VI, s. 205), ale v roce 1412 byl jako patron uveden *Genczko*, žatecký měšťan (LC VII, s. 68). Ve Stranně se vystřídalo více patronů (1361 vyšehradská kapitula (LC I/1, s. 163), 1378 a 1385 páni Těma a Zikmund z Koldic (LC III–IV, s. 94 a 171), když zde posléze v roce 1407 prezentovali měšťané z Rakovnika (LC VI, s. 214), k nimž se o čtyři roky později přidal i Prokop Vrátecký ze Žatce (LC VII, s. 38). Když v roce 1321 koupil bohatý lounský měšťan Ber dědičné rychtářství v Lounech, získal tím pravděpodobně i patronáty ke kostelům v Dobroměřicích a Raně. O deset let později postoupil část těchto práv lounskému klášteřu magdalenitek (JAN MAREŠ, *Úřad rychtáře v Lounech a jeho držitelé v předhusitské době*, in: Gotické umění a jeho historické souvislosti I, Ústí nad Labem 2001 (Ústecký sborník historický 2001), s. 185–210; VILÉM HEROLD, *O nejstarší městské knize lounské*, SAP 21/1971, č. 1, s. 56–57. Konečně v Kněžicích měl

ses).²⁰ Takové si totiž na větších obchodních křižovatkách ve 12. a 13. století zakládaly jednotlivé kupecké družiny. Kostely byly kamenné, uzamykatelné a v době nepřítomnosti kupců, s jejichž skupinami putoval i kněz, sloužily některé jejich prostory jako skladiště. Otevíraly se jen v době trhů, které měly i výrazně poutní a liturgický charakter.²¹ Jindy bývají tyto kostely spojovány s místem, kde se konaly tzv. synodální soudy. Ať tomu bylo tak či onak, setkáváme se s nimi i u nás. Například v Kladsku před rokem 1186 dal kníže Fridrich johanitům *forensem ecclesiam sancti Wenczelai*.²²

Podívejme se na jednotlivé kostely a jejich patrony v Žatci podrobněji. Kostelík sv. Václava, který dodnes stojí v Bačině neboli Dolním předměstí, patřil nejspíš celému cechu pekařů.²³ O patronát sv. Jana Evangelisty v Mlynářích se dělili tři žatečtí měšťané.²⁴ Bohatý Martin Pitterkauf byl kolem roku 1400 patronem hned dvou kostelů: sv. Maří Magdaleny v předměstí Bačině²⁵ a sv. Prokopa ve Dvorníku na protějším břehu Ohře.²⁶ Kostel sv. Michala náležel pod ochranu zbohatlého měšťana-panoše Rusa z Hrádku.²⁷ Patronátní právo ke kostelu sv. Mikuláše na Horním předměstí daroval král Jan Lucemburský roku 1341 cisterciákům v Oseku.²⁸ Vzhledem k nízké sumě papežského desátku (půlročně 8 gr.), která se u kostelů s královským patronátem nepředpokládá, měla pravděpodobně fara původně jiného patrona, možná z řad městského patriciátu. Je docela možné, že kostelní práva sv. Mikuláše připadly na panovníka během inkvizičních pro-

---

v roce 1406 se svým bratrem podíl na patronátu žatecký rychtář Václav z Vlčí Hory (SA V, s. 79, 89, 110).

²⁰ O nich JIŘÍ KEJŘ, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 220–222: „V některých městech tak potkáváme nápadně velký počet kostelů,“ což platí například pro Viborg a Novgorod.

²¹ Kostely a trhovními místy v Žatci se zabývá TOMÁŠ VELÍMSKÝ, *Mikulášské zasvěcení kostelů a počátky trhových sídlišť a měst v Čechách*, MHB 6/1999, s. 7–64, zde s. 26–28. Srov. JOSEF BUBENÍK, OLGA UHLÍKOVÁ, *K počátkům města Žatce (Topografie raně středověkých nálezů na jeho území)*, Památky archeologické 68/1977, s. 193–215, zvl. s. 207–210.

²² CDB I, s. 315, č. 349 (roku 1194); CDB I, s. 286, č. 313 (roku 1186); J. KEJŘ, *Vznik městského zřízení*, s. 221.

²³ LC I/1, s. 47; LC III–IV, s. 188; LC VI, s. 209, 223 a 277; LC VII, s. 64–66. Nejkompletnější je poslední údaj z roku 1412, který vyjmenovává patrony: *Petrus Tobolka, Nicolaus alias Mika Kurtin, Blaha, Martinus, Czyka, Michko Zahradnik, Passko, Petrus Lochonis, Petrus cerdonis et Johannes Czech pistoris in suburbio Zacensi*. Kompletnost výčtu, jindy neúplného, bývá dávana do souvislosti s odpustkovými bouřemi. Posledně prezentovaný kněz Petr z Loun je někdy ztotožňován s Petrem Špičkou, jedním z vůdců Lounských a Žateckých na počátku husitské revoluce. Srov. ANEŽKA VIDMANOVÁ, *Kdy, kde a jak psal Hus českou Postillu*, LF 112/1989, s. 147.

²⁴ LC I/1, s. 47 (1357) *Johlinus, Jacobus et Frana*; LC III–IV, s. 182 (1386); LC V, s. 164 (1393) *Jaclinus Dinitis, Thoma Purghardi et Nicolaus Goblenczensis*. Překvapuje, že pravděpodobně německy mluvící měšťané zde prezentují roku 1357 stejného kněze, Havla, jako čeští pekaři (*Hostkonis, Nicolai, Gregorij, Nicolai, Zdeslai, ceterorumque parochianorum*) ke sv. Václavu.

²⁵ LC III–IV, s. 214; LC VI, s. 136. 30. srpna 1357 je jmenován patronem *Henricus Herch, civis Saczensis*, který prezentuje Jakuba, téhož kněze, jako král Karel IV. do Libočan (LC I/1, s. 47). Oba kostely patřily k chudším (libočanská fara patřila 7 gr. půlročního desátku) a právě kvůli nedostatku zajištění nejspíš mohli mít Havel i Jakub prostředky ze dvou obročů zároveň – *UB Saaz*, s. 24, č. 86 a 87.

²⁶ LC III–IV, s. 50; LC VII, s. 109, 158, 177. Roku 1359 byla práva ke kostelu *domine Adlhedis, relicte quondam Friczkonis, et Nicolai, filii dicte domine de Sacz* (LC I/1, s. 94). Fričko bývá dáván do souvislosti s tajně uprchnuvším žateckým občanem, který byl snad obviněn z kacířství. ALEXANDER PATSCHOVSKY, *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Berlin-New York 1975, s. 145–147.

²⁷ LC V, s. 251 (v roce 1396). Ale ještě v letech 1363 a 1367 jsou uváděny prezentace tři bratří: *Bertoldi, Cunczmanni et Wenczeslai fratrum civium de Zacz* (LC I/2, s. 31 a 80).

²⁸ RBM IV, s. 351, č. 883. Osecký klášter zdejšího faráře přijal do konfraternity za to, že cisterciákům v testamentu odkázal jeden a půl kopy grošů – AUGUSTIN NEUMANN, *Z dějin českých klášterů do válek husitských*, Praha 1936, s. 85–86; *UB Saaz*, s. 20, č. 77.

cesů s bohatšími kacíři, kteří byli v první polovině 14. století v Žatci stíháni.²⁹ Do rukou krále se kostel mohl dostat i obvyklejším způsobem jako například kostel v Libočanech (7 gr.), jehož práva i s dalším majetkem koupil roku 1357 Karel IV. od Johlína Jakubova z Prahy a ještě týž rok je daroval postoloprtskému klášteru.³⁰ Ke sv. Martinu v Dolním předměstí prezentoval roku 1410 nového faráře Vilhelm z Bukoviny na Doupovsku.³¹ Patrony kostela sv. Jakuba, který dodnes stojí na někdejší Horním předměstí, byli páni z nedaleké tvrze na Bezděkově.³² Zajímavé doklady o farnostech v Žatci a na jeho předměstích najdeme v dochovaných testamentech z let 1387–1408. Až na výjimky jsou zde vyjmenovány kostely v pořadí, které kupodivu téměř přesně respektuje rozvrstvení zámožnosti těchto beneficí zachycené v rejstřících papežských desátků: nejprve kostel Panny Marie (36 gr. či spíše 66 gr.), pak sv. Martina (15 gr.), sv. Jakuba (18 gr.), sv. Mikuláše (8 gr.), sv. Michala (3 gr.), sv. Maří Magdaleny (pauper), sv. Václava (pauper), sv. Prokopa (pauper) a sv. Jana Evangelisty (neuvedeno) v Mlynářích.³³ Ve dvou případech z osmi je kostel sv. Michala uveden již na třetím místě, jednou se sv. Maří Magdaléna ocitla na čtvrtém. Jinak se pořadí nemění.³⁴ K přednímu postavení kostela sv. Martina sluší dodat, že minimálně v letech 1386–1394 zde působil žatecký děkan Beneš, který občas fungoval i jako vicearcijáhen.³⁵ Hranice farností jednotlivých předměstských kostelů byly zřejmě přesně dané. Nepřímým dokladem mohou být seznamy zajatců po bitvě u Želenic roku 1438, kteří měli nahlásit svůj původ. Někteří z vězňů ze žateckých předměstí se přihlásili přímo ke kostelu sv. Jakuba, sv. Mikuláše (oba stály na Pražském předměstí), sv. Martina nebo sv. Václava (oba v Bačině).³⁶

²⁹ Podle torzovitě dochovaných inkvizičních akt bylo ve dvacátých letech popraveno 11 „kacířů“ a v letech čtyřicátých upáleny čtyři ženy. Jejich majetek měl ze dvou třetin připadnout králi a zbytek úřadu inkvizitora, resp. špitálu v Žatci. J. HAVRLANT, *Žatecko na cestě*, s. 166–167; MARTIN EBEL, *Vznik královského města a jeho vývoj do vypuknutí husitské revoluce*, in: *Žatec*, s. 28; J. TOMAS, *Vrcholně středověké město*, s. 119, 136.

³⁰ *UB Saaz*, s. 22–23, č. 83; s. 25, č. 88.

³¹ LC VI, s. 285. Zdejší farář Mikuláš se soudil o faru v Kněžicích a roku 1404 kvůli sporu dokonce odešel do Říma. Nakonec se kněžické fary musel vzdát. DUŠAN TŘEŠTÍK, *K otázce autorství staročeského „Ktadlečka“*, *Zápisky katedry československých dějin a archivního studia* 2/1956, s. 7–8; SA IV, s. 309, 310, 329; SA V, s. 59, 64–65, 68, 79, 80, 83, 85, 89, 90, 92, 99, 109–110, 125; MV VI, s. 34–39, č. 49.

³² LE II, s. 150, č. 274; LC III–IV, s. 184; LC V, s. 279; LC VI, s. 16, 55. Tvrz na Bezděkově u Žatce patřila od roku 1368 Kolovratům – AUGUST SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, díl 14, Praha 1923, s. 406.

³³ Roku 1388 (*UB Saaz*, s. 74, č. 181; s. 77, č. 187; s. 79, č. 190) a 1390: „Honorabilibus viris dominis sancte Marie in nostra civitate, sancti Martini, sancti Jacobi, sancti Nicolai, sancti Michaelis, sancte Marie Magdalene, sancti Wenceslai, sancti Procopii et sancti Johannis in Mlynar nostre civitatis circum-sitarum ecclesiarum plebanis presentibus et futuris testamentaliter donavit.“ – *UB Saaz*, s. 87, č. 200.

³⁴ Kostel sv. Michala je na třetím místě před Jakubem roku 1387 (*UB Saaz*, s. 69, č. 170) a na třetím a čtvrtém s Maří Magdalenou roku 1408 (*UB Saaz*, s. 144, č. 317). V testamentu z roku 1389 není uveden kostel sv. Jana Evangelisty (*UB Saaz*, s. 81, č. 193) a roku 1391 chybí hlavní kostel Panny Marie (*UB Saaz*, s. 93, č. 211).

³⁵ *UB Saaz*, s. 61, č. 153; LE III, s. 304, č. 447; LC V, s. 164, 195. Jako vicearcijáhen vystupuje Beneš v nedatované výzvě pro sbírku na stavbu kostela v Nevechovicích – *UB Saaz*, s. 234, č. 553. Možná je totožný s Benešem z roku 1381 (SA II, s. 120), ale následujícího roku je děkanem Jaxo (SA II, s. 141).

³⁶ LUDWIG SCHLESINGER, *Der Kampf bei Sellnitz (1438)*, *MVGDB* 20/1881–1882, s. 1–61, zejména Beilage III, s. 10–13. Srov. BOHUMÍR ROEDL, *K historické topografii Žatce v 16. a počátkem 17. století*, *Sborník okresního archivu v Lounech* 3/1990, s. 45–46; JINDŘICH TOMAS, *Husitská doba*, in: *Žatec*, s. 153.

Jak již bylo řečeno, mimo farní kostely stávaly v Žatci také filiálky. S jejich existencí se však v písemných pramenech setkáme podstatně méně, většinou nahodile v souvislosti s označením místa (například *prope ecclesiam sancti Andree*).³⁷ V souvislosti s písemným zachycením zbožných fundací máme větší štěstí. Tak roku 1391 Jiří, farář z Prečapel (v kadaňském děkanátu), založil aniversarium, kdy všech osm plebánů žateckých předměstských kostelů s vikářem a zvonikem od sv. Michala má společně slavit v pondělí po slavnosti Svaté Trojice zpívanou vigilií a ráno pak jednu zpívanou mši a ostatní čtené v kostele sv. Jana Křtitele v Bačíně.³⁸ Za svého života se mají o aniversarium starat zmíněný Jiří s Mikulášem, farářem od sv. Michala, po jejich smrti si mají předměstští plebáni zvolit jednoho ochránce ze svého středu. Zdá se tedy, přes nesporné přednostní postavení michelské farnosti, že kostel právně nespadal do určitého farního obvodu jako jeho filiálka. Podobně kostelík Všech svatých ve Dvorníku nelze jednoznačně přiřadit k některé blízké faře. Sbirku na jeho opravu po ničivé povodni zde organizují rychtář a přísežní.³⁹ Lépe na tom jsme u starého kostela sv. Víta, který stával uvnitř hradeb středověkého města. Již roku 1388 byl zdejší kaplan podřízeným faráře sv. Michala.⁴⁰ V roce 1406 se o vedení tohoto kostela michelský plebán přel s Vicemilem, farářem městského chrámu Panny Marie, a spor vyhrál.⁴¹ Vicemilova pře se však týkala i dalších předměstských farářů (i když se mluví o všech, přece ani jednou v záznamech nevystupují plebáni u sv. Mikuláše, sv. Prokopa a sv. Václava), a svědčí tak o dosud nevyjasněných pravomocech jednotlivých žateckých duchovních.⁴² Jednoznačné postavení měla kaple sv. Kříže uvnitř městských hradeb, rovněž velmi starého původu. Nad platem *pro missa perpetua ad sanctam crucem* v této kapli a povinnostmi z něho plynoucími dohlížel roku 1376 farář kostela Panny Marie.⁴³

Nejlépe dokumentované je založení Nového špitálu s kaplí ke cti Těla Kristova, navštívení Panny Marie, sv. Jiří a sv. Alžběty.⁴⁴ Krátce před 3. lednem 1399 zemřel Otlin Kožešník, přísežný konšel města Žatce, který si ve své závěti přál postavit špitál na předměstí před Pražskou branou. O jeho fundaci se má postarat manželka Kateřina, po její smrti pak má rada města vybrat vhodného muže, který bude poctivě špitální zboží spravovat. V březnu 1400 pak arcibiskup Wolfram dává svolení k založení špitálu pro

³⁷ *UB Saaz*, s. 57, č. 146 (1383); s. 232, č. 550 (nedatováno). Strahovská knihovna, sbírka listin, č. 71 (1391). Jediné tyto zmínky nám svědčí o existenci kostela sv. Ondřeje stojícího poblíž dvoru Martina Pitterkaufa.

³⁸ *UB Saaz*, s. 92–93, č. 211. Jiří tak použil věčného platu z odkazu žateckého měšťana Bertlina. K aniversariu přidal ještě Jakub Pistor čtyři groše na vosk a chléb, který se měl chudým rozdělovat po mši před kostelem. K faráři Jirímu z Prečapel srov. pozn. 127n.

³⁹ *UB Saaz*, s. 240, č. 565 (nedatováno). Naproti tomu o podobnou finanční podporu pro špitál, poničený pravděpodobně toutéž povodní, prosí jeho probošt, benediktinský mnich, a svůj list adresuje plebánům a viceplebánům žateckého děkanátu – *UB Saaz*, s. 239–240, č. 564.

⁴⁰ *UB Saaz*, s. 77, č. 187; s. 87, č. 200.

⁴¹ *UB Saaz*, s. 133, č. 294; LE VII, s. 238, č. 93.

⁴² *UB Saaz*, s. 132, č. 292; s. 132–134, č. 294; s. 134, č. 296, 297; LE VII, s. 232–240, č. 93; PETR HLA-VÁČEK, *Curriculum vitae domini Wiczemili (†1411), plebani ecclesiae Beatae Mariae Virginis in Zac. Poznámky k církevnímu životu v královském městě Žatci na přelomu 14. a 15. století*, Sborník okresního archivu v Lounech 10/2001, s. 44.

⁴³ *UB Saaz*, s. 40–41, č. 116.

⁴⁴ *UB Saaz*, s. 88–89, č. 202 (zde je evidentně chybné datum 31. prosince 1390, neboť Otlin Pellifex žil ještě roku 1398). Srov. BOHUSLAV ROUČKA, *Špitály, jejich majetek, správa a postavení v daňovém systému českého feudalismu*, PHS 12/1966, s. 52, 61–62, 67, 70.

dvanáct chudých s věčným kaplanstvím, které formálně podléhalo městskému kostelu Panny Marie, *in cuius parochia hospitale est exstructum*.⁴⁵ Je tedy patrné, že pravomoc farářů z města i předměstí přesahovala městské hradby. Rovněž je zajímavé, že ačkoli měl špitál svého kaplana, Mikuláše Gerstnera z Tachova, dříve českého kazatele v Mostě, působili v jeho kapli Těla Kristova také žatečtí minorité. Od roku 1406 zde měli sloužit každé pondělí zpívanou a v pátek čtenou mši.⁴⁶

Pro úplnost je třeba ještě zmínit, že vedle čtyř vikářů,⁴⁷ různých oltářníků, kaplanů,⁴⁸ kazatelů a nájemců⁴⁹ existoval při farním kostele Panny Marie v Žatci také významný úřad kaplana-sakristána, který byl pod patronací městské rady. Do roku 1406 byl kaplanem Mistr Pavel z Ostrova nad Ohří, profesor teologie pražské univerzity, který již dříve v Žatci působil jako kazatel Němců a téměř dva roky před svou smrtí se stal farářem u sv. Mikuláše na žateckém Horním předměstí.⁵⁰ Po jeho smrti si konšelé na místo kaplana vybrali Martina, bakaláře svobodných umění, který byl synem tehdejšího purkmistra Jakše Pernoldova.⁵¹ V listopadu 1411 pak nastoupil sakristán Martin z Jistebnice, jehož zlomkovitě dochovaná korespondence svědčí o bohatosti knihovny, kterou spravoval a jejíž knihy půjčoval i zájemcům ze vzdálenějších míst.⁵²

Konečně přichází na řadu městský farní kostel Panny Marie v Žatci. Záměrně jako poslední, neboť zde se dostáváme od specifik místních středověkých farností k problémům jejich studia. Opět se nabízí srovnání Žatce a Loun. V obou královských městech má patronátní právo hlavního kostela uvnitř hradeb král. Veškerá práva žateckého kostela ale Přemysl Otakar II. daroval strahovským premonstrátům, jak o tom svědčí papežské potvrzení z roku 1273.⁵³ Hned následujícího roku však faru v Žatci dostal Jan Řehořův (tehdy jako podjáhen, který sotva dosáhl kanonického věku 22 let), pražský

⁴⁵ *UB Saaz*, s. 113, č. 259; LE VI, s. 170–171.

⁴⁶ LE V, s. 707, č. 961. Nepředpokládám, že by v jednom městě byly dvě kaple stejného zasvěcení. O umístění kaple Těla Kristova u minoritského kláštera (patrně bez širších znalostí žateckého místopisu) uvažoval JOSEF SVÁTEK, *Ze stavebních a hospodářských dějin minoritského konventu v Žatci*, Kulturní život Žatecka, říjen 1959, s. 9–12.

⁴⁷ Výslovně na čtyři vikáře (mimo jiné) pamatují testamenty z let 1385 (*UB Saaz*, s. 60, č. 152), 1388 (*UB Saaz*, s. 77, č. 187) a 1409 (*UB Saaz*, s. 146, č. 320; s. 147, č. 321).

⁴⁸ Za všechny uvedu významné věčné kaplanství, které roku 1387 odkazem rozmnožil *Heynlinus Udliczer* (tehdy působil jako kaplan Beneš Rudnička – *UB Saaz*, s. 71, č. 175) a ke kterému přidávali další v roce 1407 (*UB Saaz*, s. 135–139, č. 302, 304, 305, 307) a roku 1409 (*UB Saaz*, s. 149, č. 325). Srov. J. HAVRLANT, *Žatecko na cestě*, s. 150.

⁴⁹ Kazatelé Němců (Mistr Pavel z Ostrova) a Čechů (Jan Prorok z Rakovníka) jsou uváděni v roce 1386 (*UB Saaz*, s. 68, č. 167). *Dominus Henslinus, conventor ecclesie sancte Marie* (*UB Saaz*, s. 589, č. 589, kolem roku 1388). Od února 1399 měli na tři roky pronajatou faru Jakub z Prahy a Hána z Lomnice (*UB Saaz*, s. 107–108, č. 252).

⁵⁰ *UB Saaz*, s. 68, č. 167 (1386); LC VI, s. 137, 196 a 235; LE VII, s. 245–247, č. 95; *UB Saaz*, s. 134, č. 298. Základní údaje o magistru teologie Pavlu *de Slakenwerd* († 1406) uvádí JOSEF TRÍŠKA, *Životopisný slovník předhusitské pražské univerzity 1348–1409*, Praha 1981, s. 439.

⁵¹ J. TRÍŠKA, *Životopisný slovník*, s. 357.

⁵² *UB Saaz*, s. 158–159, č. 348 a 349. Dopisy uveřejnil JIŘÍ PRAŽÁK, *Zlomky korespondence žateckého sakristána Martina se zmínkou o Janu Husovi*, StR 1/1965, s. 201–204. Z širšího hlediska A. VIDMA-NOVÁ, *Kdy, kde a jak psal Hus českou Postilu*, s. 146–147.

⁵³ CDB V/2, s. 349, č. 705. Zda by s tím mohlo souviset postoupení Staňkovic opatem strahovského kláštera žateckým měšťanům, nedokáží posoudit – srov. RBM II, s. 1225–1226, č. 2797; *UB Saaz*, s. 5–6, č. 32. Patronátní právo ke zdejšímu kostelu si Strahov ponechal a až do husitství sem posílal člena svého řádu.

a vyšehradský kanovník, budoucí pražský biskup Jan IV. z Dražic, u kterého se premonstrátská prezentace nepředpokládá.⁵⁴ Podobně v Lounech dal Jan Lucemburský roku 1332 patronátní právo zdejšího kostela cisterciákům ve Waldsassenu⁵⁵ a jeho darování o devět let později potvrdil papež Benedikt XII.⁵⁶ Ale i zde se hned roku 1342 objevuje jako zdejší farář dvořan Karla IV., Heřman z Kinšperku.⁵⁷ Výslovně o králi prezentujícím plebána do Žatce i do Loun mluví konfirmační knihy koncem 14. století.⁵⁸ Dochované rejstříky papežských desátků z let 1369–1406 ale mají u Žatce označení *perpetua vicaria* – věčné vikářství,⁵⁹ což by zase hovořilo pro inkorporovanou faru některého kláštera či kapituly.⁶⁰

Pojem *perpetuus vicarius* neoznačoval ve středověku jen faráře prezentované opatem kláštera⁶¹ či proboštem, děkanem, případně jiným členem kapituly.⁶² Úřad věčného vikáře mohl zřizovat i pouhý plebán – rektor farního kostela.⁶³ U správce žatecké městské farnosti se na přelomu 14. a 15. století můžeme setkat jak s označením *plebanus* či *rector ecclesie*, tak *perpetuus vicarius*. Jako vikář však nevystupuje v souvislosti se strahovským klášteřem, jak by se dalo čekat,⁶⁴ ale v pramenech archivu vyšehradské kapituly.⁶⁵ V. V. Tomek ve svém monumentálním *Dějepis města Prahy* uvádí, že vyšehradská kapitula měla mimo jiné kanovnické prebendy také žateckou, sušickou, žitomiřskou (dnes Štolmíř u Českého Brodu), heřmanovoměstskou (správně Heřmaň u Písku) a mýtskou (Vysoké Mýto). K těmto pěti prebendám byly přivtěleny farní kostely „tím způsobem, že kanovník, který byl držitelem prebendy, dosazoval ku kostelu tomu faráře čili náměstka svého, ten pak byl povinen odváděti jemu ustanovený plat z požitků kostela. Takovým způsobem platil farář Žatecký 10 kop, farář Sušický 24 kop roč-

⁵⁴ „*Honorius papa Johanni Gregorii subdiacono, Prag. et Wissegr. ecclesiarum canonico, rectori parochialis ecclesiae de Zatch, Prag. diocesis*“ – RBM II, s. 600, č. 1397; VÁCLAV CHALOUPECKÝ, *Jan IV. z Dražic, poslední biskup pražský. Studie kulturně-historická*, ČSPŠČ 16/1908, s. 57. Tohoto žateckého problému si všiml již JOSEPH NEUWIRTH, *Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen (bis zum Aussterben der Přemysliden)*, Prag 1888, s. 409.

⁵⁵ RBM III, s. 737, č. 1894.

⁵⁶ MV (tomus prodromus), s. 746, č. 1369.

⁵⁷ MV I, s. 48–49, č. 86, 87; s. 726, č. 1397, 1398.

⁵⁸ Žatec roku 1379 (LC III–IV, s. 114) a Louny roku 1391 (LC V, s. 75).

⁵⁹ Případně od roku 1384 *Perpetuus vicarius tenetur 36 gr.* (RDP, s. 70).

⁶⁰ Cirkevní korporace (kapitula, klášter), resp. prelát (opat), je v tom případě reprezentant farního benefícia, *parochus primitivus* či *titularis*, a korporaci přísluší též důchody obroční; duchovní správu však vede zástupce (*vicarius perpetuus*) na základě prezentace korporace biskupem ustanovený a korporaci vydržovaný – srov. JOSEF TUMPACH, *Inkorporace*, in: Ottův slovník naučný, díl 12, Praha 1897, s. 657. Tato definice ale vysvětluje spíše právní vztahy 19. století.

⁶¹ Například v Jablonném v Podještědí prezentoval světského kněze – stálého vikáře opat hradištského kláštera – DUŠAN FOLTÝN, *K typům a funkcím cisterciáckých proboštví v předhusitských Čechách*, in: 900 let cisterciáckého řádu, (ed.) Kateřina Charvátová, Praha 2000, s. 89–91.

⁶² Například kostel v Jaroměři patřil od roku 1339 pražské kapitule Všech svatých – J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 419.

⁶³ *Cancellaria Arnesti. Formelbuch des ersten Prager Erzbischofs Arnest von Pardubic*, (ed.) FERDINAND TADRA, Wien 1880, s. 179, č. 7.

⁶⁴ ANTON FRIND, *Die Kirchengeschichte Böhmens im Allgemeinen und in ihrer besonderen Beziehung auf die jetzige Leitmeritzer Diöcese*, Prag 1864, díl 1, s. 276–277, soudil, že věčný vikář platil jen 36 gr. papežského desátku, neboť celé farní beneficium patřilo strahovskému klášteřu.

⁶⁵ RBMV II, s. 11, č. 15 (1386); s. 12, č. 19 (1387). Rektorem nebo plebánem je označen v následujících letech (RBMV II, s. 14–20, č. 27, 30, 36, 45).

ně.⁶⁶ Zdá se tedy, že podobně jako v Sušici také v Žatci měla původně, tedy před rokem 1379, kdy je poprvé uváděn král, patronátní právo vyšehradská kapitula. Do Sušice totiž ještě 21. listopadu 1370 prezentoval plebána Jindřich, vyšehradský kanovník, ale 1. prosince 1379 to byl král Václav IV.⁶⁷ Přitom faráři sušický i žatecký někdy nadále bývali označováni jako věční vikáři,⁶⁸ termín *perpetuus vicarius* zde tedy označuje pouze duchovního správce – rektora většinou významnějšího kostela, který však nemá nárok na celé farní beneficium.

Kdy a jak mohla vyšehradská kapitula získat žatecký kostel? A proč k němu posléze prezentuje král? Nejstarší zmínku o kanovníkovi žatecké prebendy našel V. V. Tomek roku 1332, kdy je zmiňován Jan Olbramův. Toho uvádí nákupní listina, která popisuje nejrozsáhlejší lokační podnik na vyšehradských statcích v první polovině 14. století – vysazení statků na Žatecku patřících Janově prebendě. Tato vyšehradská prebenda zde však není blíže specifikována.⁶⁹ Pokud by se skutečně jednalo o prebendu žateckou, mohlo by založení proběhnout krátce před tím, někdy v době vlády Jana Lucemburského. Tomu by odpovídalo i analogické srovnání s již zmíněnými vyšehradskými prebendami. Heřmaňskou založil král roku 1321 tak, že ze zdejšího faráře Tobiáše udělal kanovníka a jeho farní beneficium proměnil ve zmíněnou prebendu. Ze svých důchodů měl ale Tobiáš část oddělit pro věčného vikáře, takže mu král farní prebendu později rozmnožil o další důchody. Když byl po dvou letech Tobiáš zvolen vyšehradským scholastikem, podržel si dál svou heřmaňskou prebendu. Ke kostelu ve Štolmíři prezentoval vyšehradský kanovník v roce 1328 věčného vikáře, který mu měl platit ročně 12 kop. Obě zmíněné prebendy získaly 23. dubna 1330 papežské potvrzení, díky kterému si snad vyšehradští kanovníci udrželi patronátní právo ke svým kostelům až do husitských bouří.⁷⁰ Podobně o Janu Lucemburském jako zakladateli prebend a inkorporací uvažuje J. Kurka: „Když tento marnotratný král téměř vše, co bylo korunního, zastavil, nebo prodal, zadával i král. práva kostelní kapitulám nebo klášterům, aby jim tak staré dluhy částečně splatil, a aby mohl nové dělati.“ Podle něj tedy také kostel ve Vysokém Mýtě, jehož věčný vikář platil ročně 20 kop gr., získala vyšehradská kapitula někdy před vládou Karla IV.⁷¹

⁶⁶ VÁCLAV VLADIVOJ TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 3, Praha 1875, s. 73–74.

⁶⁷ „In ecclesia in Sicca per mortem Johannis vacante, ad presentacionem honr. dom. Henrici prepositi Glogaviensis, canonici ecclesie Wissegradensis, Zeyfridum clericum Wratisl. dioc. instituumus plebanum.“ – LC II, s. 40. „Ad present. Wenceslai, Boemie regis, ad eccl. in Sicca alias in Sussicz vacantem ex eo, quia Ziffridus est propter certos excessus ipsa eccl. sentencialiter abiudicatus, d. Nicolaum pleb. eccl. in Drahobudicz pleb. inst.“ – LC III–IV, s. 117. Farář Seifrid zabil roku 1378 v Sušicích kněze-kazatele – SA I, s. 300, 305, 311, 375.

⁶⁸ „Wenceslaus etc. quod nos ad present. d. Wenceslai, Rom. et Boem. regis, ad perpetuam vicariam in eccl. in Sicca.“ – LC VII, s. 51–52 (18. dubna 1412). „Anno etc. 1412 die VI mensis maii dominus decrevit monicionem cum exaccione contra d. Zachariam, nu[n]c perpetuum vicarium ecclesie s. Marie in Zatz, quod quinque sex. gr. pro festo s. Georgii infra IX dies persolvat. Andreas.“ – RBMV II, s. 21, č. 45. Zachariáš *de Radkowicz* nastoupil 8. ledna 1412 prezentován králem po smrti Vicemila – LC VII, s. 41.

⁶⁹ RBM III, s. 730–731, č. 1874; V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 1, s. 408, 595; JAROSLAV ČECHURA, *Zákup na statcích vyšehradské kapituly ve 14. a 15. století*, PHS 34/1997, s. 48. Šlo o 22 lánů v Korečku, Sýrovicích, Měcholupech, Holedči, Holeděčku a Blažimi.

⁷⁰ RBM III, s. 276, č. 656; s. 555–556, č. 1415; MV (tomus prodromus), s. 473–474, č. 860 a 861; VOJTĚCH RUFFER, *Historie Vyšehradská, neb Vypravování o hradu, o kapitule a městu Hory Vyšehradu u Prahy v království Českém*, Praha 1861, s. 113–114, 130–131; J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 19–20.

⁷¹ J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 656–658. Plebán Jan řečený Hánek v roce 1377 doznává, že je povinen platit ročně 20 kop vyšehradskému kanovníkovi – SA I, s. 369. O tehdejších vztazích vyšehradského

Tím by se dalo vysvětlit darování a posléze vrácení lounského kostela králi. „Karel IV. totiž takové zašantročení korunních práv neuznával“, jak vysvětluje J. Kurka situaci v Kouřimi.⁷² Zdejší kostel společně s čáslavským, kolínským, královéhradeckým, jemnickým a jaroměřickým daroval král Jan roku 1325 sedleckým cisterciákům.⁷³ Ale poté, co nastoupil jeho syn, vrací se kostelní práva českému panovníkovi. Podobné případy známe také z jiných míst.⁷⁴ Patrně díky svým dobrým stykům s avignonskou kurií dokázal Karel IV., i přes papežskou konfirmaci, mnohé kostely s původně královskou patronací získat zpět.

V Žatci však máme situaci obtížnější. S žateckou prebendou se setkáváme snad již roku 1315.⁷⁵ Není proto vyloučeno, že by prvním vyšehradským kanovníkem žatecké prebendy byl zmíněný Jan Řehořův z Dražic, budoucí pražský biskup. S vyšehradskou kapitulou bylo žatecké hradíště v jistém smyslu spojeno mnohem dříve. Ve 12. století jí zde patřila desátá část z roční daně míru a vlastnila určité řemeslníky v podhradí.⁷⁶ Po určitou dobu měla především na jih od Žatce rozsáhlé měcholupské panství.⁷⁷ Vyšehradský probošt prezentoval kněze ke kostelům ve Stranné a v Sīřemi.⁷⁸ Ale to uvádím jen některé skutečnosti relevantní k dokreslení situace. Působení vyšehradské kapituly na Žatecku bude vyžadovat další průzkum.

Autoři většiny regionální literatury 18. a 19. století měli zato, že žatecká fara patřila strahovským premonstrátům od doby kolem roku 1270 až do současnosti (kromě přerušení dobou pod obojí).⁷⁹ Současná historiografie naproti tomu o jiném než královském patronátu v předhusitské době neví a premonstráty přivádí do Žatce až roku 1634 na základě Vladislavovy listiny z roku 1515, která potvrzuje vše, co Strahovští drželi,

---

probošta a krále píše ZDENĚKA HLEDÍKOVÁ, *Vyšehradské proboštství a české kancléřství v první polovině 14. století*, in: Královský Vyšehrad, díl 2: Sborník příspěvků ke křesťanskému miléníu a k posvěcení nových zvonů na kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla, (ed.) Bořivoj Nechvátal, Kostelní Vydří 2001, s. 74–89.

⁷² J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 2.

⁷³ RBM III, s. 421, č. 1081.

⁷⁴ Například kostely v Plzni a Ústí nad Labem dostali před rokem 1332 němečtí rytíři – MV (tomus prodromus), s. 534, č. 971.

⁷⁵ Tehdy pražský biskup Jan IV. z Dražic dispensoval pražského kanovníka Jana Vre.[?] od jeho prebendy v Žatci, u sv. Jiljí v Praze a u sv. Kryštofa v Týně, aby tentýž vikáře ustanovil k lepšímu zajištění církevních funkcí – *UB Saaz*, s. 249, č. 585; A. SEIFERT, *Geschichte der Saazer Stadt-Dekanal-Kirche zur hl. Maria Himmelfahrt*, Saaz 1898, s. 159–160. Originální znění (*Über Formelbücher, zunächst in Bezug auf böhmische Geschichte, nebst Beilagen. Ein Quellenbeitrag zur Geschichte Böhmens und der Nachbarländer im XIII, XIV und XV Jahrhundert. Zweite Lieferung*, (ed.) FRANTIŠEK PALACKÝ, Prag 1847, s. 173, č. 215) mi již nebylo přístupné.

⁷⁶ CDB I, s. 384, č. 387; s. 113, č. 111.

⁷⁷ K výše uvedeným všim přidejme ještě Letov, Sīřem a Soběchleby – RBMV II, s. 12. č. 18.

⁷⁸ Stranná: LC I/2, s. 163–164 (1361), Sīřem: LC I/2, s. 41; LC II, 41, 47; LC III–IV, s. 112.

⁷⁹ JAN FLORIÁN HAMMERSMIDT, *Prodromus gloriae Pragenae*, Praga 1723, s. 399–400; JAN KAREL ROHN, *Antiquitas ecclesiarum, capellarum, et monasteriorum, aliarumque aedium sacrarum districtus Zatecensis*, Praga 1775, s. 110–111; JAROSLAUS SCHALLER, *Topographie des Koenigreichs Boehmen, Siebenter Theil. Saatzer Kreis*, Prag-Wien 1787, s. 9 (ví o darování patronátního práva kolem roku 1270, ale jeho držení Strahovem před rokem 1627 není jisté); ERWIN ANTON WEYRAUCH, *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahow*, Praha 1863, s. 22; A. FRIND, *Die Kirchengeschichte*, díl 1, s. 276–277; díl 2, s. 194; LUDWIG SCHLESINGER, *Die älteste Geschichte der Stadt Saaz*, MVGD 26/1888, s. 264; A. SEIFERT, *Geschichte der Saazer Stadt-Dekanal-Kirche*, s. 11–12 (nepřetržitě držení zpochybňuje); KARL TUTTE, *Der politische Bezirk Saaz. Eine Heimatkunde*, Saaz 1904, s. 307, 318 (jen konstatuje patronát strahovský a královský).

nebo na co si dělali nárok od dob papeže Řehoře X.⁸⁰ Otázka vztahu žateckého kostela ke strahovské kanonii, vyšehradské kapitule a především ke králi zůstává stále otevřená a bude předmětem dalšího badatelského zkoumání. Zatím se spokojíme s tvrzením, že pravděpodobně minimálně během vlády Karla IV. měl patronátní práva ke kostelu Panny Marie v Žatci vyšehradský kanovník (sám snad prezentovaný králem) a teprve někdy v 70. letech tato práva přešla přímo na českého panovníka. Křišťan z Jesenice († 1380), kaplan a dvořan Václava IV., nastoupil 1. října 1379 na žateckou faru, uvolněnou smrtí Mikuláše z Weidy, a byl tak možná po dlouhé době (po více jak sto letech) prvním žateckým plebánem prezentovaným králem.⁸¹ Ještě týž den se Křišťan zavázal platit Jenčovi, vyšehradskému kanovníkovi, 10 kop gr. ročně podle starého zvyku.⁸² Hned dva roky nato Vicemil, který žateckou městskou farnost spravoval přes třicet let a ke konci života se stal i žateckým děkanem,⁸³ začal svádět s vyšehradskými kanovníky žatecké prebendy táhlý, leč neúspěšný boj, aby onen poplatek, který činil téměř polovinu příjmů jeho farního benefícia, nemusel splácet.⁸⁴

Důkladný pramenný průzkum bude vyžadovat jednak široké znalosti souvislosti s tehdejší komplikovaným vztahem krále Václava IV. s církví, jednak je třeba v pramelech bezpečně rozlišit Žatec od Sadské. V literatuře, ale i v rejstřících k edicím se stále můžeme setkat se záměnou obou míst, neboť latinské adjektivum Žatce i Sadské se psalo stejně – *Sacensis*. Tak se občas objeví „žatecký“ děkan či probošt, který však patřil mezi kanovníky v Sadské, kde u kostela sv. Apolináře v letech 1117/1120–1362 existovala kapitula, která se pak přestěhovala na Nové Město pražské.⁸⁵ Právě tak je možné i mylné zařazení vyšehradského kanovníka žatecké prebendy ke kapitule v Sadské.

Tím se dostáváme k otázce žateckého proboštví postoloprtských benediktinů, o kterém i současná historiografie stále znovu a znovu opakuje stejné omyly, tradované

⁸⁰ Například PETR MACEK, JAN BERÁNEK, *Gotická architektura*, in: Žatec, s. 192, 194. Část Vladislavovy listiny z roku 1515 (AČ XXVIII, s. 243–248, zde s. 247 „Matky boží kostel v Žatci“) si Žatečtí v roce 1638 opsali do svého kopiáře (Státní okresní archiv Louny, sign. I B 261/b, f. 105v). Srov. JAN PAŘEZ, *Diplomatika a správa premonstrátské kanonie na Strahově v 16. století (1510–1586)*, SAP 53/2003, č. 2, s. 461–462; HEDVIKA KUCHAROVÁ, JAN PAŘEZ, *Strahovští premonstráti a rekatolizace. Přístupy a problémy*, in: Úloha církevních řádů při pobělohorské rekatolizaci, (ed.) Ivana Čornejová, Praha 2003, s. 44, 51, 54–60.

⁸¹ LC III–IV, s. 114. Mikuláš z Weidy byl strýcem Jana z Weilburgu, protonotáře Starého Města pražského – LE II, s. 170, č. 305. K tomu srov. V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 2, s. 489).

⁸² „D. Kristannus plebanus ecclesie s. Marie in Zacz promisit sponte et libere, solvere pro annua pensione d. Jenczoni canonico Wissegrad. X. sexag. gross. Prag. et suis successoribus iuxta consuetudinem hactenus tentam et observatam, prout predecessores sui dicte ecclesie plebani solvere consueverunt.“ – SA I, s. 365, č. 236.

⁸³ P. HLAVÁČEK, *Curriculum vitae domini Wiczemili (†1411)*, s. 34–47. Děkanem byl při narovnání sporu s předměstskými plebány 17. srpna 1406 (LE VII, s. 234, č. 93) i o čtyři roky později (LC VI, s. 285).

⁸⁴ Neuspělo ani odvolání do Říma, a tak se Vicemil v roce 1392 zadlužil – srov. P. HLAVÁČEK, *Curriculum vitae domini Wiczemili (†1411)*, s. 39–40; SA II, s. 121, č. 259; SA III, s. 22; RBMV II, s. 11–20, č. 15, č. 19, č. 27, 30, 36, 45 (pro léta 1386–1393). I když v roce 1399 Vicemil svou faru pronajal, povinnosti platit stanovenou penzi kanovníkovi se nezbavil – *UB Saaz*, s. 107–108, č. 252. Podobné spory probíhaly například i roku 1388 v Sušici – RBMV II, s. 14, č. 26.

⁸⁵ ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Kapituly s biskupskou kolací v Čechách do doby husitské a jejich místo v církevní správě*, in: In memoriam Zdeňka Fialy. Z pomocných věd historických, (ed.) Lubomír Vebr, Praha 1978, s. 52–54. Na tento problém záměny upozornil již v roce 1775 J. K. ROHN, *Antiquitas ecclesiarum*, s. 116–117.

již od dob baroka. Například osoba probošta Alberta *de Zaczka* vedla dříve k úvahám o existenci zmíněného proboštví již ve 12. století.⁸⁶ Stálo prý u kostela sv. Prokopa a roku 1400 získalo farní práva. V pramenech je však doloženo jen počátkem 15. století, kdy se uvádí probošt Starého špitálu v žateckém předměstí. Pokusím se odpovědět na otázku, jak k těmto omylům mohlo dojít.

Nejprve patrně historikům zamotala hlavu původní kresba žatecké veduty od Jana Willenberga z roku 1602 či některý dřevoryt, jemuž perokresba sloužila jako podklad. Zde je totiž špitál umístěn ke kostelu sv. Prokopa v předměstí Dvorníku (možná se jedná o popisek z pozdější doby). Ale do počátku třicetileté války stál jediný žatecký špitál na protějším břehu v Bačině.⁸⁷ U sv. Prokopa bychom ho mohli nalézt až v době baroka.⁸⁸ Roku 1611 vytvořil Willenberg pro žateckou radnici rytinu nové, mnohem přesnější veduty Žatce. Zde je špitál správně umístěn mezi mlýny do Bačiny.⁸⁹ Jeho poloha kupodivu přesně odpovídá situaci popisované roku 1357, kdy císař Karel IV. daroval postoloprtskému klášteru spolu s patronátním právem k libočanskému kostelu i mlýny krátce poté, co tento majetek získal od pražského měšťana Johlina Jakubova Velfovice (zakladatele špitálu na Novém Městě):⁹⁰ „Necnon molendina in suburbio civitatis Zacensis situata, videlicet unum penes pontem, secundum retro hospitale, terciū trium rotarum retro idem molendinum et molendinum in fossato ac molendinum dictum in Mlynarz, necnon molendinum desertum in *Drahobyl*.“⁹¹ Překvapuje, že husitské bouře přečkal Starý špitál spravovaný (roku 1423 patrně již jen formálně) proboštem benediktinského řádu, často sužován povodněmi,⁹² a nezůstal Nový špitál s kaplí Těla Kristova před Pražskou branou, jehož patronem se po smrti Kateřiny, vdovy Otlina Kožešníka, mezi léty 1413–1418 stala městská rada.⁹³

Nejstarší zmínky o žateckém špitálu z první poloviny 14. století nejsou bohužel datované. První mluví sice jen o valchovacím kole za špitálem,⁹⁴ zato ta druhá je mnohem

⁸⁶ Například K. TUTTE, *Der politische Bezirk Saaz*, s. 770.

⁸⁷ BOHUMÍR ROEDL, *Žatec Jana Willenberga*, in: *Žatec*, s. 213–219; TÝŽ, *Žatecká rodina Hošťálků z Javořice*, *Žatec* 1997, s. 24.

⁸⁸ *Žatec*, (edd.) I. EBELOVÁ, P. HOLODŇÁK, s. 250, 263, 284. Existence špitálu či chudobince minimálně od 18. do 20. století u kostela zasvěceného patronu českých benediktinů byl jistě nejsilnějším matoucím prvkem. Kromě toho Schlesingerova edice máte nezkušené historiky svou zmínkou o benediktinském klášteru sv. Prokopa, když v rejstříku ani v registru neuvádí, že jde o opatství na Sázavě – *UB Saaz*, s. 128, č. 286; s. 278.

⁸⁹ *Žatec*, (edd.) I. EBELOVÁ, P. HOLODŇÁK, barevná příloha mezi s. 176–177; zde s. 4–5, č. 10 (veduta z roku 1611 uložena v Regionálním muzeu Žatec).

⁹⁰ V. V. TOMEK, *Dějepis města Prahy*, díl 2, s. 9, 252, 434, 451, 455; ROSTISLAV NOVÝ, *Pražské předhusitské špitály*, DP 7-1/1987, s. 64; *UB Saaz*, s. 22–23, č. 83 (24. června 1357: „Nec non in molendinis et bonis aliis, que quondam Johlinus Jacobi civis Pragensis tenuit.“ – srov. *UB Saaz*, s. 221, č. 513.

⁹¹ *UB Saaz*, s. 25, č. 88 (17. října 1357).

⁹² Roku 1423 je zmíněn Martin, probošt špitálu v Žatci (SA VII, s. 102). Jedna povodeň poškodila špitál před rokem 1411 (*UB Saaz*, s. 239, č. 564), jiná například v roce 1612 – B. ROEDL, *Žatecká rodina Hošťálků*, s. 24.

⁹³ Žatečtí roku 1418 prodávají dvůr patřící špitálu na předměstí. Ačkoli není blíže určen, má se za to, že se jedná o poslední zmínku o špitálu Těla Kristova – *UB Saaz*, s. 171, č. 387.

⁹⁴ *UB Saaz*, s. 222, č. 516 (1336/1345); FERDINAND TADRA, *Summa Gerhardi. Ein Formelbuch aus der Zeit des Königs Johann von Böhmen (ca. 1336–1345)*, Wien 1882, s. 89, 90. (Tento pramen jsem však již neměl k dispozici. Valcha může mít souvislost s oním mlýnem se třemi koly, o kterém Willenberg píše v legendě k vedutě: „mlýn vodotažný, první v Čechách vymyšlený a tu postavený od tesaře Huláka.“)

zajímavější. Někdy ve 40. letech dominikán a inkvizitor Havel z Jindřichova Hradce poslal list Jindřichovi a Janovi, farářům žateckých kostelů Panny Marie a sv. Mikuláše, v němž nařizuje dát třetinu majetku upálených žateckých žen, která náleží jeho úradu, (dominikánskému) špitálu v Žatci. „Fratr Gallus (...) ut predictam terciam porcionem nostrum officium contingentem plene et integre nostro hospiti H. in Satz seu in ipsius hospicio assignare infra octo dierum spacium non obmittant.“⁹⁵ Je možné, že v době stíhání heretiků připadla správa žateckého špitálu důvěryhodnějším dominikánům. Zdejší minoritský klášter, po roce 1313 pobořený, možná ještě nebyl v plné síle. Problematická správa městských špitálů a jejich majetku se však mnohde během 14. století často a rychle měnila.⁹⁶

Zda se špitál dostal do správy postoloprtského opatství v souvislosti s výše zmíněným darováním mlýnů roku 1357, není sice jisté, ale může nám posloužit jako určité vodítko. Právě v polovině 14. století se i v jiných městech můžeme setkat se špitály spravovanými mnichy i vzdálenějších klášterů.⁹⁷ První datovaná zpráva o benediktinském probošovi v Žatci pochází až z roku 1404.⁹⁸ Do roku 1423 se v dostupných pramenech setkáme vždy jen s proboštem Starého špitálu na žateckém podměstí.⁹⁹ Nikde se neuvádí, že by měl farní práva nebo jakýsi bližší vztah k některému z mnoha žateckých předměstských kostelů. Jednou je zmíněna blíže nespecifikovaná oratoř.¹⁰⁰ Jen s obtížemi si lze představit působení benediktinského probošta vedle světského faráře u sv. Prokopa nebo jiného kostela s měšťanským patronátem.¹⁰¹ O tom, že probošství získalo roku 1400 farní práva, píše poprvé církevní historik Anton Frind, který čerpal z Jana Karla Rohna. Ten však mluví zase jen o farním kostelu sv. Prokopa.¹⁰² Kromě toho se roku

⁹⁵ ALEXANDER PATSCHOVSKY (ed.), *Die Anfänge einer ständigen Inquisition in Böhmen. Ein Prager Inquisitoren-Handbuch aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts*, Berlin-New York 1975, s. 138, pozn. 206. Editor datuje list přibližně k roku 1348 – srov. J. HAVRLANT, *Žatecko na cestě*, s. 166–167.

⁹⁶ Například v Českých Budějovicích se v krátké době ve správě špitálu vystřídalí řeholníci, svěští duchovní i městská rada – B. ROUČKA, *Špitály*, s. 79.

⁹⁷ Například benediktinské kláštery u nás a v Polsku: Opatovice – Středa (Środa Śląska), opatství Plock – Rawa Mazowiecka, opatství Lubin – Stary Gostyń – srov. MAREK DERWICH, *Monastycyzm benedyktynski w średniowiecznej Europie i Polsce (Wybrane problemy)*, Wrocław 1998, s. 37–38, 202, 206–207; cisterciácké kláštery: Zbraslav – Mělník; Hradiště nad Jizerou – Žleby, Česká Lípa, Hoštka – srov. D. FOLTÝN, *K typům a funkcím cisterciáckých probošství*, s. 84–87.

⁹⁸ Zde je uveden Mikuláš Doupovec (*UB Saaz*, s. 124, č. 278). Možná starší je nedatovaná suplika, ve které „frater Ff. ordinis sancti Benedicti, prepositus hospitalis in Zacensi suburbio“ žádá duchovenstvo žateckého děkanátu o uspořádání sbírky na stavbu kamenné špitální budovy poničené povodní – *UB Saaz*, s. 239–240, č. 564.

⁹⁹ Starým byl nazýván jistě kvůli založení Nového špitálu v Žatci roku 1400 – *UB Saaz*, s. 133, č. 294; LE VII, s. 239, č. 93.

¹⁰⁰ *UB Saaz*, s. 239, č. 564.

¹⁰¹ V nové knize o Žatci se mluví jednou o sv. Prokopu, podruhé o kostelíku Všech svatých – *Žatec*, (edd.) I. EBELOVÁ, P. HOLODNÁK, s. 136, 196. DOBROSLAV LÍBAL, *Urbanistický a architektonický vývoj města Žatece*, in: *Žatec. České město ve vývoji architektury a urbanistiky*, (ed.) Hugo Rokyta, Praha 1958, s. 23 a B. ROEDL, *Žatecká rodina Hošťálků*, s. 24, uvažují v pozdější době o „špitálním“ kostelu Maří Magdaleny. Broumovský benediktin VAVŘINEC J. WINTERA, *Benediktini*, in: *Český slovník bohovědný*, díl 2, Praha 1916, s. 102, asi chybně uvádí v Žatci probošství sv. Kateřiny.

¹⁰² A. FRIND, *Die Kirchengeschichte*, díl 1, s. 272; J. K. ROHN, *Antiquitas ecclesiarum*, s. 116: „Ecclesia S. Procopii Abbatis, in suburbio inferiori, inter annos 1384. & 1400., prout Ecclesia S. Wenceslai, erecta esse censetur, quia 1400 jam fuit Plebania. Ad hanc Ecclesiam fundatum erat hospitale, qui primus praefuit Nicolaus Dupowecz qua praepositus.“ Frind dále odkazuje na sedmou knihu erekční, v níž je

1411 výslovně mluví o osmi předměstských plebánech, a pro špitálního probošta zde proto není místo.¹⁰³

Starý žatecký špitál nás uvedl do problematiky lokalizace pobočných domů a inkorporovaných kostelů benediktinského opatství Panny Marie zvaného *Porta apostolorum* v Postoloprtech. Na území žateckého děkanátu se můžeme setkat s několika farnostmi, jejichž plebánem byl řádový kněz. Vedle Staňkovic, patřících strahovským premonstráťům, Břežan, založených roku 1365 cisterciáky z Waldsassen,¹⁰⁴ to byly také farní kostely ve správě postoloprtského kláštera: ve Všechlapech a kostel sv. Ondřeje přímo v Postoloprtech.¹⁰⁵ Některá literatura k nim pak přidává Horní Ročov a především Břvany. Zde se totiž podle staré místní tradice jedné budově poblíž pozdně gotického kostela sv. Martina říká „Kláster“ a místní lidé jsou dosud přesvědčeni o podzemní chodbě vedoucí k Pisečnému vrchu, kterému říkají „Na celách“ (případně „Cela“). Proto Johann Gottfried Sommer ztotožnil Břvany s benediktinským proboštvím *Cella janua vitae*, které roku 1407 zmiňuje sedmá kniha erekční.¹⁰⁶ Jeho interpretaci pak převzali A. Frind a J. K. Rojek, kvůli čemuž se dostala i do Kalouskovy *Historické mapy Čech*.¹⁰⁷ Dnes však díky moravskému místopisu dokážeme postoloprtského mnicha Oldřicha, probošta *Celle iannue vite*, bezpečně umístit do Klášterce u Rudy nedaleko Šumperka.¹⁰⁸

Ve výčtu postoloprtských benediktinů z roku 1407 je hned za Oldřichem uveden *Iacobus in Alta civitate plebanus*. Toto latinské označení „Vysokého“ města můžeme v Čechách a na Moravě přiřadit nejméně čtyřem obcím. František Štědrý jej ztotožnil s Horním Ročovem, neboť údaje z konfirmačních knih pro toto období chybí a poslední plebán Hrabíše je zmíněn roku 1396.¹⁰⁹ Skutečnost, že patronátní právo v Ročově patřilo Kolovratům, zde automaticky nemusí vylučovat řádového kněze. Problematičtější se mi zdá působení benediktina jen několik metrů od augustiniánského kláštera v Dolním Ročově.¹¹⁰ Kromě toho se domnívám, že Vysoká se městečku říkalo jen v době po jeho založení. Počátkem 15. století se již ustálil název *Draczw*, případně *Roczow*.¹¹¹ Editor

---

sice často zmíněn benediktin Mikuláš Doupovec, probošt Starého špitálu na žateckém podměstí, ale bez jakéhokoli farního označení – LE VII, s. 153, 154, 239, 310, 338–340.

¹⁰³ *UB Saaz*, s. 157, č. 344.

¹⁰⁴ Staňkovice (LC I/1, s. 94; LC VI, s. 233; LC VIII, s. 55, 57); Břežany (LE I/1, č. 104, s. 51; LC I/2, s. 62, 73; LC II, s. 19; LC III–IV, s. 37).

¹⁰⁵ RDP, s. 70.

¹⁰⁶ JOHANN GOTTFRIED SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, díl 14: *Saazer Kreis*, Prag 1846, s. 72; LE VII, s. 339, č. 133 (*Ulricus Celle Ianue Vite prepositus*).

¹⁰⁷ A. FRIND, *Die Kirchengeschichte*, díl 1, s. 272, díl 3, s. 251; JAN KAREL ROJEK, *Mapa historická Čech*, PA 10/1878, col. 824, č. 25; JOSEF KALOUSEK, *Výklad k historické mapě Čech*, Praha 1894².

¹⁰⁸ LADISLAV HOŠÁK, *Historický místopis země Moravskoslezské*, Praha-Brno 1938, s. 573; VIKTOR PINKAVA, *Zaniklý benediktinský klášterec u Zábřeha*, Mojžírova říše 2/1938–1939, s. 63–64; VÁCLAV MEDEK, *Z minulosti Klášterce u Zábřeha*, Severní Morava 7/1961, s. 42–44; DUŠAN FOLTÝN a kol., *Encyklopedie moravských a slezských klášterů*, Praha 2005, s. 531–533; *Libri citationum et sententiarum seu knihy půhonné a nálezové, I–II*, (ed.) VINTENTIUS BRANDL, Brno 1872–1873, díl 1, s. 130, č. 120 (1405 *Oldřich probuost z Klášterce prepositus celle janue vite s. Marie*); díl 2, s. 449, č. 73 (1415 *Mezi knězem Oldřichem, proboštem z Klášterce na Moravě*).

¹⁰⁹ FRANTIŠEK ŠTĚDRÝ, *Ročov v okresu lounském*, Louny 1926, s. 10; SOKA Louny, sign. I C 3, f. 24v (*Hrabysche plebanus ecclesie Draczw et Martinus plebanus de Brloh* vystupují roku 1396 jako arbitři ve sporu).

¹¹⁰ LC I/1, s. 69; I/2, s. 27; III–IV, s. 6, 77; KAREL MAREŠ, *Poutní místo Dolní Ročov*, Praha 1998.

¹¹¹ K první, druhé a šesté soudní knize lounské (SOKA Louny, sign. I C 1, 2, 6; zhruba léta 1347–1442)

erekčních knih nabízí jiné řešení: Vysoká nad Jizerou v děkanátu turnovském. Ale ani zde ani ve Vysoké u Kutné Hory v kouřimském děkanátu není pro plebána Jakuba místa.¹¹² Proto souhlasím s interpretací Viktora Pinkavy, který Jakuba umístil do Zábřehu v šumperském děkanátu litomyšlské diecéze, nedaleko Klášterce.¹¹³ Takto vzdálené inkorporované fary a proboštví nebyly ničím výjimečným.¹¹⁴

Ačkoli o farním kostele sv. Ondřeje v Postoloprtech nedaleko kláštera se zmiňují jen rejstříky desátek a konfirmační knihy o něm mlčí, nepanují v souvislosti s ním takové nejasnosti. Překvapí snad jen skutečnost, že zdejším farářem byl pravděpodobně probošť kláštera, jehož funkce spočívala především ve starosti o hmotné zajištění opatství.¹¹⁵ Mnohem více otazníků se točí kolem farní obce Všechlapy. Společně s Klášterem (*Claustrum*) patří mezi fary uváděné v rejstřících desátek, jejichž lokalizace je sporná.¹¹⁶ Obec *Claustrum* J. K. Rojek, děkan v nedaleké Budyni nad Ohří, spojil s Ročovem, neboť v rejstřících desátek ho postrádáme a přitom v říjnu 1358 zdejší farnost na samých hranicích žateckého a slánského děkanátu založil Albrecht z Kolovrat.¹¹⁷ Tento vysoký šlechtic se také od roku 1373 staral o založení a budování konventu augustiniánů eremitů v Dolním Ročově. Jak již bylo řečeno výše, Horní Ročov se v nejstarších pramenech nazývá *Alta civitas* či *Vysoká* alias *Dracow*. Vykládá název obce *Claustrum* v rejstřících z let 1384–1406 jako Ročov se mi proto zdá sporné. Všechlapy pak F. Štědrý, farář v blízkém Slavětíně, umístil do Břvan, k onomu v pramenech nedoloženému „proboštví“. Nalezl totiž mezi postoloprtskými mnichy roku 1408 ve třinácté erekční knize Prokopa, plebána ze Všechlapy.¹¹⁸ Obě interpretace zní dost nepřesvědčivě a zpochybňují je i lounské soudní knihy, které varianty *Wssechlap*

---

existují rejstříky místních názvů v přílohách k pracím obhájeným na FF UK v Praze VILÉMA HEROLDA, *O nejstarší městské knize lounské*, Praha 1967 (diss.), s. 164–171; JANA MAREŠE, *Soudní kniha I C 2 jako pramen k dějinám města Loun*, Praha 1999 (dipl.), s. 129–142; JANA PAŘEZA, *Louny a jejich správa a diplomatika v době husitské*, Praha 1987 (dipl.), s. 149–156. *Alta civitas* je pro Ročov doložena jen v nejstarší knize.

¹¹² J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 285–286, 145.

¹¹³ V. PINKAVA, *Zaniklý benediktinský klášterec u Zábřeha*, s. 64. Srov. J. KURKA, *Archidiakonáty*, s. 708. Označení *Alta civitas* nesl Zábřeh ještě například roku 1395 – LC V, s. 224.

¹¹⁴ Například Dřevíč patřil sázavskému opatství, slánská fara zase benediktinům z Ostrova – srov. DUŠAN FOLTÝN, *Patronátní kostely Sázavského kláštera – příspěvek k úvahám o genezi předhusitského klášterního panství*, in: *Historia Monastica I*, (ed.) Dušan Foltýn, Praha 2005 (Colloquia mediaevalia Pragensia 3), s. 153–162; TÝŽ, *Celly a proboštví kláštera svatého Jana Křtitele na Ostrově. Zamyšlení nad problematikou benediktinských pobočných domů v raně středověkých Čechách*, in: Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa, (ed.) Petr Sommer, Praha 2006, s. 277–289.

¹¹⁵ 7. ledna 1412 je mezi jedenatřiceti faráři uveden i *Andreas in Potaapostolorum* (*UB Saaz*, s. 160, č. 352), který si přibližně v téže době od žateckého sakristána půjčil nedělní postilu – srov. J. PRAŽÁK, *Zlomek korespondence žateckého sakristána Martina se zmínkou o Janu Husovi*, s. 201–204. *Andreas prepositus monasterii* je ve výčtu postoloprtských mnichů (vždy na čtvrtém místě za opatem, převorem a podpřevorem) doložen v letech 1404–1408: *UB Saaz*, s. 124, č. 278; LE VII, s. 12, 19, 153, 154, 310, 339; FRANTIŠEK ŠTĚDRÝ, *Všechlapy v dekanátu žateckém*, Sborník Historického kroužku 23/1922, s. 104.

¹¹⁶ RDP, s. 70, 71. Všechlapy jsou doloženy od roku 1369, *Claustrum* od roku 1384 jako chudé.

¹¹⁷ JAN KAREL ROJEK, *Registra desátek papežských*, PA 9/1874, col. 967. K roku 1358 srov. LC I/1, s. 69. Dále srov. heslo Ročov v *Místní jména v Čechách*, (ed.) ANTONÍN PROFOUS, díl 3, Praha 1951, s. 571.

¹¹⁸ F. ŠTĚDRÝ, *Všechlapy*, s. 103–106. K tomu srov. heslo Všechlapy in: *Místní jména v Čechách*, díl 5, (ed.) JAN SVOBODA, VLADIMÍR ŠMILAUER, Praha 1960, s. 301.

ani *Clastrum* neznají a zmiňují vždy jen Břvany a Ročov/Dračov.¹¹⁹ Spíše než v Ročově bych Klášter hledal v Břvanech, kde se tento pomístní název u kostela udržel.¹²⁰ Jestliže postoloprtskou (10 gr.) a všechlapskou (3 gr.) farnost spravovali benediktinští mniši, avšak v konfirmačních knihách se s nimi nesetkáme, právě tak jako s Klášteřem (pauper), mohli bychom také jej přidat k inkorporovaným farám opatství *Porta apostolorum*? U těchto kostelů nejspíš nebyla nutná konfirmace v Praze, neboť byly plně v rukou opata a konventu. Jedině pro faráře-probošta v mnohem významnějším Slavětíně (21 gr., slánský děkanát) si benediktini nechali konfirmaci zaznamenat. Toto městečko patřilo proslulým Hazmburkům.¹²¹

Pokud by Všechlapy mohly být mimo žatecký děkanát, jak uvažuje první Profousova verze *Místních jmen* (víška Všechlapy u Libčevse v trebenickém děkanátu),¹²² pak by žhavým kandidátem byly Všechlapy u Teplic. Do teplického kláštera benediktinek totiž postoloprtské opatství posílalo probošta, který se staral o duchovní vedení sester.¹²³ Nejspíš po jeho sídle se jmenuje zdejší čtvrť Proboštov (severně od kláštera), ale on pravděpodobně farní práva neměl. Jihozápadně od Teplic však leží Všechlapy, kde stávala tvrz, jejíž majitel Mikuláš ze Všechlap měl s benediktinkami úzké kontakty.¹²⁴ Jeho dcera Markéta se dokonce roku 1427 stala zdejší abatyší.¹²⁵ O kostele v této vsi jsem ale nenalezl jedinou zmínku, a tak je toto vysvětlení pouhou konstrukcí. Otázka identifikace Kláštera a Všechlap zůstává otevřená.

Dostáváme se k dalšímu problému. Mezi jedenatřiceti plebány žateckého děkanátu, kteří se roku 1412 sešli v minoritském klášteře v Žatci, aby zvolili svého děkana, nalézáme Jindřicha, faráře v Přeskakách (*in Przieskacz*). Jde o jedinou zmínku kostela v této vsi.¹²⁶ Fara zde mohla být založena krátce před tím a hned za husitských válek zaniknout. Možná však písař udělal chybu. Nedaleko, ale již v kadaňském děkanátu, leží obec s podobně znějícím jménem – Přechaply, jejíž farář Jiří měl s Žatcem velmi úzké kontakty. Již byla řeč o nadaci, kterou roku 1391 učinil pro kostel Jana Křtitele v Bačině.¹²⁷ Měl v Žatci i dům a roku 1407, po triačtyřicetiletém působení v Přechaplech, se staříčků Jiřík stal rektorem kaple Těla Kristova při Novém špitá-

¹¹⁹ Varianty pro Břvany: *Brisan, Bbaran, Baran, Brzan, Vrzan, Bzan*; pro Ročov: *Alta civitas, Roczawez, Roczwez, Roczow, Draczow, Draczew* – podle výše uvedených rejstříků prací k 1., 2. a 6. lounské soudní knize.

¹²⁰ Z konce 15. století jsou známi čtyři čeští bratři, poddani Jana z Weitmile, dva z lenešického sboru a mlynář Jiřík a kovář Štěpán Studený z Kláštera – JOSEPH THEODOR MÜLLER, *Dějiny Jednoty bratrské*, Praha 1923, s. 234. Postoloprty, kde byly trosky opatství, i Břvany jsou však od Lenešic zhruba stejně daleko (4 km). S mlýnem bychom se mohli setkat i v Břvanech.

¹²¹ FRANTIŠEK ŠTĚDRÝ, *Z bývalého děkanátu Slánského. 3. Farní kostel sv. Jakuba Většího v Slavětíně*, Method 24/1898, s. 113; TÝŽ, *Slavětín v okresu lounském*, Louny 1911², s. 105–106.

¹²² *Místní jména v Čechách*, díl 4, Praha 1957, s. 641 (toto tvrzení opravuje pátý díl). O možnosti kolísání zařazení farního kostela do určitého děkanátu se uvažuje spíše jen pro hraniční obce (například Bavorov v děkanátu volyňském i vltavském – RDP, s. 63, 62).

¹²³ Jediná zmínka se o tom dochovala roku 1344 (MV I, s. 271–272, č. 459; s. 273, č. 460)

¹²⁴ A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého*, díl 14, s. 178; LE V, s. 717, č. 977; LE VII, s. 198–200, č. 79.

¹²⁵ LC IX, s. 132–133.

¹²⁶ *UB Saaz*, s. 160, č. 352; K. TUTTE, *Der politische Bezirk Saaz*, s. 602.

¹²⁷ *UB Saaz*, s. 92–93, č. 211. Jiřík svou farářskou dráhu snad začal ve Rvenicích (*in Lacu*), kteroužto faru si vyměnil roku 1364 se Štěpánem – LC I/2, s. 44. Roku 1379 vystupuje Jiřík spolu s panoši z Mnic jako patron kostela v Mnicích – LC III–IV, s. 109.

lu.¹²⁸ Vyměnil si místo s dosavadním kaplanem, Mikulášem Gerstnerem z Tachova. Po něm byl od roku 1417 farářem v Přečaplech Vavřinec ze Žatce, zároveň rektor oltáře Panny Marie v hlavním městském farním kostele.¹²⁹ Podací právo k přečaplskému kostelu náleželo teplickému klášteru a o úzkých stycích faráře Jiříka s benediktiny svědčí i vyprávění o zázraku na přímluvu sv. Jiljí, který do *Zlaté legendy* zaznamenal patrně mnich působící od roku 1405 na Břevnově.¹³⁰ Nepřetržitá posloupnost farářů v Přečaplech tedy vylučuje možnost zařadit plebána Jindřicha do této vsi a obec Přeskaky musíme i na základě jediné zmínky počítat mezi farní.

Na závěr už jen několik poznámek k filiálním kostelům na území žateckého děkanátu. V pohusitských pramenech Loun se můžeme setkat s budovou bývalé fary u románského kostela sv. Petra na Žateckém předměstí, ze které v roce 1452 bylo už jen městiště.¹³¹ I později se mluví o faráři či farářském domku u sv. Petra, jindy o svatopetrském knězi či místofaráři.¹³² Domnívám se, že se zde v předhusitské době mohl zachovat původní farní dům, než byl postaven ve městě. V domě pak mohl bydlet kněz sloužící u filiálního kostela sv. Petra, který podléhal lounské městské farnosti. Poblíž, ve „Staré obci“, pravděpodobně stával i špitál, který však již v roce 1454 svému účelu nesloužil. Starý špitál je třeba klást před rok 1437, neboť tehdy se na předměstí Benátky začal stavět špitál nový.¹³³

Na Kalouskově *Historické mapě Čech* schází ves Nevechovice, kde stával dřevěný kostelík sv. Václava. Zdeněk Boháč jej zařadil do rakovnického děkanátu k blšanské farnosti.¹³⁴ Ale koncem 14. století vybízí Beneš, žatecký děkan a vicarcijáhen v jedné osobě, duchovenstvo žateckého děkanátu k příspěví na novou stavbu kostela z kamene.¹³⁵ Kromě toho Nevechovice (stejně jako Očihov) leží na levé straně, kdežto Blšany na pravé od potoka Blšanky, který nejspíš tvořil přirozenou hranici děkanátů. Nebudeme tedy chybovat, pokud patrně filiální kostel v Nevechovicích zařadíme do žateckého děkanátu. Další obcí, kde Historická mapa zná jen tvrz, ale ve které by se dal nalézt středověký kostel, jsou Tuchořice. U nich stojí snad původně gotický hřbitovní kostelík, barokně přestavěný. Nebo zde bývala jedna z námi postrádaných a nelokalizovaných far?

¹²⁸ SA IV, s. 328 (1404); LC VI, s. 225.

¹²⁹ MV VII, s. 29, č. 59; LC VII, s. 223.

¹³⁰ „Miraculum, quod narravit nobis dominus Gyrzik de Przyeczapl in dote domini plebani in Zacz.“ – srov. ANEŽKA VIDMANOVÁ, *Laborintus, Latinská literatura středověkých Čech*, Praha 1994, s. 165. O mnichu-marginátorovi a jeho protihusitsky laděné legendě srov. JAKUB DE VORAGINE, *Legenda aurea*, Praha 1998², s. 419–423.

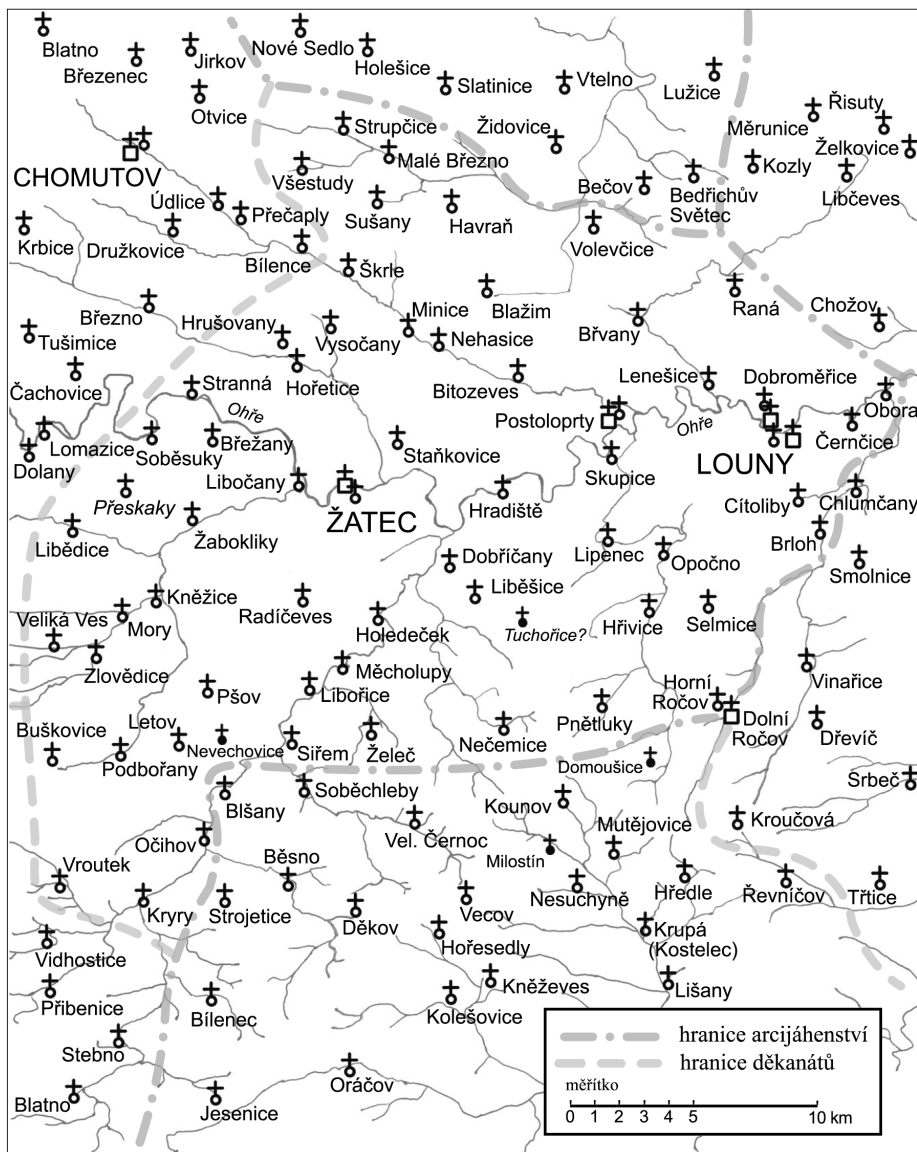
¹³¹ Srov. *Kniha počtů královského města Loun z let 1450–1472 a 1490–1491*, (ed.) JAROSLAV VANIŠ, Praha 1979, s. 20, 216, 221: „Andreas Czup“, „Idem de area plebenali“, „Idem de pecie plebani“.

¹³² Z poněkud zmatených poznámek FRANTIŠKA ŠTĚDRÉHO, *Dějiny města Loun*, Louny 1930, s. 41–42, 158–162, 168–169, se snad dá vyvodit, že víceméně samostatné kněžské místo u sv. Petra bylo nějakým způsobem spojeno i s duchovní správou u špitálu sv. Maří Magdalény na témže předměstí. Možná je na místě poznamenat, že údaje z prací F. Štědrého jsou často nespolehlivé. Výstižně o tom mluví BOHUMÍR ROEDL, *Vademecum městské správy v Lounech v letech 1573–1727*, Ústí nad Labem 2004, s. 5–7.

¹³³ *Kniha počtů královského města Loun z let 1450–1472 a 1490–1491*, (ed.) J. VANIŠ, s. 19, 20, 387, 388: „Mikulass de antiquo hospitali.“

¹³⁴ ZDENĚK BOHÁČ, *Topografický slovník k církevním dějinám předhusitských Čech. Pražský archidiaconát*, Praha 2001, s. 135–136.

¹³⁵ *UB Saaz*, s. 234, č. 553.

Žatecký děkanát

Otazníků a problémů je stále mnoho. Především je třeba odpovědět na otázky točící se kolem hlavní žatecké fary a jejího vztahu k vyšehradské kapitule. Snad by to vneslo více světla do poměrů panujících v Žatci první poloviny 14. století, kdy zde inkvizice tvrdě stíhala kacíře z řad místního měšťanstva. Mnohem později, v zimě 1412/1413, hodlal žatecký farář Zachariáš, jako před tím pražští duchovní, vyhlásit zostřenou klatbu - interdikt nad Janem Husem (zákaz bohoslužeb v místech jeho pobytu). Ale i při dalších kostelech žateckého děkanátu bylo možné se setkat s významnými osobnost-

mi. Bohatou lounskou faru držel téměř jedenáct let Vavřinec z Březové. Ve Veliké Vsi (13 km jihozápadně od Žatce) bychom mohli potkat Matěje z Janova, havraňskou a později libešickou faru měl Jan Frenlinův z Dubé, pozdější generální vikář a administrátor pražské diecéze.¹³⁶ Studium farní sítě tedy může dobře posloužit lepšímu pochopení komplikované předhusitské doby na Žatecku.

---

¹³⁶ Srov. J. HAVRLANT, *Žatecko na cestě k husitské revoluci*, s. 145–183. Chtěl bych na tomto místě poděkovat těm, kteří mi při práci přispívali cennými radami: Prof. Z. Hledíkové, Mgr. D. Foltýnovi, PhDr. J. Pařezovi, PhDr. B. Roedlovi a Mgr. J. Marešovi. Bez nich by tento příspěvek nebyl na patřičné úrovni.

Farní klérus v kameneckém děkanátu v letech 1354–1436

Pokus o historickostatistickou analýzu na základě konfirmačních knih¹

TOMÁŠ DVOŘÁK (Praha)

Vystoupení bylo příspěvkem k poznání vývoje teritoriální církevní správy ve středověku. Vycházelo ze studie o kameneckém děkanátu, který se se svými 33 farními lokalitami nacházel na pravém břehu střední a dolní Jizery v geograficky nesourodé oblasti. Spíše než o podrobné vylíčení všech aspektů duchovní správy v daném regionu se autor snažil o upozornění na některé možnosti využití hlavních historických pramenů.

Ve zkratce shrnul dosavadní bádání o konfirmačních knihách pražského arcibiskupství, které evidovaly obsazování uprázdněných nižších beneficií, a dále se kriticky zamyslel nad mírou obligatornosti zápisu konfirmací do těchto knih. Porovnáváním zmínek o farářích i z dalších pramenů převážně příbuzné provenience došel k názoru, že konfirmační knihy evidují asi jen 60–70 % všech uskutečněných obsazení. Po rozboru patronátu v Kamenecku na základě statistického srovnání vyslovil autor další hypotézu, že množství zapsaných konfirmací v knihách nepřímou úměrou souvisí s postavením patronů. Dokládá to malým počtem zápisů k farním lokalitám panovníka či vyšší šlechty.

V referátu byly popsány možnosti sledování mobility kleriků podle jednoznačné identifikace, které vycházejí z pečlivého zkoumání změn v obsazování beneficií. Obdobně byla sledována i mortalita duchovních v regionu a porovnávána s úmrtností v jiných zpracovaných děkanátech (např. v ústeckém nebo hradeckém) či v celé zemi. Na základě daných zjištění byly statisticky vypočítány délky obsazení far jednotlivými faráři, které v hrubém průměru činily 5–6 let.

Domněnky nabízející vysvětlení k hodnotám zkoumaných jevů a otázky, které se objevily v průběhu zpracování údajů pro kamenecký děkanát, jsou předloženy v závěru stati.

---

¹ Příspěvek byl v úplnosti otištěn v *Ústeckém sborníku historickém 2004. Gotické umění a jeho historické souvislosti* 3, Ústí nad Labem 2004, s. 49–90, pod shodným názvem.

Farní a oltářnická beneficia jihočeských královských měst v době předhusitské¹

JAN ADÁMEK (Písek)

Příspěvek se věnoval sledování fundátorské aktivity v Českých Budějovicích, Písku a Vodňanech jak z hlediska jejího rozvoje a kvantity, tak také se zřetelem na jednotlivé fundátory. Mimořádnou roli v tomto smyslu hrály České Budějovice (a to v měřítku celého království), kde vzniklo v předhusitské době 18 oltářnických beneficií. V prvním období fundátorské aktivity v tomto městě, vymezeném lety 1351–1377, tu bylo založeno sedm beneficií – sv. Felixe a Adaukta (po r. 1351); Těla Kristova a Sv. Kříže (1364); sv. Zikmunda, Osvalda a Brikciho (1364); sv. Petra a Pavla, Štěpána a Martina (1369); sv. Jana Křtitele a Kateřiny (1370); sv. Marie Magdalény, Marty a Lazara (1376); sv. Jakuba (1377). Perioda vzniku nového oltářnictví tak činí tři a půl roku. Ve druhém období, v letech 1405–1411, je dotováno deset beneficií – Všech apoštolů (1405); sv. Jana a Pavla (1405); P. Marie (1405); sv. Kosmy a Damiána (1406); sv. Fabiána a Šebestiána (1406); sv. Václava (1406); sv. Filipa a Jakuba (1406); Navštívení P. Marie a sv. Apolináře (1406); Všech svatých (1407); sv. Barbory, Apolonie a Justiny (1411); není sem zahrnuto oltářnictví Sv. Trojice vzniklé někdy po roce 1410. V průběhu sedmi let tak bylo fundováno deset oltářnictví – v průměru tedy každého osm a půl měsíce vzniklo nové beneficium. Skutečná frekvence však byla ještě větší, neboť necháme-li stranou o něco později vzniklé oltářnictví sv. Barbory, zjišťujeme, že za pouhých 23 měsíců vzniklo devět oltářnictví, což znamená vznik nového benefícia každého dva a půl měsíce!

V Písku byla situace naprosto odlišná. Víme zde o pouhých čtyřech nebo pěti oltářnických fundacích: sv. Zikmunda (před r. 1386), sv. Prokopa (1394), P. Marie (1408),

---

¹ Přednesený text vychází z příspěvku, který byl napsán pro konferenci „Kościoł w mieście“ konanou ve dnech 11.–14. 10. 2000 v Lublińcu. V polském znění byl pak otištěn pod názvem *Wpływ duchowieństwa parafialnego na fundacje w miastach królewskich od połowy XIV wieku do wojen husyckich (sondaż na przykładzie miast południowo-czeskich: Budziejowic, Pisku i Vodňan)*, in: *Ecclesia et civitas. Kościoł i życie religijne w mieście średniowiecznym (Colloquia Mediaevalia Varsoviensia 3)*, Warszawa 2002, s. 315–325. V mírně upravené a doplněné verzi byl pak publikován i česky – *Vliv farního duchovenstva na fundace v královských městech Budějovicích, Písku a Vodňanech od poloviny 14. století do husitských válek, Vodňany a Vodňansko 6, Vodňany 2004*, s. 111–119.

sv. Kateřiny (před r. 1410) a oltářnictví u oltáře neznámého zasvěcení (zminěno 1416), jenž je však možná totožný s oltářem sv. Zikmunda.

Ve Vodňanech víme pouze o dotaci pro jitřní mariánské bohoslužby (1373) a oltářnictví Těla Kristova a sv. Petra Pavla (1406) a sv. Prokopa a Vavřince (1407).

Zakladateli jsou buďto měšťané, nebo duchovní. V Budějovicích je duchovenských fundací šest, ve Vodňanech dvě a v Písku jedna. I v tomto směru jsou však Budějovice svým způsobem mimořádné – kromě oněch zmíněných fundací se duchovní významně podíleli na dalších čtyřech a s výjimkou jediného případu měl budějovický farář podíl na patronátním právu ke všem oltářům.

Na fundátorskou aktivitu jistě mělo vliv také vytvoření celkově příznivého duchovního klimatu, tedy stabilního a systematického pastoračního působení, které bylo zvláště v krizových letech od počátku 15. století velmi důležité. K tomu přispíval farář jednak délkou svého působení a jednak svým faktickým rezidováním ve městě. Z tohoto pohledu je opět ideální situace v Budějovicích, kde významně působil farář Bohuněk Harrocher (sám neobyčejně aktivní fundátor) v dlouhém období let 1355–1406 a jeho nástupce Mikuláš, který vyplnil nejen zbývající část předhusitského období, ale zůstal na svém místě až do smrti roku 1444. V Písku a ve Vodňanech bylo střídání farářů dosti časté. V Písku sice, počínaje rokem 1389, byla situace z hlediska výměn stabilnější, avšak oba poslední předhusitské farářové zde nerezidovali, nýbrž byli jinými úřady vázáni na Prahu.

Zatímco Budějovice se rozmachem fundátorské činnosti nalézaly na jednom z předních míst království, města Písek a Vodňany se držela v celozemském průměru. Vyrovnanost nesrovnatelně významnějšího a bohatšího Písku a Vodňan je však překvapivá, zvláště když si uvědomíme, že fundátorská aktivita zde byla poněkud podvázána shromažďováním financí na stavbu nového farního kostela. Téměř trvalá nepřítomnost faráře ve městě v posledních třiceti letech předhusitského období zde tak i v tomto smyslu sehrála dosti neblahou roli.

K roli imunitních ustanovení ve vztahu mezi patronem a farou *Středověké listiny pro farní kostel v Ratajích nad Sázavou*

VOJTĚCH VANĚK (Kutná Hora)

Složitou oblast vztahů mezi farními kostely a jejich zakladateli, donátory či patrony bylo možné nahlížet v období středověku z více stran. Představy světských zakladatelů o rozsahu vlastních práv a pravomocí nad „jejich“ fundacemi byly často maximální a vyvolávaly odpor emancipující se církevní hierarchie.¹ Ve vleklém konfliktu se světskou mocí a jejími zakladatelskými právy církev prosadila v prostředí farních kostelů kanonické zásady patronátního práva, které mělo omezit vliv laiků na výkon duchovních práv církve (*spiritualia*), respektovalo však její závislost na světské moci v oblasti církevního majetku (*temporalia*). Učení o patronátu bylo postupně formulováno ve vznikajícím kanonickém právu od 12. století a navazovalo na ustanovení třetího lateránského koncilu z roku 1179.² Patronát fundátora nad konkrétním kostelem vznikal jeho založením, stavbou a obvěněním (*fundus, edificacio, dos*). Skládal se z povinnosti

---

¹ Vztah mezi zakladateli a jejich kostely v období před prosazením patronátního práva je obvykle popisován pomocí teorie tzv. *Eigenkirche*, problematické, avšak dodnes používané teze, kterou zformuloval právní historik ULRICH STUTZ, *Die Eigenkirche als Element des mittelalterlich-germanischen Kirchenrechts*, Berlin 1895. Podle jeho názoru měly být církevní fundace v těchto dobách součástí plného vlastnictví svého zakladatele. Nemnohé kritické poznámky shrnuje MICHAEL BORGOLTE, *Die mittelalterliche Kirche*, München 1992, s. 99; ROSI FUHRMANN, *Kirche und Dorf. Religiöse Bedürfnisse und kirchliche Stiftung auf dem Lande vor der Reformation*, Stuttgart-Jena-New York 1995, s. 55. Stejný model tzv. vlastnických kostelů je uplatňován i na české prostředí, přestože jeho kritiku přinesl již Václav Vaněček, který také zformuloval teorii tzv. zakladatelských práv. Srov. VÁCLAV VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, díl 1: *Zakladatelská práva*, Praha 1933, s. 94. Podrobnější souhrn literatury VOJTĚCH VANĚK, *Rejtríky papežských desátků a možnosti jejich využití*, ČČH 100/2002, s. 497–521, zde s. 502–503.

² PETER LANDAU, *Jus patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln-Wien 1975, s. 128–136; R. FUHRMANN, *Kirche und Dorf*, s. 73, 95–97.

ochraňovat kostelní jmění, z práva podílet se na výtěžku z něj a navrhopvat ke kostelu kněze. Vznik, držba a výkon patronátního práva byly pevně svázány s pozemkovým majetkem.³

Toto pojetí se prosadilo v Čechách během první poloviny 14. století zároveň s dotvořením farní organizace a jeho nejzřetelnějším projevem byla konfirmace kněží k farním kostelům ze strany diecézního biskupa.⁴ Farní beneficia, zdroje temporálních příjmů farního kléru, zůstávala však i nadále otevřena prostřednictvím patronátního práva vlivu patronů a donátorů, v Čechách před husitskými válkami stále převážně světských.⁵ Otázka osamostatnění farního kléru jako svébytné pozemkové vrchnosti, vnímaná jako důležitá součást emancipačního procesu české církve,⁶ se v tomto světle ukazuje jako problematická. Její řešení se patrně odvíjelo od ochoty jednotlivých patronů vzdát se svých práv ve prospěch fundace. Významnou roli v tomto procesu mohly hrát imunitní listiny, v prostředí farních kostelů středověkých Čech dosud málo známý pramen.⁷ Na jednu takovou listinu z roku 1307 pro farní kostel v Kralovicích v současné době upozorňuje pouze Blanka Zilynská.⁸ Následující příklad imunitních listin pro farní kostel v Ratajích nad Sázavou má za cíl otevřít diskusi nad uvedeným druhem pramenů a zapojit jej do našeho vnímání patronátních práv a emancipačního procesu předhusitské církve.

Nevelké městečko Rataje nad Sázavou leží ve středním Posázaví mezi Českým Šternberkem a Sázavským klášteřem. Jeho dějiny můžeme sledovat od závěru 13. století, kdy se poprvé připomíná jako trhové místo v majetku Hroznaty z Úžic a zároveň figuruje v jednom z jeho predikátů. V roce 1291 byly Rataje s okolními vesnicemi zabaveny Hroznatovi a jeho synům za nezdařený, avšak houževnatý odboj proti králi, vedený v zájmu zajatého Závíše z Falkenštejna, který byl Hroznatovým švagrem a blízkým spojencem.⁹ Téhož roku je zemský soud přisoudil pražskému biskupu Tobiáši z Bechy-

³ P. LANDAU, *Jus patronatus*; R. FUHRMANN, *Kirche und Dorf*, s. 95–98, 103.

⁴ ZDENĚK FIALA, *Správa a postavení církve v Čechách od počátku 13. století do poloviny 14. století*, SH 3/1955, s. 64–88; ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, ČSČH 24/1976, s. 244–277; TÁŽ, *Biskup Jan IV. z Dražic*, Praha 1991, s. 27, 69; TÁŽ, *Venkovské děkanáty ve středověkých Čechách*, in: Pocta Karlu Malému k 65. narozeninám, (ed.) Ladislav Soukup, Praha 1995, s. 112–123.

⁵ ZDENĚK BOHÁČ, *Struktura pozemkové držby v Čechách na prahu husitské revoluce (Pokus o rekonstrukci podle patronátních práv)*, FHB 7/1984, s. 7–42.

⁶ ROSTISLAV NOVÝ, *K sociálnímu postavení farního kléru v Čechách v době předhusitské*, SH 9/1962, s. 137–192, zde s. 154, při studiu několika málo dochovaných českých farních urbářů z předhusitské doby formuloval názor, podle kterého farní klérus získal postavení samostatné pozemkové vrchnosti již s prosazením patronátního práva na úkor dřívějších „vlastnických“ práv.

⁷ K církevním imunitám obecně VÁCLAV VANĚČEK, *Studie o imunitě duchovních statků v Čechách do polovice 14. století (Pokus o věcný rozbor imunitních textů)*, Praha 1928; TÝŽ, *Základy právního postavení klášteřů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, díl 2: *Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská*, Praha 1937, s. 69–116; JOSEF ŽEMLIČKA, *Počátky Čech královských*, Praha 2002, s. 204–210; TÝŽ, *Čechy v době knížecí*, Praha 1997, s. 292–294, a další literaturou.

⁸ BLANKA ZILYNSKÁ, „*Nuliusque homines dotales debent parere iudicio nisi plebani*“ (*Nedoceněné imunitní privilegium kralovické farnosti plaského panství z roku 1307*) (v tisku). Podle textu tam analyzované listiny opat plaského klášteřa jako patron kralovického kostela vyňal poddané kralovické fary ze soudní pravomoci plaského klášteřa a soudnictví postoupil farářům. RBM IV, s. 764–765, č. 1945. Listina zmiňuje „*homines dotales sive censuales (...) residentes in casis dotalibus*.“

⁹ Nejnověji LIBOR JAN, *Proces se Závíšem a proměny královské vlády v letech 1289–1290*, ČČH 103/2005, s. 1–40; VOJTĚCH VANĚK, *Hroznata z Úžic*, Sázavsko 7/2000, s. 15–21.

ně jako náhradu za škody, které na jeho statcích způsobili Hroznatovi synové.¹⁰ Celé ratajské panství však nezůstalo natrvalo v majetku pražských biskupů. Po roce 1318 se jej zmocnil Jindřich z Lipé, jemuž biskup Jan IV. z Dražic svěřil správu biskupských statků během své dlouholeté nepřítomnosti v zemi.¹¹

Jindřich z Lipé a jeho synové rozvinuli v Ratajích velkorysou urbanistickou koncepci. Městečko bylo sice založeno na stísněném prostoru nevelké ostrožny ohraničené strmými srázy, avšak nejpозději roku 1346 je chránily dva hrady, patrně i městské hradby a posléze bylo vybaveno dvěma chrámovými stavbami. Starší a dnes již zaniklý kostel sv. Mikuláše stával v prostoru současného předzámčí horního zámku, druhý, který je v roce 1371 doložen jako „dolejší kostel“, patrně předcházel dnešnímu raně baroknímu chrámu sv. Matouše v dolní části města.¹²

Stejnou péči jako celkové koncepci ratajského sídla věnovali páni z Lipé také místnímu farnímu kostelu, který se stal příjemcem několika listin ze strany svých patronů.¹³ První z nich vydal v roce 1343 vysehradský probošt a kancléř království Pertolt z Lipé a stvrdil jí dar mlýna Kořečník ratajskému faráři Jakubovi a kostelu sv. Mikuláše.¹⁴ Listina obsahuje vedle donace další pozoruhodná ustanovení. Dozvídáme se, že mlýn Kořečník byl dříve darován Peškovi, kuchaři Pertolta z Lipé a jeho otce Jindřicha. Zdá se tedy, že Rataje byly aspoň příležitostným sídlem a místem pobytu ne-li samotného Jindřicha, pak zcela jistě jeho synů. Odtud se nepochybně odvíjela pozornost, kterou věnovali místnímu kostelu, ale také nedalekému Sázavskému klášteru.¹⁵ Ratajský farář Jakub a jeho kostel dále získali mlýn dědičným právem („jure hereditario solutum et libere possidendum“) a Pertolt z Lipé zároveň ustanovil, že

¹⁰ RBM II, s. 1195–1197, č. 2734. Národní archiv, Archiv pražského arcibiskupství I, sign. C 104/4; RBM II, s. 725, č. 1687; s. 726–727, č. 1692.

¹¹ MILOSLAV SOVADINA, *Jindřich z Lipé II. Dominium nostrum atque bona nostra*, ČMM 122/2003, s. 21–59, zde s. 47–48.

¹² RBM IV, s. 652–653, č. 1644 („castra Rathais cum civitate“). Oba kostely jsou doloženy v níže citované listině z roku 1371. K vývoji města a hradů nejnověji *Rataje nad Sázavou. Hrad a zámek*, Praha 2004, s. 15–37; VLADISLAV RAZÍM, *Městské opevnění v Ratajích nad Sázavou*, Sborník vlastivědných prací z Podblanicka 29/1988, s. 79–94.

¹³ Doklady o patronátu v Ratajích jsou známe až od roku 1369, kdy již městečko drželi nástupci pánů z Lipé, páni z Pirkenštejna. Předchozí držba patronátního práva pány z Lipé je přesto více než zřejmá, srov. LC II, s. 18; LC III–IV, s. 89; LC V, s. 224; LC VII, s. 37, 207.

¹⁴ RBM IV, s. 501, č. 1260. Tato a ostatní listiny se dochovaly v opisu v dosud nevydaném svazku erekčních knih pražského arcibiskupství, kam je nechal vložit v roce 1408 tehdejší ratajský farář Petr. Listiny jsou na úvod popsány jako pergamenové, první z nich byla ověřena pečeti z černého vosku, druhá pečeti z červeného vosku a třetí pečeti z bílého vosku. Srov. Archiv Pražského hradu, Archiv pražské metropolitní kapituly, sign. Cod. II/9, Liber erectionum IX, f. 18r–19r. Mladší opis s chybami obsahuje kodex sign. Cod. III/6, fol. 18v–19r.

¹⁵ „Molendinum nostrum dictum Korsecznik in bonis nostris Ratays (...) situm, quod olim Pesconi, coquo paterno et nostro fidei dilecto, pro fidelibus (...) serviciis genitori nostro carissimo, quondam domino Henrico de Lipa felicitis memorie, ferventer exhibitus.“ – RBM IV, s. 501, č. 1260. Petrolt z Lipé navíc vydal listinu přímo v Ratajích („Datum Ratays“). Vazby pánů z Lipé k regionu dokládá také fragment gotického vimperku s rodovým erbem, umístěného původně v kostele sv. Matouše v Ratajích a dnes druhotně v ohradní zdi přilehlého hřbitova, stejně jako svorník s ronovským znakem umístěný na klenbě v kapitulní síni Sázavského kláštera – srov. *Rataje nad Sázavou*, s. 16; KVĚTA REICHERTOVÁ a kol., *Sázava, památník staroslověnské kultury v Čechách*, Praha 1988, s. 150, 154. Nejnověji KLÁRA BENEŠOVSKÁ, *Slohové souvislosti vrcholné gotické přestavby Sázavského kláštera (1315–1420)*, in: *Historia monastica I*, Praha 2005 (Colloquia mediaevalia Pragensia 3), s. 161–174, zde s. 171, 173.

farář a jeho nástupci mají být osvobozeni ode všech platů, dávek a břemen vůči vrchnosti. Ratajští purkrabí a ostatní úředníci dostali přikázáno tuto svobodu („libertas“) dodržovat.¹⁶

Zatímco předcházející pramen obsahoval vynětí majetku ratajského faráře z práv a pravomocí vrchnosti jako pouhý dodatek a navíc není zcela zřejmé, zda se ustanovení vztahovalo na veškerý majetek, nebo pouze na mlýn Kořečník, následující listina již nebudí pochybnosti, že představuje skutečné imunitní privilegium. Roku 1349 vydal Čeněk z Lipé, nejvyšší maršálek českého království, listinu, ve které udělil ratajskému faráři Děpoldovi a jeho nástupcům plnou moc a pravomoc („plenum posse ac jurisdictionem“) nad lidmi poplatnými („homines censuales“) ratajskému kostelu sv. Mikuláše, a to včetně všech práv, dávek, pokut, daní a královské berně: „omnibus iuribus, utilitatibus, pertinenciis et proventibus, culpis, emendis, exactionibus, steuris, berna regalí sibi suis successoribus perpetuis temporibus duraturis“. Zároveň osvobodil ratajského faráře od všech dávek, zátěží a povinností vůči vrchnosti: „ab aggravacionum (...) donacionum seu contribucionum, solucionum verum eciam a servitutis omnibus“. Purkrabí, úředníci, rychtář a přísední v Ratajích dostali nařízeno respektovat tyto svobody („libertates“) ratajské fary.¹⁷

Poslední z ratajských listin vydal v roce 1371 Jan z Pirkenštejna, jehož rod pocházel ze severočeského Sloupu a získal Rataje od svých příbuzných, pánů z Lipé, náhradou za ztracené sloupské panství nejspíše kolem roku 1356.¹⁸ Listina obsahuje několik donačních ustanovení. Jan z Pirkenštejna daroval ratajskému faráři Wintherovi a jeho kostelu poplatný lán ve vsi Ježovicích se všemi právy, s výjimkou soudnictví tří nejtěžších zločinů (žhářství, vraždy a smilstva), výběru královské berně a užitku z kostelního lesa, které si Jan z Pirkenštejna vyhradil pro sebe a své nástupce. Dále daroval faráři místo při dolejších ratajském kostele pro stavbu nového obydlí.¹⁹

Uvedený soubor ratajských listin je v první řadě významným dokladem o možném rozsahu patronátních práv ve středověkých Čechách. Ve srovnání s kralovickou listinou z roku 1307 můžeme soudit, že důležitou součástí patronátních práv byly vrchnostenské pravomoci, které si zakladatel či donátor ponechával nad darovaným pozemkovým majetkem (výběr dávek a královské berně, výkon soudnictví nad poddanými). Majetková práva patronů farních kostelů tedy byla obdobou práva ochrany či opravy, které bylo uplatňováno nad majetkem českých a moravských klášterů.²⁰ Důsledné využití těchto

¹⁶ „Predictum plebanum omnesque successores (...) non solum a census et quarumcumque dacionum seu contribucionum solucione, verum eciam ab omnibus servitutis oneribus, quibuscumque nominibus censeantur, nobis et nostris successoribus exnunc inantea faciendis, perpetim de nostra munificencia libertamus.“ – RBM IV, s. 501, č. 1260.

¹⁷ RBM V, s. 303, č. 612.

¹⁸ AUGUST SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království českého*, díl 12, Praha 1900, s. 54, 154.

¹⁹ Archiv Pražského hradu, Archiv pražské metropolitní kapituly, sign. Cod. II/9, Liber erectionum IX, f. 19r.

²⁰ K těmto právům v Čechách a na Moravě nejnověji TOMÁŠ BOROVSÝ, *Kláštery, panovník a zakladatelé na středověké Moravě*, Brno 2005; TÝŽ, *Soukromé kláštery na Moravě ve 13. a 14. století (Pokus o přehled a rozlišení)*, ČMM 123/2004, s. 461–479; TÝŽ, *Zakladatelská práva žďárského kláštera do počátku 16. století*, ČMM 117/1998, s. 323–340; VOJTĚCH VANĚK, *Kravařský újezd doksanského kláštera a právo ochrany nad církevním zbožím*, ČMM 123/2004, s. 447–459. Ze starší literatury zejména V. VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů a klášterního velkostatku ve starém českém státě*, díl 2: *Pozemková vrchnost. Imunita hospodářská*, s. 49–62, kde jsou též konfrontovány příklady z klášterního a farního prostředí.

práv ze strany patrona znamenalo, že farní klérus pobíral z majetku svého benefícia pravděpodobně jen omezené poddanské platy, zatímco ostatní dávky plynuly do rukou držitele patronátního práva. Imunitní listiny však naznačují cestu, jakou se mohl ubírat další vývoj v otázce emancipace jednotlivých far. Zpochybnují sice tezi, podle které se farní kostely jednoduše s prosazením zásad patronátního práva stávaly samostatnými pozemkovými vrchnostmi,²¹ ukazují však, že řešení spočívalo ve výslovné imunizaci jednotlivých fundací vůči nárokům jejich patronů.

Na základě několika málo dochovaných imunitních listin jistě nelze vynášet soud o jejich obecném rozšíření. V listinném souboru ratajské, ale také kralovické fary však imunitní listiny zaujímaly významné místo. Především ratajský soubor je jedním z mála dokladů o pravděpodobně celém rozsahu listinného archivu předhusitské české fary, alespoň co se týká listin na majetková práva.²² Také příklad královského privilegia pro farní kostel sv. Michala v Čáslavi z roku 1307, byť odlišného typu, naznačuje oblibu těchto dokumentů v prostředí českých středověkých farních kostelů.²³ Přesto je obtížné předpokládat, že většina farních kostelů v předhusitských Čechách získala podobná privilegia od svých patronů. Praxe uplatňovaná při donacích pozemkového majetku ještě na přelomu 14. a 15. století nebyla ani zdaleka jednotná. Vedle donací s plnou pravomocí pozemkové vrchnosti ve prospěch obdarovaného benefícia si donátoři často ponechávali nad věnovaným majetkem alespoň obecně formulované *dominium supremum* či v některých případech přesně specifikovaná práva, jejichž příklad obsahuje také ratajská donační listina z roku 1371.²⁴

²¹ R. NOVÝ, *K sociálnímu postavení farního kléru*, s. 154. Uvedené listiny ratajské i plaské fary sice náležejí do doby, kdy se zásady patronátního práva teprve prosazovaly v českém prostředí, zvyklosti v následujícím období však nebyly příliš odlišné.

²² Ratajský farář si v roce 1408 pravděpodobně nechal vložit do erekčních knih všechny listiny na majetková práva z farního archivu. Podobných zápisů, které by evidovaly větší množství či veškeré listiny středověké fary, existuje v Čechách pouze málo. Obecně ke středověkým farním archivům v Čechách a jejich dochování IVAN HLAVÁČEK, *Zum Urkunden- und Geschäftsgut der Pfarreien und ihrer Pfarrrherren im vorhussitischen Böhmen. Zur Frage des Umfangs und der Zusammensetzungen der damaligen Pfarrarchive*, in: *Grundwissenschaften und Geschichte. Festschrift für Peter Acht, Kallmünz 1976*, s. 242–255.

²³ RBM IV, s. 766, č. 1950. Král Jindřich tuto listinu nevydal jako patron kostela, ale jako pán města. Privilegium se proto nezabývalo vymezením vztahu mezi kostelem a patronem, ale vztahovalo se pouze na osvobození od obecných městských dávek a berně, jimiž by farář mohl být povinován králi ze svých majetků („omnia bona dotalia“). Patronátní právo ke kostelu v té době náleželo pánům z Chlumu – *Codex Juris Municipalis Regni Bohemiae*, díl 2, (ed.) JAROMÍR ČELAKOVSKÝ, *Pragae 1895*, s. 154–155, č. 84.

²⁴ Ustanovení, která mají obdobný charakter jako výše uvedené imunitní listiny a která vymezovala vztah mezi držitelem benefícia a donátorem k darovanému majetku, nalezneme i v běžných donacích z předhusitské doby. Na tyto prameny upozornili především ANTONÍN PODLAHA (ed.), *Libri erectionum archidioecesis Pragensis saeculo XIV. et XV.*, díl 6, *Pragae 1927*, s. VIII–IX; HEINRICH F. SCHMID, *Die rechtlichen Grundlagen der Pfarrorganisation auf westslawischen Boden und ihre Entwicklung während des Mittelalters*, Weimar 1938 (zvláštní otisk z *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte – Kanonistische Abteilung* 46/1926; 48/1929; 49/1929; 50/1930; 51/1931), s. 74–77; V. VANĚČEK, *Základy právního postavení klášterů*, díl 2, s. 56–59. Výmluvným dokladem o vymezení práv mezi fundátorem a nově založeným farním kostelem je fundační listina kostela v Pravnově u Přibyslavi z roku 1362, podle které „homines dotales pertinentes ad dominium dicti plebani“ mají být vyňati z pravomoci zakladatele s výjimkou soudnictví a práva ochrany nad těmito poddanými. Ani zde tedy farář nezískal vrchnostenská práva v plné šíři. Srov. RBM VII, s. 720–721, č. 1184.

Majetkoprávní vazby patronů a donátorů k farním beneficiím v mnoha případech přetrvaly po celé předhusitské období, navzdory výskytu imunitních listin, které identifikují emancipační snahy české církve v tomto ohledu. Výsledkem byla pestrá mozaika vztahů mezi farními kostely, jejich patrony a donátory, která se mohla proměňovat případ od případu stejně jako v čase. Předhusitský farní klérus mohl zůstat do jisté míry závislý na svých patronech nejen v důsledku prezentačního práva a osobních vztahů, ale také obtížně průhledné sítě majetkových vazeb.²⁵

---

²⁵ Z. HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu duchovní a světské moci*, s. 244-277, zde s. 271. S důrazem na význam prezentačního práva TÁŽ, *Ke studiu a možnostem využití patronátních práv v předhusitských Čechách*, FHB 7/1984, s. 43-99, s odkazy na práce Johna M. Klassena.

Co nezachytí Libri erectionum¹

HANA PÁTKOVÁ (Praha)

Pro tento stručný příspěvek byl vybrán případ jedné lokality, malého poddanského města Manětína. Velikost místa, jehož obyvatelé se počítali spíše na stovky než na tisíce, je vyvážena relativně příznivým dochováním pramenů – městskou knihou, vedenou od roku 1382.²

Manětín³ byl ve sledovaném období majetkem johanitů a rovněž sídlem johanitské komendy.⁴ Podle řádové vizitace roku 1373 měla zdejší komenda tři kněze a čtyři rytíře včetně představeného.⁵ Nadto k ní příslušelo čtyřicet „commensales cum familiaribus et mercenariis“. Samotný Manětín byl v té době městem, přičemž od roku 1382 měli jeho obyvatelé právo svobodného odkazu.⁶ Ve městě se nacházel farní kostel svatého Jana Křtitele a kostel sv. Barbory. Manětínští faráři⁷ jsou v písemnostech pražské konsistoře sledovatelní velice dobře – konfirmační knihy zachycují téměř úplnou řadu.⁸

---

¹ Příspěvek byl připraven v rámci grantu GAČR 404/04/0234.

² SOA Plzeň, SOkA Plzeň-sever, AM Manětín, městská kniha od roku 1382.

³ KAREL KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, díl 3, Praha 1998, s. 750, 752–754.

⁴ *Encyklopedie českých klášterů*, Praha 1997, s. 359–360; FRANTIŠEK SKŘIVÁNEK, *Rytíři sv. Jana Jeruzalémského u nás*, Praha 1995, s. 34–38; ANTONÍN PODLAHA, *Posvátná místa království českého*, díl 3, Praha 1909, s. 41–50.

⁵ O poměrech v Manětíně srov. VÁCLAV NOVOTNÝ (ed.), *Inquisitio domorum hospitalis s. Johannis Hierosolymitani per Pragensem archidioecesim facta anno 1373*, Praha 1900, s. 40–43.

⁶ VÁCLAV KOČKA, *Dějiny politického okresu Kralovického*, Kralovice 1930, díl 2, s. 7–8.

⁷ Obecněji k církevní správě předhusitských Čech především studie ve sborníku *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku*, AUC-Phil. et hist. 2, 1999, Z pomocných věd historických 15, Praha 2003, a též některé studie v Ústeckém sborníku historickém z let 2001 a 2003. K farní správě v dalších regionech střední Evropy srov. například WERNER FREITAG, *Pfarrer, Kirche und ländliche Gemeinschaft. Das Dekanat Vechta 1400–1803*, Bielefeld 1998; ARND REITEMEIER, *Pfarrkirchen in der Stadt des späten Mittelalters. Politik, Wirtschaft und Verwaltung*, Stuttgart 2005.

⁸ LC I/1, s. 42, 67, 170; LC I/2, s. 92; LC II, s. 36; LC V, s. 98; LC VI, s. 94, 132, 167; LC VIII–X, s. 31, 183.

před 1355	Vítek
1355–1358	Marek
1358–1362	Václav z Manětína
1362–1367	Jan, johanita
1367–1370	Matěj, johanita
1370–1373	Ondřej, johanita
? – 1391	Matěj, johanita
1391–1403	Havel, johanita
1403–1404	Václav řeč. Cantor, johanita
1404–1405	Havel, Havlík, johanita
1405–1423	Duchek, johanita
1423–1432	Jan, johanita

Od 60. let 14. století byli všichni členy johanitského řádu, avšak nikoli vždy členy manětínského komendy.

Prislušnost Manětína k řádovému majetku exemptního řádu poněkud snižuje šanci na jeho výskyt v dokumentech diecézní administrativy. Otvírá však možnost výskytu v písemnostech řádu. Konkrétně vyhlíží situace tak, že Manětín je v dalších dochovaných typech knih pražské konsistoře zastoupen velmi slabě.⁹ Co se týče fondu johanitů v Národním archivu, je dochování poněkud příznivější – čtyři listiny informují o aniversariích v letech 1371–1404. Ve dvou případech jde ale přímo o aniversarium johanity, představeného manětínského komendy,¹⁰ konkrétně roku 1371 převora Jana ze Zvířetic a dále komtura Beneše z Ronova. Pouze dvě listiny se týkají měšťanů – v roce 1391 rychtáře Jana a v roce 1404 rychtáře Václava Ošimky.¹¹

Manětínská městská kniha dovoluje tento obraz podstatně doplnit. Přináší totiž pro předhusitskou dobu údaje o dalších pěti aniversariích z let 1392–1401.¹² Manětínská aniversaria se mnoho nelišila od aniversarií, známých pro různé prostředí ze záznamů erekčních knih, ani od zvyklostí bratrstev a řemeslnických cechů¹³ v pozdně středověkých českých městech. Jsou poměrně stereotypní. Požadované bohoslužby byly dány liturgickými zvyklostmi, a proto nepřekvapí, že se jednalo o vigilie, po nichž na druhý den měla následovat zádušní mše. V Manětíně byly však žádány pouze vigilie o třech lekcích, zato doprovázené zvoněním. Ke mši bylo vhodné věnovat vosk na svíce a pamatovat i na ořeru – ať již pevně určenou částkou, ať pouhým ustanovením, že ořera má být. Naprosto obvyklé bylo hostění chudých. Jejich počet kolísá od mini-

⁹ SA I, s. 357 – roku 1379 dluží Jenek, rektor školy v Manětíně, 45 gr. Henslinovi řečenému Němec, služebníkovi děkana sv. Apolináře (zaplatil roku 1380); SA III, s. 411 – roku 1396 napadli tři lidé z Manětína rektora manětínského školy Petra.

¹⁰ Národní archiv, ŘM, listiny, i.č. 2836, 2837.

¹¹ Národní archiv, ŘM, listiny, i.č. 2838, 2840.

¹² SOA Plzeň, SOKA Plzeň-sever, AM Manětín, městská kniha od roku 1382, f. 5r, 9r, 10v, 11r, 12r. Dále již není detailně odkazováno.

¹³ Systematicky HANA PÁTKOVÁ, *Bratrství ke cti Božie*, Praha 2000.

málně dvou až do šesti. Ve dvou případech měli být chudí živeni dvakrát ročně – kromě obvyklého dne, kdy byla sloužena zádušní mše, ještě v jiný stanovený den. Toto dvojí hostění bylo rozloženo do jarního a podzimního období, například sv. Jiří – sv. Václav, nebo Všichni svatí – Masopust. Dvakrát bylo ustanoveno, že kromě pohoštění mají ještě chudí dostat drobnou peněžní částku – konkrétně každý po jednom haléři. Další náklady, pokud byly vyčísleny, se pohybovaly na úrovni několika grošů: 4–5 gr. na ofěru a zádušní mši, 2–4 gr. stály vigilie s vyzváněním zvonů, vosku se dávalo půl libry až libra nebo ekvivalentně dva groše.

Z tohoto stereotypu vybočovala jen určitá pestrost termínů. Vhodným dnem aniversarii bylo pondělí po sv. Václavu a sv. Jiří, čtvrtek po Všech svatých, neděle po sv. Anežce a sv. Markétě. Volbu termínu jistě mohl ovlivnit úmrtní den někoho z těch, za něž byly bohoslužby slouženy, nemuselo tomu tak ale být vždy. Dochované výše uvedené dny spíše naznačují úmyslnou volbu. Podobně i den v týdnu asi nebyl náhodný; pondělí bylo patrně i zde vnímáno jako zvláště vhodný den zádušních bohoslužeb; čtvrtek by v sobě mohl skrývat stopu zbožnosti zaměřené výslovně na Krista a eucharistii.

Celkové náklady na věčné aniversarium byly hluboko pod hranicí, umožňující zřídit oltářnické beneficium či vyživovat kaplana. Zaznamenány jsou částky 2, 4, 6 kop grošů českých. Aniversaria byla v Manětíně zajištěna tak, že vázla jako břemeno na určité nemovitosti. Zpravidla šlo o zemědělské pozemky – pole, louky, výjimečně o dům (situovaný na kraji města). Při převodu nemovitosti bylo pak aniversarium – tedy povinnost starat se o jeho každoroční sloužení – uváděno mezi povinnostmi nového majitele. Donátor zajistil aniversarium svým vlastním majetkem – to byla jedna z doložených možností, nebo ho koupil za výše uvedenou sumu u některého spoluměšťana, na jehož statek pak bylo vázáno. Časem se povědomí o aniversariu neztrácelo, vytrácela se ale paměť toho, za koho mělo být slouženo. Městská kniha tak k roku 1401 při koupi louky eviduje, že na ní vázne aniversarium za 12 gr., a přesně vypočítává, co obnášelo – avšak až téměř v přípisku připomíná, za koho vlastně bylo. Srovnání ceny aniversarií a výdajů na ně je jen velmi orientační a nepřesné, lze se však domnívat, že cena aniversaria nebyla příliš vzdálená od ceny věčného platu.

Několik dochovaných případů neumožňuje činit dalekosáhlé závěry o dárcích. Investice několika kop gr. samozřejmě vylučuje naprostou nemajetnost, není však důkazem velké zámožnosti. Ve třech případech zřizují aniversarium ženy – konkrétně dvě ženy, jedna totiž nadala dvě aniversaria.¹⁴ Obě jsou vdovy. V jednom dalším případě sice zřizuje aniversarium muž – písař Jan – ale za ženu a z jejího majetku, patrně tedy na základě jejího přání. Kromě sebe, manžela a dětí zahrnuje donátorka v jednom případě ještě další osoby, jejichž vztah však vždy nelze přesně určit. Je ale otázkou, zda u tohoto vysokého zastoupení žen nehrálo roli to, že přikládaly větší důležitost vkladu do městské knihy, od něž si slibovaly větší jistotu při zabezpečení svých pořízeních.¹⁵

Příznivé dochování pramene městské proveniencie umožnilo sondu do situace v malém poddanském městě. Umožnilo nahlédnutí pod příslovečnou špičku ledovce, zachycenou ve standardně využívaných pramenech centrální diecézní správy. Ukázalo, že i v takových lokalitách jako Manětín je třeba počítat s výraznými donačními aktivitami

¹⁴ Svatka Laurincova – celková cena jejich aniversarií byla 10 kop gr.

¹⁵ U Bratruše, Rivinovy vdovy, však informují zápisy v knize i o aktivitách jejího manžela, směřujících k zajištění spásy. Vydal se na pouť do Říma ve svatém roce a před odchodem odkázal 2 kopy gr. na zastřešení kostela (SOA Plzeň, SOKA Plzeň-sever, AM Manětín, městská kniha od roku 1382, f. 6v).

jejich obyvatel. Teprve další bádání může ukázat, nakolik jde o místně specifické rozdíly a co je všeobecně rozšířeno. Obyvatelé malých venkovských měst však v předhusitském období nebyli jen pasivním objektem „duchovní správy“; o spásu svých duší také aktivně sami pečovali.

Tituly svěcení v pražské diecézi před husitskou revolucí

EVA DOLEŽALOVÁ (Praha)

Tento příspěvek je ve vztahu k hlavnímu tématu kolokvia zdánlivě okrajovým, nicméně struktura titulů svěcení je svým způsobem také součástí církevní topografie, zejména pokud jde o tituly, které se vážou ke konkrétním lokalitám.¹ Podle církevního práva měli být kandidáti vyšších stupňů svěcení, tj. svěcení podjáhenského, jáhenského a kněžského, ordinováni teprve tehdy, až získali titul, z něhož jim měl plynout určitý, třebaš někdy jen malý příjem. Bohužel, pražské ordinační seznamy vypovídají o titulech či beneficiích jen málokdy. Systematický rozbor beneficií a ostatních titulů historiky českého středověku teprve čeká a bude k němu nutno počítačově zpracovat i ostatní prameny pocházející z církevní správy předhusitské doby (zejména konfirmační a erekční knihy). V tomto příspěvku se zaměříme na nejznámější a nejrozsáhlejší soubor ordinačních seznamů z pražské diecéze v předhusitské době, zvaný *Liber ordinationum cleri*.² Tento soubor pokrývá roky 1395–1416 a lze odhadnout, že jsou v něm zachovány záznamy o zhruba třech čtvrtinách všech ordinací, ke kterým v pražské diecézi v tomto období došlo.³ Soubor obsahuje celkem 21 448 záznamů, z čehož 13 219 (61,6 %) jsou záznamy o svěcení na akolytu, tedy nejvyšší z nižších stupňů svěcení, 8 173 záznamy (38,1 %) se týkají vyšších svěcení a zbytek je 18 záznamů o udělení první tonzury a 38 záznamů, kde stupeň svěcení není uveden.⁴ Tato malá základní statistika je nutná k ilustraci poměrně malé vypovídací schopnosti samotných ordinačních seznamů, pokud jde o tituly svěcení. Po novém přepočítání se vyskytuje údaj o titulu v 1 100 záznamů, což je pouze 5,1 % všech záznamů. Z toho v naprosté většině se jedná o vyšší svěcení (402 svěcení na podjáhna, 354 svěcení na jáhna a 332 svěcení na kněze) a v pouhých 12 případech jde o svěcení na akolytu.⁵

Nejčastější titul, k němuž byli svěcenci zapisováni, byl kostel, zřejmě většinou farní beneficium (723 případy). Titul oltáře byl uveden celkem u 167 záznamů. 46 zázna-

¹ Tento příspěvek navazuje na článek EYV DOLEŽALOVÉ, *Srovnání českých a anglických ordinačních seznamů z období pozdního středověku*, ČČH 103/2005, s. 761–800.

² ANTONÍN PODLAHA (ed.), *Liber ordinationum cleri 1395–1416*, Praha 1922.

³ EVA DOLEŽALOVÁ, *Prosopografický výzkum svěcenců pražské diecéze z let 1395–1416*, Praha 2004 (diss.).

⁴ E. DOLEŽALOVÁ, *Prosopografický výzkum*, s. 63–69.

⁵ E. DOLEŽALOVÁ, *Prosopografický výzkum*, s. 73–76; TÁŽ, *Srovnání*, s. 783–790.

mů obsahuje titul mansionáře pražského kostela. Celkem 14 záznamů uvádí jako titul svěcení kapli. V šesti dalších záznamech je svěcenec označen jako rektor, z toho ve třech případech jako rektor oltáře, ve dvou jako rektor školy. Připomínám, že všechna čísla znamenají počet záznamů, nikoli počet osob. Tak například v posledních dvou uvedených záznamech se jedná o jediného rektora kapitulní školy ve Staré Boleslavi, jménem Vavřínc, bez udání místa původu. 32 záznamy uvádějí titul vikáře. Nejvíce z těchto případů zmiňuje vikáře pražského kostela (vikáře kanovníků u sv. Víta). Jsou zde zastoupeni i vikáři jiných kapitulních kostelů (na Mělnice, v Boleslavi a při kapitule Všech svatých na Pražském hradě). S titulem *sacristanus ecclesie* byl zapsán pouze jeden svěcenec ve třech záznamech. Pouze jediný záznam se týká svěcení děkana. Celkem třikrát jsou v seznamech jako svěcenci zapsáni arcijáhni, a to arcijáhen litoměřický, horšovsko-týnský a bechyňský. 86 případů se týká kanovníků kapitul. Nejvíce záznamů se vztahuje k vyšehradské kapitule (21 záznam). Poměrně četné jsou také záznamy o kanovnících staroboleslavské kapituly (14) a svatovítské metropolitní kapituly (10), řidší jsou záznamy o kapitulách u sv. Jiljí (2) a u sv. Jiří na Pražském hradě (4). Z dalších mimopražských českých a moravských kapitul jsou zastoupeny kapituly na Mělnice (4 záznamy), na Karlštejně (3 záznamy), v Týně nad Vltavou (3 záznamy) a v Brně a Olomouci (celkem 4 záznamy). Dalších sedm záznamů odpovídá titulům identifikovatelných „nečeských“ kapitul v Bamberku (1 záznam), Řezně (1), Krakově (3), Vratislavi (1) a Lebusi (2). Zbývajících pět záznamů obsahuje sice údaj o tom, že svěcenec byl kanovníkem, ale s geografickým určením obtížně identifikovatelným nebo vůbec bez bližšího určení. Pouze ve dvou případech je v záznamech zmíněn titul řeholního domu, a to křížovníků s červenou hvězdou v Praze a kláštera v Teplicích. Podrobný rozbor míst zmíněných v titulech dosud nebyl proveden. Jen pro ilustraci lze zatím uvést, že tituly kostelů se vyskytují u svěcenců ze všech arcijáhenství pražské diecéze přibližně úměrně velikosti arcijáhenství, přičemž neudané arcijáhenství většinou znamená svěcence z mimopražské diecéze. Zdůrazňuji, že jde o arcijáhenství nebo diecézi, odkud svěcenec pocházel, nikoli kde je lokalizován jeho titul:

Arcijáhenství	Počet případů
neudáno	120
bechyňské	70
bílinské	18
boleslavské	74
kouřimské	63
hradecké	48
horšovskotýnské	17
litoměřické	27
plzeňské	50
pražské	136
žatecké	93
boleslavská kapitula	1
metropolitní kapitula	6
celkem	723

Když provedeme sondu do záznamů o svěcencích z žateckého arcijáhensství, zjistíme, že většina jich byla vysvěcena k titulům z téhož, „domácího“ arcijáhensství. Protože se jedná o „venkovské“ arcijáhensství, ve kterém nebyla žádná kapitula, jsou ve všech 104 záznamech uvedeny běžné tituly svěcení ke kostelu nebo k oltáři. Z toho jsou 93 záznamy s tituly kostelů, deset záznamů s tituly oltářů a jeden nerozlišitelný. 86 záznamů se týká identifikovaných titulů v žateckém arcijáhensství. Tituly v pražském arcijáhensství jsou uvedeny ve třech záznamech, tituly v litoměřickém arcijáhensství v 6 záznamech a dosud neidentifikováno je zbývajících devět titulů. Samotného Žatce se týká jen pět záznamů (kostel Panny Marie – dva záznamy o Zachariáši z Radkovic, který je zmíněn i v konfirmačních knihách;⁶ kostel sv. Jana Evangelisty v Mlynářích u Žatce – dva záznamy o jistém Henslinovi;⁷ neidentifikovaný kostel v Žatci – jeden záznam o jistém Václavovi, který není v jiných pramenech doložen). Stejně početně jsou zastoupeny tituly ve Střibře (oltář sv. Antonína – jeden záznam o Jakubovi, synu Oldřichově ze Stříbra; oltář sv. Jiří v kostele Všech svatých ve Střibře – tři záznamy týkající se dvou různých osob, jistého Jana a Mikuláše, syna Bedřichova; z nich Jan je doložen v konfirmačních knihách;⁸ oltář sv. Michala – jeden záznam o Teodorikovi ze Stříbra, rovněž doloženém v konfirmačních knihách). Je nutno poznamenat, že řada svěcenců ze Stříbra je zapsána pod plzeňským arcijáhensstvím a vyskytují se tam také dva záznamy o titulech ve Střibře. V jednom z nich je zmíněn Mikuláš, syn Fráňův ze Stříbra, který je svěcen k těmž oltářům sv. Michala (v konfirmačních knihách je zmíněno, že převzal toto beneficium po výše zmíněném Teodorikovi),⁹ ve druhém záznamu se uvádí jistý Erasmus, svěcený k oltářům sv. Mikuláše blíže neidentifikovaného kostela ve Střibře. Dalšími zaznamenanými místy titulů v žateckém arcijáhensství jsou například Bítov (2 záznamy), Bukovina (2), Dolany (3), Sokolov-Falknov (2), Krsy (3), Lestkov (3), Libočany (2), Nečtiny (2), Prunéřov (1), Svojsín (3), Tureč (4), Tušimice (4), Údlice (2), Údrč (2) a Velichov (3).

Pro srovnání snad neuškodí několik informací o anglických ordinačních seznamech z pozdního středověku. Londýnské ordinační seznamy uvádějí titul svěcení téměř ve všech případech. Podle studie V. Davis byli řádoví duchovní svěceni k titulu domovského konventu.¹⁰ Světské duchovenstvo bylo svěceno buď k farnímu či nefarnímu beneficiu, za svěcence se mohl zaručit některý z výše postavených duchovních (například biskup, jemuž ostatně tuto povinnost v případě hmotně nezajištěných vysvěcených kněží

⁶ Zachariáš z Radkovic je v konfirmačních knihách zapsán k 8. lednu 1412, kdy byl prezentován ke kostelu Panny Marie – LC VII, s. 41.

⁷ Dochované záznamy v konfirmačních knihách o Henslinovi, faráři v Mlynářích u Žatce, se však k Henslinovi z ordinačních seznamů nevztahují. V konfirmačních knihách je totiž Henslinus zmiňován u fary v Mlynářích v letech 1386–1393, zatímco Henslinus z *Liber ordinationum cleri* je teprve v roce 1396 svěcen na jáhna a kněze – LC V, s. 164.

⁸ Klerik Jan (Johannes) je zapsán v konfirmačních knihách 7. ledna 1396 k oltářům sv. Jiří v kapli Všech svatých ve Střibře. Ordinační seznamy uvádějí jeho svěcení na podjáhna (7. dubna 1397) a jáhna (22. září 1397). Jako oltářník setrval Jan ve Střibře až do roku 1399, kdy odešel na faru v Otíně, kde pak působil až do své smrti v roce 1414 – LC V, s. 245, 317; LC VII, s. 141.

⁹ Teodorik, svěcený roku 1396 na podjáhna, je již 18. října 1395 prezentován k oltářům sv. Michala v kostele Panny Marie ve Střibře. Zde setrval až do roku 1402, kdy se stal oltářníkem sv. Jiří v kapli Všech svatých a na jeho původní místo nastoupil Mikuláš. Teodorik na své druhé oltářnictví roku 1405 resignoval a z pramenů mizí – LC V, s. 236; LC VI, s. 78, 136.

¹⁰ VIRGINIA DAVIS, *Clergy in London in the Late Middle Ages. A register of clergy ordained in the diocese of London based on episcopal ordination lists 1361–1539*, London 2000.

ukládalo kanonické právo). Záruku mohl svěcenci poskytnout také světský patron, když slíbil, že se postará o svěcencovu obživu. Další možností bylo vysvěcení k titulu univerzitní koleje, ať světské či řádové. Poslední možností bylo vysvěcení s odkazem na dostatečný vlastní zdroj obživy. Tento posledně citovaný zápis při svěcení většinou zahrnoval výši ročního platu, kterou svěcenec měl u některé z laických (například usedlost) či duchovních institucí (například opatství). Mohl tak být vysvěcen kandidát, který prokázal, že má dostatečný majetek. Tyto případy v nejstarších ordinačních listech ze 13. století dokonce převažovaly, avšak v průběhu 14. století se jejich počet snižoval a v 15. století téměř vymizely. V českých ordinačních seznamech podobné případy nejsou doloženy, v jiných pramenech české provenience se však titul majetku (patrimonia) podle Z. Hledíkové vyskytuje. Následující tabulka uvádí četnost výskytu jednotlivých typů beneficií v londýnské databázi světských kleriků:

Počty záznamů k jednotlivým typům titulů svěcení v londýnských ordinačních seznamech z let 1361–1537

Titul svěcení	Počet záznamů
Farní kostel	2 172
Vlastní majetek	139
Řádový dům	11 332
Nefarní beneficium	416
Duchovenský patron	229
Laický patron	49
Univerzitní kolej	806
Světská kolej	194
Neudaný titul svěcení	127
Zvláštní a nejisté případy	8
Prázdný	4 774
Celkem	20 246

Prekvapující ve srovnání s českými poměry je vysoký počet titulů poskytovaných světským klerikům řeholními domy (opatstvími, převorstvími a špitály).¹¹ Je konstatováno, že problém je složitý a z několikasetleté vzdálenosti pravděpodobně ne zcela dešifrovatelný. V letech 1346–1347 se však v yorské diecézi už přes 20 % titulů vztahovalo k řádovým domům. V roce 1349 už to bylo 68 % a ke konci 14. století a v 15. století pak bylo v Anglii zcela běžnou a převažující praxí, že kandidát svěcení (i světský) byl zapsán pod formálním titulem řádové instituce: mužského nebo ženského konventu, špitálu, bratrstva (*guild*), univerzitní koleje nebo kolegiátního kostela. Tato praxe znamenala jistě zjednodušení diecézní administrativy, protože případné problémy se přesouvaly do vztahu mezi svěcencem a konventem poskytujícím titul. J. A. Hoepfner Moran se domnívá, že svěcenci si od řádových institucí tituly kupovali nebo půjčova-

¹¹ E. DOLEŽALOVÁ, *Srovnání*, s. 793–797.

li, takže konventy a podobné instituce na tom vydělávaly.¹² Táž autorka konstatuje, že tento systém nemohl fungovat jinde než v prostředí, kde byla vysoká poptávka po službách kleriků. Takovým prostředím zřejmě pozdně středověká Anglie byla, na rozdíl od předhusitských Čech. R. N. Swanson se však domnívá, že tvrzení o kupování a pronajímání titulů nemá opodstatnění v pramenech.¹³ Řídce dochované záznamy o platbách v tomto smyslu podle něho spíše svědčí o tom, že se jednalo o poměrně nízké manipulační poplatky, spojené s úředním vyřízením a zhotovením listiny. Systém byl pravděpodobně zaveden shora, úsilím biskupů a jejich úředníků (v jednotlivých diecésích došlo k masovému rozšíření této praxe v různých letech během 14. století) a morové epidemie na to neměly přímý vliv.

Závěrem si lze jen přát, aby různé projekty databází pramenů církevní správy mohly být v budoucnu propojeny natolik, aby se vzájemně doplňovaly a tím aby se znásobila jejich vypovídací schopnost.

---

¹² JO ANN HOEPNER MORAN, *Clerical recruitment in the diocese of York, 1340-1530: Data and Commentary*, *Journal of Ecclesiastical History* 34/1983, s. 19-54.

¹³ ROBERT N. SWANSON, *Titles to orders in medieval English episcopal registers*, in: *Studies in Medieval History Presented to R. H. C. Davis*, (edd.) H. Mayr-Harting, R. I. Moore, London 1985, s. 233-245.

O klobouku, klericích a patronovi *Netradiční forma prezentace plebána k farnímu beneficiumu pražské diecéze na počátku 15. století*

JAN HRDINA (Praha)

Tento krátký článek vděčí za svůj vznik věrnému historikovu průvodci – náhodě. Při *náhodném* listování příspěvkem Dušana Třeštíka o autorství staročeského Tkadlečka mě upoutala zmínka o listu Jana ze Žatce z roku 1404, adresovaném do Říma Mikuláši, faráři v Kněžicích.¹ Radost z pročitání tohoto ojedinělého svědectví o korespondenci mezi poutníky se znásobila opět *náhodným* padnutím oka na opis neobvyklého notářského instrumentu o dosazení klerika k farnímu obročí. Paměť ukládající spolehlivě „historická kurióza“ zapracovala a ze vzpomínek na fakultní semináře s Františkem Šmahelem v první polovině 90. let se vynořilo jeho podmanivé povídání o modrém kloboučku ze Sezimova Ústí.² O jednom dalším bude následující vyprávění – předběžná sonda k roli klobouku při uvádění k nižším církevním obročím v Čechách pozdního středověku. Přejdeme přímo *in medias res*.

Dne 2. června roku 1402 přistoupil neznámý veřejný notář – snad Jan Konrádův ze Žlutic, snad proslulý Jan ze Žatce – k sepsání instrumentu dosvědčujícího průběh prezentace duchovního k uprázdněnému beneficiumu.³ V Žatci ho vyhledal Kadolt z Doupova, sezením v Lukách, patronátní pán luckého kostela (žlutický děkanát, žatecké arcijáhenství), a sdělil mu, že se kostel uprázdnil odchodem plebána Jakuba k farnímu kostelu ve Žluticích. Kadolt farní beneficium udělil, postoupil, stvrdil a daroval knězi Matyášovi z Kralovic „předáním svého klobouku“ (*per assignacionem pilei sui*). V instrumentu se obracel na generální vikáře pražského arcibiskupství s žádostí, aby zmiňovaného kněze ráčili v úřadu potvrdit. Sliboval, že se postará, jak to jen bude mož-

¹ DUŠAN TŘEŠTÍK, *K otázce autorství staročeského „Tkadlečka“*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 2/1956, s. 3–10, zvl. 7–9.

² FRANTIŠEK ŠMAHEL, *Modrý klobouček ze Sezimova Ústí (Příspěvek k právní archeologii)*, Sborník společnosti přátel starožitností 3/1992, s. 85–89.

³ Notářský instrument byl opsán bez obvyklé závěrečné subskripční formule. K notáři Janovi ze Žatce srov. JOSEF NUHLÍČEK, *Veřejní notáři v českých městech, zvláště městech pražských*, Praha 1940, s. 38–39, 112, č. 362, a pozn. 7; LE VII, s. 142–146, č. 56. „Johannes, olim Conradi de Luticz“ sepsal roku 1406 instrument o založení oltáře Těla Páně ve farním kostele ve Žluticích.

né, o doručení pečetěné prezentační listiny. Pokud by neměl pečeť dostatečně rychle, tak aby byla platnost prezentace „dokonána“, pro ten případ Kadolt mocí listiny slíbil do rukou notáře, že ve všem zmíněném nezmění v žádném případě svůj úmysl. Proto Kadolt a Matyáš požádali o vyhotovení instrumentu.⁴

Opis notářského instrumentu je zachován ve formulářové sbírce, která tvoří součást právního rukopisu, uloženého v univerzitní knihovně ve Freiburgu im Breisgau a datovaného podle filigránů do let 1447–1448.⁵ Sbírkou obsahující 99 formulářů je sama nepochybně staršího původu, o čemž svědčí dvacet listin nebo listů z let 1380, resp. 1386–1404.⁶ Podle hojného výskytu města Žatce a lokalit v jeho okolí ve formulářové sbírce lze uvažovat o Žatci, resp. přímo o žatecké městské kanceláři jakožto místu jejího vzniku a autorství připsat některému z městských písařů nebo notářů. Vyloučeno není ani autorství Jana ze Žatce, jak to formuloval Dušan Třeštík.⁷ Mnohé listiny a listy byly vydány městskou radou, jiné ve prospěch města králi Václavem a Zikmundem. Další písemnosti stylizované veřejným notářem souvisely s výkonem církevní správy. Do této skupiny náleží i pozoruhodné *Instrumentum presentacionis ad ecclesiam parochialem*.⁸

Pohlédněme na něj na dvou základních úrovních:

1) V církevněsprávní sféře se instrument hlásí k písemnostem, které na sklonku 14. století dokládaly legitimní cestu k nabytí nižšího benefícia. Průběh tohoto aktu je z českých pramenů dostatečně znám a především zásluhou Zdeňky Hledíkové představen i v širších souvislostech „byrokratizace“ církevní správy druhé poloviny 14. století.⁹ Podle Z. Hledíkové docházelo ke jmenování farářem pomocí několika písemností. „Mimo formáty předkládal duchovní obvykle písemnou prezentaci patrona kostela, o který se ucházel, jen v menší části případů z bližšího okolí přišel snad patron s klerikem ‚na úřad‘ osobně a prezentoval ho ústně. Obvyklejší písemná forma nesla pečeť patronovu na stvrzení vůle v listu obsažené.“¹⁰ „Arcibiskup či generální vikář poté písemně přikázal některému plebánovi z okolí nově obsazované fary provést proklamaci. O vykonání příkazu plebán podal arcibiskupovi osobní zprávu nebo vykonání oznámil písemně. Nenastala-li překážka a právní podklad prezentace byl tak dokázán, byla teprve vydána příslušná konfirmační listina a akt ustanovení právně ukončen přenesením duchovního úřadu.“¹¹

⁴ Srov. edici v příloze. Luka, okr. Karlovy Vary, jsou dnes částí obce Verušičky.

⁵ Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau, Hsch. Nr. 163, f. 77r–99v, zvl. 83v–84r.

⁶ Zevrubný popis rukopisu přináší WINFRIED HAGENMAIER, *Die lateinischen mittelalterlichen Handschriften der Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau*, Wiesbaden 1974, s. 143–148, zvl. s. 144–145 (přístupné též na www.manuscripta-mediaevalia.de).

⁷ D. TŘEŠTÍK, *K otázkám autorství*, s. 3–10, zvl. 7–9. Souvislost s dalšími žateckými formuláři předhusitské doby ponechávám stranou. K tomu LUDWIG SCHLESINGER, *Zwei Formelbücher des XIV. Jahrhunderts aus Böhmen*, MVGDDB 27/1888, s. 1–35.

⁸ Tímto záhlavím je instrument uvozen.

⁹ ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu duchovní a světské moci v Čechách ve druhé polovině 14. století*, ČSČH 24/1976, s. 244–277, s. 251, pozn. 21; TÁŽ, *Arcibiskupství a písemná kultura ve středověku*, in: *Pražské arcibiskupství 1344–1994*, Praha 1994, s. 71–84, zvl. s. 75; TÁŽ, *Písemnosti církevní správy pražské (arci)diecéze v pozdním středověku*, in: *Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku (Acta Universitatis Carolinae – Philosophica et historica 2. Z pomocných věd historických XV)*, (edd.) Ivan Hlaváček, Jan Hrdina, Praha 1999, s. 27–38, zvl. 31.

¹⁰ Z. HLEDÍKOVÁ, *Arcibiskupství a písemná kultura*, s. 75.

¹¹ Z. HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu*, s. 251, pozn. 21.

Sledovaný notářský instrument stál na počátku prezentačních procesů a podrobněji zachytil ujednání mezi slechticem-patronem (Kadolt z Doupova) a vybraným adeptem plebánského úřadu (Matyáš z Kralovic) v Lukách. Písemné svědectví nestálo osamocně, ale vstoupilo jako jeden z článků do sporu o právoplatné obsazení farních kostelů v Lukách a Žluticích, který se před generálními vikáři rozhořel v květnu roku 1402. Podle soudních akt se událo následující.

Jako první vstupuje na scénu kněz Slávek ze Žlutic, který se po smrti plebána Jindřicha se souhlasem Boreše (snad staršího) z Rýzmburka a na Žluticích stal 17. května 1402 farářem ve Žluticích.¹² Potřebný obnos jedné kopy grošů na zaplacení konfirmační listiny a zápisu do konfirmačních knih sice u sebe neměl, ale spolehl se na hotovost od Dominika z Budějovic, konzistorního protonotáře, kterou splatil do svátku Těla Páně, tj. do 25. května 1402.¹³

Sotva úředníci kanceláře vystavili *cridu* a potvrdili Slávkův nástup k beneficiu zápisem do konfirmačních knih, objevil se další kandidát, kněz Jakub. Po proklamaci nového plebána Jakub, popřípadě jeho zplnomocněnec spěchali do Prahy, aby v přibližně týdenní lhůtě, po kterou mohl vznést námitky proti právoplatnosti nového faráře, napadl jemu nepříznivou konfirmaci. Na počátku týdne (pondělí 22. května) zaznamenal písař do soudních akt předložení článků dvou sporných stran, Jakuba, který poskytl tři prezentace od patronů, a Slávka, jenž k jedné prezentaci mohl přiložit i *cridu*.¹⁴ Žlutičtí farníci si tak mohli připomenout obdobnou pří z přelomu let 1396–1397, kdy Boreš starší z Rýzmburka po dvou měsících prosadil na farní beneficum Jindřicha ze Slavkova proti nárokům svého mladšího stejnojmenného bratra.¹⁵ Oba bratři se spolu dostali podruhé do křížku i na sklonku jara roku 1402.¹⁶ O osudech jejich chráněnců toho víme příliš málo, o Slávkovi zhořela nic, o Jakobovi o něco víc. Novou plebánií si vyhlédl v nedalekých, zřejmě i chudších Lukách, z nichž na sklonku května přesídlil do Žlutic.¹⁷

¹² LC VI, s. 70. Městský kostel byl filiálkou sousedního kostela v Bakově.

¹³ SA IV, s. 127, č. 156, bez data, ale se značnou pravděpodobností z téhož dne jako konfirmační zápis.

¹⁴ SA IV, s. 129, č. 164. V této souvislosti jde o písemnost pro plebána sousedního farního obvodu, na jejímž základě měl při slavnostní bohoslužbě uvést nového duchovního k jeho beneficiu. Předpokládám, že k intronizaci zatím ještě nedošlo, neboť v tomto případě by *crida* s přípisem pověřeného faráře o provedeném úkonu skončila u generálních vikářů. Obecně Z. HLEDÍKOVÁ, *Písemnosti církevní správy*, s. 31. Nové nálezy editoval IVAN HLAVÁČEK, *Několik pramenných drobností k českým dějinám doby lucemburské (K neliterární písemné kultuře v Čechách doby Václava IV.)*, in: Církevní správa a její písemnosti na přelomu středověku a novověku, s. 73–89, zvl. 82–85. V tisku je i studie Blanky Zilynské z konference *Pragmatické písemnosti v kontextu právním a správním* (26.–28. října 2006), pořádaném katedrou Pomocných věd historických a archivního studia FF UK v Praze, kde autorka, již srdečně děkuji za informaci, upozorňuje na opomíjené prezentační a konfirmační písemnosti z fondů archivu UK.

Kněz Jakub odvozoval svůj nárok zřejmě z vůle Boreše ml. z Rýzmburka, syna Boreše z Rýzmburka, dvorského sudího (asi † 1395), a snad ještě jeho dvou bratřanců Boreše nejml. a Boreše Hraběte. Více o Rýzmburcích AUGUST SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze Království českého*, díl 13, Praha 1905, s. 207–208; TOMÁŠ VELÍMSKÝ, *Hrabišici - páni z Rýzmburka*, Praha 2002.

¹⁵ SA III, s. 219–221, 227–230, 232, 233, od 1. prosince 1396 do 5. února 1397. Jazyčkem na misce vah vychýleným ve prospěch Borše st. z Rýzmburka se stala konfirmační listina posledního plebána – SA III, s. 232.

¹⁶ Zastánce Jakobova můžeme pouze tušit, ale Boreš ml. se jeví jako nejvíce pravděpodobný.

¹⁷ Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau, rkp. 163, f. 84r.

Rozhořel se tak spor, který můžeme den po dni sledovat z poznámek o procesu zachycených v soudních aktech.¹⁸ Slávkovy zájmy zastupoval konzistoriální prokurátor Mistr Konrád de Braclis, Jakubovu věc hájil Slávek z Jarohněvic.¹⁹ Po dvanácti zápisech plně odrážejících procesní stadia sporu (výměna soudních spisů mezi stranami, vlastní žaloby, výpovědi stran, výslechy tří svědků na obou stranách, písemné zachycení jejich výpovědí, odpovědi na repliky, opětovně předložení podpůrných dokladů),²⁰ dospěl spor do konečné fáze 11. září 1402, kdy byl po závěrečné replice prokurátora Slávka z Jarohněvic stanoven „terminus ad concludendum“ na následující pátek, tj. 17. září 1402. Další mlčení soudních akt jednoznačně prokazuje, že se tak opravdu stalo, rozepře byla vyřešena a příslušný soudní spis nebo rozsáhlý notářský instrument byl založen *ad acta*. Stěží bychom poznali, komu generální vikáři vyšli nakonec vstříc, nebýt prozíravého přístupu Jakuba, nově ustanoveného žlutického duchovního správce. Znepokojen protiopatřením druhé strany, která se rozhodla domáhat se práva u papežského soudu, rozhodl se sedět na dvou židlích a ponechat si pro případ náhlého zvratu i původní farní obročí v Lukách, kam byl ale již 2. června 1402 navržen Matyáš z Kralovic.²¹

Tento odchod však nebyl pod tlakem nastávajících událostí zdaleka definitivní, resp. nebyl dokonán úspěšným přechodem na nové beneficium, neboť o necelý půlrok (17. listopadu 1402) později se Jakub stále píše jako farář v Lukách.²² V tuto dobu čas od času dlel v Praze a jeho prokurátor usilovně pracoval na plném právním uznání nároku na žlutickou faru. Podle zápisu v soudních aktech (22. listopadu 1402) se dozvídáme, že stále neuvolnil *possesio* spojené s beneficium v Lukách, neboť dosud nenabyl skutečného a faktického držení (*possesio reale et corporale*) kostela ve Žluticích, protože se druhá strana (nejspíše právě Matyáš z Kralovic) odvolala k papežskému stolci.²³

Ani po dvou měsících tomu nebylo jinak. Jakub rezidoval dále ve Žluticích a Luka spravoval jako zástupce. Přijal vánoční ořeru a pokračoval ve výměně čeledi. Tak mu to alespoň vytýkal před soudem generálních vikářů prokurátor Jacobinus hájící zájmy Matyáše z Kralovic, který měl být k farnímu beneficium v Lukách konfirmován, neboť byl prezentován řádnými patrony.²⁴

Rok a půl trvající spor dospěl ke konci až na začátku září 1403 (11. září 1403), kdy podle mírně zmatečného zápisu konfirmačních knih přijal *cridu* ke kostelu v Lukách Slávek ze Žlutic, neboť Jakub řádným způsobem obdržel farní beneficium v Bakově s filiálkou ve Žluticích. Toto narovnání proběhlo se souhlasem patronů Boreše mladšího z Rýzmburka (Žlutice) a Protivy a Kadolta z Luk.²⁵ Do hry o stálý příjem se snažil

¹⁸ SA IV, s. 129, č. 164 (22. května 1402) – SA IV, s. 160, č. 309 (11. listopadu 1402).

¹⁹ SA IV, s. 132, č. 177; SA IV, s. 156, č. 293.

²⁰ ZDEŇKA HLEDÍKOVÁ, *Z dějin církevního soudnictví doby předhusitské (Soudní agenda pražského arcibiskupství)*, Zápisky katedry československých dějin a archivního studia 5/1961, s. 43–59, zvl. s. 50; TÁŽ, *Soudní akta generálních vikářů*, SAP 16/1966, s. 157–171.

²¹ SA IV, s. 181, č. 391.

²² SA IV, s. 179, č. 380.

²³ SA IV, s. 181, č. 391.

²⁴ SA IV, s. 189–190, č. 15.

²⁵ LC VI, s. 99–100: „Data est crida domino Slawconi de Luticz presbytero ad ecclesiam in Kluk ex eo quod dominus Jacobus ecclesiam parochialem in Wacow matricem et eius filialem in Luticz est pacifice assecutus, vacante, de consensu nobilis et famosorum Borssonis iunioris de Rysemburk domini in Beczaw, Protwy et Cadolti de Luk armigerorum. [Recte: Jacobus plebanus in Luk permutat cum Slawcone plebano in Luticz et filiali in Wacow (...) de consensu nobili Borssonis iunioris de Rysemburk

ještě zapojit postižený Matyáš z Kralovic, který *cridu* s pověřením ke konfirmaci obra-tem napadl s ohrazením, že byla vystavena v průběhu sporu mezi ním a Jakubem, farářem kostela v Lukách, a žádal o půhon proti zmíněnému Slávkovi.²⁶ Tím končí příběh jednoho sporu, v němž z kola vypadl Matyáš, původně prezentovaný Kadoltem „*per assignationem pilei*“ se slibem, že ve všem zmíněném nezmění v žádném případě svůj úmysl.²⁷ Jakub užíval svého žlutického benefícia několik let, jistě do roku 1408,²⁸ osudy plebána Slávka v Lukách a neúspěšného Matyáše naopak zůstávají neznámé.²⁹

2) V druhé rovině výkladu pohlédneme na nezvyklý způsob prezentace s užitím předmětu z hlediska právní symboliky.

Právněhistorická literatura nabízí značné množství dokladů pro právně symbolický význam klobouku jako symbolu převodu majetku, práv či svěření úřadu v jednotlivých právních okruzích i regionech. Klobouk byl jedním z nejčastějších znaků těchto majetkových transakcí a postoupení, které byly zvláště na zemských a lenních právech symbolicky stvrzeny podáním a uchopením či dotknutím se klobouku, podávaného postupující osobou (lenním pánem) osobě nabývající (leníkovi).³⁰

Pokrývku hlavy (biret, kapuce i klobouk) v symbolickém významu znalo i církevní právo. V zemích pozdně středověké střední Evropy představovalo uvedení kněze k farnímu beneficiu řadu právně závazných úkonů, na nichž se podíleli duchovní jako petenti, patron jako navrhovatel, biskup nebo jeho zástupce jako osoba udělující investituru a nakonec sousední plebán jako introduktor či exekutor. Po prezentaci a proklamaci nového duchovního a odstranění všech případných právních problémů proběhla investitura právoplatného čekatele z vůle biskupa nebo jeho zástupce, který duchovnímu vystavil investiturní listinu, zajišťující mu držení benefícia. S prezentací a proklamací získával totiž pouze *ius ad rem*, s investiturou poté *ius in re*, právo užívat beneficium.³¹

---

domini in Beczaw – ecclesie in Luticz patroni et famosum virorum Protywe et Cadoldi de Luk armigerorum ecclesie in Luk patronorum.“]

²⁶ SA IV, s. 254, č. 278, mezi 15. až 24. zářím 1403.

²⁷ Srov. edici instrumentu.

²⁸ SA VI, s. 341, 24. září 1408 je farář Jakub dosvědčen jako rozhodčí sporu.

²⁹ LC VII, s. 172, 9. září 1415 je po smrti faráře Petra ke kostelu v Lukách na návrh Nevlase a Zbyňka z Luk prezentován Adalbert z Luk.

³⁰ Základní poučení o symbolické funkci klobouku přináší F. ŠMAHEL, *Modrý klobouček*, s. 87–88. Ze zahraniční encyklopedické literatury, zvl. německé, srov.: JACOB GRIMM, *Deutsche Rechtsaltertümer*, díl 1, Leipzig 1899, s. 204–209 (heslo Hut); *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens*, díl 4, hrsg. von HANNS BÄCHTOLD-STÄUBLI, Berlin 1931–1932, s. 527–531; KARL VON AMIRA, CLEMENS VON SCHWERIN, *Rechtsarchäologie. Gegenstände, Formen und Symbole germanischen Rechts*, díl 1: *Einführung in die Rechtsarchäologie*, Berlin 1943, s. 32, 36, 73–75; *Handwörterbuch zur deutschen Rechtsgeschichte*, díl 2, Berlin 1972, col. 275–276. Z monografických zpracování vyniká RUDOLF HADWICH, *Die rechtssymbolische Bedeutung von Hut und Krone*, Mainz 1952 (diss.). Drobné, resp. regionální příspěvky zastupují FRIEDRICH MERZBACHER, *Der Hut im Recht*, Jahrbuch für fränkische Landesforschung 34–35/1974–1975, s. 839–851; CHRISTIAN MÜLLER, *Der Hut als Investitursymbol in Oberhessen im 14.–16. Jahrhundert*, Archiv für hessische Geschichte und Altertumskunde 10/1914, s. 303–304. V obecné rovině o vazalských vztazích JACQUES LE GOFF, *Symbolický rituál vazalství*, in: *Týž, Za jiný středověk*, Praha 2005, s. 335–405.

³¹ HANS ERICH FEINE, *Kirchliche Rechtsgeschichte*, díl 1: *Katholische Kirche*, Weimar 1954², s. 355–361, zvl. 360; PETER LANDAU, *Ius patronatus. Studien zur Entwicklung des Patronats im Dekretalenrecht und der Kanonistik des 12. und 13. Jahrhunderts*, Köln–Wien 1975, s. 162–171. S příklady z kostnické diecéze SABINE ARENDT, *Zwischen Bischof und Gemeinde. Pfarrbenefizien im Bistum Konstanz vor der Reformation*, Leinfelden–Echterdingen 2003, s. 197–208, kterou následují.

Investiturní řízení bylo přenecháno biskupovi či jeho zástupcům a spočívalo na partikulárním zvykovém právu. Ustanovení do úřadu biskupem nebo generálním vikářem probíhalo za jistých ceremonií (vyznání víry, přísaha věrnosti, *institutio verbalis* nebo *formalis*) a opravňovalo beneficiáta (faráře) k platnému vykonávání všech práv. Na přenesení spirituálií na základě biskupské investitury navazovalo právní přenesení temporálií některým z pověřených sousedních farářů, tedy uvedení beneficiáta ke skutečné držbě farního benefícia (*ad possessionem corporalem / institutio realis*).³²

Právě při investituře a ji doprovázejících introdukčních ceremoniích nabývají klobouk, biret, čapka, ale také prsten svou symbolickou funkci. Investitura spojená s vložením biretu na hlavu budoucího obročnicka je doložena v Anglii již na konci 13. století.³³ Podobný symbolický úkon nebyl od poloviny 14. století neznámý v říšských biskupstvích.³⁴

Nejstarší doklady z českého a moravského prostředí pocházejí z poloviny 14. století a týkají se právě uvedení k farnímu beneficiu ve fázi investitury (arci)biskupem nebo jeho pověřenci.³⁵ Tuto formu je zatím hypoteticky možné odvodit z instalační praxe kanovnícké, doložené u pražské kapituly. Při ceremoniálu přijímání do pražské dómské kapituly vkládal tamní děkan na hlavu nového člena biret jako odznak svěřené hodnosti.³⁶ Ve druhé polovině 14. století je předání nebo vkládání biretu dosvědčeno i při uvedení kněze (faráře, oltářníka) ke skutečné držbě benefícia *cum cura* (*introductio*), i když zatím jen podle mizivého počtu dokladů.³⁷

³² Tak *Lexikon für Theologie und Kirche*, díl 5, s. 742 (heslo Investitur); DIETRICH KURZE, *Pfarrwahlen im Mittelalter*, Köln–Graz 1966, s. 519–531.

³³ R. HADWICH, *Die rechtssymbolische Bedeutung von Hut*, s. 32.

³⁴ R. HADWICH, *Die rechtssymbolische Bedeutung von Hut*, s. 32 (Frísko, 1368); S. ARENDT, *Zwischen Bischof und Gemeinde*, s. 201 (1430, 1500, při uvedení k hmotné složce benefícia); ENNO BÜNZ, *Der niedere Klerus im spätmittelalterlichen Thüringen. Studien zu Kirchenverfassung, Klerusbesteuerung, Pfarrgeistlichkeit und Pfründenmarkt im thüringischen Teil des Erzbistums Mainz*, Jena 1999, díl 1, s. 301 (1492, 1514).

³⁵ Neocenitelnou pomoc mi prokázal *Slovník středověké latiny v českých zemích/Latinitatis medii aevi lexicon Bohemum*, z něhož jsem využil hesla „birretum“, díl 3, s. 411–412, s významem klobouk (kněžský) jako symbol uvedení do úřadu, léno, církevní obročí apod. a „capitium/caputium“, díl 4, s. 539–540, s významem symbol odevzdání vlastnického práva. Za pomoc při vyhledání kartotéčních záznamů pro dosud nevydané heslo „pileus“/klobouk patří můj upřímný dík PhDr. Dominikovi Budskému. Přenesenou významovou složku se však pro toto slovo nepodařilo doložit. MATHIAS PANGERL (ed.), *Urkundenbuch des Cistercienserstiftes B. Mariae V. zu Hohenfurt in Böhmen*, Wien 1865 (FRA II/23), s. 102–106, č. 100, z 16. dubna 1353. Bartoloměj a Štěpán, kanovníci pražského kostela a vikáři in spiritualibus, investovali kněze Mořice z Malenic k beneficiu pod patronátem vyšebrodského kláštera („ipsumque per birretum nostrum investimus de eodem“). FERDINAND TADRA, *Listář veřejného notáře ve 14. století*, VKČSN 1893, s. 60–62, č. 44, z 13. května 1379: Sander, oficiál olomouckého biskupa, jmenuje klerika Jana Nopla farářem v Kojetině „ipsumque Johannem de predicta ecclesia per birretum, quem tunc in manibus nostris tenebamus, investivimus“.

³⁶ DOMINIK BUDSKÝ, *Kanovníci Metropolitní kapituly pražské 1378–1390*, Praha 2006 (diplomová práce), s. 53.

³⁷ RBM V/2, s. 320–321, č. 637, z 13. května 1349: Petr, řeholník premonstrátského kláštera v Louce, rozhodl spor o držení patronátního práva kostela v Hostimi, k němuž také uvedl Ondřeje, kněze pražské diecéze „quem nos tenore presencium admittimus et ad possessionem ipsius ecclesie imponimus corporalem per nostri birreti impositionem eorundem“. F. TADRA, *Listář veřejného notáře*, s. 41, č. 26, z 19. května 1378: Hynek Kluk z Klučova, děkan pražského kostela, uvádí (*investicio*) Smila k oltářníckému beneficiu v kapli sv. Václava „per bireti sui tradicionem“.

Z pramenů z okruhu církevní správy však nikterak nevyplývá, že by biret, klobouk nebo jiná pokrývka hlavy plnily symbolickou funkci při první části nabývání nižšího benefícia, tzn. při prezentaci. Právo navrhnout duchovního k patronátnímu kostelu tvořilo podstatnou složku *iuris patronatus*, prosazujícího se v Evropě od konce 12. století.³⁸ „Zahrnovalo v sobě i řadu rozličných – případ od případu se lišících – nároků na počitky plynoucí z benefícia, vesměs jako pozůstatek soukromých práv zakladatelových ke kostelu a dále právo a povinnost ochrany benefícia včetně práva dohledu nad správou beneficiálního jmění.“³⁹

Přenesení temporálních práv při *introductio*, tedy při reálném uvedení k obročí, sice uzavíralo proces obsazování benefícia a příslušelo pověřenému duchovnímu z okolí, ze své prapodstaty odvozené z instituce vlastnických kostelů však původně náleželo „majiteli“ tohoto kostela. Zasahování patronů do hmotného zázemí farního benefícia nešlo pozornosti církevních reformátorů sklonku 14. století, kteří glosovali nerovný vztah patronů a farářů. Za těchto okolností bych si dokázal představit prezentaci v myšlenkovém světě nižšího šlechtice jako právní akt doprovázený symbolickým úkonem předání klobouku – ve významu jakéhosi prvního přenesení temporálií bližícího se do jisté míry postoupení léna na lenním právu.

Navázat lze na zmiňovaný příspěvek Františka Šmahela, kde v jednom zápise dvorských desk provolacích z roku 1400 upozornil na symbolickou funkci „královského klobouku podšitého žlutou kůží“ (*receptoque pileo regio flavea pelle subducto*) na lenním právu při postoupení odumřelého královského manského statku. Pověření dvorskí úředníci pravděpodobně používali tento klobouk nebo i více klobouků při svých cestách k přísahám nových držitelů manských statků.⁴⁰

Kadolt z Doupova sice nepříslušel do okruhu královských manů, ale se značnou mírou pravděpodobnosti ho lze připočítat k manskému či klientelskému systému, který si v průběhu 14. století vytvořili Rýzmburkové na žluticko-bečovském dominiu v západních Čechách.⁴¹ O rituálech spojených s přijímáním manství prameny mlčí, vedle složení přísahy není vyloučena ani ceremonie s užitím jednoho ze symbolů vladařské moci – klobouku, jehož se vazal dotkl či ho uchopil na znamení uvedení v držbu.⁴² Vyloučit nelze ani hypotetickou možnost, že Kadolt z Doupova uváděl Matyáše ke svému patronátnímu kostelu symbolickým předáním či podáním svého klobouku, tak jak ho znal a zažil, byť v podřízeném postavení coby tušený rýzmburský leník.⁴³ Tato domněnka zřejmě poněkud pokulhává, neboť symbolický úkon by předpokládal jednoznačné pochopení a výklad z pohledu obou stran, patrona a klerika, což by při náhodném nebo nuceném aktu zřejmě nebylo možné.

³⁸ P. LANDAU, *Ius patronatus*.

³⁹ Tak Z. HLEDÍKOVÁ, *K otázkám vztahu*, s. 251, pozn. 23.

⁴⁰ F. ŠMAHEL, *Modrý klobouček*, s. 86–87, podle GUSTAV FRIEDRICH (ed.), *Druhá kniha provolací desk dvorských z let 1395–1410*, Praha 1935 (AČ 35), s. 337, č. 23.

⁴¹ K hrabišicko-rýzmburské klientele T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici*, s. 218, 230–248.

⁴² Za debaty o manských systémech a symbolice jsem zavázán Tomáši Baletkovi, Robertu Novotnému a Krzysztofu Kowalewskému.

⁴³ Roztroušené údaje o Kadoltovi z Doupova naposledy soustředil JIŘÍ ÚLOVEC, *Zaniklá tvrz a zámek v Doupově*, Historický sborník Karlovarska 7/1999, s. 14–33, zvl. 15–16; TÝŽ, *Tvrze a zámky v Údrči, Lukách a Verušičkách*, Historický sborník Karlovarska 9/2003, s. 22–69, zvl. 34–35. Základní faktografie A. SEDLÁČEK, *Hraď, zámky a tvrze Království českého*, díl 13, s. 213, 215–216; nověji T. VELÍMSKÝ, *Hrabišici*, s. 178–179, 246, 248.

Závěr tedy zůstává otevřený. Zatím nejsem schopen vidět scénu, která se jednoho červnového dne roku 1402 v Žatci odehrála, v ostřejších rysech. Jisté je pouze jedno: klobouk figurující při aktu prezentace na farní obročí lze v nejobecnější rovině interpretovat jako symbol postoupení práv a majetku či úřadu. V této znakové výpovědi byl čitelnou součástí laické i duchovní právní kultury. Se světem pozdně středověkých kleriků spojuje lucký klobouček v cizině i Čechách doložitelné užívání pokrývky hlavy při investituře církevních osob. Odtud by mohla vést nit výkladu až k „symbolické funkci kloboučku při ujednáních mezi patronem kostela a knězem prezentovaným na uvolněné beneficium“,⁴⁴ byť jediným dokladem je náš případ. S prostředím zvykového lenního (manského) práva spojuje klobouček především forma symbolického jednání – uchopení, dotknutí se předmětu na znamení uvedení v držbu. Ve zvykovém právu se ale mezi oběma světy netáhla nepropustná hranice, a tudíž by mohl lucký klobouček odkazovat k prolínání symbolických jednání. Pouhý symbolický úkon ve sporných případech nestačil, rozhodující byla vůle panovníka nebo patrona.⁴⁵ Jak královský klobouk podšitý žlutou kůží (či kožešinou), tak lucký klobouk však osobám, které se jich dotýkaly, mnoho štěstí nepřinesly.⁴⁶

---

⁴⁴ Cituji „pouhý dohad“ F. ŠMAHELA, *Modrý klobouček*, s. 88, který se v klobouku Kadolta z Doupova mění v realitu.

⁴⁵ F. ŠMAHEL, *Modrý klobouček*, s. 87.

⁴⁶ Příspěvek byl připraven v rámci grantového projektu GA ČR, reg. č. 404/04/0234.

Příloha

Neznámý veřejný notář (Jan ze Žatce?) pořizuje na žádost Kadolta z Doupova, seděním na Lukách, a kněze Matyáše z Kralovic notářský instrument o prezentaci k farnímu beneficiu v Lukách. Kadolt z Doupova, patron kostela v Lukách, prezentuje Matyáše z Kralovic a uděluje, postupuje a daruje mu obročí předáním svého klobouku.

1402, iun. 2, Žatec

Universitätsbibliothek Freiburg im Breisgau, rkp. č. 163, f. 83v-84r

Instrumentum presentacionis ad ecclesiam parrochiale

In nomine Domini amen. Anno nativitatis eiusdem millesimo ccc^o [!] secundo indictione decima die secunda mensis junii hora nona vel quasi, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domini domini Bonifacii, divina providencie [!] pape noni anno tredecimo, in domo presenciam mei notarii publici infrascripti in Zacz, Pragensis diocesis, in turri etc. in subscriptorum testium presenciam ad hoc vocatorum et specialiter rogatorum constitutus personaliter discretus Kadoltus de Dupaw, residens in Luck, armiger predictae diocesis, non per errorem aut improvide, sed pro [!] solempnem desideracionem et vigorosum efficaciam non eciam coactus nec aliquibus dolis interpositis, ut asserebat, sed benivole et voluntarie ecclesiam parrochiale in Luck predictae Pragensis diocesis, cuius collacionem et ius patronatus dicebat ad se hereditarie pertinere, quam ecclesiam vaccare asserebat, ex eo quod dominus Iacobus, ultimus et immediatus rector eiusdem ecclesie in Luck, aliam ecclesiam videlicet in Luticz fuerat assecutus ydeneo [!] viro domino Mathie de Kralowicz ante dicte diocesis ibidem presenti et in nomine Dei petenti, quem vite et moribus laudabilibus meritis fulgere affirmabat in dei nomine per assignacionem pilei sui contulit, assignavit, tribuit et donavit, petens et postulans, quod venerabiles domini domini archiepiscopi Pragenses eundem dominum Mathiam in et pretactam ecclesiam in Luck curam animarum et fructus ipsius virtute officii sui canonice confirmare velint gratiosos propter deum, promittens eciam in quantum comode fieri possit, quomodo eisdem dominis vicariis sub sigilo suo vellet presentacionis literam destinare. Si vero sigillum suum ita velociter habere non posset, quod vigor presentacionis deberet execui, presencium per vigorem promissit denique Kadoltus prescriptus moto proprio veritate et clara fide in manus mei notarii infrascripti stipulatis legitime, quod in omnibus suprascriptis in quemcumque eventum mutare suum propositum nunquam velet, de quibus omnibus et singulis tam Kadoldus quam dominus Matheus petiverunt sibi per me notarium publicum infrascriptum fieri et confici unum vel plura publicum instrumentum seu publica instrumenta.

Acta sunt hec anno, die, mense, hora pontificatis [!] et loco, quibus supra presentibus honoribus domino Heroldo sancti Michaelis et Martino sancto Nicolao in preurbio Zacensi ecclesiarum plebanum, Andre de Ghichwia (?) et Nicolaum de Nezdicz nec non pluribus aliis testibus fide dignis.

Seznam zkratk

- AČ - Archiv český
AH - Archaeologia historica
AR - Archeologické rozhledy
AUC- HUCP - Acta Universitatis Carolinae - Historia Universitatis Carolinae
Pragensis
BMD - Brno v minulosti a dnes
CDB - Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
ČČH - Český časopis historický
ČMM - Časopis Matice moravské
ČNM - Časopis Národního muzea
ČSČH - Československý časopis historický
ČSPSČ - Časopis společnosti přátel starožitností českých
FHB - Folia Historica Bohemica
FRB - Fontes rerum Bohemicarum
HG - Historická geografie
HT - Husitský Tábor
JM - Jižní Morava
JVFLNÖ - Jahrbuch des Vereins für Landeskunde von Niederösterreich
LC - Libri confirmationum
LE - Libri erectionum archidioecesis Pragensis
LF - Listy filologické
MGH - Monumenta Germaniae Historica
MHB - Mediaevalia Historica Bohemica
MIÖG - Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung
MV - Monumenta Vaticana res gestas Bohemicas illustrantia
MVGDB - Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen
MZK - Minulosti západočeského kraje
NS - Numismatický sborník
PHS - Právněhistorické studie
RBM - Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae
RBMV - Regesta Bohemiae et Moraviae aetatis Venceslai IV.
RDP - Registra decimarum papalium
SA - Soudní akta (Acta iudiciaria)
SAP - Sborník archivních prací
SH - Sborník historický
SNM - Sborník Národního muzea
SPFFBU - Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university
StR - Studie o rukopisech
VKČSN - Věstník Královské české společnosti nauk
VVM - Vlastivědný věstník moravský
ZDVGMS - Zeitschrift des Deutschen Vereines für Geschichte Mährens und
Schlesiens

**Církevní topografie a farní síť pražské církevní provincie
v pozdním středověku**

K vydání připravili
Jan Hrdina a Blanka Zilynská
Colloquia mediaevalia Pragensia 8

Obálka: Hana Blažejová
Technická redaktorka: Marie Vučková
Sazba: Jana Andrllová, Mělník
Vydalo Centrum medievistických studií AV ČR a UK
při Filosofickém ústavu AV ČR, v.v.i., v Praze
v nakladatelství

jako jeho 233. publikaci
Tisk: PBTisk s.r.o., Příbram
Praha 2007
212 stran
Vydání první

Elektronické vydání první
Praha 2019

